

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Мирјана Ђ. Глумац

**РИМСКА НЕКРОПОЛА ГУБЕРЕВАЦ –
ГОМИЛИЦЕ НА КОСМАЈУ.
СОЦИЈАЛНА СТРУКТУРА
СТАНОВНИШТВА ОД I ДО III ВЕКА Н.Е.**

докторска дисертација

Београд, 2014

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOSOPHY

Mirjana Đ. Glumac

**ROMAN NECROPOLIS GUBEREVAC –
GOMILICE AT KOSMAJ.
SOCIAL STRUCTURE OF INHABITANTS
FROM I TO III CENTURY A.D.**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2014

Ментор:

др Мирослав Вујовић, доцент, Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Чланови комисије:

др Мира Ружић, научни сарадник, Универзитет у Београду, Филозофски факултет

др Јелена Цвијетић, доцент, Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Датум одбране:

Мирјана Ђ. Глумац

Римска некропола Губеревац – Гомилице на Космају. Социјална структура становништа од I до III н.е.

Резиме

Археолошким ископавањима Народног музеја у Београду, изведеним у периоду од 1960. до 1978. године, на некрополи Губеревац – Гомилице, која је предмет рада, констатовано је 370 гробова спаљених покојника и два устринума.

На основу конструкције готово сви откривени гробови на Гомилицама припадају типу аутохтоних гробних форми познатих као Мала Копашница – Сасе тип I и II (МКС I и МКС II), а само у два гроба остаци су похрањени у оловне саркофаге и у једном случају у керамичку зделу – урну. Сахрањивање у гробовима са рашчлањеном гробном раком типа МКС II је доминантније. Похрањени предмети од керамике, стакла, метала, као и новац, хронолошки су опредељени од друге половине I до средине III века. Остаци скелета нису сачувани тако да није било могуће установити полну и старосну структуру сахрањених.

Приликом израде рада, осим анализе гробних прилога са некрополе који се чувају у Збирци Космај Народног музеја у Београду, у истраживању саме некрополе коришћена је доступна документација Археолошког института, Завода за заштиту споменика културе града Београда, Музеја града Београда и Народног музеја у Београду, као и подаци о историјским и геолошким истраживањима Космајске области.

Компарацијом гробних конструкција у односу на истражени сепулкрални простор, односа конструкције и похрањених прилога и њиховог положаја у гробу дат је покушај дефинисања социјалног, професионалног и етничког идентитета сахрањених на некрополи.

Осим оквирне поделе на гробове МКС I и II, типови су класификовани и на основу додатних елемената у конструкцији (камен, опека, либационе цеви), где је констатовано постојање 18 типова. Ова типолошка класификација као и анализа похрањених гробних прилога (положај у оквиру гроба и етажа, количина и врста прилога, евентуални трагови претходног коришћења), коришћена је да би се утврдиле евентуалне разлике или сличности доследно примењене или редуковане сепулкралне концепције која би могла упутити на закључак о статусу појединца.

Распоред гробова на некрополи сугерише одређену врсту обрасца, поделу условљену статусом сахрањених, која се уочава на основу хијатуса у средишњем делу, где је већи простор без сахрана, „изолованости“ гробова без прилога у средишњем делу, упадљивог груписања појединих гробова, као и концентрацијом гробова МКС I на источној половини, где је такође приметан већи простор између гробова.

Типолошком и хронолошком анализом похрањених гробних прилога, њих 941, њихове функције (посуде, осветљење, прибор за писање, медицински и фармацеутски инструменти, накит, алатке, војна опрема, предмети култа), те радионичког порекла и дистрибуције, у појединим случајевима било је могуће сагледавање палеосоцијалне слике сахрањеног становништва, где је било могуће препознати припаднике рудничке администрације, војног апарата, лекаре, занатлије, рударе, чланове њихових породица. Убрзана експлоатација рудних ресурса доводи до интензивнијих миграција становништва, интензивније комуникације, трговине, размене идеја, појачаног присуства војске, што се такође разматра у овом раду.

Посуде и светиљке похрањене у гробовима указују на планску намену њиховог коришћења: већина их је израђена ексклузивно за потребе сахране, у локалним радионицама које су снабдевале тржиште специјално за ту прилику. И други гробни прилози указују на очекивану развијену локалну производњу, али је присутна и интензивна трговина, као и размена производа и идеја, која се може сагледати на основу похрањивања накита од ћилибара, седефа, глеђосаних посуда. Изведеном анализом и компарацијом гробних конструкција и покретног

археолошког материјала, нису установљени хронолошки обрасци, а ни етничку припадност сахрањених на некрополи није било могуће ближе одредити.

Ипак, присуство становништва различитог порекла може се уочити на основу уочених култова, који су веома ретко забележени или су непознати на некрополама са територије данашње Србије, попут теракота везаних за култ Загробне Венере, оловних плочица са натписом које се везују за Сола, таблица проклетих, калупа за израду култних колача са представама Кибеле и Велике Мајке – Телус, обрађеног кристала који се повезује с богињом Изидом. Већина указује на становнике хеленског говорног подручја.

Анализа некрополе Губеревац – Гомилице указује с једне стране на сложеност и комплексност Космаја, једне од највећих рудничких области Римског царства, а с друге на многа отворена питања везана за Мала Копашница – Сасе тип сахрана и различите манифестације ове гробне форме на простору Горње Мезије. Даља истраживања омогућиће свестраније сагледавање како рудничке културе I до III века, тако и порекла, развоја и трајања Мала Копашница – Сасе гробова.

Кључне речи: римски период, Космај, Мала Копашница – Сасе, некропола, кремација, гробни прилози, социјална структура, етничка структура, погребни култ, рудници.

Научна област: археологија

Ужа научна област: **римска археологија**

УДК 904“652“(497.11)(043.3)

Mirjana Đ. Glumac

Roman necropolis Guberevac – Gomilice at Kosmaj. Social structure of inhabitants from I to III century A.D.

Summary

At necropolis Guberevac – Gomilice, a focus of this study, 370 graves with cremation and two *ustrina* were discovered by the archaeological investigations of the National Museum in Belgrade, conducted between 1960 and 1978.

According to their construction, almost all of the graves at Gomilice belong to the well-known autochthonous type of burials Mala Kopašnica – Sase I and II (MKS I and MKS II), and only in two graves remains of deceased were placed in lead sarcophagi and in one case ceramic urn. Burials with more elaborated, highly structured grave pits of the MKS II type are more dominant. Objects placed in graves – grave goods and offerings – ceramic, glass, and metal objects, as well as coins were chronologically determined from the second half of the I century to the middle of the III century. The skeletal remains were not preserved and therefore it was not possible to determine the gender and age structure of deceased.

In the research, besides the analyses of the grave goods kept in the Kosmaj collection of the National Museum in Belgrade, available documentation from the Archaeological Institute, the Institute for the protection of monuments of the city of Belgrade, the Belgrade City Museum and the National Museum in Belgrade was used for the analyses of the necropolis, as well as data on historical and geological research in the region.

Comparison of the grave constructions in relation to the investigated sepulchre space, the relation between the construction and sited grave offerings and their place in the grave, attempt to define social, professional and ethnic identity of deceased buried at the necropolis was made.

Besides the general division of the MKS I and II types, graves were additionally classified according to added elements in construction (stone, tiles, libation pipes), and 18 types were determined. This typological classification as well as analyses of the grave offerings (place inside the grave and on the banks, their quantity and category, eventual traces of previous use) were used to determine differences and similarities of consistently applied or reduced sepulchre concept that could point to an assumption about the social status of the deceased.

The disposition of the graves at the necropolis indicates particular pattern, division conditioned by the status of the deceased, visible in the larger space without burials (hiatus) in the middle part of the necropolis, 'isolation' of the graves without offerings at the same part, apparent grouping of particular graves, as well as in the concentration of the MKS I type of graves in the eastern part of the graveyard, where a larger space between graves could also be observed.

Typological and chronological analyses of the 941 grave offerings, their function (vessels/containers, lighting, writing instruments, medical and pharmaceutical instruments, jewellery, tools, military equipment, cult objects), provenance and distribution, allowed to some extent understanding of the Paleo-social picture of the buried population, where identification of the members of mining administration and military was possible, as well as doctors, craftsman, miners and their family members. The rapid exploitation of the mining resources had led to the intensive migrations of the population, trade, high communication and exchange of ideas, increased military presence, which is also considered in this thesis.

Ceramic vessels and lamps placed in the graves indicate planned function and usage: majority was produced exclusively for the burial, in local workshops that supplied regional markets particularly for that instance. Some other grave goods point to the expected local production as well, but there is evidence of intensive commerce, exchange of products and ideas that could be perceived through discovered amber and nacre jewellery, as well as glazed vessels. Preformed analyses and comparison of the grave constructions and grave offerings did not establish any chronological patterns, nor was possible to determine closely ethnicity of the deceased.

However, the population of different origin could be identify by different religious cults, some of them not recorded or hardly known at necropolises on the territory of nowadays Serbia, such as terracotta related to the cult of *Venera Funeraria*, lead tablets with inscriptions connected with Sol, tablets of cursed, moulds for cult cookies with representations of Cybele and Magna Mater – Tellus, processed crystal related to goddess Isis. Most indicate Hellenophonic population.

Investigation of the Guberevac – Gomilice necropolis demonstrated on one side all the complexity of the Kosmaj mining region, intricacy of the one of the largest imperial mines of the Roman Empire, and on the other side still open questions related to the Mala Kopašnica – Sase burials and different manifestations of this type at the territory of the Upper Moesia. Further studies will enable a more comprehensive view of the mining culture from the I to the III century, as well as the origin and development of the Mala Kopašnica – Sase graves.

Key words: Roman times, Kosmaj, Mala Kopašnica – Sase, necropolis, cremation, grave goods, social structure, ethnic structure, funerary cult, mines

Academic field: archaeology / **Roman archaeology**

UDK 904“652“(497.11)(043.3)

Садржај

1. Уводна разматрања	1
1. 1. Територијални и хронолошки оквир.....	3
1. 2. Историјска и рударско – геолошка истраживања Космаја.....	5
1. 3. Досадашња сазнања о значају космајске области у римском периоду.....	10
1. 4. Историјат археолошких истраживања.....	14
2. Некропола Губеревац – Гомилице	21
2. 1. Положај и историјат истраживања.....	21
2. 2. Начин сахрањивања	27
2. 2. 1. Гробови Мала Копашница – Сасе I (МКС I).....	27
2. 2. 2. Гробови Мала Копашница – Сасе II (МКС II).....	46
2.2.3. Урна.....	114
2. 2. 4. Сахрањивање у оловним саркофазима.....	115
2. 2. 5. Неопредељене гробне форме.....	116
2. 2. 6. Устринум 1 и устринум 2.....	121
2. 3. Гробни прилози.....	123
2. 4. Погребни ритуал и култна пракса.....	129
3. Палеосоциолошки аспект	142
3. 1. Перегрино становништво и досељеници – прилагођавање, задржавање или губљење идентитета.....	142
3. 2. Социјални и професионални идентитет покојника.....	148

3. 3.	Трговина, размена, локална производња.....	153
3. 4.	Присуство и улога војске.....	155
4.	Некропола Губеревац – Гомилице у односу на античке некрополе у рударским подручјима на територији Србије.....	159
5.	Закључна разматрања.....	166
6.	Литература.....	183
7.	Списак илустрација.....	195
8.	Илустративни прилози: сл. 1 до сл. 149	

Биографија аутора

Прилог 1: Изјава о ауторству

Прилог 2: Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Прилог 3: Изјава о коришћењу

1. Уводна разматрања

Некропола спаљених покојника у Губеревцу на локалитету Гомилице хронолошки опредељена од друге половине I до средине III века налази се на простору римског рударског басена на Космају (сл. 1).¹ У непосредној је близини стојничког утврђења, античког Демесуса (Demessus), административног и војног седишта рудничке области. Лоцирана је јужно, односно југоисточно од данашњег сеоског пута од Губеревца ка Бабама супротно од долине којом тече река Прутен а северозападно од каструма.

Формирана је на падини на једној страни узвишења које се од долине на југу, југоистоку благо уздиже ка највишој тачки заравни на северу, северозападу где су због конфигурације терена гробови усечени у стену. Истражени простор оријентисан северозапад – југоисток захвата површину од 1,35 хектара (сл. 2).

Систематским и сондажним ископавањима Народног музеја у Београду, која су са мањим прекидима трајала од 1960. до 1978. године, чији је руководиоца био Миливоје Величковић, констатовано је 370 гробова спаљених покојника и два устринума. Дневник ископавања некрополе није сачуван, осим скица за поједине гробне целине и краћег извештаја из прве две године систематских ископавања.²

На основу конструкције гробови на Гомилицама припадају типу аутохтоних гробних форми познатих у литератури као Мала Копашница – Сасе I и II (у даљем тексту МКС I и МКС II).³ Остаци спаљеног покојника похрањени су само у два гроба у оловне саркофаге и у једном у керамичку зделу – урну.

Сахрањивање у етажним гробовима са рашчлањеном гробном раком на некрополи је доминантније. Укупно двеста педесет четири гроба има етажно формирану раку, а осамдесет осам гробова имају карактеристике типа МКС I.⁴

У оквиру варијанте МКС II констатовано је осам гробова који су окружени каменим венцем, који може да индицира сахрањивање под хумкама, код два доњи етаж прекривен је хоризонтално постављеним опекама или двосливним кровом од

¹ На карти нису обележени сви локалитети на којима су констатоване некрополе или надгробни споменици узимајући у обзир чињеницу да се подаци о њиховом називу, прецизнијој локацији добијени досадашњим рекогносцирањима не подударају у потпуности.

² Документација Народног музеја у Београду.

³ Јовановић 1984: 100-112, карта 19 и 20, сл. 24.

⁴ За двадесет пет гробова документација није сачувана тако да не знамо којој гробној варијанти припадају.

опека, а у шест гробова констатоване су либационе цеви које, као ни опеке, нису сачуване.⁵ Код гроба 297 укопаног у стену примењено је сахрањивање под хумком.

Остаци скелета нису сачувани тако да не можемо говорити о полној и старосној структури сахрањених.⁶

Гробни прилози са некрополе инвентарисани су 2002 – 2003. и комисијски примљени 2004. године, када је формирана Збирка Космај Народног музеја у Београду.⁷ Приликом обраде, руководећи се музејским принципима, у основну збирку издвојен је 941 предмет и 180 примерака новца, а 504 у студијску збирку.⁸

Похрањени предмети од керамике, стакла, метала, новац хронолошки су одређени од друге половине I до III века, односно времену интензивне римске експлоатације космајских рудника. Комплетни резултати истраживања некрополе нису објављени осим публикованих и презентованих налаза из појединих гробних целина.⁹

Основни циљ овог рада није био истраживање порекла гробне форме Мала Копашница – Сасе, већ представљање основних карактеристика саме некрополе, односно резултата истраживања сепулкралног простора Гомилица и покушај установљивања правилности у дистрибуцији гробова и разумевања како хијатуса на некрополи, тако и упадљивог груписања гробова типа Мала Копашница – Сасе I и II и гробова без прилога. Просторни распоред сугерише неку врсту поделе условљене статусом сахрањених, који се такође разматра, као и њихове професије.

Дат је и покушај дефинисања етничког идентитета сахрањених.

⁵ У извештају са ископавања наводи се да су у „неким гробовима“ нађене либационе цеви, тако да нам је укупни број гробова са овим обележјем непознат.

⁶ Инцинерацијом скелет је делимично уништен и у земљи трпи мање промене. Самим тим степен његове очуваности је већи у односу на инхумиране (Миладиновић-Радмиловић 2009: 7-23).

⁷ Пре инвентарисања, систематско издвајање гробних целина урадила је др Татјана Цвјетићанин, тадашњи кустос Римске збирке. Обраду предмета, израду базе података и инвентарисање од 2002. до 2003. урадиле су Мирјана Глумац и Весна Живковић. Збирка је комисијски примљена 21.09.2004. (Документ бр. 650/2 за 2004. годину). Нумизматички материјал обрадила је Бојана Борић-Брешковић којој се захваљујем.

⁸ Инвентарисањем није нађено 110 предмета који су на основу доступних гробних записника били похрањени у гробове обе варијанте.

⁹ Величковић 1977; Кондић–И. Поповић 1986; Cvjetićanin 2001; Ibid 2004; Глумац 2005; Ibid 2009; Ibid 2009a; Глумац, Ферјанчић 2011; Глумац 2011.

1. 1. Територијални и хронолошки оквир

Област Космаја омеђена Рудником, Авалом и Букуљом као и рекама Савом, Дунавом, Колубаром и Моравом, налази се на простору римске провинције Горње Мезије.¹⁰ Област је насељена од неолита што потврђују археолошка истраживања и рекогносцирања на њеном ширем подручју,¹¹ а изузетно рудно богатство области, пре свега сребром, олово–цинканом рудом, гвожђем и калајем, иницирају рану експлоатацију највероватније почетком старијег гвозденог доба.¹² Током млађег гвозденог доба подручје Космаја припадало је широј територији Скордиска.

Не зна се тачно када је дошло до формирања провинције Мезије узимајући у обзир чињеницу да је територија овог келтског племена под римском влашћу од 11. или 10. године пре н.е. Оквирно можемо рећи да је конституисана између 11. пре н.е. и 15. године н.е.¹³ Изазвано политичким околностима, провинција је за време Домицијана 86. године н.е, подељена на Горњу (на чијем простору су и космајски рудници) и Доњу Мезију.

Претпостављамо да су већ у првој половини I века убрзо по освајању територије Римљани започели коришћење рудника узимајући у обзир чињеницу да је један од циљева римске експанзионистичке политике експлоатација њима неопходних сировина.

Преузимање опсежних мера за заштиту новостворених провинција од варварских упада сигурно је захтевало повећану активност ових и других рудника како на простору Мезије тако и шире. На брзо отварање рудника на већим површинама морали су утицати велики грађевински подухвати у провинцији и престоници као и снабдевање и финансирање војног и државног апарата. Без прилива из рудних области и усавршене и брзе прераде руде систем би био потпуно угрожен и деградиран. По тадашњем монетарном принципу новац је

¹⁰ Проблем њене територијалне припадности (Далмација, Панонија или Горња Мезија) аргументовано је разрешио Слободан Душанић, наводећи да припада мезијском простору. Види: Dušanić 1976: 95 – 100.

¹¹ Šljivar 2013: 195– 205. Рекогносцирањима Народног музеја у Београду (Милоје Величковић,) Затим Милутина и Драге Гарашанин, као и Завода за заштиту споменика културе града Београда, констатовани су локалитети на простору Космаја.

¹² Величковић 1958: 95.

¹³ Ферјанчић 2013: 16 –25.

вредео онолико колико садржај његове легуре.¹⁴ Рудници, *res metallica*, били су покретачка снага Царства.

Осим епиграфских споменика и покретног археолошког материјала, оставе новца нађене на простору рударског басена потврђују рану експлоатацију у првој половини I века,¹⁵ интензивно настављену у II веку.¹⁶

Процвет рудничке области може се везати за време Трајана, по коме су космајски рудници добили назив *Metalli Ulpiani* највероватније после његових успешних ратова са Дачанима и учвршћивањем лимеса, као и током II века за време царева из династије Антонина – *Metalli Ulpiani (Aureliani)*.¹⁷ Након склапања мира Марка Аурелија са Маркоманима 180. године започиње ново доба просперитета области све до III века када долази до поновних упада варвара и династичких борби за власт.

Ресурси рудника на Иберијском полуострву су у III и IV веку исцрпљени и долази до смањивања производње која се ослања на рад робова и осуђеника, не на слободне закупце. То се очигледно није односило на руднике у Илирику, па самим тим ни на космајске. Басен је још увек богат рудама толико потребних за функционисање Царства и очигледно превазилази кризна времена III и IV века. Диоклецијанова циљана посета 293 – 294. рудничким подунавским областима, између осталог његов боравак у Демесусу, као и Јулијанова посета 361. године иду у прилог тој чињеници.¹⁸

Континуитет експлоатације рудника на Космају и присуству имућнијег слоја становништва и у касноантичко време, у доба значајних Диоклецијанових и Константинових реформи и постепеног ширења хришћанства,¹⁹ потврђују неки од налаза са овог простора – мозаик са пода сакралне грађевине у близини стојничког утврђења,²⁰ камеја са представом Константина изузетне израде нађена

¹⁴ Душанић 1980: 7.

¹⁵ Михаиловић 1994: 25 – 32, сл. 1 – 4.

¹⁶ Борић-Брешковић, Црнобрња 2005: 7 – 94.

¹⁷ Dušanić 2010: 509.

¹⁸ Ibid 2010: 716 – 717, 732 – 733.

¹⁹ Ферјанчић 2013а: 26 – 37.

²⁰ Dušanić u IMS I 1976: 151 – 153, No. 151 – 159.

у Кусадку, у ширем ареалу Космаја,²¹ остава откривена 1958. године у Губеревцу, на локалитету Кошевиште, са око 25000 (по неким 30000) примерака новца.²²

1. 2. Историјска и рударско – геолошка истраживања Космаја

Планина Космај, и шира област која га окружује, са надморском висином од 628 метара (правац пружања југозапад – североисток) налази се у централној Шумадији, између Рудника на северу и Авале на југу. Кроз територију на којој су концентрисане рударске активности – Бабе, Стојник Губеревац и Парцани – протиче река Прутен.²³

О римском рударењу на Космају углавном нема података код античких писаца. Узимајући у обзир очигледне доказе великих металуршких активности римске Империје на овом простору, једино можемо да претпоставимо да писани подаци осим епиграфских споменика нису сачувани до данас.

Најкомплекснију слику о начину организације римских рудника Горње Мезије, самим тим и космајских, затим Паноније, Далмације и Норика, односно процесу романизације, социјалној структури становништва, рудничком ковању, војсци, религији добијамо на основу историјских истраживања Слободана Душанића. У последњој публикацији обједињује своја претходна истраживања, допуњујући их новим чињеницама, којима се руководимо у овом раду.²⁴

На основу његових студија, између осталог свеобухватне анализе епиграфских споменика са Космаја, који се већином налазе у Народном музеју у Београду и Музеју града Београда, смештени и на Београдској тврђави, анализама рудничког новца *pumi metallorum*, рудничке администрације, организације, становништва, тумачења улоге војске и миграција, доказује огроман значај басена за Империју и потврђује континуитет експлоатације од I до IV века на овом простору.

²¹ Поповић 2013а: 190 – 191, сл. 19, кат. 48.

²² Извештај античког одељења-Зборник *Народног музеја III*, Београд 1962: 346.

²³ Један од најистакнутијих облика у брежуљкасто-равничарском рељефу шумадијског подбрђа, рашчлањен је на неколико делова (Ковијан, Лупоглав, Луковица, Велики и Мали Космај), са превојима и преселинама и планинским врховима купастог облика. Припада динарској групи младих веначних планина. 44° 27' 56" северне географске дужине и 20° 33' 56" источне географске ширине.

²⁴ Dušanić 2010: *Selected Essays in Roman History and Epigraphy*.

Значајна су истраживања у области археометалургије археолога Миодрага Томовића, који је између осталог објавио резултате археолошких истраживања металуршких сонди у оквиру међународног пројекта од 1983. до 1988. године.²⁵

Обимни су радови у области геологије и рударства, које ћемо овде селективно споменути. Први подаци о геологији Космаја потичу од Јована Жујовића и Јована Цвијића, из XIX века када и започињу геолошка истраживања античког рударства. Евидентно је да су анализе шљаке тада рађене само у циљу њене економске валоризације. Љубомир Клерић је 1875. дао прву процену и анализу садржаја античке троске.²⁶ Један од истраживача у овој области, Василије Симић, даје детаљан преглед рударских активности наводећи хронологију металуршких радова и резултате анализа до 1951. године.²⁷

Интензивна римска експлоатација басена видљива је на основу површинских копова, јама и шљачишта. Далеко мања експлоатација лежишта од римске започета је за време аустријске окупације у првој половини XVIII века. Подаци о експлоатацији похрањени су у бечком архиву.

Покушаји за оживљавањем експлоатације средином XIX нису се остварили. Занимљиво је да Феликс Каниц наводи да се Космај налазио у провинцији Горњој Мезији и да је био већи рудник од Лауриона. Спомиње и аустријску експлоатацију. По прорачунима урађеним у Београду и Пшибраму, руда је садржавала, како он наводи, око 1,2 милиона метарских центи олова и 740 метарских центи сребра (вредност 11 милиона динара за олово, 4,34 милиона динара за сребро).²⁸ Каницову претпоставку о величини и значају басена потврђује и француски академик, геолог Де Лонеј који крајем XIX века обилази Космај.²⁹

Истовремено, започињу и истражни радови мањег обима, при чему је анализама утврђен висок проценат сребра (од 2710 до 6110 грама по тони) у рудама са преко 40% олова. Космајска топионица је обновљена 1907. и радила на претапању троске до 1909. године. За време Првог светског рата, Аустријанци експлоатишу космајску троску која је делом извожена у Словенију и Пољску.

²⁵ Tomović 1990: 117–130, сл. 1–10.

²⁶ Ibid 1995: 119, 122.

²⁷ Simić 1951: 190–195, tablice 47–49, Sl. 54, 55.

²⁸ Каниц 1987: 344–345.

²⁹ Domergue 2008: 37 (напомена 44).

Истраживањима из 1954. и 1955. године отворен је велики број поткопа. Последњи пут космајска троска је 1956. одвожена у Трепчу. Разлог прекидања рада космајске топионице, археолог Миодраг Томовић види у неадекватно конструисаним пећима и „несавршеном технолошком поступку припреме (обогаћивања) античке троске за топљење.“³⁰

У извештају Геозавода из 1980. године наводе се геолошко – петрографске карактеристике области од њиховог настанка до данас и хронологија рударско – геолошких истраживања области.³¹

Простор рударског басена спада у епигенетска, субвулканска лежишта хидротермалног порекла оловно – цинкане руде. Микроскопским анализама руда утврђен је да минерални састав чини пиротин, пирит, галенит, сфалетит, халкопирит, арсенопирит праћени азурином, малахитом и другим минералима. Доминантност гвоздене руде присутна је на изворишту сопотске реке и у реци Прутен. Геолошком еволуцијом, циркулацијом хидротермалних процеса, дошло до промена стена и стварања раседа и пукотина и на тај начин до образовања полиметалног PbZn лежишта. Такође су у зонама присутне и кречњачке брече које се експлоатишу као украсни камен у Ропчеву, ломљени камен и туцаник у Сопоту и „кречњак пужарац“ за које претпостављамо да су морали бити коришћени и у античком периоду.

Установљено је да су све веће рудне зоне дијагоналне према слојевитости седимента.³² Дебљина рудних зона је од 5 до 9 метара, са високим садржајем олова, које могу у дубљим деловима рудишта представљати „економски значајне појаве“. Закључују да је неоспорна велика економска вредност лежишта за поновно отварање и коришћење. На основу ових истраживања, очигледно је да су космајска рудишта и даље богата рудом.

Последње анализе вршене су након археолошких истраживања у оквиру међународног пројекта од 1983. до 1988. године. Софија и Милан Вуковић наводе да је космајска шљака специфичног шупљикавог, скоро чипкастог изгледа

³⁰ Томовић 1995: 123.

³¹ SFRJ, Osnovna geološka karta – Tumač za list Smederevo L34-126, Zavod za geološka, hidrološka, geofizička i geotehnička istraživanja Geozavod, Beograd, OOUR Geološki institut Beograd, Savezni geološki zavod, Beograd 1980, 1 – 52.

³² Констатовани су правци пружања рудних зона и жица: ISI–ZIJ са падом ка SSZ под углом од 45°, затим ZSZ–IJI, са падом ка SSI под углом од 50-55° и SZ–JI са падом према JZ SI.

потпуно различитог од шљаке са Авале и Рудника.³³ Узорци згуре, олова и олово монооксида са последњих истраживања Космаја послати су на анализу Институту за археологију Универзитетског колеџа у Лондону и Британском музеју.³⁴

Утврђено је да се производња метала до II века вршила непосредно изван утврђења, а касније се интензивирала обављала и око цивилног насеља. Минеролошком анализом оловне згуре установљен је висок проценат фајалита (FeSiO_4) коришћеног за топљење бакра и гвожђа. Анализом је утврђено да су Римљани највероватније експлоатисали мешавину среброносне оловне руде галенита (PbS) и керузита (PbCO_3) купелационим поступком. Концентрација сребра у олову је уобичајено испод 0,06%.

Током археолошких рекогносцирања и ископавања од 1983 до 1988, Миодраг Томовић и Зоран Симић радили су на регистрању и истраживању рударских окана (штолме у локалном дијалекту).

Досадашњим истраживањима утврђено је постојање два типа рудника: рударска окна, површинске јаме (пинге, свртњеви, уселине). Регистровано је око 5000 јама пречника до десетак метара, од којих ниједна није археолошки истражена. Између Стојника, Губеревца, Баба и Парцана окна су констатована на локалитетима Ћумурана, Гумниште (код чесме), Главчине, Ружин До, Прутен, Кошевиште, Рудине, Браиловац, Точак, Бучје, Млака, Оранице, Градиште, Крњилово (Тришеница), Морак (Дубока Јаруга), Ајдуковац и окна на Гомилицама (сл 3 до сл. 9).³⁵

На жалост спорадична ископавања, вршена са прекидима, те делимично објављени резултати истраживања, не пружају нам потпунију слику о самом рударењу и начину експлоатације. Ископавања нису до сада дала довољно података ни о начину прераде: између осталог пећи за прераду на Космају нису за сада констатоване. Рударским истраживањима закључено је да је технологија прераде била примитивнија од средњовековне,³⁶ што вероватно није био случај.

³³ Вуковић С и М. 1988: 215 – 238.

³⁴ Merkel 2007: 41 – 78, Tab.1. Tab. 7.

³⁵ Документација Народног музеја у Београду и Археолошког института у Београду: Дневник радова из 1987. године и добијене од новинара Зорана Николића аутора књиге *Београд испод Београда* (окна у околини Баба) коме се захваљујем.

³⁶ Средњовековне топионице биле су смештене поред великих текућих вода па су тако биле у стању да користе ту енергију за покретање мехова и ступа.

Римски металурзи примењивали би уобичајен купелациони поступак топљења у пећима на отвореном достижући температуру и до 1500° C.³⁷ Као гориво коришћено је дрво. За регистровану количину троске, посечени су велики комплекси букве и храста до 17 км удаљености од стојничког каструма на површини од 60 km².

На основу података код античких писаца о начину топљења руде, можда је могуће реконструисати процес топљења који је могао бити примењиван на Космају.³⁸ Положај тросквишта и копова, указује да је топљење космајске руде вршено на узвишењима због високе температуре и струјања ваздуха. Како је олово на температурама смртоносно, ветар би на узвишењима умањео његов штетни утицај.

Пећи за прераду прављене су од глине која може да издржи високу температуру, понекад и са основном каменом конструкцијом обложеном глином, херметички затворене а за израду ингота коришћене су велике, специјално конструисане пећи.

Купелационим поступком легура олова и сребра је загревана у плитким огњиштима док се не истопи. Потом се кроз или изнад ње проводила струја ваздуха оксидишући олово до оловооксида (PbO) који као лакши плива на растопљеној маси. Пливајућа згура се уклања, а поступак се понавља док не остане чисто сребро. Пошто је сребро иако кован метал, уједно и доста мекан, легиран је са другим металима као што су бакар, олово.

Додавањем бакра повећава се његова тврдоћа тако да се може добро ковати и лити.³⁹ Из практичних разлога стари мајстори су знали да је практичније бакарни предмет посребрити или позлатити.⁴⁰

За разлику од геолошких претпоставки о средњовековним рударским активностима археолошким ископавањима она за сада нису установљена.⁴¹

Средњовековно рударење сводило се само на њено занемарљиво претапање јер се ово подручје и не спомиње у средњовековним списима.

³⁷ Томовић 1995: 122 – 124.

³⁸ Domergue 2008: 114 – 115, 143 – 178.

³⁹ Након објављивања текста (Глумац 2014: 167 – 173) у Институту Винча анализа је потврђен висок квалитет сребра легираног са бакром од којег је урађен прстен у облику змије из космајске гробнице 1, а златној превлаци на глави прстена додато је сребро и бакар.

⁴⁰ Гржетић, Јеленковић 1995: 14 – 16.

⁴¹ Томовић 1995: 123 са напоменом 30.

Рудари су се спуштали за рудом до нивоа подземне воде, долине реке Прутена, па чак и испод њега до дубине од 120 метара (рудиште је добрим делом оксидисано све до долиноског дна), тако да ни средњовековни рудари нису могли ићи за рудом у дубину. Можда је то разлог што се њихово рударење сводило само на мање претапање античке троске.

1. 3. Досадашња сазнања о значају космајске области у римском периоду

Балканско – подунавски рудници Норика, Паноније, Далмације и Горње Мезије припадали су једном царинском округу *procuratorum Illyrici*. По значају издвајали су се мезијски рудници подељени на четири области чинећи целину у организационом смислу. Административна подела на област *Metalla Dardaniae*, *metalla Pincensia*, *civitas Moesorum* и *metalla Tricornensia* разјашњена је на основу рудничког новца и анализом епиграфских споменика.⁴²

Рудничка област *metalla Tricornensia* у чијем саставу су шумадијски рудници на Космају, Авали и Руднику граничила се на југу са дарданским доменом, а ка истоку са територијом *Viminacium*–а, *Margum*-а и *Horreum Margi*, према северу легијском обалом и сингидунумским агером, према западу међом Мезије, Паноније и Далмације.

Космајски басен обухватао је простор од 5 km² између Губереваца, Баба, Стојника и Парцана. Центар области налазио се у Стојнику (римски *Demesuss*) у коме је била смештена рудничка администрација на челу са управником рудника и војни апарат. Енормна количина заостале шљаке са високим садржајем сребра, инготи транспортовани у Рим, Дакију, Британију тешки преко 250 килограма, потврђују статус и важност басена.⁴³ Заједно са рудницима на иберијском полуострву и Лаурионом у Грчкој постаје један од најзначајнијих експлоатационих и топионичарско – прерађивачких пунктова примарних за функционисање и опстанак Империје.⁴⁴

За топљење руде били су ангажовани изузетни мајстори локалног порекла, као и они доведени из источних провинција Царства (Грчка, Мала Азија) и

⁴² Dušanić 1976: 111 – 112; Томовић 1995: 119.

⁴³ Томовић 1995: 121-123.

⁴⁴ Domergue 2008: 9, 20, 21, 37, 46, 87, 191, 198, 210, carte 3.

домородачко становништво из далматинских области. Посведочено је постојање становништва илирског, трачког, панонског, грчког, малоазијског, делматског порекла.⁴⁵ Имућни досељеници већином су до II века италског, а касније их постепено замењује локално и становништво оријенталног порекла.

Сви они, удружујући се у колегије било култне или струковне, са собом доносе своје обичаје, веровања и начин живота.⁴⁶ Област постаје густо насељена, са развијенијом привредом, трговином и живљом комуникацијом.

Улога војске у заштити и ангажовању у рудничким пословима била је од изузетног значаја.

Рудничка територија због природе експлоатације (пратила се рудоносна жила) излази из оквира муниципалне чак и провинцијске омеђености. Рударски басени самим тим имају екстериторијални статус (*fundi exserti*) унутар којих важе посебни закони. То се посебно односи на руднике злата и сребра самим тим и космајске, који су били издвојени од локалних административних јединица и на тај начин организационо превазилазе значај провинције. Како улазе у састав царских, фискалних домена између њих и муниципалних територија формирају се царинске станице за наплату и контролу трговине.

Колико су управници царинских станица могли бити економски моћни, сведочи споменик из II века царског ослобођеника Исиона из Губеревца где се наводи да сопственим средствима финансира градњу Митриног храма.⁴⁷

У свим писани подацима о рудницима Норика, Паноније, Далмације и Горње Мезије наводи се да су у домену царских *metalla*. Територије *ager publicus* правно припадају римском народу односно сенату и императору као њиховим представницима. Приходи из рудничких области од посебне економске важности о којима се бринула *familia Caesaris* сливали су се у фиск, државну благајну под контролом цара.

Јавне руднике давале у закуп надгледао је специјални државни службеник (*comes* или *procurator metallorum*) из редова царских ослобођеника и робова и чиновници нижег ранга. Робови су као ослобођеници временом могли стећи

⁴⁵ Dušanić u IMS I 1976: 121 – 151, No. 89 – No. 150.

⁴⁶ Душанић 1971: 255 (са напоменом 90), 257; Ibid u IMS I 1976: 130, No. 107; 132, No. 113; 136, No. 121 (колегији); Ibid 1980: 28 (напомена 144), 32 (напомена 180).

⁴⁷ Dušanić u IMS I 1976: 100 – 104, 128, No. 103, No. 129, No. 105.

прилично богатство и постати политички и социјално моћни. Њихова деца стицала су рођењем статус римских грађана.

Царски ослобођеник из времена Флавијеваца, извесни *Tyranni Aug(usti) lib(ertus) pros(urator)* заједно са својом супругом подиже храм посвећен Јупитеру и Херкулу што говори о значају космајских рудника, организацији и строгој контроли из престонице.

О организацији рудничке области која је очигледно била ванградска територија, условима за обављање различитих делатности и искључиво управној надлежности царских прокуратора сведоче две бронзане плоче откривене 1876. и 1906. у области Випаска и уредба *lex metallis dicta* из доба Хадријана.⁴⁸

Прокуратор из редова царских ослобођеника у оквиру рударске области (*intra fines metallorum*), имао је судску, управну и економску власт и искључиво одговоран цару. Прокураторова неувобичајено широка овлашћења укључују право изрицања казне прогонства и конфискације имовине. Крајем IV века функцију таквог чиновника *comes metallorum per Illiricum* обављао је припадник богатог витешког сталежа социјално најбогатији и најпредузимљивији слој римског друштва.

У административно – правном смислу рудничке територије имале су очигледно посебан већи статус у односу на оне које то нису. Између осталог администрацији у рудничкој области било је дозвољено ковање званичних имитација државног новца у кризним ситуацијама.⁴⁹ У I и првој половини II века на Космају је кован посебан новац, анонимни квадранси, *pummi metallorum*, који наглашавају његову специфичност и економску посебност.⁵⁰

По неким ауторима, ковани су можда у близини стојничког утврђења и за потребе других рудничких области. Како је имао исту вредност као и регуларни новац, могао је циркулисати не само између рудничких територија него у целој Империји коришћен за плаћање ситних потроштина. На простору басена нађен је калуп за њихову израду, што је било дозвољено од стране фиска (државе), са реверсном представом Трајановог денара или ауреуса.

⁴⁸ Domergue 2008: 67, Fig.21; Милошевић 1/2010: 150 – 167.

⁴⁹ Душанић 1995: 131 – 144, Сл.5.

⁵⁰ Ibid 2010: 478 – 487.

Да је недостатак ситног новца присутан у римском новчаном оптицају решавао на различите начине потврђује и новац Александра Севера кован од олова предвиђен за интерну употребу.⁵¹

Сребро потребно државним ковницама новца и олово које је коришћено у индустрији и грађевинарству, већим делом је извожено претопљено у полуге – слитке (*massae*). Оловни слитци *massae plumbeae* космајске провинијенције од II до IV века су пирамидалне форме са урезаним натписним пољем на бази, односно ознаком тежине или серије и именима радника или чиновника.⁵²

Од укупно 14 сачувана су два – један у Националном музеју у Риму, други у Хелсингборг музеју у Шведској. На неким од њих спомињу се државни службеници који нису царски ослобођеници већ римски грађани.⁵³ Слитци нађени у Новама и ХанOVERу сведоче да су шумадијски рудници у континуитету снабдевали рудом удаљене области Царства.⁵⁴ На њима се налазе имена радника задужених за израду и ознака *Tricornensium* која потврђује повезаност космајских аргентарија са оближњим Ритопеком у коме се вероватно налазило пристаниште са царинском испоставом која је контролисала транспорт и квалитет.

На основу натписа на сребрним слитцима лакших за транспорт, са мањим ризиком од пљачки, закључује се да у IV веку осим државних радионица раде и приватни *vascularii*. Због мање оптерећености великим порезима живели су на рудничком тлу, у селима а не у већим градовима, купујући сребро од слободних рудара за израду слитака и посуђа. На тај начин су вероватно урађени и примерци посуђа власништво Симплиција нађени на Руднику.⁵⁵

Део рудничког персонала је пратио и контролисао конвоје, а у исто време људство из централних официна је обилазило провинцијске домene ради контроле. Војска је такође била ангажована око организације и рада у руднику.

Једна од деоница којом је космајска руда транспортована ишао је долином Ибра преко Ниша. Код Житорађе (*Ad Herculem*) пут се одвајао ка Улпијани, Лисосу и морем до Остије, а други крак ка Скупима и Тесалоники. Значајне су биле и комуникације од којих је једна преко Ниша и Сердике водила ка Босфору,

⁵¹ Mihailović 1998: 29 – 31.

⁵² Dušanić 1976 у IMS I: 153– 155, No 160– No. 165.

⁵³ Dušanić 1977: 168 – 177; Кондић, Поповић 1986: 2.

⁵⁴ Душанић 1991: 217 – 223.

⁵⁵ Поповић 2013а: 162 – 163.

а друга кроз Ђердапску клисуру.⁵⁶ Са Далмацијом рудници су могли бити повезани вициналним путем који је ишао долином Јадра.⁵⁷ Космајски рудници били су повезани са Сингидунумом, Сирмијумом, Виминацијумом, Ђердапским лимесом и рудницима у Босни.

1. 4. Историјат археолошких истраживања

Феликс Каниц путујући Србијом наводи да су космајски рудници били активни у праисторији и касније интензивно у римском периоду.⁵⁸ Уочио је римско гробље у Губеревцу, које се по њему налази испод четвртастог кастела, са већим бројем надгробних споменика, не наводећи неки прецизнији назив овог локалитета.

Каниц помиње епиграфске споменике које је објавио Шафарик, од којих један говори о постојању храма посвећеном Хераклу, а који се тада налазио испред Рударске управе у Београду, као и оловне плоче са жиговима и предмете нађене у Губеревцу и Парцанима који су по њему похрањени у Народном музеју. Како је Народни музеј пљачкан у оба светска рата могуће је да су том приликом нестали заједно са документацијом.⁵⁹

Када говоримо о рекогносцирањима и археолошким ископавањима, узимајући у обзир њен значај, област је недовољно и слабо истраживана са јаким великим прекидима. Јанко Шафарик са Јованом Гавриловићем 1854. године врши рекогносцирања задржавајући се највише око Стојника и Губеревца, и између осталог евидентира епиграфске споменике.⁶⁰

Никола Вулић 1899. године уочава римски кастел на локалитету Велико Градиште или Град код Стојника (римски *Demessus*) где обавља сондажна

⁵⁶ Ферјанчић 2013: 22.

⁵⁷ Васић 1985: 130.

⁵⁸ Каниц 1987: 274, 341 – 345.

⁵⁹ У заоставштини Ђорђа Мано-Зисија у Народном музеју пронађена су документа, појединачни досијеи о несталим предметима за време оба светска рата (попис документације Веселинка Нинковић и Мирјана Глумац, 2000. године). Предмете су узимали и савезници. Никада нису враћени, осим Аријадниног сребрног пехара из Бранетића.

⁶⁰ Теодору Момсену Шафарик шаље копије натписа за прве две свеске CIL III. Види у: Dušanić 1976: 16.

ископавања од 1911. до 1913. године као и на локалитетима Главчине и Богова.⁶¹ Документација је нестала за време Првог светског рата (планови, фото снимци), а податке о томе имамо само на основу публикованих извештаја.⁶² Такође и покретни материјал је већином је нестало.

Вулићевим истраживањима на локалитету Град смештеног на узвишењу, приступачном само са јужне стране, уочен је полигонални облик утврђења – 200,0 x 250,0 метара. Ископавањима је истражена северна и јужна – главна капија фланкирана правоугаоним кулама. Констатовано је да је у конструкцији северног бедема коришћена шљака, вероватно због уштеде и брзине градње изазване околностима. На северној страни утврђења откривене су грађевинске конструкције које су сигурно служиле за смештај војске и чиновничког апарата. Претпоставља се да су поједине су имале функцију терми, храма, болнице, магацина, коњушница.

На североистоку утврђења налази се Мали Град на истакнутом елипсоидном платоу оивичен широким и дубоким ровом у коме је вероватно био смештен административни апарат на челу са прокуратором и војна управа. На простору Малог Града нађене су четири грађевине од којих је једна имала хипокауст идентичан са хипокаустом грађевине у Лисовићу, истражене 1953. године. Налазе са истраживања предао је Народном музеју Никола Вулић 1926. године, односно Станислав Вулић 1947⁶³ од којих су поједини објављени.⁶⁴

У цивилном насељу (canabe) ван утврђења, откривене су две грађевине. Положај насеља није обухваћен ни на једном ситуационом плану, а касније се на овом простору није ни радило. Западно од стојничког утврђења констатује зграду, епиграфске споменике и гробницу од опеке, а на локалитету Стојник – Хајдуковица римски саркофаг.

⁶¹ Николи Вулићу је, на основу извештаја Народног музеја за 1911. годину Српској краљевској академији наука, обезбеђена сума од 2565 динара за ископавања. Чувар Народног музеја у Београду, Милоје М. Васић, упућује молбу шумарском одељењу Министарства народне привреде 20.10. 1911. године, у којој тражи да се заштите остаци откопане тврђаве и да се апелује на становништво *“да је забрањено рушење откопаних старина и да ће те старине чувати тамошњи шумски чувари”*. Награда од 20 динара послата је 24. јануара 1912. чуварима шума у Бабама и Стојнику за чување откривених зидина (документација Народног музеја у Београду за 1911. годину).

⁶² Вулић 1911(1912): 285-293; Вулић 1912(1913): 203-207; Вулић 1913(1914): 283-285.

⁶³ Римска збирка Народног музеја у Београду: инв. бр. 222/ II, 227/ II, 342/ II, 343/II, 418-422/ II, 451/ II, 452/ II, 530–532/ II, 931/ II, 1006/ II, 1534–1539/ II, 2063/ II, 3141/III, 3167/ III.

⁶⁴ Величковић 1959: 58 – 60.

На локалитету Богова 5 км јужно од утврђења нађена је једна грађевина и остаци калдрмисаног пута. Северно од утврђења на узвишењу Главчине Вулић наводи да је нађена мања зграда од камених плоча спојених кланфама. Каснијим ископавањима наводи се да је на овом простору била римска некропола, тако да претпостављамо да је у питању зидана гробница какве су констатоване на локалитету Река ископавањима од 1983. до 1988. године.

Тек тридесетих година прошлог века Дејвис и Такхолм независно један од другог обилазе Стојник.⁶⁵ Дејвис констатује постојање остатака рудника сребра, претпостављајући да је било и касније експлоатације у средњем веку. Такхолм такође скреће пажњу на трагове рударских активности на Космају и мада је констатовао постојање насеља не даје податке о њему.

Податке о овом и дугим локалитетима базиране на Вулићевим извештајима објављују Милутин и Драга Гарашанин 1951. године уз додатак о новим епиграфским налазима.⁶⁶ Осим навођења Вулићевих запажања констатују античке зидине на локалитету Стојник – Старо Село, Стојник – Боговицу са остацима зграда и калдрмисан пут који је могао водити до кастела, затим Бабе као велико римско налазиште и један од центара римског рударства. Рушевине римског кастела констатују на локалитету Сопот – Вртаче (2,0 км. јужно од Сопота), а на брежуљку званом Бабе – Мађарско гробље уочавају квадратну грађевину која је можда била осматрачница.

У близини Баба на локалитету Мајдан лево од пута за Парцане и на брду Парлози наилазе на шљаку из римских рудника која је вероватно вађена на брегу Селица и на Прутену у близини Губереваца што су већ уочили Вулић и Премерштајн. Наводе Губеревац као велико римско налазиште и рудник где су, између осталог, нађене оловне полуге са жигом исте као и у Бабама. Римске надгробне споменике и саркофаге који потичу из гробница проналазе на локалитетима Стојник, Стојник – Хајдуковица, Сопот, Ропчево и на простору званом Губеревац – Главчине које је већ констатовао Вулић ископавањима.

Миливоје Величковић и Љубиша Поповић, кустоси Народног музеја, од 1950. до 1953. године врше рекогносцирања на подручју села Бабе, Стојник,

⁶⁵ Davies 1935: 214 – 216; Tächholm 1937: 160 – 177.

⁶⁶ Гарашанин М. и Д 1951: 151 – 154.

Губеревац, Лисовић.⁶⁷ Потврђују постојање каструма у Стојнику и рудника између Стојника, Губереваца и Баба. Насеља констатују на локалитетима Карауле у Ковачевцу (пољско насеље), Телевац и Слатине у Великој Крсни, Анатеми у Сопоту, а остатке грађевина у Прутену, Пуриној Черги и Рту.

На основу налаза појединачних гробова и надгробних споменика и натписа констатују већи број некропола спаљених покојника на локалитетима у Губеревцу, Прутен, Пурина Черга, Рт (већ уоченом Главчине), у Поповићу – Мали Друм и Велики Луг и Анатеми у Сопоту. Надгробне споменике и натписе који указују на постојање некропола бележе у околини Губереваца – Цераку, Кошевишту, Суводолу, Гомилицама, Пасуљевцу и Церовцу, Лисовићу, на Тргу у Сопоту и Тресју у Неменикућама.

Остатке водовода уочавају у Губеревцу (Кућине) и Тресју, а појединачне налазе у Савиним Стублинама у Ковачевцу, Шиндри у Поповићу, Великом Пољу у Раљи, Јевића шуми у Сопоту, Америћу, Дучини, Јањилу и Међулужју.

Четрдесет година након Вулићевих ископавања, започињу истраживања на локалитету Прутен (сл. 12 и 13)⁶⁸ који је удаљен око 500 до 600 метара северозападно од стојничког утврђења (у правцу где је некропола на Гомилицама). Том приликом истражена је грађевина која је по њима можда имала функцију топионице или рафинерије олова.⁶⁹ Вероватније је да се ради о објекту профане намене, можда термама.⁷⁰

Наредних година од 1954. до 1959. на локалитету Врело код Лисовића, истражују „грађевину великих размера... римске терме или вила рустику са краја II века н.е“ (сл. 14).⁷¹

Између осталог о трајању овог објекта и током IV века сведоче и налази посребрених примерака бронзаног новца.⁷²

⁶⁷ Величковић, Поповић: 1956: 47 – 49.

⁶⁸ Истраживања су започета 13. новембра на имању Драгољуба Ранковића из Губереваца.

⁶⁹ Величковић 1956: 47 –49; Величковић 1958: 95 –117; Dušanić у IMS I 1976: No. 151 –159.

Теренска документација и материјал са ископавања налази се у Народном музеју у Београду.

⁷⁰ Томовић 1995: 118, напомена 7.

⁷¹ Документација Народног музеја.

⁷² Усмено саопштење Бранка Дрче. Примерци са ликом Криспа били су превучени сребром тежине 0,04123 скрипула, а бронзано језгро је имало тежину W-2,3 скрипула. Константинов примерак-тежина превученог сребра 0,0421885 скрипула, бронзано језгро W-2.3858 скрипула.

На локалитету Пурина Черга (сл. 15 до 17) ископаваном од 1954. до 1957, налазе три керамичке пећи, а у Губеревцу две.⁷³ Истовремено врше ископавања и рекогносцирања стојничког каструма.

У документацији Народног музеја сачувана је само свеска са започетим инвентарисањем нађених предмета на локалитету Град 1957. године од броја 1 до 17.⁷⁴ Нађени су фрагменти здела од тера сигилате, оловни пројектили за праћку, новац, бронзани прстен.⁷⁵ Занимљив је налаз мале троугаоне посуде за ливење племенитих метала у утврђењу.⁷⁶ У цивилном насељу до каструма 1958. врше ископавања „једне веће грађевине кружне основе са остацима мозаика“ (сл. 10, 11 и 18).⁷⁷ Следеће године, „нађени су у поменутој грађевини, мозаици на поду.“ У истом извештају античког одељења наводи се да су нађена два гроба у Губеревцу без прецизнијег навођења локалитета.⁷⁸

Претпостављамо да су поменути гробови део некрополе на Рту чија се јужна коса спушта се ка сеоском путу Бабе – Губеревац. Ископавањима на месту где је нађена статуа Амора са зецом, доспела у Народни музеј 1940. године истражен је простор ограђен четвороугаоним зидом у оквиру кога се налазио етажни гроб.⁷⁹

По наводима Миливоја Величковића ископавања некрополе започета су још пре првог светског рата, настављена са прекидима шездесетих година прошлог века. Некропола је као и већина, скоро сасвим уништена вододеринама, ерозијом и незаконитим прекопавањем локалних трговаца археолошким

⁷³ У документацији се наводи да су нађене пећи са бочним зидовима рађеним у техници сухозида. Зидови су зидани циглом, преклапане са половином опеке облаганих иловачом. При високим температурама заливена цигла тамније је боје, постаје шамот.

⁷⁴ Предмети су у Народном музеју. За већину нису сачувани подаци о њиховом месту налаза јер су они поплавама уништени – усмено саопштење Милоја Васића коме се захваљујем и на сугестијама.

⁷⁵ Материјал се налази у Народном музеју у Београду. За оловне пројектиле у: Вујовић 2007: 297-313.

⁷⁶ Документација Народног музеја у Београду.

⁷⁷ Душанић 1974: 95-105.

⁷⁸ У извештају античког одељења наводи се да Народни музеј средствима за аквизиције набавља геме и камеје, медицинске и козметичке инструменте са Космаја, златне минђуше, једно цело и фрагменте сребрних огледала, два рељефа, светиљке из Губереваца, главу Дијане из Лисовића. Истовремено се напомиње да су два гробна налаза из Губереваца дала скромне прилоге у керамици, фрагменте стаклених посуда, гвоздене и коштане предмете (Извештај античког одељења: *Зборник Народног музеја I 1956/57* (1958): 353).

⁷⁹ Величковић 1964: 129 – 138, Сл. 1 – Сл. 4 (напомена 5).

предметима.⁸⁰ Истовремено, на месту званом Воде северно од пута из Реке ка Бабама отворена је сонда 9,0 x 1,0 m са циљем да се установи састав наноса који долази са брежуљка услед бујица и једна 6,0 x 1,5 m северно од пута.⁸¹

Миливоје Величковић 1960. започиње сондажна истраживања некрополе на локалитету Гомилице у Губеревцу, систематска од 1961. до 1978. са прекидима.⁸²

Завод за заштиту споменика града Београда врши сондажна ископавања 1966. године на локалитету Пећине којима руководе Владимир Кондић и Марко Поповић. Откривени су остаци мање једнобродне цркве из XV века у чијој су унутрашњости нађена два гроба испод камених надгробних плоча. Ископавања на античком локалитету Шумарје нису дала резултате, а на локалитету Богова где је још Вулић открио остатке калдрмисаног пута наилазе на трагове римских зидова и керамике.

Рекогносцирањима Завода за заштиту споменика Града Београда потврђено је постојање локалитета уочених дотадашњим истраживањима области и уочена нова. Између осталог наводе стеле, усаднике, камене и оловне саркофаге на локалитетима Врановац, Дрвник, Покосавица, Тановица у Стојнику, Павловића Бунари, Мајдан, Гробљиште, Равни Гај (Парцани) и Бостаниште (Парцани) где 1989. проналазе оштећену стелу од пешчара са пластичном представом лавова.

Сондажна ископавања врше 1985. у Губеревцу на локалитету Гривачевац где констатују некрополу спаљених покојника. Римску керамику, новац, оловне слитке бележе на локалитету Градиница (Парцани), а остатке римских грађевина у Танасковића Чаиру. Наводе оставу оловних икона и шест тањира од олова из Врбовца случајно нађених 1965. године, која се налази у Музеју града Београда.⁸³

Од 1983. до 1988. године обављају се истраживања стојничког утврђења на локалитетима Град, Градиште (сл. 19 до 21)⁸⁴ Град – Градиште, на локалитету

⁸⁰ Материјал је смештен у Народном музеју у Београду. У извештају са ископавања некрополе, наводи се да је Народни музеј у Београду забранио рад Љубомиру Ђорђевићу из Баба, као и Момчилу Трифуновићу из Губеревца, који су ископани материјал до тада доносили у Народни музеј (документација Народног музеја).

⁸¹ Нађени су фрагменти сиво печених посуда, тера сигилате, гвоздени предмети.

⁸² Извештај античког одељења, *Зборник Народног музеја II* (1962): 341 –343; Теренска документација у Народном музеју у Београду.

⁸³ Документација Завода за заштиту споменика града Београда, археолог Зоран Симић.

⁸⁴ Прва конзервација мозаика рађена је од 1958 до 1959 године (Народни музеј у Београду), друга од 2005 до 2012 (Народни музеј у Београду и Централни институт за конзервацију).

Лисовић, Река, Река – Прутен, Река – Губеревац (сл. 22 до 24), грађевинских објеката на Гомилицама и Прутену (сл. 25) и поменутих рударских окана и тросквишта (сл. 26) у оквиру међународног пројекта – Резултати деловања римског колонијалног система: Истраживање војно – цивилног комплекса у Србији.

Носиоци пројекта били су Народни музеј у Београду, Археолошки институт, Завод за заштиту споменика културе града Београда и Државни универзитет Олбани из Њујорка. Директори овог српско – америчког пројекта били су Владимир Кондић и Мајкл Вернер.⁸⁵

У дневнику из 1984. године, који није у целини сачуван, наводи се да је на локалитету Град отворено пет сонди и да је том приликом констатована грађевина са апсидом.⁸⁶ Осим фрагмената згуре, мермера, опека, оловних цеви, стакла, нађена је римска и мањи број фрагмената средњовековне керамике. Нађени су фрагменти мозаика (неколико коцкица има остатке позлате), фреско малтера, оловна зрна, алатке.

Центар за археолошка истраживања Филозофског факултета и Историјског музеја Србије врше археолошка ископавања у октобру 1991. године у селу Слатини на потесу Воће, где је приликом земљаних радова пронађена оловна урна у функцији осуарија.⁸⁷

Поред спорадичних рекогносцирања и ископавања овог простора значајан је и поклон породице Дуњић који 31. августа 1976. године поклањају збирку римских археолошких предмета Народном музеју у Београду,⁸⁸ заједно са две свеске са описима предмета и прецизним цртежима.⁸⁹

На основу досадашњих рекогносцирања и ископавања на простору космајског басена потврђено је постојање преко 80 локалитета од праисторијског до средњовековног периода.

⁸⁵ Кондић, Поповић 1986: 1 –4. Материјал је смештен у Народном музеју у Београду, а резултати нису објављени.

⁸⁶ Документација Народног музеја у Београду.

⁸⁷ Поп-Лазић, Јовановић, Мркобрад 1992: 135 –144, сл.1 –5, Т.1.

⁸⁸ Материјал су примили тадашњи кустоси Народног музеја музејски саветник др Миливоје Величковић и мр Лепосава Трбуховић – кустос приправник (документација Народног музеја, акт бр. 622/2 од 31. августа 1976). Материјал је примљен у 12 дрвених сандука, 8 картонских кутија и 6 кутија накнадно спакованих. Збирка је издвојена као посебна Збирка Дуњић, са 1272 инвентарисана предмета и 75 предмета издвојених у студијску збирку.

⁸⁹ Cvjetićanin 2013: 9 – 25.

2. Некропола Губеревац – Гомилице

2. 1. Положај и историјат истраживања

Узвишење где је констатована некропола налази се на имању Радисава Живковића из Губереваца у атару Клисуре (сл. 27 и 28). Сондажна ископавања вршена су од 14. до 25. септембра 1960. године.⁹⁰ Отворено је шест сонди и истражено је десет гробова чије скице нису сачуване. Прве три отворене су на источној, а сонде IV, V и VI на западној половини сакралног простора.⁹¹ Сонде I, II и III налазиле су се једна до друге.⁹²

На основу сачуваног извештаја, два истражена гроба у сонди I имају карактеристике варијанте МКС I. Остали гробови, 3, 4, 5 у сонди II, затим 6 и 7 у сонди III, гроб 8 у сонди IV као и 9 и 10 у сонди V су етажни, МКС II, ограђени каменим венцем.⁹³ У сонди VI није констатован ни један гроб.

У поменутом извештају наводи се да је у сонди I констатован устринум (у даљем тексту устринум 1) који није истражен.

Систематска ископавања започета су 1961. године. Прва кампања трајала је од 25. јула до 25. августа 1961. године. Сонде су отварање од југоистока ка северозападу и истражен је већи део југоисточне (у даљем тексту источне) половине некрополе у коме је приметан већи празан простор између гробова и они нису густо распоређени.

У квадратима означеним од I до CII констатовано је 146 гробова, од којих 64 имају једноставну раку (МКС I), а код 60 је етажно формирана (МКС II).

Два етажна гроба 126 и 144 истражена 1961. окружена су каменим венцем, зидом (сахрањивање под хумкама?), а код гроба 23 исте варијанте опека је коришћена у конструкцији, покривању доњег етажа.

⁹⁰ Величковић 1962: 343; Теренска документација: Народни музеј у Београду; Одобрава се рекогносцирање са сондирањем на основу дозволе Завода за заштиту НР Србије бр. 05-961/2 од 15. августа 1960. и дозволе Шумског газдинства Београд, бр. 05- 1016/1 од 3. септембра 1960. Ископавања су трајала од 14. 09. до 25. 09. 1960.

⁹¹ За сонде IV, V и VI постоји само шематска скица урађена у оловци и немогуће је прецизно лоцирати њихов положај. Истих су димензија (6,0 x 6,0 м) као и сонде отворене систематским ископавањима.

⁹² Квадрати CIV, CV, CXVII (сонда 1) LXXVI, LXXVII, XC, XCI (сонда 2), CXVII, CXVIII, CXXX, CXXXI (сонда 3).

⁹³ На основу извештаја М. Величковића из 1960.

У гроб 37 остаци спаљеног покојника стављени су у керамичку урну и то је једини гроб на Гомилицама у коме је примењен овакав начин сахрањивања, а у гроб 94 у оловни саркофаг.

Двадесет гробова истражених те године и пет истражених у току систематских ископавања немају сачувану документацију тако да не знамо којој гробној варијанти припадају а инвентарисањем прилога са некрополе једино се могло констатовати у којима од њих нису били похрањени прилози.

Кроки скице у оловци накнадно су пронађене за 101, 103, 104, 109, 110, 112, 113, 115, 117-119, 121, 122, 124 на основу којих су идентификоване њихове гробне форме.

Ископавања су настављена од средишњег дела ка северозападној (у даљем тексту западној) половини следеће године и трајала од 17. августа до 21. септембра 1962. где је терен стеновитији, што је у појединим гробним записницима наведено.

Истражено је 98 гробова (од 147 до 245) у квадратима од CCV – CCLXXVIII, од којих 13 имају карактеристике МКС I, за три скица није сачувана а тачан положај гробова од 241 до 245 није означен на генералном плану некрополе.⁹⁴

Два етажна гроба, 150 и 200, истражена те године окружена су каменим венцем (сахрањивање под хумкама?). Претпостављамо, јер немамо сачуваних података, да су се и грбови 9 и 10 (истражени 1960) са истом конструкцијом налазили на овом простору. Гроб 177 имао је конструкцију од опека.

На скицама са систематских ископавања 1961. и 1962. године гробне конструкције су идеално, шематски представљене правилно правоугаоно формиране без назначене запечености зидова. Трагова гаражи и пепела у јами нису назначени, као да су у питању кенотафи, што не можемо узети као правило. Стиче се утисак да је било битно оквирно представити гроб а да су се други елементи подразумевали узимајући у обзир да су карактеристике овог гробног типа познате.

Након једанаест година, 18. септембра 1973. настављено је истраживање западне половине Гомилица ка северозападу где су грбови махом усечени у

⁹⁴ За поменуте грбове, као и за 299, 301, 302 истражених 1975. године, на скицама је наведен квадрат у коме су констатовани. Њихов тачан положај у оквиру квадрата је непознат, тако да смо их на плану некрополе само накнадно означили у оквиру наведених квадрата.

стену. Том приликом у квадратима CCLXXX – CCXC констатовани су етажни гробови означени од броја 246 до 262, а у квадрату CCLXXXVI (CCLXXXVIII?) уочен је устринум 2.

У сачуваној документацији из ове и наредних година прецизније се означава облик гроба трагови запечености зидова, присуство гаражи и пепела у јами и нагорелих костију. Наводи се интензивна нагорелост и запеченост ивица, остаци нагорелих облика на етажу. На појединим скицама постоји напомена да је запечена земља помешана са гаражи, а да је у јами констатована жута иловача помешана са ситним ломљеним каменом.

Следеће године, од 26. септембра до 15. октобра, истражени су гробови означени бројевима од 263 до 288 у квадратима од CCXCI – CCCVII. Ови гробови налазе се у равни са устринумом 2 и само два (274 и 283) припадају варијанти МКС I.

Гробови означени од 289 до 302 истражени су у кампањи 1975. (од 26. јуна до 05. јула) у квадратима CCCXI – CCCXXII ка крајњем северозападу стеновитом делу некрополе од којих само 291 припада варијанти МКС I.

Гробови 298 и 300 били су окружени каменим зидом. Уз зид са његове спољашње стране, уочен је гроб 297 покривен мањом хумком. Истраживање устринума 2 настављено је у квадратима CCC и CCCI.

Истраживањима 1977, од 22. септембра до 11. октобра, у квадратима CCCXXV – CCCXXXIX, констатовани су гробови означени бројевима од 303 до 337, од којих 304, 305, 323 и 337 имају једноставну гробну раку (МКС I) што је вероватно као и за поменути 291 било условљено стеновитим тереном.

У последњој години ископавања од 13. до 25. септембра 1978. истражени су гробови од 338 до 361 (квадрати CCCXL – CCCLI), од којих само 349 и 355 припадају варијанти МКС I. У гроб 350 остаци покојника похрањени су у оловни саркофаг.

Како се некропола налази на једној падини, каскадном узвишењу спирањем хумусног површинског слоја потпуно или делимично уништена су надгробна обележја, конструкције гробова, прилози похрањени у њима.

У документацији Завода за заштиту споменика културе Града Београда наводи се да су приликом рекогносцирања налажене камене базе, усадници за стеле, а у непосредној близини и фрагментована стела са натписом.⁹⁵

Фрагменти камене пластике са Гомилица и ширег простора нађени у току систематских ископавања по речима Милоја Васића још увек се налазе у дворишту Богосава Трифуновића из Губереваца.⁹⁶

Публиковани надгробни споменици са Космаја, од којих је десет нађено у Губеревцу такође могу ићи у прилог претпоставци о постојању камених надгробних обележја на некрополи.⁹⁷

У Збирци раноцарског римског периода Народног музеја у Београду, налази се фрагментовани пиластар са рељефном представом винове лозе са губеревачке некрополе (?), као и надгробни споменик са представом петочлане породице из Губереваца.⁹⁸

Наравно да неке од података морамо узети са резервом јер се на поменутом простору налази већи број некропола.

У истој збирци Народног музеја, чува се око 420 предмета који углавном потичу из девастираних некропола на Рту, Пуриној Черги, Ћумурани, Главчинама, Цераку и Гомилицама. Откупљивани су пре формирања Збирке Космај до 1961. године⁹⁹ а поједини су публиковани.¹⁰⁰

Као место налаза наводи се Губеревац – гроб или Губеревац – некропола, што је веома широка убификација узимајући у обзир да се на простору Губереваца налазе некрополе на Рту, Прутену, Пуриној Черги, Главчинама, Цераку, Кошевишту, Пасуљевцу, Церовцу, Гривачевцу.

⁹⁵ Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда.

⁹⁶ Усмено саопштење Милоја Васића 2013. године. По његовим речима, камена пластика се вероватно и даље тамо налази. Потребно је обратити се наследници Ранки Шобот- Трифуновић. Dušanić 1976: No. 102 –103; No. 105, No.107 –108; No. 118, No. 129, No. 133, No. 136, No. 142 (нађен на Гомилицама – нестало).

⁹⁸ Пиластар, инв. бр. 2910/II, купљено од Љубомира Ђорђевића из Баба 1957; надгробни споменик, инв. бр. 2944/II.

⁹⁹ Већина је откупљена од већ поменутих Љубомира Ђорђевића из Баба и Миливоја Трифуновића из Губереваца, којима је као што смо напоменули Народни музеј касније забранио рад.

¹⁰⁰ Поповић: 1989: кат. 11; Ibid 1992: кат. 64, кат. 102; Ibid: 1994: кат. 120, кат. 231 –233, кат. 288 Ibid 1996: кат. 17, кат. 25 –26, кат. 28, кат. 49, кат. 124, кат. 127, кат. 130 –134; Палавестра, Крстић 2006: кат. 458, кат.460, кат. 461, кат. 464 и кат.468; Збирка раноцарског римског периода- инв.бр. 1663/II, 1664/II, 1683/II, 1715/II, 1843/II, 1880/II, 1881/II, 1925/II, 1935/II (геме).

Ближа одредница Губеревац – Гомилице некропола или Губеревац – Гомилице, гроб спаљеног покојника у инвентарским књигама ове Збирке наведена је за 95 предмета. Они су извучени из контекста, тако да их је немогуће третирати као гробне целине, осим за компаративну и типолошку анализу.

У документацији са сондажних и систематских ископавања односно нама једино доступним гробним записницима Величковић нигде не наводи да су на истраживаном простору некрополе наилазили на девастиране гробове одакле ови предмети потичу. Очигледно да су нађени на месту који није био обухваћен истраживањима.

Северозападно као ни западно од констатованог простора није се истраживало, осим што је по речима Милоја Васића који је присуствовао ископавањима деведесетих, на северозападу уочена средњовековна некропола са још увек видљивим каменим плочама.¹⁰¹ На катастарском плану западно од атара Клисуре где се налази истражена некропола налази се потез Гомилице одакле су могли потицати поменути откупљени предмети.

У поменутом извештају наводи се да је отворена сонда „А“ на имању Радисава Живковића без прецизнијих података на чијем је имању истраживана некропола Гомилице. На плану некрополе ван истраживаног простора означене су у оловци две сонде (једна је означена као сонда „А“) у којима су започета истраживања две гробне целине које се (поредићи катастарски план са положајем некрополе) налазе на поменутој катастарској парцели Гомилице.

Величковић у свом извештају наводи да су се девастиране некрополе налазиле близу једна другој. Вулић наводи да је западно од стојничког утврђења наишао на епиграфске споменике и две гробнице – једну грађену од опеке, другу од камена.¹⁰² Некропола на Гомилицама је северозападно од утврђења.

Напоменули смо да су ископавањима деведесетих у оквиру заједничког српско – америчког пројекта, радило и на истраживању тзв. грађевинских објеката на обронцима брда на локалитету Гомилице ка Прутену.¹⁰³

¹⁰¹ Усмено саопштење Милоја Васића.

¹⁰² Вулић 1913 (1914): 284 –285.

¹⁰³ Документација Народног музеја у Београду и Археолошког института: пројекат *Резултати деловања римског колонијалног система: Истраживање војно- цивилног комплекса у Србији- локалитет Стојник*. Носиоци пројекта 1983- 1988: Археолошки институт у Београду и Државни универзитет Олбани у Њујорку, у сарадњи са Народним музејем у Београду и Завода за заштиту

Дневник са ископавања није у целини сачуван како у документацији Народног музеја тако ни у Археолошком институту у којима се поменути објекти спомињу. Наводи се да су зидови објеката рађени од камена и опеке и везивани малтером (остаци зиданих гробница?).

Гробови типа Мала Копашница – Сасе осим примарне поделе на гробове МКС I и МКС II класификовани су и на основу тога да ли су камен, опека, либационе цеви, коришћени у конструкцији као и на основу положаја гробних прилога у јами – уз зидове, на средини, по површини, на половини јаме а код друге варијанте издвојени су гробови са прилозима на етажу (сл. 29).

Подразумеване карактеристике овог гробног облика су познате између осталог и најчешће примењиван начин прилагања предмета (уз зидове јаме) при чему од посуда преовлађују крчази (уобичајено три за три врсте течности).¹⁰⁴

Узимајући у обзир чињеницу да остаци спаљених покојника нису сачувани покушаћемо да компарацијом гробних облика и њихове конструкције, похрањених гробних прилога (количина, врста, положај у оквиру гроба и етажа, евентуални трагови претходног коришћења), утврдимо евентуалне разлике или сличности доследно примењене или редуковане сепулкралне концепције која би могла упутити на закључак о социјалном статусу појединца.

Исто тако, гробови са истим распоредом прилога једни до других без обзира на разлике у конструкцији можда могу иницирати социјалну, породичну повезаност сахрањених. Идентични гробни прилози, исти облици предмета који се прилажу на одређеном месту у гробној јами можда могу упутити на одређени принцип, канон који је ритуално, свесно или без промишљања спроведен.

Такође контекстуална анализа археолошког материјала, утврђивање прецизне позиције артефаката (унутар гроба или изнад гроба) јасније би показала квалитативне разлике између предмета намењених похрањивању и оних коришћених приликом сепулкралног обреда.¹⁰⁵

споменика културе града Београда. Руководиоци пројекта: Владимир Кондић, научни саветник Археолошког института и Мајкл Вернер, професор Државног универзитета Олбани у Њујорку. Дневник са ископавања 1987. године сачуван од 1 – 53. стране (о објектима на Гомилицама – стр. 35 – 53).

¹⁰⁴ Јовановић 1984: 104; Јовановић –Цуњак 1984: 110.

¹⁰⁵ У представљању налаза с некрополе предмети из основне збирке означени су великим латиничним словом G, а они из студијске збирке наведени су позивајући се на теренски инвентарни број. Наводећи инвентарске бројеве предмета из гробних целина у напмени је

2. 2. Начин сахрањивања

2. 2. 1. Гробови Мала Копашница – Сасе I (МКС I)

Систематским и сондажним ископавањима констатовано је осамдесет осам гробова типа МКС I, махом истражених 1961 и 1962 године. Ископавањима је установљено да у двадесет седам гробова нису похрањени прилози.

Овој гробној варијанти припадају гробови 1, 3, 4, 6, 7, 9, 11, 14, 17, 28, 33, 35, 40, 41, 42, 44, 46, 47, 48, 52, 54, 55, 57, 58, 63, 64, 67, 69, 71, 73, 74, 76, 78, 81, 85, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 104, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 125, 154, 155, 164, 165, 168, 180, 184, 187, 190, 193, 205, 206, 208, 274, 283, 291, 304, 305, 323, 337, 349 и 355 као и гробови 1/1960 и 2/60 истражени сондажним ископавањима 1960.

У југоисточном (источном) делу некрополе налази се шездесет осам гробова између којих је већи простор и они се не преклапају а на западној ка стени, где су гробови обе варијанте згуснутији двадесет гробова. Махом су оријентисани североисток – југозапад, односно југозапад – североисток (54 гроба), мање северозапад – југоисток (15), исток – запад (8), север – југ (10).

Сачувана документација за поједине гробне целине не даје прецизне податке о типу гробне раке ни распоред прилога.

За гроб 184 скица није сачувана а у гробном записнику се само наводи да је елипсоидан, малих димензија врло плитак (0,05 м) и да у њему није било налаза.¹⁰⁶

По неким карактеристикама он би могао бити МКС III али како немамо података о томе да ли је јама испуњена остацима са ломаче и да ли на зидовима и дну гробне јаме има или не трагова ватре определили смо га у гробове МКС I.¹⁰⁷

Гробови су већином једноставне конструкције са правилно формираном правоугаоном раком код појединих издужене, елипсоидне, заобљених углова,

наведен број гроба у загради. Типологије предмета из Збирке Дуњић, за које је са великом сигурношћу у последњој публикацији, монографији о поклонима Дуњића Народном музеју и Музеју града Београда (Свјетићанин et al. 2013), утврђено да потичу из девастираних некропола с територије Космаја, коришћене су као релевантне у обради материјала некрополе Гомилице.

¹⁰⁶ Документација Народног музеја у Београду.

¹⁰⁷ Јовановић 1984: 110.

махом правилно формиране гробне јаме (61 гроб). Много је мањи број (18 гробова) овалног и неправилно овалног облика, са скоро правилно формираном правоугаоном јамом.

Само пет имају четвртасту скоро квадратну јаму заобљених углова а три су трапезоидна. Гроб 184 је елипсоидан, плитке јаме.

За разлику од гробова МКС II код којих је камен чешће коришћен у конструкцији оквира гроба, етажа, јаме и зидова јаме, код гробова прве варијанте то није био случај. Код дванаест гробова камен је наслаган преко раке, на бочним странама (делимично или потпуно) поређан у виду венца као обележје и из практичних разлога за фиксирање зидова јаме. Опека која је нађена у близини гроба 7 могла је бити гробно обележје.

На скицама идеално представљених гробних целина нису назначени трагови дрвета, дрвених греда којима су облагани зидови јаме приликом пурификације или назнака да су коришћене као прекривач или носиљка који су видљиви код гробова друге варијанте.

Генерално за гробове обе варијанте постоји могућност оштећења гробова у горњој зони условљено ерозијом тла као и да трагови покривача нису могли бити уочени и издвојени приликом ископавања.¹⁰⁸

На основу документације код обе варијанте уочавају се двоструке контуре гроба. Претпостављамо да су накнадно отворани што је констатовано на некрополама и са кремираним и скелетно сахрањеним покојницима као и на некрополама где су истовремено примењене обе врсте сахране (кремација и инхумација).¹⁰⁹

У двадесет четири гроба МКС I нађени су клинови и ексери. У гробу 74 нађен је гвоздени предмет похрањен на средини гробне јаме.

Гробни прилози су као и у гробове друге варијанте похрањени у гробну јаму након преношења остатака спаљеног покојника са устринума без издавајања остатака ломаче. Прилози су похрањени у шесдесет један гроб. У двадесет седам гробова нису уочени.

У оквиру гробова са прилозима поделу смо извршили на гробове без камена или опеке у конструкцији, гробове са каменом у конструкцији и гроб са

¹⁰⁸ Ibid 1984: 101.

¹⁰⁹ Зотовић 1986: 44, 47; Marijanski –Manojlović 1987: 14.

опеком. У оквиру ове поделе, издвајали смо их и на основу положаја предмета у јами.

У гробове МКС I код којих камен или опека нису коришћени у конструкцији прилози су похрањени у педесет један гроб.

Тридесет седам гробова (4, 6, 14, 40, 41, 44, 46, 47, 48, 52, 57, 58, 67, 73, 88, 91, 92, 93, 97, 98, 102, 103, 104, 106, 109, 110, 111, 112, 113, 118, 119, 164, 165, 180, 205, 304) има правоугаону, елипсоидну или неправилно правоугаону раку, тринаест овалну (гроб 9, 11, 78, 305) и неправилно овалну (гроб 1, 3, 17, 28, 42, 64, 323, 337, 355) а два – 74 и 168 квадратну.

Дужина гробова са раком правоугаоног облика је од 0,80 до 2,30 m, (гроб 47), ширина од 0,24 (гроб 40), до 0,80 m, а дубина гробне раке је од 0,05 до 0,40 m. Гробови код којих је рака овална и неправилно овална имају дужину од 0,60 до 1,90 m (гроб 337 – 3,00), ширина од 0,50 до 0,80 m (гроб 337 – 2,20), а дубина јаме од 0,05 до 0,35 m.

Гробови већих димензијама него што је уобичајено за гробове са овално формираном раком налазе се на западној половини некрополе и усечени су у стену што је и утицало на њихов облик и димензије.

У ракама дубине од 0,06 до 0,10 m трагови гаражи и пепела назначени су по целој јами у гробу 11, 91, 92, 93, 102 и 110, у 88, 97 и 111 две трећине јаме, а код 4, 14, 46, 73, 98, 104, 109, 113, 168 у половини јаме.

У гробовима 28, 47, 67, 106 и 304 једна трећина јаме је испуњена гаражи и пепелом, док су мањи трагови означени у гробовима 17, 42, 305, 343. Код скоро половине, односно у двадесет четири гроба нема назначених трагова гаражи.

На западној половини некрополе налази се десет гробова 164, 165, 180, 205, 304, 305, 323, 337, 355 и 357.

Поменути гробови 164, 165, 180 и 205 налазе се груписани и једини су у оквиру МКС I у којима су предмети стављени на једну страну, половину гробне јаме.

У близини устринума 2 су 304 и 305 са истим распоредом гробних прилога (предмети су стављени по површини јаме), а са њихове јужне стране до устринума 2 налазе се гробови исте варијанте –МКС I са каменом у конструкцији:

291 без прилога и 274 са прилозима на средини гробне јаме. Гробови 355 и 357 окружени су гробовима друге варијанте, док се уз гроб 323 налази гроб 349 варијанте МКС I у коме нису похрањени прилози. Остали гробови налазе се у источном делу некрополе.

У седамнаест гробова – 4, 6, 11, 14, 41 (сл. 30), 46, 47 (сл. 31), 57 (сл. 32), 58, 64 (сл. 33), 67 (сл. 34), 78, 88, 91, 104, 165, 337 (сл. 35) прилози су похрањени уз зидове јаме око остатака спаљеног покојника након преношења са устринума. Предмети су стављани уз зидове јаме уз једну страну, наспрамно у угловима јаме или у сва четири угла.

Гробови 46 и 47 су један до другог као и 57 и 58 са већим простором између. Гроб 6 је уз гроб 7 са опеком, 104 уз 90 са каменом са истим распоредом предмета. Гробови 4, 11 и 14 налазе се до гробова МКС II у којима је похрањен новац Трајана, Хадријана и Фаустине I.

Дванаест гробова има правоугаону раку заобљених углова са правилном правоугаоном јамом. Код ових гробова, осим у гробу 6 и 58 на скицама су назначени трагови гаражи и пепела.

Три гроба – 11, 64 и 78 имају овални облик гробне раке, са правилно формираном правоугаоном јамом. Само у гробу 64 нису назначени трагови гаражи. Гроб 337 је усечен у стену услед чега су и рака и гробна јама неправилно овалне па су и димензије гроба узете оквирно.

Гроб 41 неправилно правоугаоног облика је вероватно накнадно отварао што је видљиво на основу две паралелне контуре на једној ужој страни раке. У гроб је уз дужи зид јаме похрањена фирма светиљка са печатом Neri, новац Флавијеваца и крчаг и боца који нису нађени приликом инвентарисања.¹¹⁰ Налази се поред гроба 46 ове варијанте са приложене две лагене.¹¹¹

Дуж целе дуже и краће стране раке видљиве су правилне паралелне контуре и код гроба 57 накнадно отварао. Уз дужи зид похрањена су три лагене.¹¹² Око овог гроба је већи празан простор, најближи је 58 са похрањеном

¹¹⁰ G 80, тер. инв. 141 и 142.

¹¹¹ тер. инв. 158 и 159.

¹¹² G 104, G 105 и тер. инв. 180.

фирма светиљком.¹¹³ Накнадно отварање очигледно није било изазвано недостатком простора.

Гроб 64 са празним простором околу, косо је засечен на једној страни раке што је вероватно било условљено тереном. Уз ову страну гроба похрањене су три лагене уз супротни зид здела и фирма светиљка.¹¹⁴

На предметима похрањеним уз зидове јаме нема трагова гаражи осим на фирма светиљци из гроба 88 са печатом Festi нађеној са светиљком истог типа и ознаком радионице Fortis.¹¹⁵ На примерку су видљиви мањи трагови употребе настали у току обреда или се ради о њеном минималном коришћењу пре похрањивања.

У гроб 6 осим балсамаријума похрањен је лонац који као и нож у 47 није уобичајен прилог на некрополи,¹¹⁶ а у 165 са запеченим зидовима јаме без трагова гаражи новац Хадријана и три мања гвоздена ексера разбацана по јами.¹¹⁷ Налази се на рубу некрополе до гробова 164 и 205 са предметима на једној половини јаме и гроба 180.

Уз зидове јаме у гробове МКС I најчешће су прилагани крчази и светиљке. Од седамнаест гробова, приложени су у десет.

У четири гроба приложена су три крчага (47, 57, 64, 337) у гробове 46 и 67 два (као једини гробни прилог), а један крчаг са осталим прилозима у четири гроба (41, 78, 91, 104) са различитим положајем у гробној јами.

Крчази су стављени уз дужи зид гробне јаме (гроб 41, 57, 67, 337), два крчага уз дужи, један у супротном углу (гроб 47), уз ужи зид (гроб 78), у углове јаме (гроб 46), уз ивицу засеченог угла јаме (гроб 64).¹¹⁸

У два, у којима су два крчага приложена, стављена су у источни и јужни угао или уз северни зид.¹¹⁹ У три гроба један крчаг је похрањен уз јужни, у два уз северни зид.¹²⁰

¹¹³ G 106.

¹¹⁴ тер. инв. 205 – 207, G 125 – G 126.

¹¹⁵ G 175 и G 176.

¹¹⁶ G 8 и G 9.

¹¹⁷ тер. инв. 536 и 537.

¹¹⁸ тер. инв. 141- 145.

¹¹⁹ тер.инв. 159 (46); тер.инв. 220 (67).

¹²⁰ тер.инв. 142 (41); G 178 (91); тер.инв. 284 (104).

Похрањивана су два типа лагена са варијантама: лагене овалне форме, цилиндричног или краћег хиперболоидног врата, купастог обода и лагене овалне форме цилиндричног или хиперболоидног врата са биконично профилисаним ободом.

Рађене су од пречишћене глине са примесама песка, наранцасто и црвено печени. Само су три примерка из гроба 47 мрко бојена.

Аналогне су примерцима из Збирке Дуњић одређене у II век.¹²¹

Најчешће су прилагане са светилком (гроб 41, 47, 64, 78) у гроб 41 осим крчага и светиљке стављена је боца, у 78 и пехар, а у гроб 47 три крчага, две светиљке и нож.¹²² Са светилком и новцем крчази су похрањени у гроб 41 и 337, са зделом у гроб 64 и 104.

Напоменули смо да су светиљке осим крчага најчешћи гробни прилог што је и разумљиво узимајући у обзир симболику похрањивања. У три гроба биле су једини гробни прилог.

У осам је похрањена по једна: у три гроба уз северни, у три уз западни, у једном уз јужни зид и у једном у југоисточни угао.¹²³ Само у гроб 47 и 88 стављене су по две и то уз јужни зид и у северозападни угао гроба 47 и уз северни зид гроба 88.

Прилагане су једино фирма светиљке које су најчешћи и уобичајен гробни прилог и у гробовима друге варијанте. Идентичне овалне форме, диска оивиченог пластичним прстеном суженог у отворени канал ка кљууну са отвором за фитиљ светломрко, сиво или црвено су печене.

Овај тип светиљки са или без ознаке радионице у употреби од I до IV века најбројнији је и у легату Дуњић.¹²⁴

Балсамарији су похрањени у само три гроба- 4, 6 и 41 уз јужни и северни зид јаме.¹²⁵ У гроб 41 похрањен је најчешће прилаган тип балсамарија на некрополи коничног реципијента, цилиндричног врата, косо разгнрутог обода, у

¹²¹ Cvjetičanin 2013a: 42 – 44.

¹²² тер.инв. 238, G 143 и G 144.

¹²³ G 300 (11); G 125 (64); тер.инв. 144 (337); G 3 (4); G 80 (41); G 143 (78); G 108 (58); тер.инв. 45(14).

¹²⁴ Glumac 2013: 93 – 99.

¹²⁵ G 4 (4).

гроб 6 коничног плитког, стањеног а трећи је сферичан хоризонтално разгнута, прстенасто профилисаног обода похрањен у гроб 4.¹²⁶

Примерци су рађени од прозирног рециклираног стакла зеленкасте боје, са цртицама и мехурићима у структури. У примерку из гроба 6 сачуван је садржај, борова смола.¹²⁷ Аналогни примерци из Збирке Дуњић у употреби су од друге половине I до II века.

Пехари (шоље, чаше) заступљени су само једним примерком нађеним уз источни зид гроба 78.¹²⁸ Овалног облика, благо косо разгнута, тракасто профилисаног обода, прстенасто извученог дна опредељен је у II век.¹²⁹

У гроб 6 уз јужни зид похрањен је лонац овалне форме троугласто профилисаног обода, прстенасто извученог дна са две тракасте дршке који је у употреби током II века.¹³⁰

Лонац није уобичајен гробни прилог код гробова ове варијанте на некрополи. У документацији се наводи да је у питању здела без икаквих података. У недостатку дневника са ископавања, нисмо сигурни да ли је могао послужити као урна.

Зделе су похрањене у три гроба.¹³¹ У два (гроб 64 и 104), уз зидове су стављени примерци калотасте форме, непрофилисаног, заобљеног обода споља наглашеног жлебовима често присутни на Гомилицама.¹³² Примерци из легата датују се у II – III век.

Занимљиве су четири зделе из гроба 11 које су једини овакви примерци у гробовима оба типа. Композитне форме (горњи цилиндричан, доњи коничан), вертикално постављеног обода, прстенасто извученог дна декорисане су аплицираним флоралним елементима.¹³³ Мрко су печене, мрко фирнисоване. У употреби су у II веку.

У гроб 11 у коме је вероватно сахрањена женска особа можемо рећи да су похрањени условно „луксузнији прилози“ што не мора подразумевати већи

¹²⁶ Glumac 2013a: 121 – 123.

¹²⁷ Ibid 2013a: 127.

¹²⁸ G 144 (78).

¹²⁹ Cvjetićanin 2013a: 67.

¹³⁰ Ibid 2013a: 85 –87.

¹³¹ G 14 – G 17 (11), G 126 (64); тер.инв. 284 (104).

¹³² Cvjetićanin 2013a: 82.

¹³³ Ibid 2013a: 80.

социјални статус покојнице која је вероватно била власница овог сервиса. Гроб је окружен етажним гробовима МКС II (гроб 5, 12, 13) истог хронолошког опредељења на основу похрањеног новца Трајана односно Хадријана.

Неуобичајен и једини прилог у гробовима је и нож са канијом похрањен у јаму гроба 47. Правоугаоног је пресека, лучно повијеног хрбата, равног сечива сачуваног рукохвата. Сачувани бронзани троугласти врх каније декорисан је кружним испупчењима у четири реда (3, 2, 1, 1) који су уоквирени троуглом формираног пунктирањем.

Гроб 47 је до гроба 45 (МКС II) и гроба 46 (МКС I). У првом са каменом у конструкцији похрањене су три лагене и новац Марка Аурелија, у другом су једини гробни прилог две лагене.

Само два примерка новца нађена су у овим гробовима са прилозима уз зидове јаме, а ексери и једна кланфа у шест гробова.

На основу похрањених прилога гроб 41 можемо одредити у другу половину I века, гроб 88 у другу половину I – II век, а гроб 104 у II – III век. Остале гробове са прилозима уз зидове јаме припадају периоду II века.

Девет гробова – 1 (сл. 36), 40, 74 (сл. 37), 97, 98 (сл. 38), 102 (сл. 39), 110 (сл. 40), 111 (сл. 41) и 113 са оскудним прилозима стављеним или пренетим са устринума на средину јаме налазе се у источном делу некрополе. Већа количина гаражи уочена је код свих, осим у два гроба.

Сви су истражени у првој години систематских ископавања 1961. године. Најближи устринуму 1 је гроб 102. Један поред другог су грбови 97, 98, 113, као и 110 и 111.

У овом делу некрополе сконцентрисани су и грбови у којима нису похрањени прилози. Поменути грбови 97, 98, 113 су до гробова без прилога (гробови 85, 99, 114), као и 110 и 111 (до гроба 108) и 102 (гробови 89 и 110).

Седам гробова са предметима на средини јаме имају правоугаони облик раке, заобљених углова. Оријентисани су североисток – југозапад као и већина гробова на овој половини некрополе.

Гроб 1 је овалног облика оријентисан запад – исток а 40 идентично оријентисан је издужен, елипсоидног облика ширине само 0,24 м. са јамом дубине

0,06 м. у којој гараж и пепео нису назначени. Његове димензије условљене су тереном, истовремено и потребом за сахрањивањем чланова породице једне до других.

Занимљив је гроб 74 са „етажно“ подељеним простором у хоризонталном нивоу. Издужени трапез заобљених углова дужине 1,90 m, ширине 1,00 x 0,60 m. уоквирује јаму у облику квадрата димензија 1,00 x 0,90 m. Јама је дубине 0,30 m. Дуже бочне стране јаме и дуже бочне ивице раке се скоро додирују. Растојање између ужих страна трапеза и јаме је по 0,45 m.

На средини гробне јаме нађен је гвоздени оков.¹³⁴ Оков је могао бити део односно дршка дрвеног ковчега.¹³⁵

Најчешћи прилог у овим гробовима је новац који је већином нечитак пренет са ломаче. Приложен је у седам од девет гробова а једини гробни прилог био је у гробовима 40 и 102, са фирма светилком у гробовима 1, 111 и 113 и са пехаром – чашом у гробу 97.¹³⁶

Фирма светилке су без ознаке радионице осим примерка из гроба 111 са печатом Fortis. У гроб 110 стављена су два крчага која нису нађена инвентарисањем.¹³⁷

Минијатурно звоно (редак гробни прилог) нађен је у гробу 98 са новцем Флавијеваца (сл. 38).¹³⁸ Ексери су констатовани у три гроба – 1, 97 и 102.

На основу похрањеног новца Флавијеваца (гроб 98), Хадријана (гроб 113) и примерака оквирно датованих у II, II – III век гробове са предметима на средини јаме можемо определити у период од друге половине I до III века.

Предмети су стављени по површини јаме након прилагања остатака спаљеног покојника и остатака са ломаче у двадесет два гроба – 3, 9, 17, 28, 42 (сл. 42), 44, 48, 52, 73, 92, 93, 103, 106, 109 (сл. 43), 112, 118, 119 (сл. 44), 168 (сл. 45), 304, 305 (сл. 46), 323 и 355 (сл. 47).

¹³⁴ G 139.

¹³⁵ Зотовић, Јордовић 1990: 78, Т. LVI, 4 (гроб G1 15).

¹³⁶ тер. инв. 140 (40); тер. инв. 279 (102); тер. инв. 3, G 1 (1); тер. инв. 303, G 206 (111); тер. инв. 310, инв. G 212 (113); тер. инв. 268, G 190 (97).

¹³⁷ тер. инв. 302.

¹³⁸ тер. инв. 272, G 191.

Истражени су у прве две кампање, 1961. и 1962. представљени идеалним скицама осим гробова 304, 323 и 355 који су уочени кампањом од 1977. до 1978. године са прецизнијом техничком документацијом.

Већина је са мањим или неназначеним траговима гаражи, а ако су испуњене ради се о плитким јамама. Ексери су нађени у десет гробова разбацани по јами коришћени приликом ојачавања зидова раке и у току пурификације или су били део носилке.

Само четири гроба – 304, 305, 323 и 355 од двадесет два, налазе се на западној половини некрополе. Гробови 304 и 305 су један до другог у близини устринума 2 и гроба без прилога 291 (МКС I).

Да је обред пурификације до краја примењен (примењиван) види се по назначеној запеченој земљи око раке код гроба 304 иако је делимично усечен у стену.

Гроб 323 је између гроба 349 без прилога (МКС I) и гробова са каменом у конструкцији МКС II код којих се предмети налазе уз зидове јаме, гроб 355 је на северозападном рубу истраженог дела некрополе окружен гробовима МКС II са прилозима уз зидове јаме а 168 на овој половини до гроба 150 (МКС II) окруженог каменим зидом, са предметима по површини.

Гробови 92, 93, 109 налазе се у близини гроба 119, један до другог, између њих је гроб 108 (МКС I) без прилога и гробови 110 и 111 са оскудним прилозима на средини јаме. Гробови 73 и 52 окружени су етажним гробовима као и гробови 17 и 28 са другачијим распоредом прилога. Између гробова 9 и 3 на рубу некрополе налази се гроб 2 (МКС II) са новцем Хадријана нађеним уз зид јаме. До гроба 48 су гробови без прилога 54 и 55 (МКС I), а до гроба 42 је гроб 32 (МКС II) без прилога.

На источној половини некрополе, груписани су гробови 112, 118 и 119 уз гроб без прилога 120 (МКС I) и гроб 117 (МКС II) са богатијим прилозима по гробној јами, датован новцем Антонија Пија.

У гроб 118 похрањен је новац II века, три крчага, две кадионице и пехар.¹³⁹

¹³⁹ тер. инв. 331, 332; за аналогije: Cvjetićanin 2013a: 89 (кадионица); 66 – 67 (пехар).

Идентични тип кадионице полуелипсоидне форме, троугласто профилисаног обода, са прстенастом стопом и пластичним ребрима на трбуху прилаган је у гробовима обе варијанте. У употреби је од II до прве половине III века.

Поменути пехар овалне форме, вертикално постављеног, четвртасто профилисаног обода, прстенасто извученог дна, такође је најчешћи тип похрањиван на некрополи, коришћен у II веку.

Упадљиво је похрањивање по два идентична прилога у гроб 119 у коме као да су сахрањене две особе.

У поменути гроб стављена су два мања лонца, два лагене, два пехара, две фирма светиљке без печата, два новца II века, три калотасте зделе, стаклена чаша (пехар) сачуваног обода.¹⁴⁰ Предмети су познатог типа, осим два лонца овалне форме кратког цилиндричног врата, косо разгнута обода ширег хронолошког распона од II до IV века.¹⁴¹

Као и код гроба 74 са предметом на средини јаме и код 168 који се налази на западној половини некрополе уочава се издвојен простор око гроба. У овом случају гроб је скоро квадратног облика – дужина је 1,30 m, ширина 1,10 m. а мања правоугаона јама унутар квадратног оквира има димензије 0,70 x 0,50 m, а дубина је 0,20 m.

У гроб 168 који је вероватно припадао женској особи, похрањене су три лагене и прстен од ћилибара¹⁴² а на условно „етажу“ нађена је дршка и бронзани украсни делови касете.¹⁴³ Ћилибарски прстен је једини примерак на некрополи и није нађен приликом обраде и инвентарисања Збирке.

Око овог гроба постоји већи празан простор. У близини је гроб 150 (МКС II) окружен каменим зидом и гробови 149, 167, 182, 169 такође варијанте II.

Занимљив је и облик гроба 42 са калотасто заобљеном јамом заравњеном на ужој страни, што је могло бити условљено тереном не суседним гробом 43.

И у гробовима са предметима по површини јаме најчешће је прилаган новац, фирма светиљке и крчази. У пет гробних целина, стављен је само новац и фирма светиљка, у два само крчаг и новац.

¹⁴⁰ G 227 – G 229, тер. инв. 333 – 338, 340, 342 и 343.

¹⁴¹ Cvjetćanin 2013a: 85.

¹⁴² G 383 – 385, тер. инв. 547 и 553.

¹⁴³ G 386 – G 388.

Новац је нађен у седамнаест гробова, похрањен на средини јаме кован од Нерона (гроб 3), Флавијеваца (гроб 103), Трајана (гроб 112), Хадријана (гробови 52, 109, 304) и Фаустине Старије (323).¹⁴⁴ Остали примерци су нечитки и ради се о новцу II – III века. У гробове 28, 109 и 119 похрањена су по два новца.

Фирма светиљке стављене су у тринаест гробова. У гробовима 3, 9, 17, 44, 323 на дну се налази ознака радионице Fortis, у гроб 109 светиљка истог печата и фирме Vibivs (обе бојене), нечитког печата у гробове 42, 73, 93, 106 (у 42 и 73 бојене), а у 112 и 305 без печата.¹⁴⁵

Прилагане су на средину јаме, осим у гроб 42 и 44 где су стављене на западну и јужну страну, а једна је нађена поред гроба 305 коришћена приликом обреда. Светиљка фирме Fortis из гроба 109 једна је од ретких у гробовима МКС I која има мање трагове употребе, горења.

Крчазу су похрањени у 12 гробова идентични поменути примерцима Збирке Дуњић. Три крчага похрањена су у три гроба (гробови 109, 118 и 168) од којих је један у гробу 109 глеђосан, што није уобичајено за гробове МКС I.¹⁴⁶ Крчазу из гроба 109 су фрагментовани, нађени без обода, као и у 118.

У шест гробова приложена су по два крчага (гробови 17, 92, 103, 119, 305, 355) познатог типа¹⁴⁷ осим примерка из 305 и 355 који припада типу крчага (οιποποαε) ретко похрањиваних у гробове прве варијанте. Ојнохое у употреби у II-средином III века имају овалну форму тролисно обликован, наглашен изливник, прстенасто дно и тракасту жлебљену дршку која полази испод обода.¹⁴⁸

По један крчаг стављен у гробове 42, 48 и 112.¹⁴⁹ Лагене су идентичне примерцима похрањеним у гробове са другачијим распоредом прилога.

Пехари (шоље, чаше) познатог типа (осим примерка из гроба 118) нађени су у шест гробова у којима су три похрањена у гроб 109, два у 103 и 119 а у 112

¹⁴⁴ тер. инв. 4 (3); тер.инв.106 (28); тер.инв.153 (44); тер.инв.168 (48); тер.инв. 177 (52); тер.инв. 229 (73); тер.инв. 253 (92); тер.инв. 257 (93); тер.инв. 183 (103); тер.инв. 286 (106); тер.инв. 297, 301 (109); тер. инв. б.б. (304); тер.инв. 308 (112); тер.инв. 118 (332); тер.инв. 338, 344 (119); тер.инв. 77 (323); тер.инв.208 (355).

¹⁴⁵ G 2 (3); G 11 (9); G 25 (17); G 81 (42); G 89 (44); G 138 (73); G 179 (93); G 197 (106); G 210 (112); G 201, G 202 (109); G 227, G 229 (119); G 801 (305), тер. инв. 76 (323).

¹⁴⁶ тер. инв. 299 и 300 (109); тер. инв. 332, 333 (118); G 383, G 384, G 385 (168).

¹⁴⁷ тер. инв. 47 (17); тер. инв. 254 (92); тер. инв. 282 (103); тер. инв. 342, 343 (119); G 800, тер. инв. 6 (305); G 921, тер. инв. 206 (355).

¹⁴⁸ Cvjetičanin 2013a: 58-59.

¹⁴⁹ G 84 (42); G 99 (48); G 211 (112).

118 и 92 по један.¹⁵⁰ Стављани су на југозападни, северозападни, северни део јаме и на средину.

У гроб 118 стављен је примерак овалне форме косо разгнутаг ужљебљеног обода са ребрасто декорисаном површином, рађен од песковите каолинске глине опредељен у II – III век.¹⁵¹

Зделе су приложене у мањем броју гробова осим у гроб 119 у коме су похрањене три зделе (вероватно део сета).¹⁵²

Здела тањир из гроба 119 и две из гроба 42 су црвено бојене, калотасте форме, хоризонтално разгнутаг повијеног обода које су у употреби у II – III веку.¹⁵³ У гробовима 103 и 109 су типолошки неиндикативне (фрагмент трбуха из 109 је црвено бојен).¹⁵⁴

Лонци су заступљени са два примерка, оба нађена у 119 на западној и северној страни јаме,¹⁵⁵ а кадионице су похрањене у три гроба и то на средини, у западном и у северном делу јаме. У 118 и 304 похрањен је уобичајен тип овог типа посуде на некрополи а у 305 коничне форме на нижој прстенастој стопи, четвртасто профилисаног обода ужљебљеног са спољашње и унутрашње стране из II– III века.¹⁵⁶

Балсамарији су као и кадионице похрањени у три гроба.¹⁵⁷ Осим често похрањиваног облика ових посуда са коничним рецепијентом (као што су примерци из гроба 93), у гроб 9 и 109 приложен је примерак сферичног рецепијента који припада периоду II века.

У гроб 119 стављен је стаклени пехар – здела једини примерак на некрополи у оквиру гробова МКС I.¹⁵⁸ Сачуван је косо разгнут обод ужљебљен са унутрашње стране и део трбуха рађеног од прозирног стакла зеленкасте боје.¹⁵⁹ Овакав тип стаклених посуда датује се од II до IV века.

¹⁵⁰ тер. инв. 300 (109); тер. инв. 281, 282 (103); тер. инв. б.б.(119); тер. инв. 305 (112); тер.инв. 254 (92); тер. инв. 331 (118).

¹⁵¹ Cvjetićanin 2013a: 71.

¹⁵² тер. инв. 333, 336, 340.

¹⁵³ тер. инв. 335 (119); G 82, G 83, за аналогije: Cveticanin 2013a: 83.

¹⁵⁴ тер. инв. 281 (103), тер. инв. 298 (109).

¹⁵⁵ G 228, тер. инв. 340.

¹⁵⁶ Cvjetićanin 2013a: 90.

¹⁵⁷ G 207 (9); G 181 (93); G 205 (109).

¹⁵⁸ тер. инв. 337.

¹⁵⁹ Ružić 1995: 37, T. XXV/3.

У овим гробовима прилагани су предмети свакодневне употребе и накит. Тако је у гробу 93 похрањена игла за шивење а у 28 стаклене перле које нису нађене у току инвентарисања.¹⁶⁰ Оба гроба су вероватно припадала женским особама.

Окови и дршка касете нађени су у гробу 305 и као што је напоменуто ван гроба 168¹⁶¹ а једини примерак коленасте фибуле типичне за период II до III века похрањен је у гроб 355.¹⁶²

Најзанимљивији и уникатни налаз су две оловне плочице са урезаним именима проклетих без магијских формула – *tabellae defixionum* нађене у гробу 109 са осталим предметима.¹⁶³

Израђиване од танког металног лима, најчешће олова, коришћене су у ритуалне сврхе са циљем да се онај коме су намењене анатемише. Два новца нађена са таблицама у гробу припадају периоду друге половине II, почетка III века.

Плочице из гроба 109 занимљиве су јер се на њима налазе само имена проклетих без магијских формула и призивања богова и ретка су појава на некрополама у Србији.

У инвентару епиграфске збирке под инвентарским бројем 206 као поклон др Дуњића наводи се „оловна танка плочица са натписом у три реда *Selund/Duo!/Secuni Di Na.*“¹⁶⁴

На основу сачуваног новца и прилога обичај похрањивања преко остатака покојника по површини раке обављан је од друге половине I до III века, узимајући у обзир да гроб 3, 103 и 168 можемо одредити у другу половину I века, гробове 52, 112 и 304 у прву половину II века, гроб 119 у II, а остале гробове оквирно у II, односно II– III век.

Издвојили смо гробове 164 (сл. 48), 180 (сл. 49) и 205 (сл. 51) са предметима похрањених на половини јаме што је примењено и у гробу 190 са каменом у конструкцији. Истражени су 1962. године. На једној половини

¹⁶⁰ Krnić 2013a: 185 –186 за G 180 (игла) и тер. инв. 108 (перле).

¹⁶¹ G 386 – 388 (168); тер. инв. 7 (305); за аналогије: Ratković 2013: 162.

¹⁶² G 920, за аналогије: Ratković 2013: 137.

¹⁶³ Глумац, Ферјанчић 225 – 233.

¹⁶⁴ Документација Народног музеја у Београду.

похрањени су остаци покојника пренетих са ломаче а на другој половини одређен је, издвојен простор за прилоге и постпогребни култ.

Гробови се налазе се на западној половини сакралног простора оријентисани северозапад –југоисток са видљивим траговима запечених зидова јаме без назначених трагова гаражи и пепела.

У гроб 164 похрањен је балсамариј, медицинска сонда (једини примерак у гробовима МКС I), бронзани новац (нечитак) и четири ексера.¹⁶⁵

Више разбацаних ексера назначених на скици ван гроба иницирају постојање носилке или ковчега нису нађени инвентарисањем. Фрагментована сонда *sprathomela* има троугласто, ромбоидно профилисану плочасту главу и тело кружног пресека. Овакав тип сонди коришћен је у козметици за ситњење препарата у чврстом стању, фармацији за припрему лекова, а могле су послужити као скалпел приликом лечења.¹⁶⁶

И у гроб 205 на половини (осим новца који је нечитак), стављене су три ојнохое овалне форме, фирма светиљка са печатом *Octavi*, фрагментовани балсамариј, кадионица, новац и девет ексера.¹⁶⁷ У оба гроба једино је новац нађен на средини јаме. Осим новца на предметима нема трагова горења.

Гроб 180 вероватно женски са запеченим зидовима јаме налази се између поменутих 164 и 205 али нису густо распоређени. Похрањене су четири светиљке од чега су три фирма и једна са троугласто профилисаним кљуном, три пехара и огледало.¹⁶⁸

Похрањивање четири примерка светиљки у један гроб је неуобичајено. На диску светиљке троугласто профилисаног кљуна налази се рељефна представа женског попрсја са дијадемом на глави и фибулама на раменима одеће. Овај тип светиљки се јако ретко похрањује на Гомилицама.¹⁶⁹

Осим тога и код доминантног типа – фирма светиљки диск је ретко декорисан а ретко се за разлику од гробова МКС II похрањују три пехара или огледало.¹⁷⁰

¹⁶⁵ G 378 и G 379, тер. инв. 533 и 534.

¹⁶⁶ Krunić 2013: 184.

¹⁶⁷ G 478 и G 479, тер. инв. 717, 719 – 724 .

¹⁶⁸ G 426- G 429, тер.инв. 622 – 624.

¹⁶⁹ Glumac 2013a: 102.

¹⁷⁰ Krunić 2013a: 174–175.

Гробове без камена са предметима на једној половини јаме, можемо одредити у II век.

Поред гроба 7 уоченог ископавањима 1961. године нађена је опека која је могла бити коришћена у конструкцији као гробно обележје. Рака је овалног облика, дужине 1,28 m ширине 1,00 m, а дубине 0,07 m, са траговима гаражи у правилно формираној правоугаоној јами. Оријентисан је североисток – југозапад као и већина гробова на источној половини некрополе.

У њему је нађен новац II века и два ексера углу јаме.¹⁷¹ Око овог гроба и гроба 6 са истим распоредом прилога који се налази до њега је празан простор. У гроб 6 је уз зидове јаме похрањени су као и у овом гробу оскудни прилози.

Камен коришћен у конструкцији као обележје, за покривање и за фиксирање зидова раке и јаме констатован је код дванаест гробова ове варијанте много мање него код етажних гробова. Од тога у девет су похрањени прилози а три гроба су без прилога. У осам гробова прилози су стављени уз зидове јаме а у гроб 190 на једној њеној половини.

Налазе се на западној половини некрополе осим гробова 2/1960, 35 и 90. Оријентисани су североисток – југозапад, гроб 190 запад – исток а 180 северозапад – југоисток.

Девет гробова – 2/1960, 90 (сл. 53), 123, 155 (сл. 55), 187, 190 (сл. 50), 193 (сл. 56), 208 (сл. 57) и 274 имају правоугаону раку правилно формиране гробне јаме, гробови 35 (сл. 52) и 154 (сл. 54) овалну а 291 неправилно овалну. Констатовани су мањи трагови гаражи и пепела у 35, 90, 274, 2/1960, а код гроба 190 дубља јама цела је испуњена гаражи. У осталим није назначена на скици.

И код гробова са каменом као елементом при формирању гробне конструкције, извршили смо поделу на основу положаја прилога у јами.

У осам гробова са каменом у конструкцији прилози су похрањени уз зидове осим у поменутом 190 где су издвојени на једну половину јаме. Гроб 90 у

¹⁷¹ тер. инв. 17 (ексери); тер. инв. 16 (новац).

који је похрањена фирма светиљка и гроб 2/1960 са новцем као прилогом имали су камени покривач.¹⁷²

У гроб 154 са три камена у углу нађен је новац Хадријана и балсамаријум,¹⁷³ а у 155 (вероватно женском) код кога су бочне дуже стране оивичене крупнијим камењем у дужини од 1,90 и 1,40 m, као и бочне стране јаме, похрањен је новац (нечитак), два балсамарија и две игле за шивење.¹⁷⁴

Занимљив је распоред прилога у гробу 208 без трагова гаражи код кога је камен стављен само по полукружно формираном дну јаме. На скици се виде шире и уже контуре гроба, обе заобљене на ужој страни. На половини у оквиру уже раке, похрањени су лагена, пехар – шоља а између уже и шире контуре гроба идентични предмети, осим што је стављена једна лагена више.¹⁷⁵ Гроб је вероватно накнадно отварао.

Уоквирен каменом је и гроб 274 плитке гробне јаме који се налази до устринума 2 и стене у који су похрањена два балсамарија коничног реципијента и један пехар-шоља познатог типа.¹⁷⁶

Овални 35 има видљиве уже и шире контуре у хоризонталном нивоу који је наглашен полукружно поређаним каменом у низу са обе стране унутрашњег оквира гроба. Венац од ситнијег камења као да је свесно, циљано стављен као гробно обележје, попречно постављен у односу на контуре гроба тако да се оне бочно додирују тамо где камен није стављен.

Гроб је пре стављања камена вероватно имао дрвени покривач а коришћен је и приликом даће судећи по видљивим ужим и ширим контурама – простору око јаме. На средини је похрањен новац (нечитак), уз зидове пехар – шоља, огледало, три крчага (оштећеног обода) и гвоздени окови.¹⁷⁷ Највероватније је припадао женској особи, а овај тип огледала декорисаног концентричним кругом уз ивицу стављен је само у овај гроб.¹⁷⁸

И код гроба 193 простор је подељен каменом у хоризонталном нивоу. Унутрашњи оквир раке је потпуно правилно оивичен камењем, као и зидови

¹⁷² G 177.

¹⁷³ тер. инв. 486 и 487.

¹⁷⁴ G 353- G 356, тер. инв. 190, за аналогије: Krunić 2013a: 185 –186.

¹⁷⁵ G 483 –G 487, тер. инв. 734 и 735.

¹⁷⁶ G 718, тер. инв. б.б.

¹⁷⁷ G 66 и G 67, тер. инв. 121 –124.

¹⁷⁸ Krunić 2013a: 172 – 173.

правоугаоне јаме. Дужина гроба је 1,90 m, а венца од камена- унутрашњег оквира 1,70 m, ширина 1,10 m, унутрашњег оквира 0,85). У гробу је нађен новац (нечитак) и фрагмент стаклене згуре.¹⁷⁹

Претпостављамо да је стављени камен око горње површине гроба имао функцију обележја, заштите гробног места.

На основу гробних прилога гробови са каменом у конструкцији и прилозима уз зидове јаме могу се определити у период од II до III века.

Осим гробова 164, 180 и 205 без камена у конструкцији, гроб 190 (сл. 50) са каменом је четврти гроб ове варијанте у коме су прилози груписани на једној половини јаме. Једна бочна страна и дубље јаме са доста гаражи, оивичена је ситнијим и крупнијим камењем. На средини је нађен балсамариј. Издвојени на половини приложене су три лагене (од којих су две познатог типа, а један крчаг је фрагментован), глеђосани пехар једини овог типа на некрополи, ексери и два правоугаона гвоздена окова, стеге.¹⁸⁰

Пехар је композитне форме, горњег цилиндричног, доњег коничног, благо косо разгрнутог обода, са две тракасте жљебљене дршке коничног дна је светлоокер печен, жутозелено глеђосан са капљицама глеђи на реципијенту, декорисан паралелним жлебовима на трбуху.

Стеге нађене у гробу упућују на неку врсту носиљке или сандука у коме су били смештени остаци покојника. Гроб 190 можемо хронолошки определити у другу половину I – II век.

Узимајући у обзир да су три гроба ове варијанте без камена у конструкцији са идентичним распоредом прилога опредељени у II век, можемо закључити да су предмети на некрополи прилагани на једну половину јаме од друге половине I до II века.

Прилози нису похрањени у двадесет седам гробова односно у скоро трећини (30,68%) од укупног броја гробова прве варијанте. Код само три гроба – 123 (сл. 58), 187 и 291 (сл. 60) камен је био део конструкције.

Махом се налазе на источној половини некрополе (осим гробова 184, 187, 206, 283, 291, 349) и у средишњем делу сакралног простора. Гробови 33, 55, 63,

¹⁷⁹ тер, инв. 71.

¹⁸⁰ G 442 –G 445, тер.инв. 658- 660.

69, 71, 99, 108, 116, 123, 124, 125 (сл. 59), 184, 187 и 206 оријентисани су североисток – југозапад, односно југозапад – североисток, северозапад – југоисток (гроб 76, 81, 121, 283, 349), исток – запад (гроб 54, 85, 100, 114), север – југ (гроб 89, 120, 291 и гроб 1/1960).

Идеално представљени теренском документацијом, имају правилно формиране правоугаоне раке заобљених углова. Неправилно правоугаони је гроб 283 са запеченом земљом око раке и нешто дубљом јамом са гаражи.

Гроб 54 мањих димензија и гроб 100 имају четвртасту, квадратну раку заобљених ивица са плитком јамом док је 125 правилно трапезоидног облика. Око ових гробова је простор без сахране, тако да је њихов облик највероватније условљен конфигурацијом терена.

Два гроба су овална. Гроб 33 у источном делу и 349 у стени у западној половини неправилно су овалног облика са назначеном запеченом земљом око гроба и запеченим зидовима неправилне јаме. Поменути као и остали гробови усечени у стену потврђују да је испоштована пурификација гробног места без обзира на конфигурацију терена.

Гробне јаме су код већине плиће правоугаоне, дубине од 0,07 до 0,30 m.

Занимљиви су гробови 283 и 291. На скици гроба 283 у хоризонталном нивоу назначена је шири површина која уоквирује гроб (запечена земља?) као и двоструке контуре јаме (накнадно отварањем?). У гробном записнику се наводи да је гроб без прилога што је констатовано и приликом инвентарисања некрополе тако да је нејасно да ли је на скици по површини назначен камен, опека...

На основу скице и гроб 291 са неправилном јамом у којој нису назначени трагови гаражи и пепела, накнадно је отварањем. По површини гроба стављено је веће камење (обележје).

Трагови гаражи и пепела нису назначени у двадесет гробова. Узимајући у обзир да су већином истражени у прве две кампање систематских ископавања када су на скицама идеално представљене истражене гробне целине, овај податак морамо узети са резервом.

2. 2. 2. Гробови Мала Копашница – Сасе II (МКС II)

Укупно двеста педесет четири гроба има етажно формирану раку узимајући у обзир и гробове окружене каменим зидом, гроб под хумком и два са опеком у конструкцији. Осам гробова (од којих је само један без прилога) били су окружени каменим венцем (сахрањивање под хумкама ?). У четири тако формиране конструкције ограђен је по један а у две по два гроба спаљених покојника МКС II. Код гроба 297 примењено је сахрањивање под хумком. Гроб је укопан у стену и није окружен каменим венцем.

Код два гроба доњи етаж прекривен је хоризонтално постављеним опекама или двосливним кровом од опека. У шест гробова констатоване су либационе цеви које као ни опеке нису сачуване.¹⁸¹

Дужина гробне раке је од 1,20 (гроб 62 и 268) до 2,95 m (најчешће 2,20), ширине од 0,50 (1,10 m) до 2,10 (најчешће 1,20) m. Дужина гроба у ужем смислу од 0,80 до 2,20 m (најчешће 1,80), ширина од 0,35 до 1,50 m (најчешће око 0,50 до 0,70). Дубина горњег етажа, креће се од 0,05 до 0,80 m, најчешће од 0,20 до 0,40 m, гроба у ужем смислу од 0,10 до 0,50 (најчешће 0,20 до 0,50).

Поједини гробови који су усечени у стену ка северозападу су већих су димензија – дужине од 3,20 до 3,40 m, ширине 1,60 до 2,20, дубине до доњег етажа – гроба у ужем смислу и до 1,00 m и унутрашње јаме до 0,95 m.

Скоро кружни, неправилни, усечен у стену гроб 361 има димензије 2,20 x 2,00 m, дубине горњег етажа 0,40 m, унутрашње јаме 1,45 x 1,00 m.

У оквиру МКС II могу се издвојити подваријанте: гробови са и без камена у конструкцији, са опеком као покривачем, са либационим оловним и керамичким цевима и гробови код којих је примењено сахрањивање под хумкама.

Прилози су похрањени су у двеста двадесет девет гробова а у двадесет пет нису констатовани (у петнаест без камена у конструкцији, у девет са каменом и у једном ограђеним каменим венцем).

Камен или опека нису коришћени у конструкцији сто деветнаест гробова, од тога у сто четири су похрањени прилози, а петнаест гробова је без прилога.

¹⁸¹ У извештају са ископавања наводи се да су у „неким гробовима“ нађене либационе цеви, тако да нам је укупни број гробова са овим обележјем непознат.

Похрањивање прилога уз зидове јаме и на етажу примењено је у шесдесет осам гробова, по површини јаме у тридесет два, на половини у четири гроба.

Код нешто већег броја гробова, укупно сто двадесет четири (не рачунајући осам гробова под хумкама, окружених зидом), камен је коришћен при формирању гробне конструкције.

Уз зидове јаме предмети су стављени у седамдесет три гроба, по површини у двадесет шест, на средини у седам. И код гробова МКС II приметно је прилагање предмета само на једној половини јаме у девет гробова, а у пет су сви прилози нађени на етажу не и у гробу у ужем смислу. У осам гробова са каменом у конструкцији прилози нису били похрањени.

Код гробова формираних у западном делу некрополе уочава се периферно засецање ивица етажа изазвано каснијом сахраном без угрожавања ужег сакралног језгра¹⁸² што може иницирати евентуални централни положај гробног обележја.¹⁸³

Уколико је долазило до оштећења оно је видљиво само у мањем делу горњег етажа не и преко гроба у ужем смислу што је знак поштовања ужег сакралног простора.

Поједини гробови формирани су јако близу један другом иако је око њих простор што је могло бити условљено и социјалном повезаношћу сахрањених.

Прилози су распоређени уз зидове јаме и на етажу у шесдесет седам гробова. Гробови 5, 8, 10, 12, 13, 15, 16, 19, 20, 21, 24 (сл. 61), 25, 26, 27 (сл. 62), 31, 34, 36, 38, 49, 51, 60 (сл. 63), 61, 66, 68, 70, 75, 77, 82, 83, 95, 96, 107, 117, 122, 153 (сл. 64), 160, 163, 192, 202, 226, 228 (сл. 65), 232, 233 (сл. 66), 241, 243 (сл. 67), 246, 250, 276, 277, 285 (сл. 68), 286, 287 (сл. 69), 288, 292, 306, 310, 313, 319, 320, 324, 343, 346, 347, 354, 356, 357 (сл. 70) и гроб 5 истражен сондажним ископавањима налазе се и на источној и западној половини некрополе.

У ову варијанту уврстили смо и гробне целине у којима су сви прилози похрањени уз зидове осим новца нађеног на средини јаме узимајући у обзир чињеницу да је пренет са ломаче. Налазе се на целом простору некрополе с тим

¹⁸² Зотовић 1986: 44; Јовановић 1987: 104.

¹⁸³ Јовановић, Цуњак 1984: 110.

што су на западној половини гушће распоређени један до другог као и до гробова МКС I са истим распоредом прилога

Тако су на источној половини некрополе један до другог гробови 8, 19 и 20, гробови 10, 12, 21 и 31, затим 24, 25 и 26 као и 75 и 84. Гробови 82, 83, 95 и 96 формиран су око гроба у коме су остаци спаљеног покојника похрањени у оловни саркофаг.

На западној половини груписани су гробови 285, 286 и 287 као и 356, 354 и 357. Гроб 5 је између гробова 3, 4 и 11 (МКС I) код којих су прилози такође стављени уз зидове јаме. Два гроба – 77 и 70 су до гробова без прилога 72 (МКС II) и 71 (МКС I), а северно од њих је 78 (МКС I) са прилозима уз зидове јаме.

Гроб 163 се једини налази уз јужни истражени руб некрополе окружен гробовима МКС I код којих су прилози распоређени само на једној половини јаме.

Правоугаоно формирана гробна рака заобљених углова понекад скоро овална констатована је код седамнаест гробова (12, 25, 34, 51, 66, 82, 96, 107, 117, 122, 276, 286, 303, 320, 324, 325, 343) правилно правоугаона код шест (5, 95, 212, 226, 250 и гроб 5 из 1960). Три гроба имају закошену правоугаону раку (153, 232, 241) засечен правоугаон облик раке 83, 160 и 243 а код гроба 202 једна ужа страна раке је заобљена.

Приметно је да је гроб у ужем смислу несиметрично постављен у односу на етаж код гробова 15, 20, 24, 49, 60, 61, 68, 70, 84, 163, 192 или је неправилан, овални (10, 16, 27, 36, 38, 75, 246, 277, 285, 287, 288, 292, 306, 310, 313, 319, 346, 347, 354, 356 и 357). Скоро квадратни облик раке имају гробови 13, 19, 26, 77, 220, а облик заобљеног трапеза 21, 31 и 233.

Гроб 19 је скоро квадратни са квадратно формираним гробом у ужем смислу а гробови 31 и 233 у облику заобљеног трапеза са правоугаоном унутрашњом раком. И гроб 21 је трапезоидно – овалан са идентично формираном унутрашњом раком, а гроб 38 има спољашњи и унутрашњи оквир гроба неправилно правоугаон, скоро елипсоидан.

Код гробова 27 и 49 оквир унутрашње раке се поклапа на дужи и краћој страни са спољашњим оквиром гроба. Етажни гробови на западној половини некрополе ка северозападу усечени су у стену неправилнијег облика, условно правоугаоног.

Махом су оријентисани североисток– југозапад (37 гробова) и северозапад –југоисток (20 гробова), само шест исток – запад и пет гробова север –југ.

Гробови који су оријентисани североисток – југозапад већином се налазе на источној половини некрополе док су они у правцу северозапад –југоисток на западној половини, што је очигледно условљено окренутошћу ка устринуму, односно ендегеним репером, колико је то било могуће у датим околностима.

Трагови запечености су назначени (изузимајући гробове истражене у прве две кампање) а сачувани остаци облице, спаљеног дрвета назначени су у конструкцији гробова 246 и 288.

Код већине у јами констатовани су незнатни трагови гаражи и пепела, понегде не приметни (8, 13, 20, 21, 49, 83, 160, 212, 233, 246, 250, 276, 277, 285, 286, 287, 288, 303, 306, 310, 313, 319, 320, 324, 325, 343, 346, 347, 354, 356, 357).

У шеснаест (12, 26, 27, 34, 36 и 38, 51, 60, 61, 68, 84, 192, 202, 212, 228, 241) назначени су у целој дубљој јами, у половини јаме код дванаест гробова (16, 134?, 19, 24, 25, 75, 82, 96, 153, 163, 226, 232, 243), трећини у шест (10, 15, 31, 66, 70, 77). За гробове 95, 107, 117, 122 и 5/1960 нису сачуване скице.

Постоји неколико варијанти међусобног положаја најчешће прилаганих посуда – крчага. У тридесет два гроба, скоро половини, стављена су три крчага за три либације на различите начине: сва три уз један зид, наспрамно уз зидове формирајући троугао или су положени у један угао јаме.

Такође се уочава да су у појединим гробовима издвајани, груписани у односу на остале прилоге. Тако су у гроб 107 три ојнохое и фирма светиљка нађене на етажу, а два жетона и обрађен камен у гробној јами.¹⁸⁴ Две ојнохое налазиле су се на јужној и југозападној страни етажа гроба 288 трећа је са фирма светиљком и балсамаријумом стављена са исте југозападне стране гроба у ужем смислу.¹⁸⁵ Новац Трајана нађен је изнад овог гроба.¹⁸⁶ На скици се уз дужу страну доњег етажа виде остаци нагореле облице.

У гроб 5 правилно правоугаоног облика раке, гроб 21 неправилно овалног и 31 трапезоидног стављене су три лагене (осим једног примерка ојнохое из гроба

¹⁸⁴ G 198, тер. инв. 289–292.

¹⁸⁵ G 755 – G 758, тер. инв. б.б.

¹⁸⁶ тер. инв. 1151.

31).¹⁸⁷ Осим крчага у гроб 5 похрањен је новац Хадријана у гроб 31 перле и балсамаријум, а у 21 само крчази.

У 153 уз дужи зид стављена су два крчага, два балсамарија и новац а у наставку балсамариј и ојнохоа.¹⁸⁸

И у гроб 320 уз дужи зид јаме похрањене су три ојнохое и балсамариј, а у 306 ојнохое и новац Фаустине I.¹⁸⁹

Чешће је примењено похрањивање три крчага уз оба дужа зида тако што су два похрањена уз један дужи а један крчаг је стављен уз супротни или у угао јаме са осталим предметима.

У петнаест гробова (10, 13, 19, 25, 26, 38, 51, 68, 95, 122, 233, 241, 285, 324, 347) стављени су на три стране тако да формирају троугао.¹⁹⁰

Већина се налази на источној половини некрополе где се махом налазе гробови МКС I у којима су прилог лагене занемарљиво ојнохое, најчешће су похрањене само лагене или две лагене и ојнохоа, ређе само три ојнохое.

У 285 који је вероватно накнадно отварањем стављени су само крчази. Осим три лагене у јаму гроба 10 похрањена је здела, посуда, мањи лонац и новац Луција Вера.¹⁹¹ На етажу нађена је коленаста фибула, сребрни новац Флавијеваца и фрагменти зделе разбацаних по етажу и гробној јами.¹⁹²

Здела је вероватно ритуално разбијена приликом обреда над гробом.

Са три крчага идентичног распореда у гроб 25 стављен је новац оквирно датован у II век, у гроб 26 Марка Аурелија, у гроб 51 Хадријана, а у гроб 324 новац II – III века и перла.¹⁹³

¹⁸⁷ G 5 –G 7, тер. инв. 10 (гроб 5); G 34 –G 36 (гроб 21); G 62 – G 64, тер. инв. 111, 116, тер. инв. б.б (гроб 31).

¹⁸⁸ G 348 – G 352, тер. инв. 484, 485 (новац и балсамаријум нису нађени инвентарисањем некрополе).

¹⁸⁹ G 837, тер. инв. 62, 63 и 64 (гроб 320); G 802, 803, тер. инв. 10, 11 (гроб 306).

¹⁹⁰ G 12, G 13, тер. инв. 27 (гроб 10); G 21 –G 23 (гроб 13); G 208, G 209, тер. инв. 62 (гроб 19); G 149 –G 151 (гроб 25); G 55 –G 57 (гроб 26); G 77, G 78, тер. инв. 135 (гроб 38); G 101– G 103 (гроб 51); G 133 –G 135 (гроб 68); G 185, G 186, тер. инв. 260 (гроб 95); G 220 – G 222; G 230 – G 234 (гроб 122); G 242, G 578, G 579 (гроб 233); тер. инв. 939 – 941 (гроб 241-недостају); G 745 – G 747 (гроб 285); G 843, G 844, тер. инв. 79 (гроб 324); G 907, тер. инв. 179, 180 (гроб 347).

¹⁹¹ G 298, тер. инв. 25, 30, 31.

¹⁹² G 299, тер. инв. 23, 30.

¹⁹³ тер. инв. 96 (гроб 25), тер. инв. 101 (гроб 26), тер. инв. 175 (гроб 51); G 845, тер. инв. 81 (гроб 324).

У гроб 51 стављене су две ојнохое и лагена (све три бојене), а у 324 три лагене. Поменути 26 (са три лагене), горњим етажом уз ивицу оштетио је гроб 25 са три глеђосана крчага (две лагене и ојнохоа). Без обзира што око њих на источној половини некрополе нема гробова, они су један уз други заједно са гробом 24 и 35 МКС I са истим распоредом прилога.

Породична и социјална веза је очигледно налагала формирање гроба 26 између претходно сахрањених у гробове 24 и 25 тако да је због простора занемарљиво оштећење угла етажа. Очигледно да је након сахране у 25 формиран гроб 26 (каснија сахрана). Осим три ојнохое у гроб 241 похрањен је и новац, а на етажу је нађен балсамаријум.¹⁹⁴

Заједно са три лагене за три либације у гроб 13 стављен је балсамаријум, у 347 ојнохое, два балсамарија и новац Хадријана, у гроб 19 лагене, шоља и новац (нечитак), а у 68 ојнохое, балсамариј, фирма светиљка и три новца –два кована за време Трајана, један Фаустине Диве.¹⁹⁵

Занимљив је гроб 38 елипсоидног облика раке и доњег етажа у који је осим три ојнохое, похрањено и пет балсамарија, а између њих и фирма светиљка са печатом Carі са пластичним гранулама изнад и испод печата.¹⁹⁶

Гроб 95 налази се уз гроб у који су остаци спаљеног покојника пренети у оловни саркофаг и уз 82 и 83 са истим распоредом прилога у источном делу некрополе на њеном северном рубу.

Похрањене су три лагене, фирма светиљка са ознаком радионице Neri и бронзана алка – минђуша са новцем II века на средину јаме.¹⁹⁷ Фирма светиљка идентичне ознаке радионице нађена је и у оловном саркофагу. Бронзана алка – минђуша која је нађена на средини јаме пренета је заједно са новцем са устринума.¹⁹⁸ Гроб је вероватно припадао женској особи што не би могли узети као правило као ни за гробове у којима су похрањена огледала. Супротно – похрањивање ножа или фибуле не мора значити да је у њему сахрањена мушка особа.

¹⁹⁴ тер. инв. 942, 943.

¹⁹⁵ G 20 (гроб 13); тер. инв. 181, 182 (гроб 347); G 33, тер. инв. 65 (гроб 19); G 136, G 137, тер. инв. 334 (гроб 68).

¹⁹⁶ G 72 – G 76, G 79.

¹⁹⁷ G 184 –G 187, тер. инв. 260, 265.

¹⁹⁸ Крунић 1997: 131, кат. 154.

Гроб 122 налази се у средишњем делу некрополе са већим простором без сахрањивања око њега и најближи су му гробови 121 и 123 без прилога. Скица није сачувана осим шематског цртежа у оловци са кроки урађеним контурама. На основу цртежа стиче се утисак да је накнадно отварао.

У 122 две лагене и ојнохоа нађене су уз зид и у угловима јаме, а две светиљке фирме Сагi и новац Хадријана у североисточном односно југоисточном углу јаме.¹⁹⁹ Једна лагена је зелено глеђосана, а једна фирма светиљка наранџасто бојена.

Три ојнохое, фирма светиљка са печатом Neri и балсамариј груписани су у углу мање јаме гроба 313 формирајући троугао.²⁰⁰ У јами су нађени мали трагови гаражи и пепела (на основу скице).

Предмети су могли бити стављени на овакав начин због остатака пренетих са ломаче или се водило рачуна о раздвајању простора у јами (издвојено за прилоге), као што је то био случај и у гробу 246 усеченог у стену са интензивнијим траговима пурификације.

На етажу целом дужином сачувани су остаци нагореле облице. У јами где је иловача помешана са ситнијим камењем три крчага лагене, лончић, три зделе и пехар концентрисани су у углу.²⁰¹ Фирма светиљка нађена на етажу нема трагове горења.

И у гробове 24, 117, 228, 243, 287 и 346 приложени дарови као да су стрпљиво поштујући одређена правила стављени и груписани.

Неправилно постављеног гроба у ужем смислу са широм запеченом површином горњег етажа гроб 24 налази се у источном делу некрополе до гробова 25 и 26 са истим распоредом прилога. Половина гробне јаме била је испуњена гаражи и пепелом. Три лагене су једна уз другу поређане у низу уз зид као и бронзане дршке, гвоздене шарке и плочице дрвеног ковчега.²⁰² У записнику се наводи да су поред њих нађена три већа гвоздена клина и „два бронзана ексера“ који нису констатовани у току инвентарисања. До крчага стављено је сребрно

¹⁹⁹ G 230 –G 234, тер. инв. 348.

²⁰⁰ G 823 –G 827.

²⁰¹ G 646– G 651, тер. инв. 980, 981, 983.

²⁰² G 48 – G 54.

огледало са дршком и Меркур боца рађена од прозирног зеленкастог дебљег стакла.²⁰³

Ово је једина Меркур боца у гробовима на некрополи, четвртастог реципијента, дужег цилиндричног врата хоризонтално разгнута прстенасто профилисаног обода рађена од дебљег прозирног зеленкастог стакла. Овакав тип боца коришћених као амбалажа за мирисе и лековите масти похрањене су и у Збирци Дуњић.²⁰⁴

Гроб 243 је правоугаон засечене једне стране са дубљом гробном јамом испуњеном гаражи и пепелом нађеним и на етажу.

На плану некрополе гроб није назначен. Узимајући у обзир начин ископавања по квадратима налазио се на западној половини некрополе. Судећи по траговима гаражи и пепела и на етажу овог гроба остаци са ломаче су са западне стране пренети и похрањени у гробну јаму.

И код гроба 243 присутно је селективно одвајање простора у јами – керамичке посуде издвојене су у један угао (три лагене и пехар –лончић), коштане козметичке кашике, укосница, и игла за шивење у други, огледало посебно.²⁰⁵ У јами је нађен и бронзани новац Фаустине I а на етажу брава, оплата браве и ексери.

Брава је могла бити део дрвеног сандука као и ексери који су коришћени и за пурификацију и фиксирање.²⁰⁶ Игла нађена у овом гробу са купастом главом и ушицом у облику осмице коришћена је за плетење. У истом гробу нађена је коштана укосница са главом у облику пиније, козметичка кашика и фрагментована тоалетна коштана игла са украшеним крајевима.²⁰⁷ Гроб је највероватније припадао женској особи.

Идеја груписања, односно издвајања морфолошки идентичних облика посуда и предмета заједно на одређено место у јами видљива је и у другим гробним целинама.

²⁰³ G 46, G 47.

²⁰⁴ Glumac 2013a: 118 –119, kat. 866, 867, 868 и 873.

²⁰⁵ G 627 – G 635, тер. инв. 956, 958, 963, 964.

²⁰⁶ Крунић 1997: 221, кат. 254.

²⁰⁷ Krunić 2013a: 187, 190 –192.

У похрањивању предмета у гробове 287 и 346 постоји иста идеја у начину распореда и врсти прилога. У оба су стављена три крчага и три балсамарија у јаму.

Тако су у 287 похрањене три лагене а у 346 три ојнохое, и типолошки идентични балсамаријуми.²⁰⁸ И у једном и у другом крчази су груписани у облику троугла уз зид јаме. Балсамарији су такође груписани, издвојени. У гроб 287 стављени су у супротни зид у односу на крчаге, а у другом су два похрањена уз зид а један наспрамно.

На етажу гроба 346 нађена је фирма светиљка са печатом у виду јелове гранчице.²⁰⁹ Поклопац кутије, капсуле за печате од воска, жетон, була и алка нису назначени на скици.²¹⁰ Бронзане капсуле за депоновање печата од воска имале су широку примену у јавном и приватном животу, коришћене приликом транспорта пошиљке.²¹¹ Стављањем печата гарантована је њена сигурност било да се радило о документу или роби.

Датован новцем Хадријана гроб 233 у близини устринума 2 богатији је прилозима. Сахрањени је вероватно припадао имућнијем члану заједнице. Горњи етаж је неправилног правоугаоног облика а у дубљој јами нађено је мања количина гаражи.

Похрањене су три ојнохое, три пехара, три кадионице, новац, два балсамарија и пет фирма светиљки.²¹² Уз дужи зид похрањена је ојнохоа, два пехара, две фирма светиљке, новац у један угао две кадионице, две фирма светиљке, ојнохоа, балсамариј, а у други ојнохоа, и фирма светиљка.²¹³

На етажу је нађена још једна кадионица. Три фирма светиљке имају различите печате радионица: Fortis (са трагичном маском на диску) Strobili (на којој су видљиви трагови употребе, горења) и Cari. Четврта је без печата, а на петој је печат у виду арабеске. Два пехара, фирма без печата и једна ојнохоа наранцасто, црвено су бојени.

²⁰⁸ G 749 – G 754 (гроб 287); G 901, G 902, G 904, G 905, тер. инв. 175, 177 (гроб 346).

²⁰⁹ G 903.

²¹⁰ G 906.

²¹¹ Ratković 2013c: 160 –161.

²¹² Глумац 2009: 19 – 23, кат. 30 –кат. 41.

²¹³ G 238, G 242, G 578 – G 582, G 614 –G 617, G 685 – 687, тер. инв. 872, 882, 883.

Предмети су солидне локалне израде а бојени примерци можда упућују на то да је сахрањени имао нешто виши социјални статус у оквиру заједнице.

У гроб 228 похрањене су груписане ојнохое уз зидове јаме, кадионица, три балсамарија, две фирма светиљке (једна радионице Agilis) и новац II –III века.²¹⁴

На рубу истраженог простора некрополе окружен гробовима 112, 118 и 119 са истим распоредом прилога налази се гроб 117. Скица гроба није сачувана а у гробном записнику наводи се да су три лагене са новцем Антонија Пија стављене у један а три светиљке заобљеног кљуна и три кадионице у супротни угао јаме.²¹⁵ Две зделе (једна калотаста уобичајеног типа, а друга биконична са вертикално постављеним ободом) положене су у северни угао.²¹⁶

У гробовима на некрополи прилагање светиљки кратког заобљеног кљуна није било уобичајено.²¹⁷

Скромнији прилози уз зидове јаме приложени су у десет гробова, од којих се седам (12, 16, 34, 49, 61, 82, 84) налазе на источној, а три (202, 276, 277) на западној половини. Код ових гробова уз зидове јаме похрањен је само крчаг или крчаг са светиљком, балсамаријем или новцем. У јамама су констатовани трагови гаражи, а горњи етаж у гробу 82 (датован новцем I века) неуобичајене је дубине – 0,70 m.

Два крчага стављена су уз један ужи и дужи зид јаме у гробове 16, 49 и 82 а новац је нађен на средини јаме.²¹⁸ У гроб 49 приложене су две лагене, у гроб 82 две ојнохое. Ојнохоа из гроба 82 је сферичне форме, кратког цилиндричног врата, тролисног отвора са широком тракастом дршком, беличасто печена.

Крчазии из гроба 16 нису нађени инвентарисањем, наведени су само у гробном записнику. На етажу гроба 16 на основу гробног записника нађена је и фирма светиљка.

Само глеђосани крчаг (нађен фрагментован) био је гробни прилог у гробу 61 уз зид неправилно постављене јаме испуњеном гаражи и пепелом.²¹⁹

²¹⁴ G 550 – G 556, тер. инв. 832, 837.

²¹⁵ G 218– G 226, тер. инв. 320, 328, 329.

²¹⁶ Cvjetičanin 2013a: 82, kat. 446 (tip Z 12); 81, kat. 427 (tip Z 6).

²¹⁷ Glumac 2013: 103-104, kat. 592 (tip VII)

²¹⁸ тер. инв. 50, 51, 52 (гроб 16); G 100, тер. инв. 170, 171 (гроб 49); G 145, G 146, тер. инв. 241, 242 (гроб 82).

²¹⁹ тер. инв. 198.

На етажу гроба 12 нађена је већа лагена са новцем Трајана а у јами фирма светиљка са представом трагичне маске на диску²²⁰ у 34 фирма светиљка на етажу у јами крчаг (фрагментован) заједно са бронзаним и гвозденим оковом, у 276 лагена са балсамаријем и тањиром нађена је у јами а у 277 лагена идентичног типа стављена је са балсамаријумом и новцем Хадријана.²²¹

Издаја се гроб 202 са похрањеним глеђосаним посудама – крчагом и пехаром (фрагментовани) са аплицираним флоралним орнаментом на трбуху и дршци, фирма светиљком и капљичастим балсамариј.²²²

Приметно је да уколико нису похрањивани крчази у гробове са скромнијим прилозима, прилагани су балсамаријуми, фирма светиљке, новац понегде пехари и кадионице.

У гробу 15 у јами је нађен балсамариј, бојена фирма светиљка, новац и кадионица на етажу,²²³ у 36 уз зид гроба у ужем смислу кадионица а у 70 (који се налази до гроба 77 МКС I без прилога) само новац.²²⁴ Налазе се у источном делу некрополе и имају дубљу правоугаону јаму са доста трагова гаражи и пепела (у 36 дубина јаме је 0,40 m, а гараж је 0,37 m, скоро испуњена).

Шкољка (Сургаеа, monetaria annulus) била је једини гробни прилог у 310 неправилно правоугаоне раке са мало гаражи у неправилној јами у западном делу некрополе.²²⁵

У ексцентрично постављеној унутрашњој јами гроба 20 стављена је фирма светиљка у угао а у 192 осим ексера нађен је нож декорисане дршке срцоликим орнаментом (на основу скице).²²⁶ Предмети нису нађени инвентарисањем.

Фирма светиљка са два новца похрањена је у гроб 75, са новцем Хадријана у гроб 226, а у гроб 8 тањир је стављен са денаром Септимија Севера (провинцијско ковање).²²⁷ Тањир је са фирма светиљком, кадионицом и новцем Антонија Пија био гробни прилог у 250.²²⁸

²²⁰ G 18, G 19, тер. инв. 37.

²²¹ G 65, тер. инв. 118, 119 (гроб 34); G 727 – G 729 (гроб 276); G 730, G 731, тер. инв. 1119 (гроб 277).

²²² G 469, G 470, тер. инв. 702.

²²³ G 24, G 148, тер. инв. 47a, 49a.

²²⁴ G 68 (гроб 36); тер. инв. 6.6 (гроб 70).

²²⁵ тер. инв. 33.

²²⁶ тер. инв. 67 (гроб 20); тер. инв. 669, 670 (гроб 192).

²²⁷ G 140, тер. инв. 232, 233 (гроб 75); G 549, тер. инв. 829 (гроб 226); G 10, тер. инв. 18 (гроб 8).

²²⁸ G 660 – G 661, тер. инв. 1002, 1004.

Фирма са печатом Vi(bius) нађена је у гробу 77 заједно са четири правоугаоне оловне плочице.²²⁹ На диску светиљке из овог гроба налази се пластично представљено попрсје са рукама подигнутим увис у ставу адорације, обожавања.

Оштећене плочице са урезаним именима неједнаке дужине исправљене конзервацијом једине су на некрополи (део наруквице?). На једној плочици видљив је натпис Titivsplo., на другој Sol.. док је на остале две нечитак. Представа на диску светиљке и могуће читање натписа на другој плочици можда се могу довести у везу са култом бога Сола који је имао своје поклонице на Космају.

Осим фирма светиљки и новца у овим гробовима често су похрањени само балсамарији као у гроб 27, 160 и 319 или са још неким прилогом. Два балсамаријума уз дуже зидове јаме стављена су у ова три гроба.²³⁰

Два су стављена са фирма светиљком и новцем у гроб 163, један са новцем у 343 а један са кадионицом у 292.²³¹ У гроб 356 на северозападу некрополе три су похрањена са пет перли у облику диње једним перфорираним и новцем Антонија Пија (провинцијско ковање) и фибулом (која недостаје).²³² На основу гробног записника, фибула је била емајлирана.

Гроб је до 354 са похрањена два пехара и 357 са два пехара, новцем Марка Аурелија и перлама у облику диње.²³³ Изгледа као да је уместо крчага поштован принцип прилагања пехара понекад и балсамарија.

Два пехара са фирма светиљком, коленастом фибулом и новцем Фаустине I приложени су у гроб 66,²³⁴ у 286 пехар, балсамариј, новац Хадријана а у гроб 83 балсамаријум, перлице, фибула са остацима текстила (није нађена), новац Хадријана.²³⁵

Гроб 83 на источној половини има неправилно правоугаони горњи етаж, а гроб у ужем смислу је попреко и несиметрично постављен, могуће због терена.

²²⁹ G 141, G 142.

²³⁰ G 58, 59 (гроб 27); G 367, 368 (гроб 160); тер. инв. 60, 61 (гроб 319).

²³¹ тер. инв. 165, 166 (гроб 343); G 768, тер. инв. 1163 (гроб 292).

²³² G 922- 924, тер. инв. 209, 211, тер. инв. б.б.

²³³ G 918, 919 (гроб 354); G 925- G 927, тер. инв. 214 (гроб 357).

²³⁴ G 129- G 132, тер. инв. 219.

²³⁵ G 286, тер. инв. б.б., 1144 (гроб 286); G 147, тер. инв. б.б., тер. инв. 244 (гроб 83).

Груписан је са етажним гробовима 79 и 80 без прилога, 82 са новцем I века као прилогом и гробом 94 (оловни саркофаг) на рубу некрополе.

У близини ових гробова је 96 правилно формиране раке и гроба у ужем смислу у који је похрањен крчаг рађен од прозирног зеленкастог стакла и керамички пехар уобичајеног типа.²³⁶

Крчаг призматичног четвртастог облика, дебљих зидова, коничног врата, хоризонтално разгнута, задебљаног обода има широку коленасту жлебљену дршку која полази испод обода.²³⁷ Дно је равно са ознаком радионице у виду четири концентрична круга. Овај тип крчага нађен је само у овом гробу на некрополи.

Неправилно постављен, искошен гроб 232 има правилно постављен гроб у ужем смислу са правилном јамом и минималним траговима гаражи и пепела. И код овог гроба у коме је вероватно сахрањена женска особа приметно је издвајање истих посуда на једном месту.

Уз источни зид стављена је мрко бојена калотаста здела, уз западни мрко бојена светиљка фирме Festi, а уз северни огледало са дршком, два балсамарија и две игле за шивење.²³⁸ На диску светиљке са траговима мрке боје налази се рељефна представа крилате фигуре вероватно богиње Нике.

На источној половини некрополе налази се гроб 60 правоугаоног облика раке правоугаоног гроба у ужем смислу са дубоком јамом испуњеном траговима гаражи. У овом гробу као и у претходно наведеним, предмети су издвајани.²³⁹

Тако су четири кадионице заједно са две светиљке троугласто профилисаног кљуна похрањене у угао гробне јаме. Светиљке троугласто профилисаног кљуна црвено су бојене са пластичним представама женског попрсја *en face*. Детаљи лица (очи, нос, уста) реалистично су представљени као и коврцава коса. На раменима одеће назначене полукружним наборима представљене су фибуле. Идентична је похрањена у гроб 180 (МКС I).

²³⁶ G 188, G 189.

²³⁷ Ružić 1994: 11, T. II/4.

²³⁸ G 573 – G 577, тер. инв. 864, 865, 867.

²³⁹ G 107 – G 119, тер. инв. 118, 189, 192.

У другом углу јаме груписане су посуде од стакла – боца и два балсамарија заједно са огледалом које је горело и бронзаним и сребрним новцем Трајана. Ово је још један примерак сребрног новца.

Боца сферичног реципијента дугог цилиндричног врата суженог на прелазу у реципијент са хоризонтално разгнутим, прстенасто профилисаним ободом, рађена од прозирног стакла светлозелене боје једини је овакав примерак на Гомилицама.

Један од балсамарија је уобичајеног типа ниског коничног реципијента, а други има издужени конични реципијент, шири цилиндрични врат хоризонтално разгнут обод. Рађен је од прозирног стакла зелене боје са цртицама у структури које нису знак лоше израде него свесног орнаментисања површине косим цртицама. Овакав примерак балсамарија, боце, није похрањен ни у једном другом гробу на некрополи. Стаклене посуде су квалитетне израде.

Још три светиљке, две троугласто профилисаног кљуна и фирма светиљка са печатом Fortis, стављене су очигледно симболично на три стране етажа.

На једној светиљки троугласто профилисаног кљуна налази се представа људског попрсја *en face* а на другој амфоре. Обе су као и поменуте две црвено бојене. На диску фирма светиљке мркоцрвено бојене налази се представа трагичне маске.

Калота ста здела непрофилисаног обода, какве се обично похрањују на Гомилицама, нађена је на западном делу етажа. Гроб 60 је вероватно припадао женској особи.

Неуобичајени број кадионица, бојених светиљки троугласто профилисаног кљуна, уникатни примерци стаклених посуда сведоче да је покојница припадала имућнијем слоју становништва. Са устринума је осим једног примерка новца пренето и огледало, једино са траговима горења.

До овог гроба је 59 са скромнијим гробним прилозима (само крчаг и новац). У њему је вероватно сахрањен неко ко је припадао послужу сахрањене у гроб 60.

У више од половине ових гробова (четрдесет један) новац је био прилог већином нечитак услед горења оквирно датован у II, II– III век. Остали примерци

ковани су за време Флавијеваца, Трајана, Хадријана, Луција Вера, Марка Аурелија, Антонија Пија, Дива Фаустине, и Септимија Севера.

Сахрањивање у овим гробовима на некрополи на основу прилога и новца обављано је од друге половине I до средине III века.

У гроб у ужем смислу предмети су похрањени по површини преко остатака спаљеног покојника у тридесет два гроба – 18 (сл. 71), 22, 39, 65, 101, 115, 148, 151 (сл. 72), 152, 171, 178, 179, 194, 210 (сл. 73), 212, 229, 230 (сл. 74), 231, 234 (сл. 75), 237, 238, 245, 254, 257, 303, 307, 309 (сл. 76), 325, 353 и гробови 6, 7 и 8 из 1960).²⁴⁰

У ову групу ставили смо и гробове са једним прилогом похрањеним или пренетим са устринума на средину јаме. Код појединих гробова очигледно су неохлађени остаци пренети са устринума судећи по предметима на којима су били видљиви трагови гари по површини пре конзервације.

Гробови од 240 до 245 нису означени на генералном плану некрополе. На основу принципа отварања квадрата ископавањима и логичног следа обележавања откривених гробних целина претпостављамо да су се налазили на западној половини некрополе у близини етажних гробова 9 и 10 констатованих сондажним ископавањима 1960. године који су били окружени каменим венцем. Гробови 101 и 115 имају сачуване само кроки цртеже у оловци.

Махом се налазе у средишњем делу ка западној и на западној половини некрополе осим девет (18, 22, 39, 65, 101, 115 и гробова 6, 7 и 8 истражених сондажним ископавањима 1960) формирани један до другог али и до гробова без прилога и гробова са предметима уз зидове јаме.

Гроб 22 налази се између гробова 21, 31 и 34 исте варијанте са прилозима уз зидове јаме, гроб 65 је до 64 (МКС I) са прилозима уз зидове јаме и гроба 55 (МКС I) без прилога.

Близу устринума 1 је гроб 101 такође окружен гробовима прве варијанте-89 и 100 без прилога а 115 у средишњем делу некрополе одакле почиње

²⁴⁰ За 245 скица није сачувана, али на основу гробног записника, где је наведено да су предмети похрањени и на етажу, припада гробовима МКС II. Осим похрањених прилога у гробну јаму у којој су нађени ексери, крчаг ојнохоа, чаша- пехар, светиљка фирме Fortis, балсамаријум, на етажу су нађене три идентичне зделе познате калотасте форме непрофилсаног заобљеног обода (G 640 – G 645, тер. инв. 978 и 979).

концентрација гробова без прилога и још већа разуђеност између гробова окружен гробовима 114, 121 и 123 без прилога. Гроб 18 је између гроба 17 (МКС I) са прилозима по површини и етажног 29 са истим распоредом прилога.

Остали су сконцентрисани у близини један другог. Тако су груписани гробови 226, 229, 230, 232, 231, 210 и 234 гробови 238 и 237, као и 178 и 179. Око гроба 150 окруженог каменим зидом са истим распоредом прилога налазе се 148, 171, 152, 151 и 168 (МКС I) са прилозима по површини јаме.

Оријентисани су североисток – југозапад (16 гробова) и северозапад – југоисток (17), само два исток – запад.

Скоро исти број гробова оријентисан је североисток – југозапад односно северозапад – југоисток. Њихова оријентација је очекивана јер су били оријентисани ка једном или другом устринуму што потврђује чињеницу да је окренутост ка спалишту била примарна у формирању гробова наравно условљена и конфигурацијом терена.

Код већине констатовани су трагови гаражи и пепела а код појединих не само у гробу у ужем смислу него и на етажу, док су код гробова ближих северозападу ка стени мањи. Трагови гаражи и пепела по целој јами и на етажу видљиви су у гробовима 151, 152, 171, 179, назначени по јами у 18, 22, 101, 148, 178, 194, 234, 237, половини јаме у 230, 231, трећини у 39, 101, 115, 229. Минимални трагови означени су у 257, 307, 309, 353, а у 210, 254 и 238 нису констатовани.

Гробови 148, 212, 229, 238 имају правилно формирану правоугаону раку и правилно формиран гроб у ужем смислу с тим што је код 148 горњи етаж дубљи (0,45 m) у односу на доњи (0,20 m).

Код 212 и 229 рака је већих димензија дужине 3,05 m, ширине 1,10 m, а гроб у ужем смислу је мањи, дужине 1,35 m, ширине 0,40 m, правилно формираног етажа. Правоугаони заобљених углова су гробови 18, 22, 101, 115, 171, 178, 194, 6, 7, 8 из 1960. године.

Елипсоидни 39 има неправилно овални гроб у ужем смислу а 65 неправилно правоугаони оквир гроба. Код оба несиметрично је постављен горњи етаж у односу на доњи. Неправилно правоугаони због стеновитог терена су 307, 309, 353, 359. Гроб 151 има скоро квадратну, ширу раку, мању правоугаону

унутрашњу јаму, као и 179 и 237. Код 152 и 194 унутрашња јама је ексцентрично несиметрично постављена. Гробови 230 и 231 су у облику засеченог правоугаоника и квадрата, малих димензија, ужег етажа. Трапезоидни 237 и 257 имају унутрашњу јаму у облику закошеног правоугаоника.

Најмањи је 230 скоро у облику неправилног трапеза засечене шире стране са идентично формираним гробом у ужем смислу, дужине 0,90 m, ширине 0,75 m, етажа дубине 0,05 m, дужине гроба у ужем смислу 0,75 m, ширине 0,60 m дубине 0,20 m. За разлику од њега, гроб 309 је дужине 3,40 m, ширине 2,20 m, дубине етажа 0,90 m, гроба у ужем смислу 2,20 m са 1,05 m, дубине 0,50 m.

И у овим гробовима као да постоји принцип постављања прилога по одређеним правилима посебно се изгледа води рачуна када су у питању крчази – или један до другог или на супротним, на три стране или на средину јаме.

У 148 на средину јаме стављене су две лагене и ојнохоа којима са дна додирују, а у угловима балсамариј, новац, фирма светиљка и бронзана игла за шивење.²⁴¹

Гроб 148 је и до 149 са каменом око етажа и оловном либационом цеви. У оба гроба похрањени су скоро идентични предмети – исти број крчага, новац, фирма светиљка, балсамаријуми осим што у 149 није похрањена игла, али су стављене и две зделе.

У гроб 171 дубљег горњег етажа, мањег гроба у ужем смислу као и код 22 похрањена је ојнохоа, лагена, пехар – чаша, три балсамарија, светиљка фирме Neri наранџасто бојена, новац, пуно ливена фибула у облику делфина и нађен је већи број ексера.²⁴²

Фрагментована фибула у облику делфина извијеног репа у облику трозупца, пластично представљеним детаљима (око, пераја, уста), којој недостаје игла, опруга, држач игле, могла је припадати особи која је била везана за транспорт, трговину сировинама воденим путевима.

Могуће постојање пристаништа у Ритопеку (Tricornium), истовремено позната повезаност космајских рудника са овим местом би сугерисала на евентуалну професију сахрањеног и његов виши социјални статус.

²⁴¹ G 319, тер. инв. 435- 440.

²⁴² G 397 – G 404, тер. инв. 575 – 577.

Око 150 налазе се и поменути гроб 151 и 152. Ова два гроба су у близини, мада је гробу 152 најближи етажни гроб 153 ексцентрично, несиметрично постављене унутрашње јаме са две ојнохое и лагене, два балсамарија и новцем стављеним уз зидове. Напоменули смо да је гроб 152 засекао етаж гроба 153 што сведочи о каснијој сахрани, конфигурацији терена и њиховој међусобној повезаности.

И код 152 гроб у ужем смислу у коме је нађена већа количина гарежи и пепела несиметричан је у односу на етаж. Похрањене су три лагене, балсамариј са сачуваним садржајем, пређице од бронзаног лима, огледало стандардног типа и коштана игла са профилисаном главом у облику женског попрсја која није нађена инвентарисањем.²⁴³

У гробу је нађено седамнаест гвоздених клинова различите величине. Пређице су правоугаоног облика рађене од танког лима правоугаоног пресека, извученог савијеног једног краја на коме се налази нитна.

У близини је неправилни 151. На етажу гроба нађена је кадионица, фирма светилка занимљивог и јединог печата у облику арабеске (?), оков шатуле, брава, закивци.²⁴⁴

У јаму су похрањене две ојнохое од којих је једна глеђосана, глеђосана шоља, два балсамарија, бронзана дршка и оков касете, као и бронзани прстен, бронзано звоно и две шкољке који нису нађене инвентарисањем.²⁴⁵

Ојнохоа овалне форме коничног врата тролисно обликованог отвора извученог кљуна са једне стране трбуха има правилни правоугаони прорез (касица?).

Лажена овалне форме дугог коничног врата, косо разгранутог обода црвено је печена и мркозелено глеђосана са мрким цртицама и црним тачкицама у структури и стврдној капљицом глеђи на дну.²⁴⁶

Шоља елипсоидне форме, верикално постављеног, благо косо разгранутог обода прстенастог уског дна црвено је печена, тамножуто глеђосана са црним

²⁴³ G 344 – 347, тер. инв. 472, 473, тер. инв. 476, тер. инв. 478.

²⁴⁴ G 338, G 340, G 341, G 343, тер. инв. 464.

²⁴⁵ G 333 – 337, G 339, G 342, тер. инв. 465, 466, 463, 467, 469.

²⁴⁶ Цвјетићанин 2001: 52, фактура Ф, РЦГП 55.

тачкицама, мрким косим цртицама у структури и стврнутом капљицом глеђи на трбуху.²⁴⁷

Оба гроба – 151 и 152 на основу налаза као што је између осталог коштана игла са профилисаном главом жене у 152, или две шкољке, бронзани прстен у 151, сугеришу да су оба гроба до гроба 150 оивиченог кружним каменим зидом припадала женским особама (послуга?).

Гробови 178 и 179 су један до другог у северозападном делу некрополе. У 178 код кога је унутрашња јама несиметрично постављена у односу на етаж нађене су у низу три ојнохое, балсамариј, тоалетна спатула (cochlea), четрнаест ексера и новац који није констатован инвентарисањем.²⁴⁸ Могуће да је и у њему сахрањена женска особа.

Код другог – 179 мањи гроб у ужем смислу (1,20 x 0,80 m) такође је несиметрично постављен у односу на доста широк, скоро квадратни неправилни етаж (2,50 x 2,15 m). У јаму су похрањене две ојнохое, на етажу је нађен новац Хадријана, а три балсамарија и девет ексера нису нађени инвентарисањем.²⁴⁹

Поменути гроб 254 са етажним гробовима 255 и 256 код којих је камен коришћен у конструкцији налази се до устринума 2. Имају више похрањених здела и лонце као гробни прилог које су нађене и на површини изнад ових гробова коришћене приликом даће.

Код 254 гроб у ужем смислу је неправилно постављен слабо израженог етажа. Подразумевана умешност у процесу сагоревања блиска рударској популацији могла је утицати код овог и осталих гробова да трагови гаражи у јама буду занемарени или незнатни.

У гробу су нађени фрагменти два крчага, два лонца косо разгрнутог обода сиво и светломрчко печена (један горео), шоља од каолинске глине, кадионица, комплет од четири зделе калотасте форме непрофилисаног обода, здела – тарионик и двадесет један ексер.²⁵⁰ Похрањене су неке, узимајући у обзир прилоге на некрополи, не тако често прилагане посуде као што су лонци и здела – тарионик.

²⁴⁷ Ibid 2001: 44, фактура Ф, РЦГП 32.

²⁴⁸ G 419 – G 423, тер. инв. 610, 611.

²⁴⁹ G 424 и G 425, тер. инв. 614 – 618.

²⁵⁰ тер. инв. 1018.

У овом гробу као да су сахрањене две особе а лонци су можда могли имати функцију урни.

Њихово присуство у гробу могло је бити изазвано близином устринума односно да су коришћени у обреду у току кремације на устринуму 2.

Изнад овог гроба нађене су идентични фрагменти посуда – крчага и лонаца, удубљено дно стаклене посуде и две дршке амфора (либациона цев?) коришћених приликом даћа.

Напоменули смо да се до њега налази гроб 255 са каменом у конструкцији изнад којег су на површини као и код претходног нађени фрагменти обода и трбуха здела, дна крчага и лонца.

Неправилно скоро трапезоидни 257 усечен је у стену и вероватно због тога има ексцентрично (несиметрично) постављен гроб у ужем смислу без трагова гаражи и слабо изражен етаж. Налази се у близини устринума 2 а око њега је већи простор без сахране.

У јами су нађена два крчага (ојнохоа и лагена), пехар – шоља, амфориска, здела калотасте форме, огледало, стаклена згура (зеленкасто стакло), ексер а на етажу балсамариј стањеног рецепијента и здела.²⁵¹

Фрагмент стаклене згуре дебљих зидова могао је бити део зделе, а пехар овалне форме, благо наглашеног извученог обода није типолошки уобичајен облик ових посуда на некрополи. Мања боца (амфориска) светлоцрвено печена, мркозелено глеђосана једини је примерак на Гомилицама.²⁵²

Гробови 210, 229, 230, 232 и 231 налазе се на западној половини некрополе. У њиховој близини је и 212 у коме су лагена, ојнохоа и новац стављени у правилном низу на средину и уз оба ужа зида јаме.²⁵³

Као и већина гробова ка стени и 210 је неправилног правоугаоног облика, косо засечене уже стране са ексцентрично постављеним правоугаоним гробом у ужем смислу мањих димензија.

Груписане су две лагене, здела, новац IV века (?), стаклени крчаг а уз зид је стављен је нож (који није нађен инвентарисањем) на скици представљен са дугом оштрицом и сачуваним делом дршке.²⁵⁴

²⁵¹ G 675 – G 680, тер. инв. 1042 – 1044, тер. инв. б.б.

²⁵² Цвјетићанин 2001: фактура Ф, РЦГП 59.

²⁵³ G 496, G 497, тер. инв. 752.

Здела је биконична вертикално постављеног тракасто профилисаног жлебљеног обода беличасто печена наранџасто бојена.²⁵⁵ Овакав облик није тако често прилаган на некрополи.

Стаклени крчаг цилиндричног реципијента и врата, широко хоризонтално разгнутог, прстенасто профилисаног обода рађен је од прозирног зеленкастог стакла са мехурићима у структури.²⁵⁶

До овог гроба је 231 чије су димензије (1,50 x 0,95 m) карактеристичне за гробове МКС I. И код њега је засечен ужи зид а унутрашња јама дужине 0,95 m, ширине 0,65 m, несиметрично је постављена.

У јама са минималним траговима гаражи и пепела уз зид су у низу похрањене две лагене и ојнохоа на средини новац, балсамариј, глеђосана шоља.²⁵⁷ Једна од лагена је биконичне форме ненаглашеног прелома конуса, са јако широко разгнутим тракасто профилисаним ободом благо деформисана у току израде. Једини овакав примерак је и сферична шоља кратког, троугласто профилисаног обода, са дршком елипсоидног пресека. Шоља је беличасто печена, танких зидова, жутозелено глеђосана са црним тачкицама у структури.²⁵⁸

Четири крчага (три ојнохое и лагена) стављени су по површини јаме а балсамариј и огледало уз зид гроба 229.²⁵⁹ Дужина му је 3,05 ширина 1,35 m, и несразмеран је у односу на много мањи гроб у ужем смислу (1,10 x 0,40 m).

Најзападније од поменутих је 230 чија је дужина само 0,90 m, са засеченом западном дужом страном и малим простором између ивице гроба и гроба у ужем смислу, плитког горњег етажа.

У угао јаме стављене су две ојнохое, супротно још једна а по површини су нађени остали прилози – мрко бојена светиљка фирме Festi, два балсамарија, тоалетна стаклена бочица, огледало, новац Хадријана, камен за прстен и стаклена згура вероватно од посуде пренете са ломаче.²⁶⁰

Ојнохое, балсамарији и огледало су стандардног познатог типа док је стаклена бочица – амфориска висине 6,3 cm једини примерак на некрополи.

²⁵⁴ G 491 – G 494, тер. инв. 745 – 747.

²⁵⁵ Cvjetićanin 2013a: 80.

²⁵⁶ Ružić 1994: 19, kat. 119 – 168, T. XII/1-3.

²⁵⁷ G 568 – G 572, тер. инв. 860.

²⁵⁸ Цвјетићанин 2001: фактура Ф, РЦГП 31.

²⁵⁹ G 557 – G 559, тер. инв. 840 – 842, тер. инв. 845.

²⁶⁰ G 560 – G 565, G 567, тер. инв. 851 – 853a.

Бочица је сферичне форме цилиндричног врата хоризонтално разгнутао прстенасто профилисаног обода прстенасто извученог дна, рађена од прозирног стакла жућкасте са преливима мрке боје. Порекло ових бочица је сиријско а коришћене су као амбалажа за мирисе у козметици. Гроб је могао припадати женској особи.

У близини поменутих гробова ближи устринуму 2 је 234 који је закошен ширег етажа, правоугаоног правилно постављеног гроба у ужем смислу. Горњи етаж је нешто дубљи у односу на доњи. На етажу су нађене три кадионице, а у јами са доста ексера стављене су на три стране уз два дужа зида две лагене и ојнохоа, три балсамарија, више фрагмената бронзане оплате веће касете, дршка касете, новац, гвоздене стеге.²⁶¹

Око гроба 237 који је у близини устринума 2 нема гробова. Рака је правоугаона (2,40 x 1,60 m) са правилно формираним квадратним гробом у ужем смислу (1,40 x 1,00 m), дубљег доњег етажа (0,50 m) испуњеног траговима гаражи и пепела. На етажу је нађен балсамариј а у јами две ове посуде, здела – тањир, у углу здела, ојнохоа и глеђосана лагена.²⁶²

Ексери су констатовани само на југозападној страни етажа и гробне јаме одакле су остаци спаљеног покојника пренети са устринума 2.

Балсамаријуми су стандардног типа. Здела – тањир је калотасте форме хоризонтално разгнутао повијеног обода, а мања здела биконичне, тракасто благо косо профилисаног обода.

Крчаг лагена је луксузнији примерак композитне форме (коничног горњег и доњег дела средњег хиперболоидног)²⁶³ црвено печен, мркозелено глеђосан (у структури црне тачкице и мрке косе цртице), са полумесечастим жуто глеђосаним орнаментом на рамену око врата.

Северно од гроба 237 је 238 правоугаоног облика, правоугаоног гроба у ужем смислу око кога је већи празан простор. Најближи му је 261 за који није сачувана скица.

На етажу 238 нађена је већа лагена елипсоидне форме тракасто профилисаног обода, кадионица стандардног типа, новац Трајана, а у јами лагена,

²⁶¹ G 199, G 200, G 618, G 688, G 583 – G 585, тер. инв. 895 – 897.

²⁶² G 597 – G 600, G 602, тер. инв. 921, 922.

²⁶³ Цвјетићанин 2001: 44 – 45, фактура Ф, РЦГП 35.

ојнохоа, пехар, балсамариј и ексери.²⁶⁴ Ексери су назначени само на једној половини јаме (део конструкције сандука, носиљке?).

Гроб 194 је правоугаон несиметрично постављеног гроба у ужем смислу. У јами су нађени разбацани ексери (више на западној половини), новац на средини заједно са пехаром – чашом и фирма светилком, а уз зид две ојнохое и лагена.²⁶⁵ Светилка није нађена приликом инвентарисања. На предметима су видљиви трагови калцинације (гроб је био захваћен поплавом).

Већ смо напоменули да се девет (6/1960, 7/1960, 8/1960, 18, 22, 39, 65, 101 и 115) од тридесет шест етажних гробова са прилозима по површини јаме налазе на источној половини некрополе где доминирају гробови МКС I.

Унутрашња јама гроба 18 скоро је елипсоидна са мањим простором између ње и запечене површине гроба. По површини јаме на три стране стављене су три ојнохое, као и шест балсамарија, стаклена шоља, део браве, керамичка шоља-пехар, кадионица и аморфни комад олова.²⁶⁶

Олово као Венерин метал, симбол очувања куће, пребивалишта стављан у њене темеље има симболску ритуалну профилактичку улогу препознатљивог значења.²⁶⁷

Пет похрањених балсамарија су стандардног типа коничног реципијента. Шести има нижи конични заобљени реципијент, дужи цилиндрични врат, хоризонтално разгнут обод рађен од прозирног зеленкастог стакла и ретко је похрањиван у гробовима на некрополи. Припада типу балсамарија у облику свећњака сличан примерку из Збирке Дуњић, који су нарочито популарни у I и II веку. У почетку су произвођени на Истоку касније и у радионицама на Западу.²⁶⁸

Стаклена шоља – теглица сферичне форме, кратког цилиндричног врата широко хоризонтално разгнутог обода прстенасто профилисаног обода са жљебом на средини, рађена је од прозирног стакла зеленкасте боје без мехурића и цртица у структури. Једини примерак на некрополи, квалитетније израде од већине похрањених стаклених посуда, коришћена је као амбалажа за козметичке препарате, можда и као мастионица.

²⁶⁴ G 603 –G 607, тер. инв. 929, 930.

²⁶⁵ G 451 –G 454, тер. инв. 674 – 676.

²⁶⁶ G 26 –G 32, G 301 – G 304, тер. инв. 53, 60 и 61.

²⁶⁷ Јовановић 2007: 59.

²⁶⁸ Glumac 2013a: 123, тип VIII/8, кат. 849.

Овакав тип посуда, идентичан примерцима из Збирке Дуњић нарочито је популаран у време Флавијеваца и у употреби је до IV века.²⁶⁹

Гроб је највероватније припадао женској особи и налази се између етажног гроба 29 са каменом у конструкцији у коме је похрањена светиљка фирме Carі и новац и овалног гроба 17 прве варијанте са истим распоредом прилога.

Између ивице гроба и унутрашње јаме гроба 22 већи је простор (унутрашња јама је мања у односу на раку), а горњи етаж у пресеку је знатно дубљи у односу на доњи. Осим три лагене, балсамарија и огледала похрањене су две медицинске сонде (auriscalpium, spathomela), три бронзане игле, две коштане укоснице, бронзана игла за шивење, бронзана алка – минђуша и новац I века.²⁷⁰

Крчази су стављени у низу са новцем, у северозападном делу су похрањене игле, сонде и укоснице, огледало у западном, а минђуша у средини, пренета заједно са остацима покојнице са устринума.

И у овом гробу је приметно груписање морфолошки истих или сличних прилога. Бронзана минђуша – алка је једини овакав примерак на некрополи затвореног типа у облику карике са пребаченим и спирално намотаним крајевима. Сребрно кружно огледало је уникатни примерак који је декорисан са шест урезаних концентричних кругова између којих су групе урезаних паралелних линија које формирају дванаест правоугаоника.²⁷¹

Гроб 39 је између гробова 38 (МКС II) са предметима уз зидове јаме и гроба 40 (МКС I) са новцем на средини јаме. Овалног облика и неправилно овалног гроба у ужем смислу гроб 39 оријентисан је исток – запад што је ређе на некрополи. У овај гроб похрањени су прилози који нису нађени инвентарисањем – три балсамарија, новац и ексери.²⁷²

Неправилни скоро трапезоидни гроб 65 несиметрично постављеног гроба у ужем смислу и доњег етажа са траговима гаражи налази се између два гроба МКС I – гроба 55 без прилога и 64 са прилозима.

У јами гроба 65 нађена је ојнохоа, две лагене, балсамариј ниског коничног реципијента, два новца и гвоздени закивци.²⁷³ Закивци су били део оплате калиге

²⁶⁹ Ibid 2013a: 118, тип III/1, кат. 881 – 883.

²⁷⁰ G 37 – G 44, G 305, G 306, тер. инв. 72 –74, тер. инв. 76 –78.

²⁷¹ Krnić 2013a: 174 – 175.

²⁷² тер. инв. 138 – 140.

²⁷³ G 127, G 128, тер.инв. 211, 213.

(caliga) војничке чизме отвореног горњег дела.²⁷⁴ Гроб је могао припадати активном војнику или ветерану из оближњег утврђења.

Скица гроба 101 сачувана је само у оловци као шематска. Окружен је гробовима МКС I – 90 (са похрањеном фирма светиљком са трагичном маском на диску) и 102 са више похрањених прилога. Нађена су четири балсамарија, пехар – чаша, два крчага (један је лагена) и светиљка.²⁷⁵ Приликом инвентарисања један крчаг и светиљка нису нађени.

И за 115 на источној половини некрополе скица је шематска рађена у оловци. Око гроба је већи празан простор што је и карактеристично за гробове на овој половини сакралног простора. Окружен је гробовима МКС I без прилога (114, 121 и 123) и етажним гробом 122 са прилозима. Четири балсамарија, пехар – чаша, кадионица, лагена, светиљка са печатом *Argio* и новац II века били су гробни прилози у 115.²⁷⁶

Само новац био је прилог у 303 који није нађен приликом инвентарисања а у 325 похрањена је светломрчко печена фирма светиљка.²⁷⁷

Оба гроба се налазе на западној половини некрополе, неправилно формиране гробне раке са већим неправилно формираном јамом и етажом.

Иста неправилност видљива је у пресеку етажа и гроба у ужем смислу и код гробова 307, 309 и 353 на истој половини некрополе. Стеновит терен је утицао на њихово формирање. На скици су назначени трагови запечености, опаљивања ватром што сведочи да је без обзира на близину стене ритуална пурификација доследно спроведена.

У гроб 307 похрањен је балсамариј, кадионица и ојнохоа, а у 353 три ојнохое и три балсамарија.²⁷⁸

Један од најзанимљивијих је поменути 309 и по конструкцији и прилозима. Вероватно је у њему сахрањена женска особа. Дужина гроба је 3,40 m, ширина 2,20 m. Унутрашња јама је неправилна скоро трапезоидна дужине 2,20 m, ширине 1,05 m. У пресеку дубина неправилног горњег етажа је 0,90 m, доњег такође

²⁷⁴ Radman-Livaja 2004: 99 – 100, kat. 385, T. 53.

²⁷⁵ G 193 – G 196, тер. инв. 274, 277, 278.

²⁷⁶ G 213 – G 217, тер. инв. 313 – 316.

²⁷⁷ тер. инв. 1 (гроб 303); G 846 (гроб 325).

²⁷⁸ G 804, тер. инв. 12, 13 (гроб 307); G 917, тер. инв. 200, 201, 202 (гроб 353).

неправилно овалног, 0,50 m. Гроб је богатији прилозима који су у већем броју стављени и на етаж.

На једној половини гроба заједно су похрањене две ојнохое, лагена, два балсамарија, дршка касете и фирма светиљка са ознаком радионице.²⁷⁹ Крчази су типолошки исти примерцима похрањиваним у гробовима обе варијанте као и балсамаријуми. Фирма светиљка познатог типа на дну има пластични печат у виду венца формираног од седам розета (Венерин симбол) у чијем центру се налази седмокраки украс у виду звезде са гранулом у средини.

Уз зид јаме стављена је амфора и четири троугаоне коштане плочице са три перфорације, део коштаног предмета полукружно повијене стране, а на истоку јаме новац Антонија Пија.²⁸⁰

На западном делу етажа, нађени су фрагменти крчага, две кадионице, лонци, зделе, два балсамарија, стаклена згура, пехар, ексери а на источном огледало и кадионица.²⁸¹ Огледало и фрагменти окова видљиви на скици нису нађени инвентарисањем.

Троугаоне плочице (најчешће три), коришћене су за упредање украсних трака и гајтана за бордуре од нити различитих боја, које су се провлачиле кроз рупице на плочицама и увијањем једног краја, упредала шарена нит.²⁸²

Идентичне су нађене на Виминацијуму у гробу спаљеног покојника (млађа жена) датованог у прву половину II века.²⁸³

Амфора је овалне форме, тракасто профилисаног обода са две тракасте дршке које полазе испод обода. На врату у корену дршки, налази се пластично ребро. Недостаје јој доњи део реципијента и дно. Амфоре овог типа су локални производ. Примерци из Сингидунума датовани су од II до прве половине III века.²⁸⁴

Око овог гроба иако је у делу некрополе где су они згуснутији већи је простор поготово на северном рубу сакралног простора. Најближи су етажни гроб 308 усечен у стену са похрањена три крчага и поменути гроб 310 са шкољком као

²⁷⁹ G 807, G 809, G 811, G 812, G 815 – 817.

²⁸⁰ G 813, G 814, тер. инв. 25а (новац).

²⁸¹ G 810, тер. инв. 18, 19, 22, 24, 27.

²⁸² Petković 1995: 45, Т. XXXIII, 4-6.

²⁸³ Зотовић, Јордовић 1990: 81, Т. LXXII.

²⁸⁴ Николић – Ђорђевић 2000: 120-121, 216 (тип V/6).

прилогом. Сахрањене у гробовима 309 и 310 могле су бити социјално повезане, можда су обе биле и поборнице Венериног култа.

Ископавањима 1960 – те у сонди III констатовани су гробови 6 и 7 а у сонди IV гроб 8.²⁸⁵ На етажу гроба 6/1960 нађен је већи фрагментовани крчаг, у јами још два, без обода и дршке, три балсамарија и фирма светиљка са печатом Vib (ivs).

Гроб 7/1960 је на средини гробне јаме имао два пехара, шоље, чаше, слепљене у стврднутој земљи и фирма светиљку, а гроб 8/1960 већи крчаг на средини, балсамариј, гвоздени предмет непознате намене и новац Хадријана. Предмети су као се наводи у извештају нагрижени сољу.

Новац је стављен у осамнаест гробова већином нечитак или оквирно опредељен у II, II – III век. У гроб 65 похрањена су два примерка. Примерак из гроба 22 датован је у I век, а остали су ковани за време Трајана, Хадријана (два примерка), Марка Аурелија, Антонија Пија.

За новац IV века гроба 210 недостатком документације нисмо сигурни да ли је нађен у гробу или изнад њега. Постоји могућност да је гроб накнадно отворан (што на скици није назначено) узимајући у обзир да су остали гробни прилози хронолошки старији.

Гробови са оваквим распоредом прилога хронолошки се могу определити у период од I до III века.

У четири гроба 156, 169, 217 (сл. 78) и 219 предмети су стављени на једну половину гроба у ужем смислу. Гроб 217 и 219 налазе се на западној половини некрополе до етажних са каменом у конструкцији и предметима уз зидове јаме а гробови 156 и 169 на средини ка западној половини у близини гробова 144 и 150 окружених каменим зидом.

Оријентисани су северозапад – југоисток осим 119 оријентисаног североисток – југозапад. Минимални трагови гаражи уочени су у јами гробова 217 и 219, по јами и на етажу у гробу 169 а у 156 нису назначени.

Гроб 156 у близини је гроба 144 окруженог каменим венцем. Гроб је скоро квадратни, ширег етажа, са мањим гробом у ужем смислу у односу на етаж.

²⁸⁵ Документација Народног музеја у Београду.

Горњи етаж је закошен, доњи правилан правоугаон.

На западној половини јаме похрањена су три крчага (недостају им ободи), девет балсамарија коничног реципијента, на средини новац Антонија Пија, а нађено је и шест клинова.²⁸⁶ И у овом гробу приметно је похрањивање већег броја балсамарија.

Гроб у ужем смислу је несиметрично постављен у односу на етаж и код гроба 169. У њему су похрањене три лагене, четири кадионице, три светилке, новац, а нађени су и ексери.²⁸⁷ И у њему је примењено је прилагање већег броја идентичних прилога – кадионица и светилки.

У југозападној половини јаме гроба 217 сконцентрисани су ексери (нађено је деветнаест), а на другој половини три крчага (две лагене и ојнохоа) три балсамаријума, нож (сачувана дршка), мања гвоздена секира сачуваног сечива и новац Антонија Пија на средини.²⁸⁸

Остаци спаљеног покојника пренети су са југозападне стране вероватно на дрвеној носилци или касети (узимајући у обзир већи број груписаних ексера) а предмети су издвојени и стављени на другу половину јаме.

Мања гвоздена секира дужине 11,0 cm, има стањено трапезоидно сечиво издужено у горњем делу делтоидно проширено на месту где се налази ушица. Нож је оштећеног сечива, сачуваног дугог трна четвртастог пресека, са гранулом између два пластична прстена ка сечиву и кружном плочицом на другом крају. По неким ауторима минијатурне секире похрањиване су у дечијим гробовима.²⁸⁹

Гроб 219 (женски?) у близини је поменутог 217 (дечији?) са истим принципом похрањивања прилога. Рака је правоугаона са доста неправилним гробом у ужем смислу који се на западној страни поклапа са ивицом гроба тако да етаж у том делу није дефинисан.

На западној страни етажа нађен је пехар – чаша стандардног облика а на истој страни у гроб у ужем смислу похрањене су три ојнохое, здела, коштана и више гвоздених фрагментованих игала за шивење, коштана укосница, тоалетна коштана спатула, новац Марка Аурелија и ексери.²⁹⁰ Једна од ојнохоа је црвено

²⁸⁶ G 358 – G 362, тер. инв. 499 – 502.

²⁸⁷ G 389 – G 395, тер. инв. 564 – 557.

²⁸⁸ G 511 – G 517, тер. инв. 774, 776, 777.

²⁸⁹ Јацановић 1995: 107 – 108; Јовановић 2007: 126.

²⁹⁰ G 526 – G 533, тер. инв. 794, 795, 797, 798.

бојена, а тоалетна спатула је већим делом фрагментована, сачуване дршке декорисане пластичним прстеновима и дела рецепијента.

На основу новца и похрањених прилога сахране у овим гробовима са оваквим принципом прилагања дарова обављане су у другој половини II века.

На Гомилицама је код сто двадесет три гроба камен коришћен као обележје – знак или као потпора – конструктивни елемент приликом њиховог формирања. Ка северу односно северозападу потпуно су (гробови 213, 214, 231, 214, 266, 272, 308, 315, 318, 329, 340, 342, 344, 361) или делимично (гробови 293, 295, 335, 336, 358) усечени.

Камен као део конструкције коришћен је и на другим некрополама овог типа.²⁹¹ Осим што је стена практично искоришћена као гробно место камен је појединачно или групно на целом простору некрополе свесно употребљен као један од елемената гробне конструкције.

Предмети су похрањени уз зидове јаме у седамдесет три гроба, по површини у двадесет шест, на средини у седам. У пет гробова похрањени су и на једну половину гроба у ужем смислу, а у истом броју гробова стављени су само на етаж.

Пет гробова – 149, 204, 220, 265, 268 са каменом заједно са гробом 84 без камена у конструкцији имала су либационе цеви као обележје.²⁹² У осам гробова са каменом као конструктивним елементом прилози нису констатовани ископавањима.

У седамдесет један гроб са каменом у конструкцији предмети су стављени уз зидове јаме, гроба у ужем смислу – 2, 29, 43, 59 (сл. 79), 62, 157, 170, 173, 174, 175, 181, 182, 186, 191, 195, 207 (сл. 80), 209, 213 (сл. 81), 214, 218 (сл. 82), 223, 235, 236, 242, 247, 248, 249, 251, 252, 253, 255, 264, 266, 267, 269, 271, 272, 275 (сл. 83), 278, 279, 280, 282, 289, 290, 293 (сл. 84), 295 (сл. 85), 308 (сл. 86), 311, 312,

²⁹¹ Baum, Sreјović 1961: 8, grob XVIII; Sreјović 1963: 7 – 31, T. I – VII; Garašanin 1968: 7 – 10; Цермановић – Кузмановић, Жижић, Срејовић 1975: 88, гроб 129, 141, гроб 321; Зотовић, Јордовић 1990: G1 – 70, G1 – 71, G1 – 73, G1 – 230, G1 – 275, G1 – 276; Булатовић, Чершков 2007: 141 – 157, Табла I и III.

²⁹² Глумац 2011: 231 – 242.

315, 316 (сл. 87), 318, 321, 322, 326, 327, 329, 331, 332, 335, 336 (сл. 88), 338 (сл. 87), 339, 340, 342, 344, 345, 348, 351, 358 и 361 (сл. 90).

У 220 и 268 предмети су распоређени на исти начин, уз зидове јаме и издвојени у гробове са либационим цевима.

Махом су оријентисани северозапад – југоисток, односно југоисток – северозапад (48 гробова), што је разумљиво узимајући у обзир да се скоро сви налазе на западној половини некрополе, у мањој мери североисток – југозапад (18), два север – југ, а три исток – запад, односно запад – исток.

Гробови су већином правоугаони заобљених углова (2, 29, 43, 59, 181, 182, 209, 236, 267, 268, 269, 279, 311, 312, 322, 332, 344), неправилно правоугаони услед стеновитог терена (266, 272, 275, 282, 295, 308, 315, 316, 318, 321, 326, 329, 331, 335, 336, 339, 342, 345, 348, 351, 358), потпуно неправилни (као 293, 340). Овални са правоугаоном унутрашњом јамом су гробови 249, 252 и 264, правоугаони са неправилно формираним гробом у ужем смислу гроб 45 и 195, а закошено правоугаони гробови 203, 218, 235 и 242.

Условљено конфигурацијом терена гробови су имали облик трапеза спољашње (223) или унутрашње јаме (157 и 220). Гробови 174 и 255 имају несиметрично (ексцентрично) постављен гроб у ужем смислу у односу на етаж што је случај и код гроба 62 с тим што се код њега гроб у ужем смислу једном страном поклапа са ивицом етажа.

Шири етаж око правоугаоног гроба у ужем смислу формиран је код гробова 170, 191, 251, 253, 289, 290, 327, 336 и 338 (код 251 и засечен каснијим укопом).

Гроб 207 је у облику засеченог трапеза, са гробом у ужем смислу и јамом у облику троугла. Поремећен је каснијом сахраном у гробу 208 (МКС I) у делу етажа тако да уже сакрално језгро није нарушено.

Претпостављамо да се то десило због стеновитог тла и социјалне повезаности сахрањених. Унутрашња јама код гроба 271 је у виду пишкоте а видљиво је и свесно формирање, клесање гроба и полукружне јаме у 213 и 214 усечених у стену.

Стена је вероватно утицала и на димензије гроба 361 који је неправилно кружног облика и неправилно кружне јаме.

У ову варијанту етажних гробова уврстили смо и седамнаест гробова код којих су сви предмети стављени уз зидове, осим новца (гроб 29, 59, 62, 182, 214, 218, 248, 249, 253, 255, 268, 295, 322, 331, 335, 351) или светиљке (249, 340, 348) нађених на средини јаме.

Најчешће су похрањени крчази и новац што је карактеристика гробова на некрополи. У гроб 295 стављена су два (перфориран Хадријанов и Антонија Пија).

Шест гробова (2, 29, 43, 45, 59 и 62) налазе се на источној половини некрополе. Гроб 2 налази се између гробова МКС I овалног облика са предметима похрањеним по површини (гроб 9 и 3) и на половини јаме (гроб 1). У њему је поред два камена у дубљој јами похрањен само новац Хадријана, а нађен је и један ексер.²⁹³

У суседним гробовима такође су похрањени скромни прилози – фирма светиљке и новац.

У гроб 29 новац је похрањен на средину а светиљка фирме Carі уз зид јаме.²⁹⁴ Око овог гроба налазе се два етажна 18 и 39 без камена у конструкцији и гроб 40 (МКС I). У гроб 40 приложен је новац а у 39 новац и три балсамарија. Прилози у ова два гроба нису нађени инвентарисањем.

Нешто богатији прилозима је 18 са приложена три крчага и седам балсамарија. Стиче се утисак да су на источној половини некрополе грбови обе варијанте генерално скромнији са прилозима.

У гроб 43 фирма светиљка наранџастомрко бојена нађена је на етажу а три ојнохое уз дуже стране јаме формирају троугао.²⁹⁵ До њега је етажни 49 без камена са два крчага и новцем као прилозима.

Гроб 59 код кога је камен у низу попречно постављен на половини гроба (обележје?) има јако дубок горњи а минимално формиран доњи етаж – гроб у ужем смислу који је несиметрично постављен. У гроб је похрањен крчаг уз зид а новац који није нађен инвентарисањем на средину јаме.²⁹⁶ До њега је гроб 60 са између осталог приложеним сребрним новцем Трајана.

²⁹³ тер. инв. 2 и 3.

²⁹⁴ G 60, тер. инв. 110.

²⁹⁵ G 85 – G 87.

²⁹⁶ тер. инв. 183 и 184.

Рака гроба 62 је веома дубока са истакнутим етажом и несиметрично постављеним гробом у ужем смислу у коме су похрањена две ојнохое, новац на средини и пет светиљки.²⁹⁷ И у овим гробовима присутно је похрањивање више примерака светиљки. Две припадају типу фирма (једна са печатом Fortis) а остале три су заобљеног кљуна.

Гробови са каменом у конструкцији на западној половини некрополе налазе се један до другог или до гробова без прилога и до гробова МКС II без камена у конструкцији са истим распоредом прилога. Тако су 173, 174, 175 са скромнијим прилозима један до другог, јужно од њих су 154 и 155 са каменом у којима дарови нису приложени.

У 173 стављена су три балсамарија уз зид, у 174 две лагене, а у 175 крчаг, балсамаријум и фирма светиљка.²⁹⁸

До гроба 157 налази се 158 (МКС II) и у близини 144 окруженог каменим зидом. Једна страна трапезоидне јаме оивичена је каменом а у јами су нађена два камена попречно постављена као обележје. Похрањен је само новац Антонија Пија.²⁹⁹

Претпостављамо да су сахрањени у гробовима 157 и 158 били породично, социјално повезани судећи по паралелно постављеним ракама које су јако близу једна другој иако је око њих празан простор. Гроб 158 је усечен у стену са такође скромним прилозима – шољом (пехаром) и новцем.

У гроб 170 ширег етажа, чија је унутрашња јама оивичена каменом као и гроб у ужем смислу похрањен је само новац.³⁰⁰ До њега је гроб 169 (МКС II) са похрањена три крчага, две кадионице, три светиљке и новцем по површини јаме.

У 223 трапезоидног облика изазваног тереном, правоугаоне унутрашње јаме у низу су уз дужи зид стављена три крчага (лагена, ојнохоа), до њих шоља, пехар у углу и у наставку уз ужи зид јаме кадионица и две фирма светиљке.³⁰¹ На средини јаме нађен је новац. По површини јаме нађено је доста ексера већих и мањих димензија.

²⁹⁷ G 120 – G 124, тер. инв. 201, 202, 204.

²⁹⁸ G 409, G 410, тер. инв. 587, 588 (гроб 173); G 411, G 412 (гроб 174); тер. инв. 591- 594 (гроб 175).

²⁹⁹ тер. инв. 503.

³⁰⁰ тер. инв. б.б.

³⁰¹ G 536 – G 541, тер. инв. 808 (крчаг фрагментован), 810, 813, 814.

Најближи гробу 223 је 224 са каменом око јаме са четири балсамарија, три лагене и новцем II века као прилозима. И у овом гробу већи број ексера био је разбацан по јами. Могуће је да су у оба гроба били део носилке или сандука.

На основу скице у 191 на етажу је нађена кадионица³⁰² а у гробу у ужем смислу три ојнохое које формирају троугао и три балсамаријума уобичајеног типа.³⁰³ Ексери су нађени на средини јаме.

Светиљка фирме Octavi са урезаним именом власника POY(...) Y на раменом делу била је једини гробни прилог у 195.³⁰⁴ Гробна јама је делимично ограђена поређаним каменом, делимично уклесана у камен. Најближи му је гроб 196 у који је између осталог похрањена фирма светиљка исте радионице Octavi и новац Трајана.

У гроб 181 дубљег етажа са каменом уз један зид и делимично на дну јаме похрањене су три лагене, балсамариј, шоља – пехар и новац Хадријана.³⁰⁵ У гробном записнику се наводи да су се фрагменти „суда на стопи“ (кадионица) налазили на етажу (није означена на скици) и „пратили“ до гробне јаме.³⁰⁶ Посуда је послужила за обред даће над гробом.

Око овог гроба је већи празан простор у овом делу западне половине некрополе а у његовој близини је гроб 182 са већим простором око њега у који је похрањен балсамаријум стандардног типа и новац II века.³⁰⁷

До гроба 207 налазе се два гроба МКС I без прилога и 208 са каменом у конструкцији. Етаж код 207 због конфигурације терена и вероватно касније сахране у 208 има облик трапеза. Дужина гроба је 2,20 m, ширина од 1,00 – 1,70 m, а гроб у ужем смислу у облику равнокраког троугла има димензије 0,70 x 0,70 x 0,55 m, дубине 0,50 m. Троугаони доњи етаж је оплаћен каменом. У гроб су уз зидове похрањене три лагене тако да формирају троугао, балсамаријум, новац и ексери.³⁰⁸

³⁰² G 448.

³⁰³ G 446, G 447, G 449, G 450, тер. инв. 663, 667, 668.

³⁰⁴ G 455.

³⁰⁵ G 430 – G 432, тер. 629 – 630.

³⁰⁶ Документација Народног музеја у Београду.

³⁰⁷ G 433, тер. инв. 633.

³⁰⁸ G 480 – G 482, тер. инв. 729, 725, 730.

У 209 делимично оивиченог гроба у ужем смислу и доњег етажа каменом, похрањене су две ојнохое, балсамариј и новац³⁰⁹ а у јами су нађени и ексери.³¹⁰

У несиметрично постављен гроб у ужем смислу у односу на етаж у гроб 218 сви предмети су похрањени испод камена поређаног уз зидове (ритуално?) осим новца Флавијеваца нађеном на средини јаме, пренетог са устринума.³¹¹

Уз дужи зид стављене су једна до друге две ојнохое до њих у низу шест балсамарија а супротно уз дужи зид испод камена још један крчаг, пет балсамарија и ексери.³¹²

У близини гроба 186 налазе се гробови МКС I без прилога. У њему су испод камена похрањени крчаг, здела, мали суд (поклопац) два балсамарија, новац Флавијеваца и нож (бритва).³¹³

Бритва је нађена само у гробу 186 на некрополи, што може говорити о професионалном и социјалном статусу сахрањеног.

До 186 налазе се гробови 213, 214, 235 и гроб 236 који је најближи устринуму 2.

Покривени каменом плочама – 213 и 214 били су уклесани су у стену слабо израженог етажа видљиво на основу неправилних оштрих ивица, зидова раке, јаме. Камен, стена природно је искоришћена за овако формирану гробну јаму.

У гроб 213 из дужи зид јаме похрањене су три ојнохое а у 214 осим три крчага (две лагене и ојнохоа) стављених уз ужи зид јаме нађен је пехар – чаша и новац Хадријана.³¹⁴ У оба гроба нађени су ексери.³¹⁵

Код 235 камен је стављен око несиметрично постављене унутрашње јаме и њених зидова. У њему су уз дужи зид јаме похрањена три крчага (две глеђосане лагене и ојнохоа), а између њих три балсамарија и огледало са дршком уобичајеног типа.³¹⁶ Новац је нађен на средини а ексери разбацани по површини јаме.³¹⁷

³⁰⁹ G 488 – G 490, тер. инв. 739.

³¹⁰ тер. инв. 740.

³¹¹ тер. инв. 788а.

³¹² G 518 – G 525, тер. инв. 781, 785, 786а, 786с, 786d, 788.

³¹³ G 439 – G 441, тер. инв. 644, 645, 647, 648, 650.

³¹⁴ G 498 – G 500 (гроб 213); G 501– G 504, тер. инв. 762 (гроб 214).

³¹⁵ тер. инв. 756 и 761.

³¹⁶ G 586 – G 589, G 620, тер. инв. 903.

³¹⁷ тер. инв. 905, 906.

Похрањивање глеђосаних посуда, у овом случају крчага скупљих на тржишту сугеришу да је покојник(ца) вероватно припадао(ла) имућнијем слоју становништва.

До њега је 236 дубљег горњег етажа са прилозима уз зидове јаме. Два крчага ојнохое стављене су наспрамно уз два дужа зида јаме и два пехара – шоље, ексери, а до једне шоље је балсамариј, крчаг у углу, бојена фирма светиљка, два балсамаријума и новац Хадријана у супротном углу.³¹⁸

Генерално гробови са оваквим распоредом прилога, каменом који је због простора и земљишта природно искоришћен и накнадно стављан у конструкцију раке, груписанији су ка северу, односно северозападу некрополе са мањим простором око њих што је видљиво и код гробова 247, 248, 249, 251, 252, 253.

Ситнији камен стављен је око гроба у ужем смислу унутрашње јаме гроба 280 са два камена у јами до зидова. На етажу је нађена кадионица и фирма светиљка са печатом Festi а у јами две лагене и балсамариј.³¹⁹ На диску светиљке налази се рељефна представа крилате фигуре (Ника?).

Око јаме гроба 278 као и по површини поређан је крупнији камен у функцији заштите и обележја. На скици су назначене двоструке контуре око јаме и претпостављамо да је накнадно отваран. Нађена су два балсамаријума а испод камена фирма светиљка.³²⁰

Фирма светиљка и балсамариј стављени су у 247³²¹ а у гроб 248 три ојнохое и новац Хадријана³²² Изнад гроба нађени су ексери и балсамариј коничног реципијента. Код оба гроба и гроба 246 који се налази у њиховој близини, сачувани су трагови облица.

Три крчага (две ојнохое и лагоена) приложени су у 249 уз зид јаме а супротно фирма светиљка, новац Хадријана и фрагмент стаклене згуре.³²³ У јами је нађен већи камен (обележје ?) и гвоздена кланфа.

Изнад раке гроба 251 налази се слој набацаног камена а испод њега венац од камена. Похрањена је фирма светиљка са печатом Fortis мрко бојена, два

³¹⁸ G 590 – G 595, тер. инв. 913, 914, 915.

³¹⁹ G 733 – G 735, тер. инв. 1124 и 1126.

³²⁰ G 732, тер. инв. б.б.

³²¹ G 653, тер. инв. 991.

³²² G 654 – G 656, тер. инв. 995.

³²³ G 657 – G 659, тер. инв. 1000, 1001.

балсамарија, бронзана касета (сачувана дршка и део оплате) и новац оквирно датован у II век.³²⁴

Гроб је полукружно засечен, поремећен каснијим упоком гроба 252 у који је стављен само новац Фаустине I.³²⁵ Нађени су фрагменти лонца, поклопца, две кадионице, крчага, коришћени приликом даће над гробом.

И суседни 253 око централне раке има венац од камена у којој је нађен велики камен. У јами су нађена три балсамарија, фрагмент олова троугаоног облика, новац Хадријана, а изнад централне јаме на банку нађене су фрагменти здела, кадионице, шоље, пехара и четири лонца (сачувани косо разгнута обода) са траговима гаражи коришћених приликом даћа.³²⁶

Седам балсамаријума стандардног облика, коничног и стањеног рецепијента заобљених зидова, три крчага (од којих су две лагене), шоља – пехар били су гробни прилог у 282 који се налази у близини поменута три гроба.³²⁷ И у њему је приметно груписање посуда – крчази заједно, четири балсамарија у угао дуже стране а три у други угао. У два балсамарија сачуван је садржај, четинарска борова смола. На основу скице и контура унутрашње раке гроб је накнадно отворан што је могао бити разлог похрањивања већег броја балсамаријума.

Западно од овог гроба је гроб 281 без прилога а источно 279 са новцем Трајана похрањеним уз зид јаме.³²⁸

До устринума 2 налази се 255 неправилно формиране раке и слабо израженог етажа. Изнад гроба нађени су фрагменти калотасте зделе, дна и трбуси крчага и лонаца коришћених приликом даће. Похрањена су три крчага (лагена, ојнохоа), црвено бојена фирма светиљка (нечитак печат), три зделе, кадионица, лонац, новац Хадријана, оловна плочица а у јами су нађени и ексерии.³²⁹

У овом квадрату где се поред 255 налазе гробови 254 (изнад којег су нађене две дршке амфора) и 256 до стене и устринума 2 уочена је већа концентрација керамике (фрагменти тањира, здела– тањира калотасте форме лучно повијеног

³²⁴ G 662 – G 664, тер. инв. 1006, 1008, 1010.

³²⁵ тер. инв. 1011.

³²⁶ G 665, G 666, тер. инв. 1014- 1018.

³²⁷ G 736 – G 743, тер. инв. 1129.

³²⁸ тер. инв. 1121.

³²⁹ G 667 – G 669, тер инв. 1022, 1023, 1026.

обода, фрагмент трбуха зделе калотасте форме, стакленог пехара и обод и дршка амфоре).

Унутрашња рака гроба 264 била је покривена и уоквирана ломљеним каменом. У њој су нађене две шоље – пехара, брава, новац Флавијеваца и оков браве који инвентарисањем није констатован.³³⁰ На основу гробног записника на горњем засеченом етажу нађени су остаци угљенисаног дрвета.

Неправилност етажа гроба 264 условљена је каснијом сахраном у 263 у коме су уочени трагови облица а у јами је нађено бронзано дугме (?).³³¹ Сахрањени су вероватно били породично, социјално повезани.

У гроб 242 датованом у другу половину II века, похрањена је теракота *Venus Funerariae*, Загробне Венере.³³² Ексцентрично је постављен а око јаме, гроба у ужем смислу и на зидовима оба етажа стављен је камен. Припадао је рано преминулој женској особи. Уз зидове јаме стављене су три лагене (једна испод камена) супротно три балсамарија између којих је новац и лончић са поклопцем, поменути статуета, наруквица од бронзане жице а до њих уз зид пехар – шоља у углу.³³³ По јами су нађени већи ексери. Наруквица, новац и крчаг нису нађени инвентарисањем.

И гробови 266 и 267 у западном делу некрополе налазе се један до другог и до гробова са каменим зидом.

Гроб 266 је ближи поменутим гробовима неправилан, укопан у стену и веома дубок. У њему су нађена три крчага (две лагене и ојнохоа), бронзана мастионица, балсамариј, шоља (пехар), две бојене светиљке фирме *Octavi* и *Agilis* и фрагменти бронзане касете.³³⁴ У балсамарију је сачуван садржај – четинарска борова смола.

Сахрањени је припадао чиновничком слоју рудничке администрације судећи по похрањеној мастионици.

Југозападно од њега је 267 код кога су на горњем етажу уочени трагови гаражи и фрагменти кадионице чији су делови нађени и у гробу у ужем смислу.³³⁵

³³⁰ G 694 – G 696, тер. инв. 1062, 1064.

³³¹ G 693.

³³² Глумац 2005: 364 – 370, Сл. 5 – 6, Сл. 7а – ц.

³³³ G 621 – G 626, тер. инв. 905, 953- 955.

³³⁴ G 703 – G 707, тер. инв. 1078, 1081, тер. инв. б.б.

³³⁵ тер. инв. 1083.

Трагови гарежи упућују на обред даће у току сахране када је посуда ритуално разбијена над јамом и у њу бачена. У јами гроба 267 оивиченој ломљеним каменом нађена је лагена, фрагменти две бојене светиљке фирме Octavi и Agilis (као и у суседном 266) два балсамарија који су деформисани услед горења и новац Хадријана.³³⁶ Балсамарији су заједно са остацима покојника са устринума 2 пренети у гробну јаму.

До 266 и гробова окружених каменим зидом је и 295 усечен у стену са већим и нешто мањим каменом на средини унутрашње јаме. Гроб је вероватно припадао женској особи. Нађене су две ојнохое, шоља (пехар), здела – тањир, два балсамарија, делови касете (кључ, оков, шарке, део браве), перле у облику диње – мелоне, две игле за шивење (од кости и бронзе), бронзана копча, алка, два прстена, апликација, стаклена згура и два новца – перфорирани Хадријанов и један Антонија Пија.³³⁷

Бронзано прстење је једноставно, у облику алке правоугаоног, други кружног пресека.³³⁸ Бронзана копча у облику крина са сачуваним правоугаоним делом за провлачење и полукружна апликација са сачуваном нитном за причвршћивање, једини су примерци на некрополи. Стаклена згура нађена у гробовима припада посудама (балсамаријумима) приложеним на ломачи.

До поменутих гробова налазе се и 269, 272, 271, 293, 292, 308, 311, 312, 339, 315, 316, 318, 338, 340 и 342 са истим распоредом прилога.

Етаж гроба 269 је уз дужу ивицу оштећен приликом ископавања у делу за који се претпостављало да је поменути гроб 270. Унутрашња јама је уоквирена ситнијим и крупнијим ломљеним каменом.

Једини је на некрополи у коме је нађена оловна плоча са шест гвоздених закивака помоћу којих је била фиксирана за подлогу. Плоча на чијој су једној страни видљиви урези (део натписа?) налазила се уз источни зид и вероватно је имала функцију обележја.³³⁹

³³⁶ G 708, тер. инв. 1084, 1085, тер. инв. б.б.

³³⁷ G 772 – G 786, гробни прилог 4, 8, 9, 13a, 13b, 14a, 14b, 16.

³³⁸ Крунић 1997: 123, кат. 122.

³³⁹ G 716.

Поред плоче нађена је лагена, ојнохоа, фрагмент стаклене посуде (боца?), светиљка фирме Donati, кланфе и новац II века.³⁴⁰ У близини су гробови 272 и 271 са у којима је похрањен само један прилог.

Покривен каменом слабо израженог етажа укопан у стену у гроб 272 приложен је новац Флавијеваца,³⁴¹ а у 271 чија је унутрашња рака у облику пишкоте, балсамариј.³⁴² За разлику од поменутих два у 293 и 308 приложени су условно богатији дарови.

Као и 272 гроб 293 је усечен у стену слабо израженог етажа. Нађене су две ојнохоа и лагена црвено бојене уз зид јаме, један крчаг нешто даље од њих и још један нађен на етажу (код оба сачувано само дно).³⁴³

И код 308 мања рака усечена је у стену, дубоког етажа са похрањене три лагене од којих је једна нађена на површини гроба.³⁴⁴

У северном делу Гомилица груписано је неколико гробова. Код 311, 312 и 339 око мање дубље јаме поређано је аморфно камење (код 312 само четири камена). У првом, гробу 311 на три стране јаме стављене су три лагене, огледало до крчага, источно фирма светиљка са печатом Carі, новац II века, бронзани оков шатуле и кадионица.³⁴⁵

Бронзана мастионица цилиндричне форме сачуваног златом декорисаног поклопца са већим кружним отвором на средини, са натписом на дну Ofsocra (Officina Socrates) била је једини гробни прилог у суседном гробу 312.³⁴⁶

До гроба 312 са мастионицом је гроб 339 у коме су нађене три лагене, шоља— пехар, балсамаријум и бронзана оплата касете.³⁴⁷

Гробови до њих— 315, 316 и 318 укопани су у стену, неправилног облика, мање дубље јаме слабо израженог етажа. Новац Антонија Пија био је једини прилог у 315 а у 316 осим новца Антонија Пија наспрамно су стављене две светиљке фирме Agilis и фрагменти сиво печене посуде.³⁴⁸

³⁴⁰ G 714 – G 716, тер. инв. 1094.

³⁴¹ тер. инв. 1097.

³⁴² тер. инв. 1096.

³⁴³ G 769 – G 771, тер. инв. 1164 и 1165.

³⁴⁴ G 274, G 805, G 806 (конзервација 2002. године).

³⁴⁵ G 818 – G 822, тер. инв. 34, 36.

³⁴⁶ G 308.

³⁴⁷ G 886 – G 888, тер. инв. 153.

³⁴⁸ тер. инв. 47 (гроб 315); тер. инв. 47 и 48 (гроб 316).

На скици је назначено да се изнад гроба 316 налазила велика камена плоча. У депоу Збирке Дуњић и Космај Народног музеја у Београду налазе се четири камене плоче необрађених површина без икаквих података највероватније донете са ископавања Миливоја Величковића. Немамо података којима би аргументовали претпоставку да су биле обележје изнад гробова на Гомилицама.

За фрагменти сферичне посуде већих димензија похрањене у гроб 316 претпостављамо да је могла бити урна, што у недостатку документације не можемо потврдити.

Гроб 318 на самом северном рубу некрополе укопан је у стену дубок слабо израженог етажа условљено тереном. На јужној страни етажа нађени су фрагменти шатуле означени на скици али нису констатовани инвентарисањем.

У јаму су уз јужни зид похрањене две ојнохое и лагена, две перле у облику диње мелоне и део браве уз западни огледало са дршком, наспрамно бронзани привезак у облику буле, новац II века и три фрагмента бронзане уплетене жице са кукицом.³⁴⁹

Привезак – амулет у облику буле, обележје је и религијско – магијски симбол грађана (првенствено деце) рођених од слободних људи. Два златна откупљена привеска у облику буле са оближњег локалитета Губеревац – Прутен који вероватно потичу из гробова са ове некрополе, датована су у II век и чувају се у Народном музеју.³⁵⁰

Три фрагмента уплетене бронзане жице са кукицом на крају код једног примерка, могли су бити део ланца огрлице или део ланца мање ланterne – фењера.³⁵¹

На северном рубу некрополе су 338 нешто даље 340 и 342. Између ова два 340 и 342 је гроб 341. У 340 који је неправиан усечен у стену, похрањена је светиљка (није нађена инвентарисањем), аморфни гвоздени предмет и фрагмент калотастог трбуха од бронзе а у 342 такође усеченог у стену светиљка фирме

³⁴⁹ G 828 – 836, тер. инв. 59 (конзервација 2000.)

³⁵⁰ Поповић 1996: 40 – 41, кат. 127, 128.

³⁵¹ Спасић – Ђурић 2013: 17 – 27.

Agilis F и аморфни комад олова.³⁵² Бронзани фрагмент у облику калоте из гроба 340 вероватно је део зделе које су у употреби у I, првој половини II века.³⁵³

У унутрашњој јами гроба 338 која је оивичена аморфним каменом стављен је на њеној јужној страни троугаони већи камен који дели простор на два дела у којима су стављена са обе стране камена по једна ојнохоа, супротно уз зид још једна и новац.³⁵⁴

Занимљив је по томе што код њега немамо поделу простора на део са прилозима и део за пренете остатке са ломаче него поделу каменом са прилозима на обе стране. Камен који је вероватно служио као обележје и временом оштећен у горњем делу могуће да није имао само ту функцију (предмет култа у гробу ?).

Гробови 275, 289 и 290 су ближи устринуму 2. У 275 чија је унутрашња јама делимично уоквирена каменом у низу су стављене три ојнохое, две шоље–пехара, здела, тањир, фирма светилка, три балсамарија, а супротно бојена фирма светилка Fortis, три балсамаријума и новац Хадријана или Антонија Пија.³⁵⁵

У 289 до њега такође су похрањена три балсамаријума на три стране у јами формирајући троугао, а кадионица, фирма светилка и ексери нађени су на етажу.³⁵⁶

У записнику се наводи да је на унутрашњим зидовима раке гроба 290 нађено доста остатака угљенисаног дрвета. Камен је поређан само уз дуже стране унутрашње јаме. У угао јаме, гроба у ужем смислу стављене су две ојнохое, шоља–пехар, светилка фирме Agilis F, уз дужи зид три балсамарија, а на етажу је нађен новац Нерона и фибула.³⁵⁷ На средини јаме нађени су ексери. Од фибуле сачуван је врх лука са делом за причвршћивање трна. У његовој близини је гроб 291 (МКС I) у коме нису похрањени прилози.

На крајњем западном односно северозападном рубу некрополе налазе се гробови 321 и 322. Формирајући троугао у 321 похрањене су три ојнохое, балсамариј издвојен уз зид, новац супротно а фирма светилка нађена је на

³⁵² тер. инв. 155 и 156 (гроб 340); инв. бр. G 897, тер. инв. 164 (гроб 342).

³⁵³ M. Vujović, *Rimske bronzane posude na tlu Srbije*, doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za arheologiju, Beograd 2003 (mentor dr Aleksandar Jovanović): 148-149, kat. 163, T. XXVI/9, NMB, inv. br. 2838/III.

³⁵⁴ G 884, G 885, тер. инв. 148 и 149.

³⁵⁵ G 719 – G 726, тер. инв. 1107 – 1112.

³⁵⁶ G 759 – G 761, тер. инв. 1152 и 1153.

³⁵⁷ G 762 – G 767, тер. инв. 1155, 1156 и 1161.

етажу³⁵⁸ а у 322 два крчага (лагена и ојнохоа), новац и гвоздени предмет.³⁵⁹ До гроба 322 је 348 а северозападно су гробови 344 и 345.

Ломљени камен стављен је уз дужу страну јаме гроба 348 у коју су похрањене три ојнохое, огледало, коштана игла и новац II века.³⁶⁰

Обе дуже стране унутрашње јаме 344 уоквирене су поређаним ломљеним каменом у којој је нађен новац Домицијана и крчаг а у 345 са једним већим ломљеним каменом на етажу уз зид су стављене две лагене (од којих је једна глеђосана), два пехара – шоље и новац на средини јаме.³⁶¹

У непосредној близини гроба 322 и 348 налазе се гробови 326, 327 и 351. Између поменутих налазе се гробови 323 и 349 прве варијанте.

Унутрашња јама гроба 326 оивичена је ломљеним каменом са једне стране где су уз зид похрањена три крчага (ојнохое и лагена), супротно два балсамарија у угловима,³⁶² а у 327 где је ломљени камен стављен дуж обе дуже стране три лагене приложене су на три стране, а на основу скице нађен је у фрагментима још један крчаг заједно са новцем испод њега.³⁶³ Са те стране на етажу је нађена здела (на скици означено да је кадионица).³⁶⁴

Два балсамарија стављена су заједно уз зид гроба 351, ојнохоа супротно, а новац II века на средину јаме која је оивичена на обе дуже стране већим ломљеним каменом.³⁶⁵

У близини ових гробова налазе се 329, 331 и 332. У првом усеченом у стену уз зид су похрањене три пехара – шоље стандардног типа, до њих је нађена бронзана игла а супротно реза (део браве).³⁶⁶

Гроб 331 има неправилно правоугаону унутрашњу јаму оивичену већим аморфним каменом у коју је на средину стављен новац II века, а уз зид фирма светиљка са траговима горења.³⁶⁷

³⁵⁸ G 839 – G 841, тер. инв. 70- 72.

³⁵⁹ G 842, тер. инв. 75.

³⁶⁰ G 275, G 908 – G 910, тер. инв. 187 и 188.

³⁶¹ тер. инв. 67 и 68 (гроб 344); G 898 – G 900, тер. инв. 171 и 172 (гроб 347).

³⁶² G 847 – G 851.

³⁶³ G 852, G 853, тер. инв. 90 и 93.

³⁶⁴ тер. инв. 89.

³⁶⁵ G 911, тер. инв. 190 и 191.

³⁶⁶ G 854 – G 856, тер. инв. 99 и 100.

³⁶⁷ G 861, тер. инв. 108.

У гробовима се ретко похрањују светиљке са траговима у овом случају минималне употребе која је можда коришћена приликом обреда или је била драг предмет похрањен са покојником.

У унутрашњу јаму гроба 332 уз зид стављен је већи камен, до њега источно нађен је балсамариј, а у северном углу ексери, гвоздени нож сачуваног сечива и фирма светиљка са траговима горења.³⁶⁸

До поменутог гроба 332 налазе се гробови 335, 336 и 361 делимично и потпуно усечени у стену. Између њих су 333 и 334 са предметима по површини јаме. У гроб 335 похрањене су на три стране три ојнохое, балсамариј, новац II века на средину а на ивици етажа фирма светиљка,³⁶⁹ у 336 (женски гроб?) такође три крчага уз зидове на три стране јаме, балсамариј, златна минђуша, касета од бронзе (сачувана дршка и оплата) и новац II века на етажу.³⁷⁰

Минђуша од златне жице у виду карике спирално намотане на рамену формира четири навоја и волуту. Спојена је кукицом са супротним раменом. Златне минђуше су похрањене само у још једном, гробу 341, у коме су предмети похрањени по површини јаме. Аналогне се чувају у Збирци Дуњић, а други примерак нађен је на локалитету Ћумурана као гробни прилог.³⁷¹

Документација за овај гроб није синхрона. У гробном записнику су наведени прилози нађени инвентарисањем некрополе које смо споменули. На скици гроба назначена је и коштана игла, златан прстен и шарка који нису нађени приликом обраде. Златан прстен није констатован ни у једном гробу на некрополи.

На самом рубу некрополе усечен у стену потпуно неправилно овалног облика неправилно овалног гроба у ужем смислу је гроб 361 са похрањена три мрко бојена крчага (ојнохое и лагена), два балсамарија и новцем Хадријана.³⁷²

И гроб 358 је уз руб некрополе са јамом оивиченом аморфним камењем. Уз дужи зид похрањене су у низу три ојнохое, до њих три балсамарија, од којих је један у облику свећњака и новац Фаустине Старије.³⁷³

³⁶⁸ G 862, тер. инв. 110 и 111.

³⁶⁹ G 877 – G 879, тер. инв. 131- 133.

³⁷⁰ G 880- 882, тер. инв. 135, 138 и 140.

³⁷¹ Поповић 1996: кат. 28, 29, сл. 28, 29.

³⁷² G 183, G 935, G 936, тер. инв. 231- 233.

³⁷³ G 928 – G 931, тер. инв. 220, 221 и 216.

Сахрањивање у гробовима са предметима похрањеним уз зидове јаме (осим новца стављеног на средину) вршено је од друге половине I до III века, најинтензивније за време Хадријана.

У двадесет три гроба на западној половини некрополе код којих је камен на различите начине коришћен у конструкцији прилози су стављени по површини гроба у ужем смислу – гробови 159 (сл. 91), 161, 167, 176, 201 (сл. 92), 215, 216, 224, 225, 240, 256 (сл. 93), 259, 260, 273, 284, 294, 296, 328, 330, 334 (сл. 94), 341, 352 (сл. 95) и 359 (сл. 96) након прилагања остатака спаљеног покојника без трагова употребе. Гарез која се отиरे уочена по површини посуда уклоњена је конзерваторским третманом.

У гробним записницима назначени су трагови запечености јаке пурификације. Гробови 149, 204 и 265 са истим распоредом прилога издвојени су у гробове са либационим цевима у конструкцији.

Већина је правоугаоног облика заобљених углова – 161, 167, 176, 201, 273 и гробови 216, 225 и 240 код којих је засечен само угао етажа. Неправилно правоугаоног облика заобљених углова су 256, 294, 296 и 334, правоугаоног ексцентрично постављене унутрашње јаме 215, 284 и 330.

Гроб 159 има шири етаж а унутрашња јама је у облику трапеза. Условљено тереном гроб 224 је закошено правоугаон са закошеном јамом а гробови 259, 260, 328, 341, 352 и 359 су неправилног облика.

Шеснаест гробова су као и већина у овом делу истраженог простора оријентисани северозапад – југоисток, пет североисток – југозапад, а 215 и 256 исток – запад.

Стандардних су димензија раке осим гроба 176 са јамом уклесаном у стену покривен каменом плочом. Мањи етаж формиран је само на бочним странама. Дужина гроба је 1,10 m, ширина 0,40 m, гроба у ужем смислу 0,60 m, ширине 0,40 m, горњег 0,10 m, доњег 0,30 m. Оба етажа су са траговима гаражи и пепела.

На скици гроба 224 није назначена запеченост ни трагови гаражи и пепела а само гараж и пепео без трагова запечености у гробовима 225 и 240.

Запеченост зидова без гаражи у јами назначена је у гробу 204, 215, 256, 259 и 260 а остаци угљенисаног дрвета нађени су у гробовима 256 и 273.

Код гроба 201 констатована су четири етажа а код 216 три. На Виминацијуму у гробу са три етажа сахрањене су три особе.³⁷⁴

Гроб 201 је прекривен већим каменом, дуже бочне стране гроба у ужем смислу су оивичене, а унутрашњи зидови етажа су потпуно оплаћени каменом. Први, горњи етаж дубине је 0,15 m, дуги 0,30 m, трећи трапезоидни 0,20 m, и четврти, доњи 0,30 m. Два последња су испуњена траговима гарежи и пепела. У гроб су похрањена две ојнохое, шоља– пехар, две кадионице, пет фирма светиљки (од којих је једна краћег кљуна са урезаним печатом Alex), балсамариј, стаклена шоља – теглица и новац Хадријана на средини.³⁷⁵ У гробу су нађени и ексери.

Најближи му је етажни гроб 202 без камена у конструкцији са похрањеним глеђосаним шољама– пехарима, фирма светиљком и балсамаријем, а у близини је гроб 204 са либационом цеви.

Троструки етаж уочљивији је у хоризонталном нивоу гроба 216 засечене једне ивице. Камен је стављен дуж обе дуже стране гроба у ужем смислу. Јама је несиметрична. Нађено је четрнаест већих и мањих ексера у јами, балсамариј са сачуваним садржајем (четинарска борова смола), новац Хадријана на средини а супротно лагена и шоља – пехар.³⁷⁶

До овог гроба налази се 215 неправилног облика са несиметрично постављеном унутрашњом јамом и неправилним доњим етажом. У јами су похрањена два крчага (један је лагена, други фрагментован), балсамаријум, новац Веспасијана и делови девет коштаних штапића који су вероватно били део касете.³⁷⁷ Штапићи су кружног пресека орнаментисани урезима (по три у групи). На крајевима се налази бронзана оплата која се наставља у плочице са перфорацијом за закачињање.

У непосредној близини налази се гроб 167 са каменом око унутрашње јаме, гроба у ужем смислу. Похрањена су три крчага (један је ојнохоа), два балсамарија (један сачуваног садржаја – четинарска борова смола), а нађени су и ексери.³⁷⁸

³⁷⁴ Korać, Golubović 2009: 150, G1 –407 (гроб је датован у II век – нема података да је гроб накнадно отворан или су истовремено сахрањени).

³⁷⁵ G 459 – G 468, тер. инв. 696, 697, 699 и 700.

³⁷⁶ G 508 – G 510, тер. инв. 769 и 770.

³⁷⁷ G 505 – G 507, тер. инв. 762 и 765.

³⁷⁸ G 381, G 382, тер. инв. 542- 545.

Гроб 159 ширег етажа, јаме у облику трапеза, је северозападно од 144 окруженог каменим зидом. Налази се на „почетку“ западне половине у односу на простор у средишњем делу без сахране. И око њега је већи празан простор.

У гроб су похрањене три идентичне глеђосане лагене тако да формирају троугао као и балсамариј, новац, клин који нису нађени инвентарисањем.³⁷⁹

Покривен каменом испод кога је слој камена по скоро целом ширем етажу гроб 161 налази се такође у овом делу некрополе до етажних 160 и 162 са каменом у конструкцији. Зид унутрашње јаме гроба 161 на северозападној ужој страни поклапа се са ивицом етажа. Похрањене су три шоље – пехара, две фирма светилке, кадионица и балсамариј, као и дванаест ексера који нису нађени инвентарисањем.³⁸⁰

Једна фирма светилка из овог гроба је мркоцрвено бојена а друга на дну има ознаку радионице Octavi са три концентрична кружића изнад и испод печата.

Поменути мањи гроб 176 чије су димензије као код гробова прве варијанте који је покривен каменом плочом налази се између етажних гробова 175 са каменом и 195 без камена у конструкцији. У овом делу некрополе гробови су гушће распоређени. У гробу је нађена фирма светилка са печатом Donati(s), новац и пет ексера.³⁸¹

Један до другог формирани су гробови 223, 224 и 225 код којих је камен делимично стављен око унутрашње јаме, у 224 уз дуже стране и два на прелазу етажа, а код 225 три камена уз једну дужу страну.

Три лагене, четири балсамарија стављени у низу, новац II века и доста ексера (део сандука ?) нађени су у јами гроба 224.³⁸²

У гробу 225 са траговима гаражи у јами, нађена је светилка фирме For(tis), балсамариј, стаклена згура, новац Флавијеваца (?) и три ексера.³⁸³

У трећи до њих, гроб 223 приложена су три крчага, кадионица, две фирма светилке и новац као гробни прилог.

На банку гроба 256 нађен је ломљени камен, а испод њега интензивна гараж и непотпуно сагореле облице дрвета. У унутрашњој јами оивиченој

³⁷⁹ G 364 – G 366, тер. инв. 510- 512.

³⁸⁰ G 369 – G 374, тер. инв. 520 и 521.

³⁸¹ G 413, тер. инв. 596 и 597.

³⁸² G 542 – G 547, тер. инв. 820, 822 и 823.

³⁸³ G 548, тер. инв. 825- 827.

каменом уз зид је стављен крупан ломљени камен. У јами у којој нису назначени трагови гаражи нађени су ексери, три ојнохое, четири балсамарија а новац Домицијана испод камена.³⁸⁴ И код ових гробова доследно је спроведена ритуална пурификација гроба без обзира на стеновит терен.

Гроб 240 засечен је на северозападном делу етажа, чија је унутрашња јама са минималним траговима гаражи, делимично оивичена каменом. У јами је нађен глеђосани крчаг, шоља– пехар, стаклена посуда, ексер и новац Хадријана.³⁸⁵ Осим поменутих прилога, похрањена је наруквица од бронзане жице, перла са делом бронзаног ланца, ексер обмотан бронзаном жицом и бронзане алке наизменично спојене у два и три низа.³⁸⁶

Бронзане алке су део војничког оклопа (*lorica hamata*),³⁸⁷ власништво сахрањеног војника или ветерана из оближњег стојничког каструма.

До њега се налази етажни гроб 239 у коме нису похрањени прилози. У близини су се највероватније налазили 9 и 10 окружени каменим зидом из 1960. године, који нису назначени на генералном плану некрополе.

Усечени у стену су и гробови 259 и 260. Између устринума 2 и гроба 259 налази се само гроб 257. Прекривен већим и мањим камењем дубоко усечен у стену гроб 259 је неправилног облика, неправилно формиране унутрашње јаме. У гробном записнику се наводи да су у јами нађене три ојнохое, здела, новац Хадријана, петнаест великих и четрдесет осам малих ексера а изнад раке фрагменти керамике коришћених приликом даћа.³⁸⁸

Приликом инвентарисања идентификовани су фрагменти две кадионице, шоље – пехара, крчага рађеног од каолинске глине, већи број ексера и дно мастионице која се не спомиње у записнику.³⁸⁹ На скици гроба ексери су назначени и у гробној јами и на етажу.

Неправилног облика је и гроб 260 усечен дубоко у стену и покривен са два камена блока изнад којих се налазио слој ситнијег ломљеног камена. На етажу је нађена већа количина ексера. У унутрашњој јами у облику петоугла нађене су три

³⁸⁴ G 670 – G 674, тер. инв. 1033 – 1035 и 1027.

³⁸⁵ G 609, G 610, тер. инв. 933 и 937.

³⁸⁶ G 611 – G 613, тер. инв. 938.

³⁸⁷ Брукнер, Даутова –Рушевљан, Милошевић 1987: 16; Radman –Livaja 2004: 76-79, sl. 18-19.

³⁸⁸ G 681- G 684, тер.инв. 1049 –1050.

³⁸⁹ Документација Народног музеја у Београду.

ојнохое, шоља –пехар, новац Антонија Пија а инвентарисањем су констатовани фрагменти зделе и кадионице који нису наведени у гробном записнику а ни означени на скици.³⁹⁰ Да ли су нађени у гробној јами или изнад ње остаје отворено питање.

До устринума 2 налази се гроб 273 са каменом на етажу и остацима угљенисаног дрвета. На скици су нејасне контуре унутрашње јаме и стиче се утисак да је накнадно отворан. У јами је нађен крчаг лагена, три балсамарија и гвоздена кланфа.³⁹¹

Светиљка на етажу, у јами два балсамарија и шоља – пехар који нису нађени инвентарисањем били су гробни прилог у 284 са каменом уз дужи зид етажа који је можда накнадно отворан.³⁹²

Скромни прилози, новац Флавијеваца на етажу и балсамариј у јами, констатовани су у гробу 294.³⁹³ Северно од 294 у близини поменутих је 296 са већим каменом око гробне јаме. Ово је још један гроб на некрополи у коме су похрањена два новца–Трајана и Трајана или Хадријана. На етажу су нађени фрагменти две кадионице и бојена фирма светиљка испод камена, а у јами три крчага (један ојнохоа), шоља – пехар, здела, клин, три балсамарија и стаклена згура.³⁹⁴

Гробови 328, 330 и 352 налазе се на северном, северозападном истраженом рубу некрополе где су гробови најгушће формирани. Усечен у стену гроб 328 слабо израженог етажа због терена има минималне трагове гаражи у јами. Похрањена су три крчага (фрагментовани) и новац Антонија Пија.³⁹⁵ Северно од 328 налази се 352 такође усечен у стену неправилно формиране унутрашње јаме са мањим траговима гаражи на дну доњег етажа. У њему су похрањене три лагене, балсамариј у облику свећњака, огледало са сачуваном дршком, коштана игла за шивење, касета (сачувани дршка и оплата) и новац Нерона.³⁹⁶

У гробу 330, јужно од 328, неправилно правоугаоног облика, на средини јаме налазио се већи камен. Похрањене су три лагене, шоља са дршком,

³⁹⁰ G 689 – G 692, тер. инв. 1056 и 1057.

³⁹¹ G 717, тер. инв. 1099.

³⁹² тер. инв. 1137 и 1138.

³⁹³ тер. инв. 1169

³⁹⁴ G 787 – G 790, гробни прилози бр. 2, 3, 5, 7, 9 и 10.

³⁹⁵ тер. инв. 94 и 95.

³⁹⁶ G 912 – G 916, тер. инв. 196 и 197.

балсамариј и новац испод камена.³⁹⁷ Шоља је мркозелено глеђосана, сферичне форме, косо разгранутог обода.³⁹⁸

Гробови 334, 341 и 359 такође се налазе на рубу истраженог дела некрополе. Усечен у стену неправилног облика, неправилне јаме са минималним траговима гаражи гроб 341 је вероватно припадао женској особи.

На етажу је нађена дршка и оплата касете и апликације (нитне), а у јами две шоље – пехара, две бојене фирма светиљке, огледало, балсамариј, бронзана цилиндрична кутија (*theca vulnearia*) и пар златних минђуша.³⁹⁹

Бронзане апликације (нитне) кружног облика, калотасто формиране једне површине, жлебом издвојене од повијене ивице са иглом, трном на средини са унутрашње стране. Могуће да су биле декоративни елемент фрагментоване касете.

Theca vulnearia је једини овакав примерак у гробовима на некрополи, Нађена је од бронзе, цилиндричног облика декорисане површине хоризонталним урезима.

Овакав тип кутија коришћен је у медицинске, козметичке сврхе, за чување игала и других ситница. Слична се чува у Збирци Дуњић декорисана фигуром Харпократ.⁴⁰⁰

Пар минђуша од златне жице кружног пресека са крајевима спојеним кукицама и намотани на карику три пута идентичне су примерцима из Збирке Дуњић.⁴⁰¹ На алку је омчом са гранулом спојен дугуљасти жлебљени привезак савијеног врха под правим углом, Сахрањена у овом гробу припадала је имућнијем слоју заједнице.

Гробови 334 и 359 налазе се један до другог. У гроб 359 већих димензија (дужине 3,05 м.) усеченог у стену, неправилног облика неправилно формиране унутрашње јаме похрањени су остаци очигледно имућнијег члана заједнице. Нађена су три крчага (један лагена), здела, балсамариј, три новчића (један Антонија Пија), глеђосана и бронзана посуда.⁴⁰²

³⁹⁷ G 857 – G 860, тер. инв. 105 и 106.

³⁹⁸ Цвјетићанин 2001: 44, фактура Ф, РЦГП 33.

³⁹⁹ G 890 – G 896, тер. инв. 157.

⁴⁰⁰ Krnić 2013a: 180 – 181, kat. 1119.

⁴⁰¹ Ratković 2013: 130 – 131, kat. 1181.

⁴⁰² G 566, G 932 – G 934, тер. инв. 224, 227 и 228.

Бронзана посуда, балсамаријум (можда мастионица) сферичне форме, има прстенасто профилисан обод. Дно је тракасто, конично формирано, удубљено. Дршка је лучна, ромбоидног пресека, лучно повијених крајева који су провучени кроз кружни отвор аташа у облику стилизованог листа.⁴⁰³

У суседни гроб 334 похрањени су остаци женске особе. Гроб је правоугаоног облика са мањом јамом оивиченом са југоисточне стране аморфним камењем. У јами су похрањена три минијатурне лагене, шоља – пехар, девет перли (делови огрлице), у облику диње мелоне, бронзана кутијица са поклопцем, гвоздени нож са коштаном дршком, коштани привезак, пређица, пршљенак, сребрно емајлирано дугме (оков), бронзане минђуше, лунуласта апликација од седефа, шестострани кварцни кристал завршен на оба краја пирамидално и пет новчића, од којих је један анонимни квадранс датован у II век, карактеристичан за космајски руднички басен.⁴⁰⁴

У овај гроб похрањени су уникатни предмети у односу на прилоге у другим гробовима на некрополи.

Кутија од бронзаног лима у облику квадра има спојене три стране – две дуже бочне и једну краћу. Четврта, одвојена има калотасто испупчење са иглом (механизам?) која се налази са друге, унутрашње стране. Сачувано је дно оштећених ивица и још једна страна кутије (поклопац). Плочица је савијена под правим углом и правоугаони преклопљени део је стилизовано тролисно завршен. Несавијени део плочице је истих димензија као дно. Коришћена је у козметици или за чување накита можда и накита нађеног у гробу.

Пређица од кости је полукружна елипсоидног пресека, сачуваног трна квадратног пресека. Пређице за појас су ретко израђиване од кости а слична је нађена у гробу на виминацијумској некрополи.⁴⁰⁵

Привезак од кости цилиндричног облика, горњег профилисаног дела квадратног пресека има две перфорације у низу а пршљенак – жетон израђен

⁴⁰³ М. Вујовић, *Rimske bronzane posude na tlu Srbije*, doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za arheologiju, Beograd 2003 (mentor dr Aleksandar Jovanović): 275, T. XLIV/5.

⁴⁰⁴ G 863 – G 876, тер. инв. 125.

⁴⁰⁵ Зотовић, Јордовић 1990: G 247, T. XLIII, 12-13.

такође од кости са кружном перфорацијом на средини има декорисану једну страну урезаним концентричним круговима.⁴⁰⁶

Бронзано дугме можда украсни део окова коњске опреме (?) нађено у гробу 334 кружног облика, декорисано је стакленом пастом сачуване мање кружне плочице са друге стране.⁴⁰⁷

Гвоздени нож има лучно сечиво и коштану дршку благо полукружно профилисаних бочних страна, декорисане ивице хоризонталним и вертикалним урезима а на крају супротно од сечива је купасти завршетак са гранулом.

У гробу инхумиране покојнице на Виминацијуму нађена је преслица, пршљенци и нож сличан нашем примерку који су коришћени за ткање.⁴⁰⁸

Бронзане минђуше су кружне плочасте, са сачуваним делом алке. Занимљива су и неуобичајена још два прилога-привезак од седефа и кристал препознатљиве религијско магијске симболике.

Фрагментовани привезак (апликација) од седефа је лунуластог облика, сачуваног лучно повијеног једног краја (са малом перфорацијом у углу) и стилизованим ирисом у средишњем делу. Вероватно је имао апотропејско значење ношен као амулет. Једноставнији златни привезак у облику лунуле нађен је на Прутену и откупљен за Народни музеј.⁴⁰⁹

Прозирни беличасти горски кристал у облику је шест идентичних правоугаоника са завршенима у виду шестостране пирамиде на оба краја такође је имао апотропејско значење, а као чист, прозиран коришћен је и за лечење.

На основу прилога и новца кованог за време Нерона, Флавијеваца, Трајана, Хадријана и Антонија Пија обичај прилагања предмета по површини јаме у гробовима на Гомилицама примењиван је од друге половине I до III века.

У мањем броју гробова – 183, 188, 199, 221 (сл. 97), 222 и 263 (сл. 98) на западној половини некрополе прилози су похрањени на средину гробне јаме. Налазе се до гробова без прилога (осим 221 и 222). Три гроба су оријентисани североисток – југозапад, односно југозапад – североисток, два северозапад – југоисток и један исток – запад.

⁴⁰⁶ Krunić 2013: 166 –167 (kat. 1216).

⁴⁰⁷ Ratković 2013a: 157 (kat. 1048).

⁴⁰⁸ Спасић-Ђурић 2007: 180 – 181.

⁴⁰⁹ Поповић 1996: 41 – 42, кат. 130

Димензије унутрашње јаме гроба 221 су нешто другачије, узимајући у обзир да овај гроб има двоструки етаж, правилно трапезоидно формиране јаме. Рака је дужине 2,50 m, ширине 1,60 m, дубине 0,30 m. Дужина прве унутрашње јаме је 1,50 m, ширина 0,70 m, а дубина 0,30 m, делимично ограђене каменом, док је друга дужине 1,10 m, ширине 0,25 m. Гроб је вероватно два пута отворан. У гробу је нађен новац Хадријана и гвоздени ексери.⁴¹⁰

У близини је 222 са похрањеном фирма светиљком са печатом у виду урезане јелове гранчице.⁴¹¹ Овај печат је редак на некрополи Гомилице.

Већи број примерака фирма светиљки са овим печатом поборницима култа Кибеле, Атиса налазе се у Збирци Дуњић, очигледно чешће похрањиване у гробове околних девастираних некропола.⁴¹²

Гроб 183 има правилно формирану раку, симетрично постављену јаму уклесану у стену и дубљи етаж. У гробном записнику се наводи да је нађено „мало гари“. У јами је уочен „новац и неколико већих и мањих ексера“ који нису нађени инвентарисањем.⁴¹³ До овог гроба налази се гроб 184 (МКС I) без прилога.

Јама гроба 188 делимично је уклесана у стену у којој је нађено мало трагова гаражи, ексери и два фрагментована балсамарија.⁴¹⁴ У близини 188 налазе се 187 (МКС I) без прилога и 190 (МКС I) са похрањена три крчага, глеђосаним пехаром, балсамаријем.

У гробу 199 потпуно оивичене унутрашње јаме, зидова и дна етажа каменом и мањим траговима гаражи и пепела у јами нађена су два велика ексера и новац.⁴¹⁵ Гроб са већим простором око њега без сахране и налази се у близини етажног гроба 200 окруженог каменим зидом и етажних 197 и 198 у којима нису похрањени прилози.

Остаци угљенисаног дрвета на етажу и набацан камен констатован је у 263. Од прилога, нађено је бронзано дугме (прстен?) шупље ливене цилиндричне, у гоњем делу калотасто заобљене главе са широком оштећеном тракастом алком.

⁴¹⁰ тер. инв. 803 и 804.

⁴¹¹ G 535.

⁴¹² Glumac 2013: 97 – 99.

⁴¹³ тер. инв. 634 и 635.

⁴¹⁴ тер. инв. б.б.

⁴¹⁵ тер. инв. 684 и 685.

Глава је на врху декорисана кружним испупчењем, а доњи део је орнаментисан урезаним концентричним круговима.⁴¹⁶

Гроб 263 паралелан је са 264 (МКС II) у који су похрањена два пехара (шоље, чаше), оков и засун браве и новац Флавијеваца, а јужно од њега је 239 (МКС II) без прилога.

Гробови са прилозима похрањеним, пренетим са устринума на средину јаме можемо одредити у II, II – III век.

У четири гроба – 45 (сл. 99), 147, 203 (сл. 100), 211 и 299 прилози су стављени само на етаж не у гроб у ужем смислу, од којих се само гроб 45 налази се на источној половини некрополе.

Правоугаоног облика раке заобљених углова, осим поменутог гроба 45 чија је рака овалног облика. Око гроба 45 налазе се 46 и 47 (МКС I), етажни 36 са предметима уз зидове јаме и гроб 44 (МКС I) са предметима по површини код којих камен није коришћен у конструкцији.

На три стране етажа гроба 45 стављене су три лагене а између њих фирма светиљка без печата и новац Марка Аурелија.⁴¹⁷

И овде као да се свесно водило рачуна о распореду предмета (у овом случају на етажу) као што је примењено код гробова у којима су похрањени у гробну јаму.

У суседним гробовима нађени су скромнији прилози, као и код већине гробова на источној половини некрополе. Издваја се суседни 47 који смо споменули, са приложене две фирма светиљке, три крчага и ножем са канијом.

Гроб 147 налази се на условно „почетку“ западне половине истраженог простора некрополе, северно од средишњег дела где је уочен већи празни простор без сахране и где се махом налазе гробови без прилога. И око овог гроба је већи простор а у његовој близини је гроб 163 (МКС II) без камена у конструкцији са истим распоредом прилога.

Гроб 147 је правоугаон са попречно постављеном унутрашњом јамом оивиченој каменом. На етажу је нађена фирма светиљка и ексери.⁴¹⁸

⁴¹⁶ G 693.

⁴¹⁷ G 90 – G 93, тер. инв. 158.

⁴¹⁸ G 318.

У гроб 211 похрањен је балсамаријум, стаклена шоља – чаша, крчаг, две зделе, два пехара, лонац (урна?), поклопац коничне форме прстенасте дршке, бронзана алка, игла и ексери а на етажу је нађена фирма светиљка са печатом Carі и кадионица.⁴¹⁹ Предмети су већином доста фрагментовани тако да их је теже ближе типолошки одредити. Окружен је гробовима МКС II.

У трећем, гробу 203, осим десет ексера нађених у јами коришћених у конструкцији носилке (ковчега?) или оплаћивања гроба, сва три крчага, од којих је једна лагена а два су фрагментована стављена су наспрамно на етаж.⁴²⁰

За гроб 299 усеченог у стену са накнадно постављеним каменом преко јаме, непотпуном документацијом нисмо сигурни да ли су се оба похрањена предмета (фирма светиљка са печатом Fortis и кадионица) налазили на етажу.⁴²¹ На скици је назначен само положај светиљке нађене у фрагментима наранџасто бојене без трагова гаражи. Сахрањивање у овим гробовима вршено је од II до средине III века.

Као у четири гроба ове варијанте код којих камен није коришћен у конструкцији и у 158, 162 (сл. 77), 166, 185 и 196 са каменом, простор у оквиру гроба у ужем смислу је хоризонтално подељен – предмети су стављени на једну половину а остаци спаљеног покојника на другу што је регистровано у гробовима овог типа⁴²² и у гробовима латобичког хоризонта сахрањивања.⁴²³

Трагови гаражи и пепела на основу скица код ових гробова су минимални осим код 185. У сачуваном гробном записнику се наводи да је „на јужној страни етажа запажено доста гари а такође и у гробној јами“, што значи да су остаци спаљених покојника пренети са устринума 2 са поменутих јужне стране.

Два гроба имају оријентацију североисток – југозапад, три северозапад–југоисток.

⁴¹⁹ G 495, тер. инв. 748, 749.

⁴²⁰ G 471, тер. инв. 706- 708.

⁴²¹ G 795, тер. инв. б.б.

⁴²² Baum, Sreјović 1961: 7 –8, grob XVI, prilog 2; Цермановић-Кузмановић, Велимировић-Жижић, Срејовић 1975: 141, гроб 313; Зотовић, Јордовић 1990: G1 –23, G1- –208, G1 –224.

⁴²³ Јовановић 1984: 27-30.

Гроб 166 је правоугаон заобљених углова, правоугаоно формиране унутрашње јаме оивичене каменом. У западном делу похрањена су два балсамарија и новац Флавијеваца.⁴²⁴ До њега је етажни 167 са каменом и прилозима по површини јаме.

Гробови 185 и 196 су правоугаони са издужено правоугаоном јамом. Први је потпуно поплочан каменом. На етажу нађена је светиљка фирме Strobili а у западном делу јаме две црвено бојене ојнохое, кадионица, балсамариј, као и новац и ексери који нису констатовани инвентарисањем.⁴²⁵ Гроб се налази између 184 и 187 (МКС I) у којима нису похрањени прилози и етажног гроба 186 са између осталог похрањеним бојеним крчазима и светиљком идентичне фирме – Strobili.

Други гроб 196 има каменом оивичену унутрашњу јаму и доњи етаж. У јами је нађена мрко бојена светиљка фирме Octavi, балсамариј, део дршке бронзане кутије, двадесет ексера, дно зделе и новац Трајана.⁴²⁶ До њега је етажни 195 са похрањеном светиљком идентичне фирме.

Скоро квадратни гроб 158 има неправилно постављену унутрашњу јаму укопану у стену. Нађена је шоља – пехар уобичајеног типа црвено бојена, новац Антонија Пија и ексери.⁴²⁷ Гроб је јако близу 157 што је могло утицати на његов облик. У 157 похрањен је само новац идентичног хронолошког опредељења.

Код гроба 162 унутрашња јама је неправилна, аморфна, заобљено петоугаона која додирује правоугаоне ивице гроба. Камен је стављен око зидова и дна јаме. На источној половини похрањена је мрко бојена светиљка са печатом Ne(ri), балсамариј, новац Хадријана три ексера и једини примерак гутуса на некрополи.⁴²⁸

Посуде условно назване гутусом рађене су техником слободног дувања.⁴²⁹ Најчешће су налажене у дечијим гробовима, коришћене и у медицини и апотекарству за дозирање течности. Подсећају на стилизовано тело птице, а отвор – сисалка може бити постављена под различитим угловима и деловима

⁴²⁴ G 380, тер. инв. 539 и 540.

⁴²⁵ G 434 – G 438, тер. инв. 641 и 642.

⁴²⁶ G 456 – G 458, тер. инв. 678, 681 и 682.

⁴²⁷ G 363, тер. инв. 505 и 506.

⁴²⁸ G 375 – G 377, тер. инв. 526 и 527.

⁴²⁹ Ružić 1994: 53.

реципијента. Код овог примерка као и код гутуса из Збирке Дуњић сисалка је високо постављена.⁴³⁰

За разлику од гробова без камена у конструкцији опредељених у другу половину II века гробове са каменом на основу прилога и похрањеног новца можемо определити у другу половину I – II век.

Поред препознатљивих елемената карактеристичних за конструкцију гробова МКС II у гробу 84 нађен је керамички тубулус који се једини налази у источном делу некрополе а у пет гробова – 149, 204, 220, 265 (сл. 101) и 268 (сл. 102) оловне либационе цеви које нису констатоване приликом инвентарисања.

У извештају из 1961. и 1962. Миливоје Величковић наводи да су „код неколико гробова уочене либационе цеви“.⁴³¹ У недостатку документације, нисмо сигурни колико је гробова имало ово обележје а ископавањима 1962. и 1974. на скицама су назначене оловне либационе цеви у наведеним гробовима које нису сачуване. Камен није био конструктивни елемент само гроба 84 констатованог ископавањима 1961.

Различито су оријентисани: гроб 84 исток – запад, северозапад – југоисток гробови 149, 204 и 265, север – југ гроб 268 и североисток – југозапад гроб 220. Четири гроба имају правоугаону раку заобљених углова, гроб 204 засечену правоугаоног облика, а гроб 220 је трапезоидан. Трагови гаражи нису назначени само у гробу 204.

Фрагментовани керамички тубулус из гроба 84 био је део цеви за либацију формиране од више вертикално повезаних тубулуса. У ексцентрично постављеној јами у односу на дубљи етаж уз дужи зид нађени су фрагменти трбуха и дна два крчага, зделе, без означеног места керамичког тубулуса.

Претпостављамо да је накнадним спајањем керамичких фрагмената установљено да се ради и о делу керамичке цеви вероватно фиксиране земљом или опекама (камен није нађен у гробу) уз један од зидова јаме.

Оловне либационе цеви укопане су уз зид или на средини јаме фиксиране каменом и видљиве изнад гроба. У конструкцији ових гробова ломљени камен

⁴³⁰ Glumac 2013a: 120.

⁴³¹ Документација Народног музеја у Београду.

коришћен је и за покривање, делимично или потпуно ограђивање етажа и зидова јаме – гроба у ужем смислу.

У гробу 220 либациона цев је била укопана на средини јаме. Гроб је био поплочан каменом стављеним и на зидове доњег етажа, гроба у ужем смислу трапезоидног облика. Похрањена је ојнохоа, балсамариј, два гвоздена ексера (који нису нађени приликом обраде и инвентарисања) и новац Хадријана кован између 134 и 138 године.⁴³²

Ни на скици гроба 149 либациона цев није означена мада се у сачуваном гробном записнику наводи да је уочена на површини гроба. Гроб је имао двоструки етаж. Спољашње контуре јаме дужине 1,70 m, ширине 0,95 m, делимично оивичене каменом несиметричне су у односу на етаж. Унутрашње контуре јаме (можда првобитне) дужине 1,10 m, ширине 0,60 m, симетричне су у односу на њега.

Приликом отварања нарушен је горњи, чија је дубина првобитно 0,40 m, отварањем 0,50 m, са гаражи у доњем етажу, гробу у ужем смислу дубине 0,30 m. У овај гроб приложене су три ојнохое, две зделе, четири балсамарија као и „један римски новчић и доста гвоздених ексера“ који нису констатовани приликом инвентарисања.⁴³³ Фирма светилка без ознаке радионице, са представом трагичне маске на диску, нађена је на етажу.

Гроб се налази на „почетку“ западне половине некрополе, окружен гробовима обе варијанте као и у близини гроба 150 окруженог каменим зидом. Најближи му је 168 МКС I (вероватно женски) са истим распоредом прилога (три крчага, ћилибарски прстен и касета).

У гроб 265 укопаног у стену оловна цев била је постављена уз зид јаме и фиксирана ломљеним каменом. Похрањене су три лагене (једна је црвено бојена), пет балсамарија и новац који није нађен инвентарисањем.⁴³⁴ Гроб је на западној половини, у северозападном делу некрополе, југоисточно од гробова 297 и 298 окружених каменим зидом.

И код гроба 204, неправилног, засеченог правоугаоног облика цев је укопана уз зид јаме. Приложени су глеђосани крчази – две *diote* идентичне форме

⁴³² G 534, тер. инв. 800 – 802.

⁴³³ G 320 – G 329, тер. инв. 453 и 445.

⁴³⁴ G 697 – G 701, тер. инв. 1073.

и једна лагена.⁴³⁵ Крчази су глеђосани декорисаног горњег дела реципијента и дршке аплицираним жуто глеђосаним потковичастим орнаментима.⁴³⁶ Овакав начин декорисања, уобичајен је за космајску продукцију глеђосаних посуда.

Осим крчага, похрањена је и фирма светиљка са траговима горења на кљуну, пехар – чаша, са траговима мркоцрвене боје, балсамариј, бронзани новац (који такође није констатован приликом инвентарисања), фрагментовани ексери и кланфе.⁴³⁷

У гроб 268 са оловном цеви фиксираном уз зид јаме слабо израженог горњег етажа похрањена су две ојнохое и лагена мрко бојена.⁴³⁸ Једна ојнохоа је мрко глеђосана.⁴³⁹ Осим крчага, у 268 констатована су три пехара – чаше, два балсамаријума, ексер и новац II века.⁴⁴⁰

У четири гроба приложена су по три крчага (за три либације) и балсамарији (чији број варира). Пехари и зделе нађени су у четири, светиљке у два, а ексери у свим гробовима осим у гробу 265. Новац једино није стављен у гроб 84.

Двоструки етаж код гроба 149 сведочи о накнадној сахрани. О постојању накнадне сахране говоре и подаци из гробног записника у коме се наводи да је констатовано доста гари без трагова костију, а да је либациона цев нађена на површини гроба. Вероватно је претходно била фиксирана у гробној јами, у току друге сахране измештена и по завршетку обреда враћена. Сахрањивање у гробове са цевима за либацију на некрополи вршено је у другој половини II до III века.

Код само два етажна гроба – 23 (сл. 103) и 177 (сл. 104) са прилозима похрањеним по површини јаме – гроба у ужем смислу, опека је коришћена у конструкцији.

⁴³⁵ G 472 – G 474.

⁴³⁶ Цвјетићанин 2001: 47, РЦГП 41; 52, РЦГП 57.

⁴³⁷ G 475 – G 477, тер. инв. 715 и 716.

⁴³⁸ G 709 – G 711.

⁴³⁹ Цвјетићанин 2001: 48, РЦГП 44.

⁴⁴⁰ G 712 – G 713, тер. инв. 1091, тер. инв. б.б; новац- усмено саопштење музејског саветника Бранка Дрче.

Опеке као покривач налажене су у гробовима спаљених и инхумираних покојника.⁴⁴¹ Гроб 23 налази се у источном а гроб 177 у западном делу истраженог простора Гомилица.

Гроб 23 овалне форме са овалном унутрашњом јамом оријентисан североисток- југозапад констатован је ископавањима у јулу 1961. године. На етажу је назначена запеченост а гроб у ужем смислу дубине 0,30 m, испуњен је траговима гаражи и пепела. Наспрамо уз зидове обе уже стране гроба у ужем смислу стављене су по две опеке које формирају латинично слово V. Опеке су димензија 0,36 x 0,26 x 0,04 m. Вероватно су биле део конструкције која је уништена у горњој зони, могуће да су имале и функцију либационих цеви.

У јами су нађена три балсамарија (на средини и два у углу), фирма светиљка Agilis F са представом маске на диску, новац I – II века (уз северни зид) и клин.⁴⁴²

На приложеним фирма светиљкама ретки су примерци декорисаног диска а у суседном гробу 12 похрањена је фирма светиљка са идентичном представом. Гроб се налази на југоисточном рубу истраженог простора окружен етажним гробовима 12, 21 и 22 у којима су прилози похрањени уз зидове јаме.

Други гроб са опекама у конструкцији 177 истражен је у августу 1962. године и налази се на условно „почетку“ западне половине некрополе у односу на средишњи простор- „хијатус“ сакралног простора.

Гроб је правоугаон заобљених углова идентично оријентисан са неправилном унутрашњом јамом, запеченим зидовима јаме са траговима гаражи и пепела.

Гроб у ужем смислу је покривен опекама (0,48 x 0,38 x 0,026 m), које су ужом страном, ивицом каскадно наслоњене једна на другу тако да формирају неку врсту двосливног (?) крова, вероватно временом деформисаног.

У гробном записнику се наводи да је у јами нађено доста гаражи и да спаљивање није уништило све кости. Поред огледала, похрањене су три ојнохое, перфорирани жетон, ексери и новац Хадријана на средини јаме.⁴⁴³

⁴⁴¹ Цермановић-Кузмановић, Велимировић-Жижић, Срејовић 1975: 24 – 27; Јовановић 1984: 103; Зотовић, Јордовић 1990: 93, Т. CXXXIII.

⁴⁴² G 45, тер. инв. 79, 81 и 82.

⁴⁴³ G 414 – G 418, тер. инв. 603 и 604.

Један од крчага нађен је са перфорираним дном и вероватно је коришћен за либацију. Око гроба је већи празан простор и најближи су му гробови 178 и 179 исте варијанте са прилозима стављеним по површини јаме након полагања остатака спаљеног покојника.

На основу новца гроб 23 можемо одредити у другу половину I до II века а гроб 177 у прву половину II века.

Због специфичне гробне конструкције издвајају се гробови чији је сакрални простор ограђен каменим зидом, односно венцем формираног од камена везиван земљом и малтером што је примењивано и на другим некрополама и чије је порекло различито тумачено.⁴⁴⁴ На Гомилицама је у оквиру каменог венца уочено осам гробова који припадају варијанти МКС II. Код појединих горњи етаж је слабије изражен.

Тачан положај на некрополи гробова 9 и 10 истражених сондажним ископавањима 1960. није могуће установити.

Сонда V у којој су констатовани поменути гробови не уклапа се у геодетску мрежу и није означена на плану некрополе. На основу извештаја и шематске скице знамо да се налазила на западној половини.

Гроб 126 и 144 констатовани су у току прве кампање систематских истраживања 1961 а 1962 гробови 150 и 200. На генералном плану некрополе нису назначени гробови који суокружени каменим венцем констатовани истраживањима 1975. Претпостављамо да се ради о гробовима 298 и 300.

Како се наводи у извештају елипсоидни зид везиван кречним малтером оријентисан дужим унутрашњим пречником од 5,10 m у правцу север – југ, мањег пречника од 4,20 m у смеру исток – запад, дебљине 0,61 m и сачуване висине од 0,21 до 0,25 m, ограђивао је гроб 9 и 10/60.

Гроб 9/1960 оријентисан север – југ био је централни и на његову северну ивицу „наслањао“ се хронолошки млађи гроб 10 оријентисан исток – запад.

Дужина гроба 9/1960 је 2,85 m, ширина 1,70 m, дужина гроба у ужем смислу 1,72 m, ширина 0,50 m, дубина 0,45 m. Гроб 10/1960 је дужине 2,20 m,

⁴⁴⁴ Garašanin 1968: 5 – 35; Toynbee 1971: 179 – 188; Simion, Apostol, Vleja 2004: Pl. 1 – 36; Sekulov, Jovanov 2007: 121-140, Fig. 1 –.27.

ширине 1,10 m, дужине гроба у ужем смислу 1,32 m, ширине 0,42 m, дубине 0,35 m.

У гробу 9/1960, већих димензија, нађена су три фрагментована крчага од којих је једна ојнохоа, две фирма светиљке без печата и више фрагмената црвено печених судова (?).

На етажу гроба 10/1960 који је вероватно припадао женској особи нађена је фирма светиљка црвено бојена са печатом Neri а у јами бронзана и фрагментована коштана игла сачуваног тордираног тела, две лагене и ојнохоа, бронзани оков шатуле, два балсамарија, новац и луксузно сребрно огледало са аплицираном представом три Грације на задњој страни од танког златног лима.

Гробови 126 и 144 означени су на плану некрополе без сачуване скице гробова. На основу гробног записника за гроб 126 знамо да припада варијанти МКС II јер се наводи да је једна светиљка нађена на етажу, а за гроб 144 нисмо сигурни, мада сви гробови на Гомилицама окружени каменим венцем припадају овој варијанти.

Гроб 126 издваја се по похрањеним прилозима.⁴⁴⁵ Налази се у средишњем делу некрополе који карактерише већи простор између гробова без сахране и где су махом гробови у којима нису похрањени прилози.

Најближи су му груписани 127, 128 и 129, нешто удаљенији 139 и 140 за које немамо података о њиховој конструкцији.

Највећи број приложених предмета сконцентрисан је у „западном углу гробне јаме“. У том делу нађене су две ојнохое шоља (пехар, чаша), глеђосана урна, глеђосана шоља са дршком, светиљка троугласто профилисаног кљуна, комплет од шест стаклених бочица, два балсамарија, фрагменти бронзане касете и део фењера – држачи, алке и ланац од вишеструко уплетене бронзане жице.⁴⁴⁶

Уз северни зид гробне јаме похрањен је балсамариј у облику свећњака и још два балсамарија, бронзано огледало са дршком и новац Домицијана,⁴⁴⁷ уз јужни стаклена боца са радионичким печатом на дну, калотаста здела на средини јаме, а на етажу светиљка заобљеног кљуна.⁴⁴⁸ Приликом инвентарисања нађена је

⁴⁴⁵ Глумац 2009: кат. 1 – 19.

⁴⁴⁶ G 153 – G 155, G 157 – G 158, G 160 – G 168, G 152 и G 174.

⁴⁴⁷ G 169, G 171 – G 173.

⁴⁴⁸ G 156, G 159 и G 170.

стаклена згура и гвоздени клин. На основу записника претпостављамо да су прилози били распоређени уз зидове јаме.

Две керамичке глеђосане посуде, урна и шоља из гроба 126 су уникатни примерци. Сферична урна са две тракасте дршке, једини примерак на некрополи, светломрко је печена, мрко зелено глеђосана.⁴⁴⁹ На горњем делу трбуха и на дршкама налазе се аплицирани флорални орнаменти. Шоља је овална са косо разгнутим ободом, тракастом дршком, зелено глеђосана, декорисана у горњем делу рецепијента и делу дршке аплицираним потковичастим орнаментом жућкастозелено глеђосаним.⁴⁵⁰

Занимљиви су и уникатни и остали приложени дарови од стакла. Комплет, сет шест бочица рађених од прозирног стакла зеленкасте боје су квалитетне израде, без цртица и мехурића у структури. Ово су једини примерци нађени на некрополи. Цилиндричне су форме, заравњеног раменог дела, кратког цилиндричног врата, хоризонтално разгнутог прстенасто профилисаног обода. Висина им је од 10,4 до 10,9 cm, пречник обода од 3,2 до 3,6 cm, а дно 3,9 до 4,5 cm. Овакви примерци нађени су у Сирмијуму на локалитету 3.⁴⁵¹ Могле су бити коришћене у козметици и апотекарству.

Боца сферичног рецепијента цилиндричног врата суженог ка бази и левкасто проширеног ка хоризонтално разгнутог ободу висине 15,0 cm, једина је са ознаком радионице на удубљеном дну.⁴⁵² Релјефни натпис, печат (лигатура) урађен је у два реда QOP/ AEF.

Примерци глеђосаних посуда – урне и шоље препознатљиве израде и декорације, уникатни сет од шест бочица, боца са лигатуром на дну, издвајају гроб 126 не само у оквиру гробова МКС ограђених каменим зидом него и на простору некрополе.

За гроб 144 истражен као и претходни 1961. године у коме је похрањена ојнохоа, кадионица, мрко бојена фирма светиљка са печатом у виду пластичних цртица, здела, шест ексера и три клина⁴⁵³ не постоји скица, опис гроба као ни

⁴⁴⁹ Цвјетићанин 2001: 41, РЦГП 18.

⁴⁵⁰ Ibid 2001: 47, РЦГП 30.

⁴⁵¹ број инвентара 140, теренски инвентар за 1959 годину- документација Музеј Срема (непубликовано).

⁴⁵² Ružić 1994: 15, kat. 62, T. V/7.

⁴⁵³ G 309 – G 311, тер. инв. 424 и тер. инв. б.б.

скица и опис каменог венца. Налази се на „почетку“ западног дела некрополе у односу на средишњи простор без сахране, северозападно од гроба 126. Између ова два гроба окружена зидом већи је простор без сахрањивања.

Гроб је „изолован“ и северозападно од њега најближи су груписани гробови 157 у коме је похрањен само новац Антонија Пија и гроб 158 са шољом-пехаром и новцем II века као прилозима.

Гроб 150 (сл. 105 и 106) је правоугаон, дужине 2,80 m, ширине 1,20 m, дубине горњег етажа 0,24 m. Унутрашња јама, гроб у ужем смислу је дужине 1,50 m, ширине 0,50 m, дубине 0,26 m, са доста гаражи. У оба етажа назначена је запеченост зидова. Оријентисан је у смеру исток-запад. Око њега је формиран венац рађен од крупнијег и ситнијег камена, више везиван земљом местимично малтером, ширине од 0,60 до 0,75 m. У гробном записнику се наводи да је елипсоидног облика (као код 9 и 10/1960), а на основу скице би пре рекли да је скоро кружног.

Унутрашњи пречник у смеру север – југ је 4,00 m, а у смеру исток – запад износи 5,40 m. Спољашњи пречник у правцу север – југ распона од 5,65 m, а у смеру исток – запад 5,75 m, је нешто већи као и ширина зида него код поменутих 9 и 10/1960. Венац се на југоисточној страни полукружно шири ка унутрашњости у два језичка (улаз).

И у овом гробу предмети су вероватно похрањени уз зидове јаме. На средини јаме нађен је пехар у форми мањег лонца, уз зидове и углу светиљка фирме Festi, балсамариј и фрагменти различитих посуда (кадионице, крчага, зделе) и тринаест ексера који нису назначени на скици.⁴⁵⁴

Гроб 150 се као и гроб 144 налази на условно „почетку“ западне половине Гомилица у односу на средишњи део некрополе са већим простором око каменог венца.

Најближи гробу 150 су гробови 148, 149, 151, 169, 170, 171 (МКС II), гроб 168 (МКС I) и гроб 143 (за који није сачувана скица) који су радијално распоређени око камене кружне конструкције у којима нису похрањени скромни прилози осим гроба 170 у који је стављен само новац.

⁴⁵⁴ G 330 – G 332, тер. инв. 457.

За гробове 168 (са похрањеним ћилибарским прстеном), гроб 148 (у који су између осталог похрањена три крчага, игла за шивење), гроб 151 (са похрањеним шкољкама, прстеном, глеђосаним посудама) претпоставили смо да су у њима сахрањене женске особе, а на основу фибуле у облику делфина у гробу 171 да је њен власник могао бити пословно везан за оближње пристаниште у Ритопеку. У 169 и 143 стављена су три крчага (у 143 и новац Калигуле –Клаудија).

Сахрањени су могли бити породично, социјално повезани са сахрањеним у гроб 150 окруженог каменим венцем.

Гроб 200 налази се на западној половини на рубу истраженог дела Гомилица око кога је као и код гробова 126, 144, 150 простор без сахрањивања.

Оријентисан северозапад – југоисток ограђен је венцем од поређаног камена везиваног земљом, не малтером. Унутрашњи пречник венца је од 4,25 до 4,50 m, спољашњег 5,50 до 6,10 m. Дебљина зида варира од 0,60 до 1,30 m, што је и најшири зид венца код ових гробова на некрополи.

У записнику се наводи да су етаж и јама симетрични у односу на венац а да је гробна јама уклесана у стену. На скици гроб је трапезоидан са унутрашњом јамом несиметричном у односу на етаж чија се северозападна ужа страна поклапа са ивицом етажа. Јама је уклесана у стену са накнадним облагањем поређаног камена. Гарез је костатована у јами и са југоисточне стране етажа одакле су остаци са устринума пренети у гробну јаму.

Наводи се да је на етажу нађена фирма светиљка са представом трагичне маске на диску и кадионица, а у јами гробу у ужем смислу неколико великих ексера и балсамариј.⁴⁵⁵ Предмети нису констатовани приликом инвентарисања.

У условно најближим гробовима такође су стављени скромни дарови– у 199 новац а у 225 светиљка фирме Fortis, балсамариј и новац Флавијеваца.

У северном делу Гомилица у квадрату CCCXVIII означен је оштећени кружни зид рађен од ломљеног камена везиван кречним малтером.

Формиран је на стеновитом терену доста оштећене северозападне и североисточне стране. Дужи унутрашњи пречник од 5,00 m, оријентисан је у смеру север – југ. Мањи пречник оријентисан у смеру исток-запад имао је распон од 4,60 m. Ширина зида је 0,60 m, а сачувана висина од 0,22 до 0,40 m.

⁴⁵⁵ тер. инв. 686 и 687.

Нумерички бројеви гробова нису назначени на плану некрополе и претпостављамо да су се 298 и 300 налазили унутар каменог венца (постављени тако да формирају прави угао), а да се 297 означен као тумул и усечен у стену налазио са његове спољашње стране на северозападу. Стиче се утисак да је тумул једним делом периферно оштетио венац и да је делимично формиран на њему (каснија сахрана?)

За гроб 298 можемо рећи да је био централни, оријентисан северозапад – југоисток, усечен у стену, покривен каменом, слабо израженог доњег етажа са назначеним траговима гаражи и пепела. Дужина гроба је 1,80, ширина 0,50 m, дубина 0,40 m (0,30 горњи, 0,10 m доњи етаж). Индикативно је да у гробу 298 није било прилога.

Гроб 300 оријентисан североисток – југозапад, такође усечен у стену, слабо израженог доњег етажа, налази се уз камени венац. Дужина гроба је 1,20, ширина 0,60 m, дубина 0,30 (горњег 0,10, доњег етажа 0,20 m). У јами нису назначени трагови гаражи а на основу гробног записника нађена су два нагорела зуба и гвоздени предмет непознате намене. Димензије оба гроба одговарају димензијама гробова прве варијанте.

Гроб 297 (тумул) формиран ван венца, делимично је усечен у стену, неправилног облика, слабо израженог етажа, скоро калотасте јаме са траговима гаражи и пепела. Оријентисан је северозапад – југоисток. Уз стену, односно „зид“ тумула на западу, на основу скице нејасно је да ли се ради о мањем правоугаоном гробу. Супротно од њега означена су два већа камена, између којих су по површини тумула нађене три лагене, гвоздени и предмети од калаја и две шкољке медитеранског типа.⁴⁵⁶ У источном делу, на југу односно југоистоку нађен је новац и златна минђуша.⁴⁵⁷

У гроб 297 сахрањена је вероватно женска особа. Присуство неиндикативних фрагментованих предмета од калаја је неуобичајено.

Минђуша источномедитеранске провинијенције од златне жице у виду карике идентична је откупљеном примерку са локалитета Ћумурана (гробни

⁴⁵⁶ G 791 – G 793, гробни прилог 1 и 2.

⁴⁵⁷ гробни прилог 6 и инв. бр. G 794.

налаз) у близини Губеревца и минђушама са Виминацијума опредељене у II век.⁴⁵⁸ Новац није било могуће идентификовати.

Прилози нису били похрањени у двадесет четири гроба друге варијанте: у петнаест гробова без конструкције – 30, 32, 53, 56, 72, 79, 80, 86, 87, 105, 227, 239, 281 (сл. 109), гробовима 3/1960 и 4/1960, осам гробова са каменом као конструктивним елементом – 50 (сл. 107), 197, 198, 258 (сл. 108), 314, 317, 333 и 360 и у гроб 298 окруженог каменим венцем.

Већина без камена формирана је у источном делу некрополе, груписани су и у близини гробова МКС I без прилога. Тако се уз руб некрополе налазе гробови 79 и 80 до гроба 81 (МКС I) без прилога у коме нису констатовани трагови гаражи и пепела и у близини гробова 72 и 71 (МКС I) без прилога.

И гробови 30 и 32 су до 33 (МКС I) без прилога у коме нису назначени трагови гаражи као ни код поменута два. Гроб 53 на рубу истраженог простора некрополе, налази се до гробова 63, 54 и 55 (МКС I) без похрањених прилога и неназначеним траговима гаражи и пепела у јами.

Два гроба 86 и 87 налазе се до 85 и 89 (МКС I) у којима прилози нису похрањени а трагови гаражи и пепела нису назначени.

Гробови су правилно правоугаони (227, 239, 3/60 и 4/60), правоугаони заобљених углова (30, 32, 56, 72, 80, 86, 87 и 105), Елипсоидног облика је гроб 53, неправилно правоугаоног 281 а код 79 рака је засечена на југозападу.

Гроб у ужем смислу је правилно правоугаон у гробу 227, 239, 3/60 и 4/60, правоугаон заобљених ивица (гробови 30, 32, 56, 80, 86, 87 и 105), елипсоидан у гробу 53 и неправилно правоугаон заобљених ивица (гробови 72, 79, 281). Само код гроба 281, назначена је запечена земља око горњег етажа.

Код 87 и 105 унутрашња јама је несразмерно мања у односу на етаж, док је код 227 у оквиру правилно правоугаоне раке косо постављена унутрашња јама. Занимљив је гроб 239 јако широк, скоро квадратни, ширег унутрашњег гроба са трапезоидном јамом.

Махом су оријентисани североисток – југозапад (8), четири гроба северозапад – југоисток, два гроба исток – запад и један север – југ.

⁴⁵⁸ Поповић 1994: 19, кат. 21 и 28 (тип I, варијанта I 4).

Гроб 50 на источној и гробови 314, 333 и 360 на западној половини истраженог сакралног простора окружени су гробовима исте варијанте у којима су прилози похрањени уз зидове јаме, гроб 197 и 198 су у близини један другог са већим простором око њих, гроб 258 је до устринума 2 и гробова МКС II у којима су прилози похрањени по површини јаме а гроб 317 до гробова са прилозима уз зидове јаме и гробовима 298 и 300 окружених каменим венцем.

Оријентисани су северозапад – југоисток (50, 197, 198, 317 и 333) и североисток – југозапад (гробови 258, 314 и 360).

Гроб 50 има неправилно формирану раку са унутрашњом јамом чији се ужи зидови поклапају са зидовима раке. Два већа камена стављена су попреко изнад јаме (обележје?) а камен је стављен и уз дужи западни зид.

Неправилног облика су и 197 и 198 изазвано конфигурацијом терена. У гробу 197 унутрашња јама делимично је уоквирена каменом, а у гробу 198 испод каменог покривача камен је поређан дуж дуже стране јаме.

Гроб 258 усечен у стену такође је био покривен крупним и ситним ломљеним каменом стављеним и делимично око раке а делимично укопан у стену је гроб 314.

И гроб 317 је неправилног облика, укопан у стену, са назначеним траговима пепела и гаражи у јами, а гроб 333 је скоро кружног облика раке, неправилне унутрашње јаме као и гроб 360 који је потпуно усечен у стену.

Остаци гаражи и пепела са траговима интензивне пурификације назначени су код гробова 314, 317, 333 и 360. И код ових гробова у којима нису похрањени прилози ритуална пурификација без обзира на стеновито тло је у потпуности спроведена.

У гробу у ужем смислу констатовани су трагови гаражи и пепела осим у 198. Гробови се махом налазе до гробова са богатијим прилозима.

Већина без камена формирана је у источном делу некрополе, груписани су и у близини гробова МКС I без прилога. Тако се уз руб некрополе налазе гробови 79 и 80 до гроба 81 (МКС I) без прилога у коме нису констатовани трагови гаражи и пепела и у близини гробова 72 и 71 (МКС I) без прилога.

И гробови 30 и 32 су до 33 (МКС I) без прилога у коме нису назначени трагови гаражи као ни код поменута два. Гроб 53 на рубу истраженог простора

некрополе, налази се до гробова 63, 54 и 55 (МКС I) без похрањених прилога и неназначеним траговима гаражи и пепела у јама.

Два гроба 86 и 87 налазе се до 85 и 89 (МКС I) у којима прилози нису похрањени а трагови гаражи и пепела нису назначени.

Гробови су правилно правоугаони (227, 239, 3/60 и 4/60), правоугаони заобљених углова (30, 32, 56, 72, 80, 86, 87 и 105), Елипсоидног облика је гроб 53, неправилно правоугаоног 281 а код 79 рака је засечена на југозападу.

Гроб у ужем смислу је правилно правоугаон у гробу 227, 239, 3/60 и 4/60, правоугаон заобљених ивица (гробови 30, 32, 56, 80, 86, 87 и 105), елипсоидан у гробу 53 и неправилно правоугаон заобљених ивица (гробови 72, 79, 281). Само код гроба 281, назначена је запечена земља око горњег етажа.

Код 87 и 105 унутрашња јама је несразмерно мања у односу на етаж, док је код 227 у оквиру правилно правоугаоне раке косо постављена унутрашња јама. Занимљив је гроб 239 јако широк, скоро квадратни, ширег унутрашњег гроба са трапезоидном јамом.

Махом су оријентисани североисток – југозапад (8), четири гроба северозапад – југоисток, два гроба исток – запад и један север – југ.

Гроб 50 на источној и гробови 314, 333 и 360 на западној половини истраженог сакралног простора окружени су гробовима исте варијанте у којима су прилози похрањени уз зидове јаме, гроб 197 и 198 су у близини један другог са већим простором око њих, гроб 258 је до устринума 2 и гробова МКС II у којима су прилози похрањени по површини јаме а гроб 317 до гробова са прилозима уз зидове јаме и гробовима 298 и 300 окружених каменим венцем.

Оријентисани су северозапад – југоисток (50, 197, 198, 317 и 333) и североисток – југозапад (гробови 258, 314 и 360).

Гроб 50 има неправилно формирану раку са унутрашњом јамом чији се ужи зидови поклапају са зидовима раке. Два већа камена стављена су попреко изнад јаме (обележје?) а камен је стављен и уз дужи западни зид.

Неправилног облика су и 197 и 198 изазвано конфигурацијом терена. У гробу 197 унутрашња јама делимично је уоквирена каменом, а у гробу 198 испод каменог покривача камен је поређан дуж дуже стране јаме.

Гроб 258 усечен у стену такође је био покривен крупним и ситним ломљеним каменом стављеним и делимично око раке а делимично укопан у стену је гроб 314.

И гроб 317 је неправилног облика, укопан у стену, са назначеним траговима пепела и гаражи у јами, а гроб 333 је скоро кружног облика раке, неправилне унутрашње јаме као и гроб 360 који је потпуно усечен у стену.

Остаци гаражи и пепела са траговима интензивне пурификације назначени су код гробова 314, 317, 333 и 360. И код ових гробова у којима нису похрањени прилози ритуална пурификација без обзира на стеновито тло је у потпуности спроведена.

У гробу у ужем смислу констатовани су трагови гаражи и пепела осим у 198. Гробови се махом налазе до гробова са богатијим прилозима.

Посебни гробни облици

2. 2. 3. Урна

Гроб 37 (сл. 110) налази се на рубу источне половине истраженог простора Гомилица у квадрату XLI потпуно изолован, окружен већим простором без сахране.

Урна са поклопцем нађена је на средини квадрата у којој је било похрањено сребрно огледало са дршком.⁴⁵⁹ Немамо никаквих података о њеном садржају.

Урна је биконичне форме заобљеног прелома конуса са благо косо разгнутим ободом, мркосиво печена, пригласане површине већих димензија (висина 9,20 cm, пречник обода 19,70 cm, дна 5,70 cm). Покопац урне је коничне форме са дугметастом дршком и хоризонтално заравњеним ободом идентично печен, а огледало познатог типа прилагано у гробове на некрополи.

⁴⁵⁹ G 69 – G 71.

2. 2. 4. Сахрањивање у оловним саркофазима

У гробове 94 (сл. 111) и 350 (сл. 112), остаци спаљеног покојника похрањени су у оловне саркофаге. Гроб 94 налази се на источној половини некрополе, у квадрату СХХII на рубу истраженог простора, оријентисан североисток – југозапад.

До њега је гроб 95 (МКС II) чија је ивица етажа на истоку и са јужне стране, оштећена каснијом сахраном у оловном саркофагу без нарушавања ужег сакралног језгра.

Саркофаг је деформисан дуж целе западне дуже стране. Оивичен је крупнијим каменом осим на северу. Правоугаоног је облика, дужине 1,07 m, ширине 0,40 m, висине 0,26 m. У саркофагу је у североисточном углу нађена фирма светиљка са ознаком радионице Neri, окер печена, наранџасто бојена и обрађен камен за гему констатован приликом инвентарисања Збирке (у документацији нема података).⁴⁶⁰ Саркофаг није нађен приликом обраде.⁴⁶¹

У суседни 95 између осталог, похрањена је светиљка идентичног печата, као и новац оквирно датован у II век. Близина оловног саркофага (каснија сахрана) и гроба 95 могу сведочити о социјалној, породичног повезаности покојника.

Други саркофаг означен као гроб 350 налази се на западној половини некрополе на стеновитом терену на рубу истраженог простора у квадрату CCCXLVII.

У гробном записнику се наводи да се ради о етажном гробу у коме су остаци гарежи и спаљеног покојника смештени у оловни саркофаг. Наводи се да су у њему нађене кости, остаци тканине и сандала, који нису нађени инвентарисањем некрополе.

Саркофаг је правоугаоног облика, дужине 1,80 m, ширине 0,68 m, декорисаног поклопца полукружним рељефним орнаментом по ивици. У депоу

⁴⁶⁰ G 182, тер.инв. б.б.

⁴⁶¹ У Центру за конзервацију Народног музеја, налазе се два мања оловна саркофага без података. На основу усменог саопштења Зорана Павловића, музејског саветника, један је могао потицати са Гомилица.

Касноантичке збирке Народног музеја, налази се оловни саркофаг без података приближних димензија, највероватније поменути са Гомилица.

Етажни гроб 350 са оловним саркофагом у близини је етажних гробова 326, 327, 328, 351, 352, 353, са похрањеним новцем Нерона (352), оквирно II века (351) и Антонија Пија (328). Западно од 350 налази се 349 (МКС (I) без прилога.

Примена оваквог начина сахрањивања везује се за прву половину II века насталу под утицајем и досељавањем становништва оријенталног порекла, као и присуством војника и ветерана са Истока.⁴⁶² Саркофаге са некрополе можемо определити у II век.

2. 2. 5. Неопредељене гробне форме

Документација за двадесет пет гробова – 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 172, 189, 244, 261, 262, 301 и 302 није сачувана.

Инвентарисањем од поменутих двадесет пет за једанаест гробова- 129, 130, 131, 132, 133, 141, 142, 189, 261, 262 и 301 установљено је да нису имали похрањене прилоге.

У појединим гробним записницима напоменуто је место налаза предмета (у јами) што не може бити довољан показатељ којој гробној варијанти припадају. Узимамо као пример гроб 126 (окружен каменим венцем) где се наводи да је светилка нађена на етажу што је помогло при одређивању гробне варијанте.

Осим гробова 244, 261, 262, 301 и 302 налазе се у средишњем делу између источне и западне половине некрополе са већим простором без сахрањивања и до гробова без прилога. На основу генералног плана махом су оријентисани северозапад – југоисток (128, 130, 134, 136, 139, 140, 143 и 172) југозапад – североисток (137 и 138) и североисток – југозапад (127, 145 и 146).

Гробови 127 и 128 су један до другог а у близини је гроб 129 без похрањених прилога, нешто удаљенији гроб 126 окружен каменим венцем. Део етажа гроба 128 засечен је каснијом сахраном гроба 127 без уништавања ужег сакралног језгра.

⁴⁶² Милошевић 2001: 164 – 165, 173; Спасић – Ђурић 2002: 53, сл. 33.

Осим новца Антонија Пија и Фаустине I у гроб 128 стављене су две лагене, мало бронзано звоно са сачуваним клепаком и светиљка фирме Сагi са траговима горења на кљуну.⁴⁶³ Светиљка је на основу минималних трагова горења, можда употребљена у току сахране, обреда или је била власништво сахрањене особе.

Богатији прилозима је суседни 127 нешто старији у коме је вероватно сахрањена женска особа. Осим новца Септимија Севера, у њему су нађена два крчага (од којих је један лагена), фирма светиљка, коштана укосница, игла за шивење од кости, бронзано шило, стаклена перла, бронзана минђуша и бронзани прстен са гемом.⁴⁶⁴

Прстен има уску тракасту алку која се постепено шири ка делтоидној глави. Рамена су обла ненаглашена. У лежиште главе уметнута је гема од жућкастог камена (ћилибар?) која је декорисана ширим ужлебљеним знаком I испод којег су урезане три косе цртице. Овакав тип прстена у употреби је крајем I и почетком II века.⁴⁶⁵

Бронзано шило коришћено је у обради коже, дрвета, метала, чија је основна функција била перфорација, „пробијање“. Наш примерак је коришћен за најфиније радове и перфорирања коже, дрвета, метала и камена.

У поменутом средишњем делу Гомилица груписани су гробови 139, 140, 145 и 146 са већим простором између њих и гроба 126 окруженог венцем. На плану некрополе гробови 139 и 140 су паралелни, јако су близу један другом са могућим преклапањем односно засецањем сакралног простора.

У првом – гробу 139 који је припадао женској особи похрањена су три крчага (две лагене и ојнохоа), фирма светиљка са печатом Аргiо, сребрно огледало, балсамариј, коштана турпија, коцкица за игру од кости, перле у виду диње, бронзани накит покојнице (прстен, минђуша, наруквица од уплетене жице), бронзана аплика, бронзани и гвоздени клин, гвоздена брава, делови оплате бронзане кутије са лучном дршком, ексери, новац Нерона (64 – 66. година), фрагментована теракота богиње на престолу и теракоте препелице и смокве.⁴⁶⁶

⁴⁶³ G 243 – G 246, тер.инв.383.

⁴⁶⁴ G 235 – G 241, тер. инв. 377 – 379 и 374.

⁴⁶⁵ Поповић 1992: 10.

⁴⁶⁶ Глумац 2009: кат. 19 – 29.

Осим гроба 242 ово је други гроб у коме су похрањене теракоте богиње које сведоче о ретком култу на нашим просторима, култу Загробне Венере (*Venus Funerariae*).⁴⁶⁷

Крчази огледало, фирма светиљка, бронзана кутија, перле у облику диње, идентични су похрањеним примерцима у осталим гробовима на некрополи.

Коцкица за игру у облику квадрата са урезаним концентричним кружићима који представљају бројеве од 1 до 6, симболично похрањена, није уобичајен гробни прилог на некрополи.

Коштана турпија дужине 21,1 cm, цилиндричне форме, правоугаоно стањеног доњег дела, горњег завршеног у виду шишарке, декорисана је жлебљеним прстеновима. Коштане турпије коришћене у козметици су раритетни, ретки примерци, а једна се чува у Збирци Дуњић.⁴⁶⁸

Наруквица је фрагментована, рађена од двоструко уплетене бронзане жице, са спиралним навојем на једном крају, слична примерку из Збирке Дуњић,⁴⁶⁹ минђуша у облику бронзане алке стањених крајева, једноставног облика хронолошки дуго у употреби⁴⁷⁰ а бронзани прстен једноставне форме у облику алке са преклопљеним крајевима који се на супротним странама намотавају, формирајући рамена прстена, у употреби је од I до IV века.⁴⁷¹

Фрагменти бронзане кутије са дршком ромбоидног пресека чији су крајеви повијени су омиљени чест тип кутије, касете који је прилаган на Гомилицама. Дршка кутије, сандука профилисана на овакав начин, нађена је на оближњој некрополи на Рту, што говори о идентичној моди, укусу тог времена.⁴⁷²

Бронзани украсни клин (*capiteus*) има пуно ливену профилисану купасту главу, сачуваног усадника четвртастог пресека. Овакви примерци су дуго у употреби кроз цео период римске доминације.⁴⁷³

Занимљива је аплика уникатни примерак на некрополи, која такође сведочи о занатском умећу локалних космајских мајстора. Састоји се од два издужена шупље ливена калотаста дела (глава и тело фигуре) спојена на средини

⁴⁶⁷ Ibid 2005: 361 – 374.

⁴⁶⁸ Krnić 2013a: 190, kat. 948.

⁴⁶⁹ Ratković 2013: 146, kat. 1022.

⁴⁷⁰ Поповић 1995: 16 (варијанта I 2).

⁴⁷¹ Ibid 1992: 14 (тип VII); Ratković 2013: 147, kat. 1114.

⁴⁷² Крунић 1997: кат. 366.

⁴⁷³ Ibid 1997: кат. 316.

пуно ливеном плочицом полукружног пресека перфорираном са унутрашње стране на средини.

Горњи део као да представља карикатурно лице са два мања кружна испупчења наспрамно постављена (очи), већим у средини (нос) и испод „носа“ полукружним урезом у виду уста која се осмехују. Са обе стране калоте (лица) су два полукружна испупчења (клемпаве уши). На горњем делу калоте је пуно ливена плочица (вероватно капа). Генерално, похрањени предмети сведоче и о нешто солиднијем социјалном статусу покојнице.

Суседни гроб 140 вероватно је женски узимајући у обзир да је у њему похрањен већи број игала за шивење и укосница. Потреба за сахрањивањем у близини без обзира на околни празни простор иде у прилог претпоставци да се ради о социјалној породичној блиској повезаности сахрањених особа.

Нађене су две лагене, познатог типа, као и фирма светиљка наранџасто бојена са печатом грчког мајстора Dioge(nes), ексер, три игле за шивење (две коштане, једна бронзана), две фрагментоване коштане игле, три укоснице, тоалетна спатула, два стакла огледала осмоугаоне форме и прстен са гемом.⁴⁷⁴

Северно и западно од 139 и 140 у непосредној близини су 145 и 146. Приликом инвентарисања некрополе у теренској документацији за осам балсамарија и новац Хадријана, наводе се оба гроба-145 и 146 тако да нисмо сигурни о ком се гробу ради.⁴⁷⁵ На плану некрополе они се не преклапају.

Стиче се утисак да гробови 127, 139, 140 за које само претпостављамо да су у њима могле бити сахрањене женске особе без обзира на већи простор између њих и гроба 126 за који такође претпостављамо исто, на неки начин формирају „круг“ и асоцирају на постојање социјалне повезаности. Западно и југозападно од њих већи је простор без сахране.

Обичај прилагања само или већег броја балсамаријума присутно на Гомилицама примењен је у гробу 302 у западном делу некрополе у који је похрањено шест ових посуда⁴⁷⁶ а гробу 301 до њега нађен је новац Антонија Пија и три лагене.⁴⁷⁷

⁴⁷⁴ G 276 – G 290 и тер. инв. б.б.

⁴⁷⁵ G 312 – G 317, тер. инв. 430, 432 и 433.

⁴⁷⁶ тер. инв. б.б.

⁴⁷⁷ G 796 – G 798, тер. инв. б.б.

У гроб 130 на рубу истраженог дела некрополе похрањена је фирма светиљка са печатом у виду јелове гранчице а у гроб 134 (женски?) два балсамарија, новац и кристал шестоугаоног облика познате симболике.⁴⁷⁸ До оба поменута гроба налазе се гробови без прилога (до гроба 130 гроб 120, а до 134 гроб 133).

Три гроба – 136, 137 и 138 за које такође немамо података којој гробној варијанти припадају, полукружно су распоређени у средишњем делу сакралног простора са већим простором без сахрањивања. Најближи им је гроб 131 у коме прилози нису похрањени.

Новац Хадријана, кадионица и здела били су гробни прилог у 136, а у гробу 137 нађен је фрагмент бронзане игле и два гвоздена длета цилиндричног тела, плочасто завршеног једног краја.⁴⁷⁹

Длето је имало вишеструку намену у обради дрвета и камена, ковачници за сечење метала, у занатству за дорађивање и обраду металних предмета али и у медицинске сврхе.⁴⁸⁰

У трећем – гробу 138 похрањена су два балсамарија, ојнохоа, новац Трајана и гвоздени предмет⁴⁸¹ који је нађен (како се наводи у гробном записнику) на средини јаме. Средишњи део предмета је тракаст у облику ваљка, прстена сужених крајева који се настављају у два дужа правоугаона крака чији су крајеви повијени ка супротним странама.

Предмет је могао имати функцију дршке дрвеног сандука у коме су остаци покојника са ломаче пренети у гробну јаму.

Гроб 143 налази се у близини гроба 150 окруженог каменим венцем. У гробу је нађен новац прве половине I века (Калигула – Клаудије), три ојнохое, фирма светиљка нечитког печата, два балсамарија познатог типа, гвоздена алка отворених, стањених крајева (наруквица?), гвоздени клин и гвоздени предмет непознате намене.⁴⁸²

На западној половини некрополе налазе се гробови 172 (до гроба 189 без прилога) и 244.

⁴⁷⁸ G 247 (гроб 130); G 248 и тер. инв. 387 и 387а (гроб 134).

⁴⁷⁹ тер. инв. 388 и тер. инв. б.б. (гроб 136); G 249, G 250 и тер. инв. 389 (гроб 137).

⁴⁸⁰ Крунић 1997: 191, кат. 321.

⁴⁸¹ G 251 – G 254, тер. инв. 394.

⁴⁸² G 291 – G 297, тер. инв. 419 и 420.

У првом је похрањен је новац Антонија Пија, два крчага (оба без сачуваног обода), пехар (чаша, шоља) уобичајеног типа и три балсамарија коничне, препознатљиве форме⁴⁸³ а у 244 осим новца Фаустине I Диве стављене су три ојнохое, два балсамарија и нађена је како се наводи у записнику већа количина ексера који нису констатовани инвентарисањем као ни крчаг за који се наводи да је идентичан са прва два.⁴⁸⁴

У скоро свим гробовима у којима су нађени прилози а за које не знамо којој гробној варијанти припадају похрањен је новац (у 128 два), кован од Калигуле, Клаудија, Нерона, Трајана, Хадријана, Антонија Пија, Фаустине, Септимија Севера, тако да их можемо одредити у другу половину I до средине III века.

2. 2. 6. Устринум 1 и устринум 2

Спалиште, устринум 1 за које се првобитно претпостављало да је гроб уочен је сондажним ископавањима 1960. у сонди I, у источном делу истраженог простора некрополе (квадрати CIV и CV). Осим напомене да вероватно представља спалиште, других података о њему у документацији немамо.

Устринум 2 (сл. 113 и 114) на западној половини истраженог простора уочен је систематским ископавањима 1973. године и истраживан до 1975 (квадрати CCLXXXVIII и CCC) димензија 12,0 x 4,5 m. Око њега су гробови густо распоређени.

Неправилног је облика уоквиреног у доњем делу широм зоном запечене земље. У записнику се наводи да је по површини констатована гареж, пепео, фрагменти костију и керамичких посуда. Приликом обраде у депоу Збирке Дуњић и Космај сачуване су само две мање платнене кесе у којима се налази материјал са овог простора.

Између осталог нађени су фрагменти обода и трбуха лонаца овалне форме косо разгнutoг ујлебљеног обода, или косо разгнutoг, наглашене спољашње ивице. Лонци коришћени приликом обреда су сиво, мрко и беличасто (каолинска

⁴⁸³ G 405 – G 408, тер. инв. 578, 579 и 584.

⁴⁸⁴ G 636 – G 639, тер. инв. 967, 970 и 971.

глина) печени као и поклопци коничне форме, хоризонтално заравњеног обода, са дугметастом дршком.

Осим лонаца, сачувани су фрагменти трбуха и дна кадионица, питоса, здела калотасте и биконичне форме, оловне згуре и ексери, рецепијенти посуда са траговима гаражи – употребе који су типолошки неиндикативни. Покретни материјал се може одредити у другу половину I до III века.

На постојање два устринума између осталог сугерише и оријентација гробова на некрополи. Као што смо напоменули, на источној истраженој половини гробови су оријентисани североисток-југозапад, а на западној северозапад – југоисток. Мањи број гробова обе варијанте оријентисан је север – југ односно исток – запад.

Гробови у средишњем делу некрополе подједнако удаљени од оба устринума различито су оријентисани. Оријентација је условљена и конфигурацијом терена, добом дана када је вршена сахрана, као и потребом чланова заједнице за сахраном једних поред других.

Око устринума 1 налазе се гробови без прилога обе варијанте и гробови са скромнијим прилозима док је потпуно другачија ситуација око устринума 2 где су они густо распоређени.

На основу доступне документације уочава се и прекид у обављању обреда на устринуму 2, хијатус видљив на основу стерилног слоја без гаражи, пепела, керамике, те његово поновно спровођење. Напомињемо да не постоји никакав податак везан за устринум 1 што отежава доношење закључака о њиховој повезаности и разлозима прекидања обреда на устринуму 2. Похрањени гробни прилози у гробовима на некрополи су идентичног хронолошког одређења.

У гробовима на западној половини нађен је примерак новца кован у време Августа, у оба дела некрополе новац I века и по један односно два примерка Нероновог ковања.

Око устринума 2 са гушће распоређеним гробовима у овом делу некрополе, на основу новца сахрањивање је интензивно за време Флавијеваца (12 гробова), Трајана (11), Антонија Пија (13), а најинтензивније у време Хадријана (35 гробова).

У само два гроба нађен је новац Марка Аурелија а у једном новац IV века (?).⁴⁸⁵

И на источној половини кремирање је обављано за време Флавијеваца (5 гробова), Трајана (3), најинтензивније у доба Хадријана (11), мање Антонија Пија (3), Марка Аурелија (2), Септимија Севера (2).

У средишњем делу где је очигледна подела простора сахрањивање је обављано у истом временском периоду. Похрањен је по примерак новца кованог у време Калигуле – Клаудија, Нерона, Домицијана и Трајана, два примерка Хадријановог ковања, четири Антонија Пија и један Септимија Севера.

Напомињемо да је новац пренет са устринума и да је већина примерака нечитка, оквирно датована од I до III века.

2. 3. Гробни прилози

Прилози су похрањени у 308 гробова (83,24%) на некрополи. У гробове са једноставном нерашчлањеном раком (од 61 гроба са прилозима) приложен је новац (63,93%), крчази (44,26%) светиљке (52,46%) стаклене посуде (29,50%), у мањем броју пехари (19,67%), кадионице (8,20%), зделе (3,28%), тањери (3,28%), лонци (3,28%). Осим посуда и светиљки у гробове МКС I похрањени су скромнији, оскуднији прилози – игле за шивење и по један примерак ножа, прстен од ћилибара, бронзана касета, коленаста фибула и медицинска сонда, у три гроба огледала. У гроб 28 похрањене су перле а у гроб 109 уникатне две таблице проклетих.

У 230 етажних гробова са прилозима процентуално доминирају крчази (63,75%) и новац (63,72%) затим стаклене посуде (54,58%) у мањој мери светиљке (38,43%), пехари (22,70%), кадионице (13,97%), зделе (13,96 %), лонци (2,17%), тањери (1,74%), један примерак урне и зделе – тарионика.

У гробовима друге варијанте чешће је прилаган накит, инструменти коришћени у медицини, козметици, апотекарству, предмети свакодневне употребе, делови војничке опреме (*lorica hammata*, закивци војничких чизама) а у гробовима окружених зидом и остаци тканине и обуће.

⁴⁸⁵ Због непотпуне документације не зна се да ли је новац нађен у гробу или на површини.

У четири гроба нађене су мастионице (од којих је једна са ознаком радионице), у једном гробу бритва који могу сугерисати на професионални и социјални статус сахрањеног.

Као предмет култа стављене су теракоте, горски кристал, лунуласти привезак од седефа, шкољке, аморфни фрагменти олова.

У 14 гробова са прилозима за које немамо података којој гробној варијанти припадају прилаган је новац (64,28%) као и крчази (57,14 %), светиљке (42,85 %), стаклене посуде (35,71 %), по примерак кадионице, зделе и пехара, као и накит, козметички и медицински инструменти, теракоте, кристал.

И у овим гробовима посуде светиљке и предмети свакодневне употребе се морфолошки ни типолошки не разликују од похрањених у гробове обе варијанте.

Приложени новац кован је од Августа, Калигуле–Клаудија, Нерона, Флавијеваца, Трајана, Хадријана, Антонија Пија, Марка Аурелија, Фаустине I, Септимија Севера. За већину је било једино могуће оквирно датовање у I, II и II – III век. У гроб 334 друге варијанте похрањено је пет примерака, у два гроба три, а у осам два примерка. Између осталог, у гроб 359 стављен је анонимни квадранс, а у два гроба примерци од сребра.

Керамичке и стаклене посуде и светиљке похрањене на различите начине у јаму морфолошки су уједначени осим што су у етажним прилагани типолошки разуђенији облици ових посуда, као и више бојених и глеђосаних примерака. Било да се ради о посудама, предметима свакодневне употребе, накиту, аналогни су примерцима из гробова околних девастираних космајских некропола који се чувају у Збирци Дуњић.

Прилагне су лагене овалне форме, цилиндричног или краћег хиперболоидног врата са купастим ободом (сл. 115) и идентичне форме биконично профилисаног обода (сл. 116). Осим поменутих облика лагена у етажним гробовима похрањивани су и примерци овалне, сферичне, елипсоидне форме четвртасто профилисаног обода (сл. 117) и овалне и сферичне форме хоризонтално или косо разгнута обода, као и глеђосано посуђе (у гробовима прве варијанте само два примерка).

Ојнохое (сл. 118) овалне и сферичне форме тролисно обликованог отвора занемарљиво су прилагане у гробовима МКС I. Разлика је видљива је и по томе

што су као по правилу похрањивана по три крчага за три либације у гробове МКС II. Три крчага приложена су само у 10 гробова МКС I, у 4 гроба чији облик није познат, а у гробовима друге варијанте у више од половине, понекад и више примерака – у гробове 229 и 309 стављена су четири у гроб 293 пет ових посуда. Уколико су стављена три крчага, обично су то лагене, две лагене са ојнохоом или ојнохое и лагена, ретко су само ојнохое и то у гробовима друге варијанте.

Примерци пехара овалне и сферичне форме тракасто профилисаног или благо косо разгнutoг ужљебљеног обода (сл. 119) и сферичне форме кратког цилиндричног врата косо разгнutoг обода најчешће су заступљени са по једним или два примерка, ређе су похрањена три, што је случај и код гробова за које немамо података којој варијанти припадају.

Примерци композитне форме непрофилисаног обода и калотасте форме хоризонтално разгнutoг обода ређе су прилагани. Занимљиви су три примерка пехара похрањена у једном етажном гробу чија је површина декорисана набацаним честицама глине (сл. 120). Понекад се има утисак да су били пехари били „замена“ за крчаге, посебно у гробовима друге варијанте на северозападном рубу некрополе.

Кадиионице полуелипсоидне форме са пластичним ребрима на трбуху декорисаних урезима (сл. 121), похрањене су у гробовима обе варијанте, мада су у гробовима прве варијанте као и ојнохое, ретко прилагани (само четири примерка). У гробовима за које недостаје документација нису прилагани. У три етажна гроба нађена су четири односно три примерка ових посуда.

У мањој мери похрањиване су зделе калотасте форме, непрофилисаног заобљеног обода споља наглашеног жлебовима (сл. 122). У једном етажном гробу похрањена су четири примерка, у једном три и у шест гробова две. У једном гробу друге варијанте похрањен је једини примерак зделе – тарионика огрубљене унутрашње површине и тањира хоризонтално разгнutoг обода која може сведочити о професионалном, социјалном статусу покојника.

Лонци у гробовима обе варијанте за које нисмо сигурни да ли су могли имати функцију урни су овалне форме косо разгнutoг и троугласто профилисаног канелованог обода. Изнад етажних гробова нађени су фрагменти ових посуда са траговима гаражи, коришћени приликом даће.

Посебну групу посуда чини рано римска глеђосана керамика специфичне обраде површине карактеристична за космајску продукцију, похрањене у 15 гробова на некрополи. Издваја се урна са две дршке (сл. 123), шоља са дршком, скифос, амфориска, пехар са две дршке, декорисани флоралним и полумесечастим орнаментом.

Поред посуда најчешће су прилагане светиљке познате симболике и то као по правилу примерци фирма светиљки овалне форме, диска оивиченог пластичним прстеном суженог у отворени канал ка кљуну са отвором за фитиљ, са или без ознаке радионице (сл. 124).

Осим ознаке Fortis, на Гомилицама су најчешће прилагане светиљке радионица Agilis и Cari, као и Octavi, Festi, Neri, Strobili, Vibivs, Alex, Diogenes и по примерак са печатом у виду розете и арабеске. Светиљке радионице Fortis и са јеловом гранчицом доминантне у Збирци Дуњић, на Гомилицама нису у толикој мери заступљене, што потврђује да примерци из легата потичу из околних девастираних некропола.

За разлику од новца са траговима горења, светиљке су без трагова употребе. Мањи трагови горења на кљуну уочени су само на пет примерака из гробова 88 и 90 који припадају типу МКС I и гробова 204, 331, 346 типа МКС II. Симболика приложеног новца и светиљки је позната, а у гробовима прве варијанте су често једини гробни прилог.

Без обзира на то што су чешће похрањене у гробове МКС I, код етажних су чешће прилагани бојени примерци (23 а у гробовима МКС I седам), декорисаног диска (шест примерака, три у МКС I) и са радионичким печатом на дну (51 у МКС II, 15 МКС МКС I). Вероватно су бојени примерци и са ознаком радионице били скупљи на тржишту. На једном примерку радионице Octavi урезано је име власника POY (...)Y.

У етажним је присутна пракса похрањивања више примерака светиљки у једном гробу (у четири гроба похрањено је пет, у једанаест гробова две), констатовано и на другим некрополама⁴⁸⁶ што може ићи у прилог чињеници о вишем социјалном статусу сахрањених или да су у појединим случајевима били намењени неком другом преминулом члану заједнице.

⁴⁸⁶ Зотовић, Јордовић 1990: 93 –94, G1 – 138, G1 –144; Pop-Lazić 2002: 34, G – 231.

Фирма светиљке декорисаног диска као и примерци троугласто профилисаног кљуна ретко су прилагане.

Керамичке посуде и светиљке рађене су од пречишћене глине. Доминирају посуде и светиљке црвене и наранџасте, поједине зделе, пехари, лонци и мањи број светиљки сиве, светломрке боје печења необрађене површине.

Без обзира на квалитет глине, већина посуда је трошна и порозна, осим глеђосаних примерака. Одсуство трагова коришћења упућује на то да нису биле израђиване за свакодневну употребу. Упечатљиво је и да фина керамика рађена у форми тера сигилата посуда није прилагана на Гомилицама. Фрагменти ових посуда нађени су на устринуму 2.

Стаклене посуде су неупоредиво више похрањиване у гробовима МКС II док су у гробове прве варијанте чешће прилагане светиљке. Са ломаче су пренети и примерци деформисани услед високих температура. Осим балсамарија (сл. 125) други облици стаклених посуда ретко су прилагани.

У етажним гробовима прилагано је више примерака балсамарија у један гроб (у појединим од пет до једанаест) као и у гробовима без документације.

Прилагани су балсамарији коничног рецепијента, цилиндричног врата косо разгнута обода који је могао бити и прстенасто профилисан, као и плитког стањеног и сферичног рецепијента.

У само један гроб МКС I похрањена је Меркур боца (сл. 126), а у етажним спорадично боце, крчази (сл. 127), шоље, пехари, балсамарији у облику свећњака, један примерак гутуса, амфориске и крчаг са ознаком радионице на дну. У гробу 126 окруженог каменим венцем нађен је комплет од шест бочица цилиндричне форме.

Анализом фрагмената стаклених посуда са некрополе и из гробница установљен је хемијски састав похрањиваног стакла.⁴⁸⁷

За израду најчешће похрањених балсамарија рађених од зеленкастог, бледо зеленкастог коришћено је рециклирано стакло видљиво на основу цртица и мехурића у структури.

⁴⁸⁷ Анализа стакла урађена је у Институту Јожеф Стефан у Словенији, техником PIXE и PIGE (протонски индукована рендгенска емисиона спектроскопија и гама индукована рендгенска емисиона спектроскопија).

У гробовима друге варијанте прилагани су и примерци рађени од безбојног не рециклираног стакла израђиване у локалним радионицама и вероватно скупље на тржишту.

У неколико примерака (гроб 6, 167, 216 и 266) сачуван је садржај–боровна смола. Мешавина мирисне компоненте борове смоле и ароматичног биља заједно са воском, биљним уљима, животињским мастима коришћена је у козметици, у медицини као мелем.⁴⁸⁸ Без присуства смоле као везивне материје, мирис би брзо испарио. Мешавина уља и мирисних смола могла се користити и у производњи вина.⁴⁸⁹

Заједничко за гробове обе варијанте је постојање великог броја комбинација прилаганих дарова ритуално примењиваних током сахрањивања на некрополи (сл. 131).

Као што смо напоменули разлика је у броју приложених керамичких и стаклених посуда, светиљки, новца, као и чешћем похрањивању накита (сл. 128), предмета свакодневне употребе (сл. 129 и 130), медицинских и козметичких инструмената у етажним и гробовима за које немамо података којој гробној варијанти припадају.

Један или два прилога стављена су у 32 гроба са једноставном раком (процентуално 52,46%), у 47 гробова са рашчлањеном раком (20,43%) и у два гроба непознате гробне форме (14,29%).

У гробове прве варијанте новац, керамичка посуда или светиљка (у једном гробу накит) били су једини гробни прилог. Уколико су похрањена два прилога, онда је новац стављан са светиљком, или керамичком посудом а керамичка посуда са светиљком.

Као и у поменутом и у етажним дарован је само новац, светиљка или посуда као и прибор за писање, култни предмет и накит.

У мањем броју гробова са једноставном раком прилагање керамичких и стаклених посуда, новца са светиљком или керамичких посуда, светиљки и предмета свакодневне употребе присутан је до II века, а похрањивање стаклених посуда у комбинацији са новцем, стаклених са керамичком посудом или са

⁴⁸⁸ Ribechini, Modugno, Colombini, Evershed 2008: 158 – 169.

⁴⁸⁹ Pérez-Arantegui, Paz-Peralta, Ortiz-Palomar 1996: 649 – 655.

новцем и светиљком забележено је у II веку, с тим што се новац и стаклене посуде прилажу до средине III века.

Керамика, светиљке, новац и накит или прилагање са новцем керамичких, стаклених посуда бронзане касете и олова као предмета култа, примењено је у првој половини II, односно II – III века, а накита и новца у гробу друге половине I века.

У етажним и гробовима за које немамо података којој гробној форми припадају, присутне су све варијанте прилагања дарова с тим што су током II века оне бројније, разноврсније у односу на гробове друге половине I и II – III века.

Генерално у гробове на Гомилицама доминира прилагање новца са керамичким посудама или керамичких и стаклених посуда са новцем као и керамичких, стаклених посуда, светиљке и новца (махом у гробовима друге варијанте). Истовремено у великој мери се заједно похрањују керамичке са стакленим посудама или светиљкама и новац са светиљком.

2. 4. Погребни ритуал и култна пракса

Начин сахрањивања, обичаји и радње вршене пре, за време и после сахране одређене су сепулкралним законитостима заједнице и представљају њену најинтимнију карактеристику.

Гроб је сматран одвојеним светом али и константно присутним у свету живих који на симболичан начин идентификује и чува идентитет заједнице продужавајући њено трајање. На тај начин су нераскидиво повезани и испреплетани.

Освећењем гробног места покојник постаје чувар заједнице. Због тога је и присутно схватање да ће се уз примењивање прописаних обреда у одређеним временским размацама умилоствити божанства подземља а покојнику пружити све оно што је имао у претходном животу.

Истовремено обележавањем и поштовањем гробног места – простора и присутном схватању о цикличности и повезаности живота и смрти, гроб представља знак и носи одређену поруку.⁴⁹⁰

⁴⁹⁰ Gunio 2002: 285 – 294.

Датуми одавања поште покојнику, празновања, свечаности контролисани су и регулисани римским календаром.

Постојала су удружења – колегији који су пружали помоћ у таквим тренуцима, или су их богати чланови заједнице након смрти најближих оснивали као посебна погребна предузећа. Колегији су имали двојаку улогу – штитили су интересе својих чланова у случају болести и смрти и регулисали професионалну активност. На основу епиграфских споменика нађених на простору басена знамо за њихово постојање у рудничкој области.⁴⁹¹

Право на сахрану имали су сви слободни грађани и робови што је било регулисано римским законом. Обредни ритуали подржавају константу али се и усклађују са постојећим историјским околностима уносећи незнатне промене у традицији задржавајући схватање да гроб представља кућу умрлог.⁴⁹² То не значи да обред није био подложен променама како у самом извођењу тако и значењу појединих етапа.

Сложили би се са тезом о тзв концепту дугог трајања односно догађају дугог трајања (*long durée*) по којима је историјске догађаје и друштвене појаве могуће схватити анализирајући их у дугим временским интервалима узимајући у обзир да до промена у ритуалној пракси долази веома споро.⁴⁹³

Проучавањем материјалне културе у садашњости и њеним поређењем са археолошком грађом⁴⁹⁴ можемо приметити и да се пагански и хришћански обреди у многим сегментима и данас прожимају као што је припремање покојника, нарицање, прилагање предмета, стављање новца, жртве у храни и пићу, ритуално прање руку, гозбе, даће...⁴⁹⁵

Обред римске сахране одвијао се у неколико фаза.⁴⁹⁶ Погребни обреди започињу оглашавањем смрти, призивањем покојниковог имена, прањем, облачењем, његовим улепшавањем, бдењем, нарицањем, као и обележавањем куће кипарисом и јелама, припремањем хране и пића. Такве кризне ситуације праћене снажним емоцијама захтевале су женско ангажовање (као и приликом

⁴⁹¹ Dušanić u IMS I 1976: 124, No. 95; 130, No.107; 132, No.113; 140, No.126.

⁴⁹² Stevanović 2009: 87.

⁴⁹³ Ibid 2009: 88;

⁴⁹⁴ Џонсон 2008: 70 – 75.

⁴⁹⁵ Пешић 2003: 301 – 315.

⁴⁹⁶ Toynbee 1971: 43 – 72; Зотовић 1986: 47 – 50.

рођења).⁴⁹⁷ Наричање је праћено кукањем не само као спонтано него као и подразумевано и контролисано изражавање.

Другу фазу представља сам чин сахране – процесију до гробља на коме се на одређеном месту пре кремације обављао обред прилагања дарова, жртви (новац, храна, вино, уље). Посуде у којима је приношена храна за умрлог ритуално су разбијане и више се нису користиле. Након кремирања, ломача је гашена вином и водом, а остаци покојника са остацима са ломаче пренети су у гробну јаму на носилкама, дрвеним ковчезима, можда и у платненим врећама. Обред би био редукован (без кремације) уколико би из било којих разлога члан заједнице преминуо далеко од чланова породице.

У гроб су стављани предмети потребни покојнику (лични предмети, керамичке и стаклене посуде, новац, светиљке) и рака је затрпавана. Након тога вршено је жртвовање над гробом, затим у кући покојника, што је понављано и деветог дана након смрти. Даће су се састојале од чврсте и течне хране (вода, вино, мед, млеко). Посмртни обреди и посете гробном месту настављане су у одређеним данима у години прописане римским календаром, као и у време приватних празника (датум рођења, смрти или неког битног датума везаног за покојника). Комуникација живих чланова заједнице са светом мртвих кроз ритуалне обреде подразумева да је тзв. други свет само рефлексција овоземаљског.

Све те елементе погребног ритуала и односа према покојнику видимо и на Гомилицама. Радње које су претходиле сахрањивању нису се вероватно разликовале од оних прописаних римским законима.

Обред инцинерације обављан је на два устринума – на источној (устринум 1) и западној (устринум 2) половини некрополе. Приликом обреда приношења жртви коришћено је трпезно посуђе – лонци, зделе, питоси у којима је спремана храна, кадионице, светиљке, стаклене посуде ритуално разбијане на месту употребе.⁴⁹⁸ У гробном записнику са истраживања некрополе наводи се да су нађене и кости жртвованих животиња.

⁴⁹⁷ Stevanović 2009: 89 – 90.

⁴⁹⁸ У депоу Збирки Дуњић и Космај Народног музеја у Београду сачуване су само две мање платнене кесе у којима се налазе фрагменти посуда, ексери и оловна згура који потичу са устринума 2. Претпостављамо да је већи део уништен поменутим поплавама у депоу.

Борова смола – додаток вину и ароматичним течностима за израду парфема, мелема, миришљавог уља које је по веровању било потребно покојнику нађена је у балсамаријима приложеним у гроб 6, 167, 216 и 266. Претпостављамо да се и у примерцима пренетим са ломаче налазио идентични садржај коришћен из практичних и ритуалних разлога на устринуму као и у току и након сахране.

Имућнији римски грађани завештавали су својим наследницима како да се уреди и одржава њихов гроб, обавезујући своје ослобођенике да гроб чувају и брину о даћама.⁴⁹⁹ У неким деловима Србије забележено је да и данас покојник сам себи за живота одређује у чему ће и како бити сахрањен и његова жеља се морала поштовати⁵⁰⁰ а истовремено су чланови породице чак и преко својих материјалних могућности желели за своје најближе достојну сахрану.

Реакција заједнице у тренутку суочавања са смрћу може бити „радикално неодређена“ изазвана односом према покојнику, њиховој жељи да му се приушти достојна сахрана и не мора бити рефлексција реалног социјалног статуса.⁵⁰¹ Супротно, чин сахране могао је бити искоришћен у циљу пропаганде, величања сопствених позиција, демонстрацију моћи.⁵⁰²

Колико је породици у току обреда на устринуму значило да пред присутним члановима заједнице истовремено истакне посебно поштовање према покојнику и статус види се по употреби луксузнијег посуђа⁵⁰³ рађеног у тера сигилата техници које иначе није прилагано у гробовима на Гомилицама.

На основу документације на устринуму су нађена два негатив калупа од печене земље за израду обредних колача прилаганих у току обреда из друге половине II, почетка III века.⁵⁰⁴

На првом примерку у негативу (сл. 132) налази се представа богиње Tellus (Телура, Terra Mater). Богиња је представљена у профилу у полулежећем положају наглашених симбола плодности – груди и стомака и истакнутог пупка. Десном руком грли, придржава тек рођено дете окружена биљкама (палмом, виновом лозом, класјима жита).

⁴⁹⁹ Toynbee 1971: 96 – 98.

⁵⁰⁰ Пешић 2003: 304.

⁵⁰¹ Pearson 1999: 73, 86 – 87.

⁵⁰² Mihajlović 2011: 15 – 16.

⁵⁰³ Зотовић 1986: 44.

⁵⁰⁴ Глумац 2009: 221 – 231.

На другом калупу налази се оштећена представа малоазијске, фригијске богиње Кибеле у полулежећем положају у профилу. Испод руке на коју се наслања видљиви су атрибути у виду шишарки, тирса, класја жита, бадема и педума.

Негатив калупи су могли бити власништво свештеника, породице поштовалаца култа поменутих богиња или можда мајстора коме је обављан обред. У Марвинцима код Валандова у Македонији пронађени су вотивни колачи који су по аутору вероватно били део гробног инвентара⁵⁰⁵ што је могао бити случај и са космајским примерцима. Код оба калупа доминирају мотиви који афирмишу живот и смрт, неумитност одласка и повратка.

Фригијска богиња Кибела и њен миљеник Атис имали су своје поклонице на Космају. Храмови посвећени богињи Tellus повезане у култу са Кибелом, Изидом, подизани су у свим провинцијама римског Царства као и на Космају и оближњем Руднику⁵⁰⁶ а сакрална грађевина са мозаицима код јужне капије стојничког каструма, подигнута је на темељима паганског храма посвећеног некој од поменутих богиња.⁵⁰⁷

Пре полагања остатака покојника зидови и дно гробне раке облагани су грањем и дрвеним гредама које су спаљиване чиме је обављана лустрација и пурификација зидова и дна гроба из практичних и ритуалних разлога. Остаци греда сачувани су у конструкцији појединих гробова,⁵⁰⁸ мада о интензитету, степену запечености зидова раке, дебљини запеченог слоја нема података у документацији.

Након обављеног обреда кремације садржај са ломаче – остаци карбонизованих костију покојника, новац и други прилози који су спаљивани са покојником (најчешће балсамаријуми) прикупљени су и преношени у већ припремљену гробну раку⁵⁰⁹ на носилци или у дрвеним сандуцима судећи по

⁵⁰⁵ Ивановски 2001: 199 – 207.

⁵⁰⁶ Кондић, Поповић 1986 (уводни текст); Душанић 1980: 12; Душанић 1991: 219 (са напоменом 22).

⁵⁰⁷ Душанић 1991: 219 (са напоменом 22).

⁵⁰⁸ гробови 246, 247, 248, 263, 264, 256, 288, 290.

⁵⁰⁹ стаклена згура нађена је у гробовима 193, 225, 230, 249, 257, 274, 295, 309...

нађеним дршкама, гвозденим и бронзаним оплатама и ексерима у јами. Ексерима су могли имати и ритуалну функцију.⁵¹⁰

У гробу 234 нађени су већи ексерима заједно са фрагментима гвоздене оплате правоугаоног облика већих димензија и окови браве, који су могуће делови кутије или сандука у којима су похрањени остаци покојника. Остаци су могли бити похрањени и у лонце нађене у гробовима – 6 и 119 МКС I и 10, 150, 171, 246, 253 и 211 варијанте МКС II или у амфору из гроба 309.

Са које стране су остаци преношени са устринума види се и по траговима гаражи и пепела нађеним и на етажу.

Предмети симболично схватани као потребни преминулом похрањивањем постају његово власништво и недоступни су члановима заједнице. Због тога се претпоставља да све што је коришћено приликом конструкције гроба и у току обреда (нож, ексерима) имају функцију асције.

Након полагања остатака заједно са новцем прилози су стављени у гроб на средину јаме, уз зидове, по површини преко остатака пренетих са ломаче. Код етажних истовремено су нађени у јами и на етажу или су се сви прилози налазили на етажу (подела простора).

На средини јаме најчешће се налазио новац пренет са устринума и светиљка. За разлику од новца који је пренет са ломаче, већина светиљки је без трагова употребе што значи да су у јаму похрањене након полагања остатака.

Уз зидове јаме брижљиво су груписани предмети као по неком правилу – посуђе од печене земље заједно или формирају троугао, стаклене посуде уз супротни зид у низу или у троуглу, светиљке на три стране етажа... Предмети су стављани и испод камена који је био поређан око јаме као што је то случај у гробу 186 са похрањеном бритвом.

Можда се „уредношћу“ пажљивим похрањивањем „прављењем реда“ свесно или подсвесно истицало поштовање и испољавала емотивна повезаност са покојником.

Поштовање је видљиво и у случајевима када је сакрални простор код гробова друге варијанте периферно оштећен, засечен каснијом сахраном без

⁵¹⁰ Baum, Sreјović 1959: 50-51.

remeћења гроба у ужем смислу. Уколико схватимо да гробно место представља „другу кућу“ то је разумљиво.

Похрањени крчази, пехари, кадионице, тањира, зделе су без трагова гаражи, као и светиљке осим поменутих примерака.

На појединим примерцима посуда, предметима свакодневне употребе истовремено је видљива симболика која потцртава њихову култну и магијску улогу и прожимање римских и оријенталних, источњачких култова присутно на читавом простору Империје. У прилог променама које су се дешавале у рудничкој области, сведоче и примењивани култови и религија на космајском тлу.

Ако гроб схватимо као другу кућу разумљиво је да се олово – Венерин метал стављан у темеље кућа, симболично похрањује у гробове на Гомилицама (гробови 18, 253, 255, 342). Приликом ископавања на устринуму 2 констатовани су фрагменти оловне згуре, а у гробу 77 нађена су четири фрагмента оловних плочица са натписом (сл. 133). На једном фрагменту видљив је натпис Titivsplo[....] на другој Sol[...] док је на остале две нечитак.

Симболика нераскидиве повезаности два света видљива је и по похрањеним фигуринама Венере, птице и смокве (?) у гробове 139 и 242.⁵¹¹

У гроб 139 похрањена је фигурина богиње како седи на престолу, птице и смокве. Фигурина богиње је већином фрагментована, сачуваног дела лица, малих груди, руке која прекрива гениталије и истакнутог стомака, са делом сачуваног престола декорисаног урезима. Представљена је у седећем положају, сачуване висине око 13,70 cm, оштећене задње стране. Већи део лица са ширим вратом није сачуван, сем дела шире браде и уста. Светломрко је печена.

Фрагментована фигурина птице (голуб или препелица) дужине 10,30 cm, сачуване висине 7,2 cm, има мали шири кљун, заобљену главу, склопљена крила, представљена косим, а груди плитким, кратким урезима. Делимично је реконструисана, светломрко, наранџасто печена. Недостаје јој доњи део главе и тела.

Трећа фрагментована фигурина биконичне форме, декорисана урезивањем, светломрко печена, вероватно представља смокву.

⁵¹¹ Глумац 2005: 361 – 374.

Најчешће су источњачка божанства представљена како седе на престолу (Магна Матер, Кибела, Изиде) мада постоје и представе Венере приказане на овај начин налажене су у Гели Мирини, Коринту, Сиракузи. Припадају малоазијском културном кругу и хронолошки се везују за хеленистички период. Уметност и архитектура у Малој Азији задржавају свој конзервативни познохеленистички дух и током I века наше ере.

Како је становништво са овог простора егзистирало на Космају јаснији је њен начин израде и општи оријентални утисак. Приказана је са истакнутим стомаком што није уобичајено. Посредне асоцијације су већ поменуте представе ове богиње и у Помпеји са дететом у наручју.

Стиче се утисак да је било примарније бременитошћу нагласити идеју обнове, плодности, рађања, а да је начин израде био у другом плану.

Фигурина птице је слична оној пронађеној на Виминацијуму, где је представљена голубица. Глава јој је заобљенија, кљун истакнутији, па претпостављамо да наша фигурина представља препелицу.

Друга фигурина Венере из гроба 242 (сл. 134) представљена је у стојећем положају на кружном постаменту, витког тела, са наглашеним љупким детаљима лица, дијадемом на глави у виду розете (њеног симбола) и раскошно формираном фризуrom карактеристичном за II век.

Статуете Венере, која није примарно хтонско божанство, својом појавом уноси склад и љубав у оба света, враћа смрћу нарушену хармонију, наговештава нови почетак, бди над душама прерано умрлих девојака. У том случају повезана је у култу са Либитином, богињом сахрањивања и погребних обичаја, Изидом и Персефоном. Похрањене у гробовима фигурине наглашавају жељу за тријумфом живота над смрћу, жељу за рађањем и новим почетком.

Теракоте су можда пре похрањивања стајале у домовима прерано умрлих женских особа а као драги предмети стављене да би заштитиле, успоставиле хармонију, сугеришући идеју о повратку и вечитој обнови. Примерци са Космаја који се чувају у Музеју града Београда можда су имале исту функцију.⁵¹²

Различите врсте шкољки и пужева похрањивани су у гробове појединачно или као део огрлице. Сложене симболике и апотропејског значења, тумачене су

⁵¹² Glumac 2013b: 111 – 113.

као симбол порекла чиме се покојнику желело похранити оно што има обележје завичаја, истовремено и као симбол култа Венере Фунерарије.⁵¹³

Љуштура шкољке (Сурграа, *monetaria anulus*) била је једини гробни прилог у гробу 310. Овај тип шкољки, пореклом из Црвеног мора, коришћен је као накит и за размену уместо новца а у још два – гробу 151 и 297 похрањени су примерци медитеранског порекла.⁵¹⁴

Фирма светиљка познатог типа из етажног гроба 309 на дну има пластични печат у виду венца формираног од седам розета у чијем центру се налази седмокраки украс у виду звезде са гранулом у средини. Култ богиње препознаје се и по похрањеној лунуластој аплици од седефа у гроб 334 (сл. 135), на основу похрањених огледала, коштаних игала чија су оба краја декорисана.

Примерци са печатом у виду јелове гранчице и украсне игле од кости са главом у виду борове шишарке, пиније⁵¹⁵ везују се за Кибелу, Атиса, Сабазија чији је култ од II века широко распрострањен у римском царству. Представе пинија су чест мотив на надгробним споменицима.

Похрањивање предмета од ћилибара, као што је прстен из гроба 168 који на жалост није нађен инвентарисањем, намењен богатијој популацији представља између осталог и заветни дар хтонским божанствима – Мајци Земљи, Орцији или Кибели, док се представе трагичне маске на диску (гроб 23,60,149 и 200) везују за Диониса чија је симболска повезаност са погребним свечаностима позната. Повезаност у култу са Дионисом као и Аполоном, Тритоном и Посејдоном видљива је на основу фибуле у облику делфина похрањене у гроб 177, а симбол крста на дну светиљке из гроба 171 може се тумачити на више начина, у овом случају највероватније као соларни симбол. Повезаност Атиса и Аполона као соларног божанства би могла бити прихватљива као решење.

Глеђосане посуде, веома скупоцене, локалне производње, пронађене у гробовима на некрополи, декорисане су различитим мотивима на којима се налазе аплицирани орнаменти видљивог оријенталног утицаја, било да су у питању мајстори или конзументи, наручиоци са ових простора. Између осталог, појављује се редуковани мотив у виду рибље крљушти односно степенасто организованих

⁵¹³ Спасић-Ђурић 2007: 186 – 187, сл. 3/3. T.VII, VIIa.

⁵¹⁴ преузето са сајта: <http://en.wikipedia.org/wiki/monetaria-anulus>

⁵¹⁵ гробови 66, 222, 346 (фирма светиљке); гробови 140 и 243 (коштане игле).

листова, који подсећају на шишарку.⁵¹⁶ Глеђосане посуде декорисане мотивом у виду крста, меандра, као и светиљке са представом крста можемо повезати са Митром и Аполоном.⁵¹⁷ Флоралне мотиве на овим посудама космајских радионица, везујемо за аспекте синкретичког култа Сабазија, Диониса, али и Митре.

На простору басена нађена је фрагментована теракота сачуване главе са зракастом круном младоликог бога Сола – Митре чува се у музеју града Београда.⁵¹⁸

Храм посвећен Митри постојао је на Космају о чему сведочи епиграфски споменик пронађен 1877. године, на коме се спомиње обнављање Митриног храма у Губеревцу што довољно говори о распрострањености култа на овом простору, док је други нађен у Стојнику посвећен Митри и Солу (оријентално соларно божанство, поистовећен са римским Солом).⁵¹⁹

Митра је посебно поштован код војника различитог порекла и морао је имати велики број присталица на Космају. Симболика Митриног култа видљива је и на накиту нађеном на простору басена,⁵²⁰ и по бронзаној фигурини бика нађеној у Губеревцу, на локалитету Градиште, односно на простору стојничког утврђења.⁵²¹

У два гроба на Гомилицама –139 и 334 похрањен је беличасти призматични горски кристал (сл. 136) са шест правоугаоних страна чији се крајеви завршавају у облику шестостране пирамиде.

Симбол светлости, коришћен је ритуално у храмовима и лечилиштима за справљање еликсира код здравствених проблема. Као персонификација свих кристала, чист, бистар, сјајан, провидан, поспешује духовност, неутралише негативну енергију, уносећи равнотежу.

Култ египатске богиње Изиде мајке целе природе, негован је најпре тајно да би од времена Флавијеваца узео што више маха а у III веку достигао врхунац

⁵¹⁶ Цвјетићанин 2001: 42, D 354.

⁵¹⁷ Јовановић 2007: 11.

⁵¹⁸ Glumac 2013b: 110 – 111.

⁵¹⁹ IMS I 1976: No. 105, No 104; Срејовић, Цермановић- Кузмановић 1987: 390.

⁵²⁰ Цвјетићанин, Поповић, Кондић, Борић- Брешковић 1994: кат. 120; Крунић, Петровић, Црнобрња, Јанковић, Црнобрња 1997: кат. 151; Јовановић 2007: 57, 83; прстење са оцима и наруквица са змијским главама у Центру за културу у Сопоту.

⁵²¹ Величковић 1972: 61.

видљиво између осталог по статуети богиње Изиде – Фортуне која је нађена у Губеревцу,⁵²² thesa vulnearii пластично декорисаној представом богиње или њеног сина Харпократа а на новцу оставе из Неменикућа често се на реверсној страни налазе представе рога изобиља.⁵²³

Након похрањивања предмета који носе одређену поруку рака је затрпавана земљом и обележавана каменом, оловним плочама и вероватно обележјима које се није сачувало до данас. Изнад гробова на Гомилицама (252, 253, 254, 255) нађени су фрагменти керамичких посуда (лонци, зделе, крчази, кадионице) које су коришћене приликом даћа и разбијене након обављеног обреда.

Немамо података о постојању кулина – индивидуалних и колективних жртвених површина на којима су обављани обреди, даће током године као што је то случај на виминацијумским некрополама.⁵²⁴ Узимајући у обзир ерозију тла где је формирана некропола на Гомилицама можемо само да претпостављамо њихово постојање.

Осим ритуално разбијених посуда изнад гробова су стављане оловне цеви за либацију нађене у гробовима 149, 204, 220, 265, 268, керамички тубулуси као што је примерак из гроба 84 преко којих се по веровању успостављала комуникација између два света.

У религијском и магијском смислу, ритуалним изливањем течних жртви преко либационих цеви успостављала се повезаност са покојником или преко њега, посредно, са боговима подземља, другим члановима заједнице и прецима. Веровало се да се преко њих, течном жртвом или убацивањем текста различитог садржаја, могло утицати на те друге. Биле су преносилац, трансмисера порука. И њихов распоред на некрополи (око устринума) иде у прилог овој претпоставци.

Улога трансмисера преносиоца порука само у негативном контексту видљива је и по похрањеним таблицама са именима проклетих (tabellae defixionum) откривених у гробу 109 (сл. 137).

⁵²² Ibid 1972: 62, кат. 92.

⁵²³ Borić- Brešković, Crnobrnja 2005: kat. 166, 168, 174, 177, 179, 182- 184, 187, 188; Крунић 2005: 459 – 480.

⁵²⁴ Зотовић 1982: 41 – 57.

Израђиване од танког металног лима, најчешће олова, коришћене су у ритуалне сврхе, са циљем да се онај коме су намењене анатемише. Закуцаване су на стубове или друга одговарајућа места у светилиштима, или су увијане и бацане у свете изворе или полагање у гробове како би сени умрлих испоручили поруку силама подземља.

Гробови су били погодно место за преношење порука, посебно они са либационим цевима. Понекад се то могло учинити у току сахране, чак и кришом, а некад и касније, накнадним отварањем гроба, иако је то било незаконито.

Због слабе истражености области можемо само наслућивати колико и у којој мери су поред римских поштована и оријентална божанства. Неминовност промена изазваних експлоатацијом потребном за опстанак привредног и монетарног система Империје рефлектовале су се и у начину веровања, обичајима, примењиваним култовима.

Долази до симбиозе, преплитања, потпуног или делимичног преузимања другачијег подстакнуто родбинским везама или другим социјалним разлозима.

Промене у начину веровања могле су се десити из практичних разлога или као одраз захвалности боговима који му до тада нису били блиски, али су у неком тренутку, по њима, помогли у решавању породичних, личних проблема.

Генерације досељених временом мењају имена заборављајући или само у сегментима примењујући обичаје предака, мењајући вероватно и свој однос према религији, тако да долази, као и у другим областима Царства, до прожимања римског, грчког, оријенталног и аутохтоног.

Очигледно је постојала потреба да се нагласи и истакне лојалност Империји истичући врховно божанство без обзира на порекло дедиканта, или су у питању само укус и жеља да нешто већ виђено као лепо буде примењено.

Асимилацијом која је могла бити убрзанија римском колонизацијом и депотацијом становништва из свих делова Царства, породичним, пословним, струковним везама, долазило је до прихватања другачијих образаца и начина живота, вероватно не у потпуности.

Надгробни споменици су у највећем броју, бар они објављени, посвећени Јупитеру (IOM), без обзира на порекло дедиканта.

На тај начин би истовремено била поштована званична религија римског Царства, донекле модификована, али и остали култови.

Да ли су самим тим што су ослобођеници свесно у циљу већих повластица прихватили божанства римског Пантеона (понеки можда тајно пропагирајући веру завичаја из кога долазе) или су само користили већ виђени образац узимајући у обзир и то да је већина становништва, било да су у питању наручиоци или клесари била мање образована (што је видљиво на појединим споменицима нађеним у Губеревцу, Бабама, Лисовићу), остаје отворено питање.⁵²⁵

Похрањивање минијатурне секире у гроб 217 датован новцем Антонија Пија у другу половину II века, по неким ауторима се може повезати са аутохтоном традицијом чија је симболска функција пресецање, заустављање, истовремено и заштита од умирања деце⁵²⁶ а у Панонији такође у дечијим гробовима али ветерана која су имала статус очевог наследника у војној служби позног Царства.⁵²⁷

Истовремено у гробници типа *area masegia cincta* која се налази у близини некрополе на Гомилицама нађен је масивни сребрни прстен у облику змије рађен у другој половини II почетком III века који поред присутних досељеника из свих области царства указује на присутан, непрекинут, жив аутохтони елемент.⁵²⁸

Велика ренесанса аутохтоног изазвана кризом Царства у III веку видљива је између осталог по натпису на ари из оближњег Лисовића.⁵²⁹

Досељеници из свих области Царства пристизали су на ово подручје мењајући постојеће, истовремено мењајући и себе временом.

У којој мери су култови, односно религија и мит предака били јаки, доминантни или смишљено дозвољени у већој мери из политичких разлога Рима остаје отворено питање. Очигледно је то зависило од политичких, социјалних, економских прилика.

⁵²⁵ Dušanić u IMS I 1976: No.91; No. 93; No.96; No.106; No.124.

⁵²⁶ Јацановић 1995:107 – 108.

⁵²⁷ Јовановић 2007:126.

⁵²⁸ Глумац 2014: 167 – 173.

⁵²⁹ Васић 1964: 127 – 129.

3. Палеосоциолошки аспект

3. 1. Перегрино становништво и досељеници – прилагођавање, задржавање или губљење идентитета

Доласком на просторе провинција римска Империја у циљу сопствених интереса на само оружјем него и мирним путем, договором и уступцима има за циљ да постепено интегрише различите етничке елементе у мултикултуралним срединама.

Промене сигурно нису конзистентне на простору Царства и не може се говорити о линеарном процесу чак ни у оквиру локалних заједница.

Разлика је сигурно постојала између становништва на подручју које је дуго ратовало са Римљанима и чије је етничко јединство нарушено депортацијама (пружање прикривеног или отвореног отпора), од оних који су на миран начин – споразумима прихватили римску окупацију, што је утицало на брже или спорије прилагођавање на новонасталу ситуацију.⁵³⁰

На Космају егзистира становништво различитог географског и етничког порекла – племена која Римљани затичу и чији се утицај једних на друге пре и за време римске окупације не може игнорисати ни негирати и становништво пристигло из свих делова Царства.

Живећи на истом простору упућени су једни на друге социјалним, породичним везама. Ширењем Империје долази до интензивније промене демографске слике области, подстиче се размена – мобилност идеја пренетих и из других провинција.

Масовном депортацијом долази до стварања мултикултуралних заједница, хибридизације идеја из различитих култура и бржег или споријег мењања идентитета појединца и заједнице.

На тај начин се не може говорити о линеарном, једносмерном утицају и променама изазваним искључиво римским присуством у освојеним областима.⁵³¹

⁵³⁰ Babić i Tomović 1996: 186 – 188.

⁵³¹ Mihajlović 2012: 716 – 722.

Процеси започети односно настављени и усавршени од Августовог времена, подразумевали су сарадњу у свим доменима досељеног и провинцијског становништва и њихов идентитет се мењао током времена.

Узимајући у обзир значај рудничких области, њиховим управљањем из престонице, становништво је вероватно више било у контакту са римском религијом, правом, језиком, технологијом него већина руралних подручја.

Присуство трачког живља потврђено је епиграфским споменицима у Бабама и Лисовићу, илирског у Губеревцу (припадник високе рудничке администрације), Лисовићу, Стојнику и Сопоту, из Домавије у Губеревцу, а из Битиније у Бабама. Споменици на којима се спомињу Либурни нађени су у Губеревцу и Стојнику вероватно и келтског (атрибуција несигурна) а натписи ретко спомињу робове, ослобођенике. Већина слободних је са хеленофонтског простора. Велики број странаца, емиграната, перегрина поменут у натписима несигурног је порекла али су регија, језик и цивилизација грчка.

Појачаном експлоатацијом долази до социјалне поларизације у оквиру рудничке територије у неколико струпјева, од најниже као што је надзорничка до виших чиновника (систем пирамиде). Ствара се слој префињене бирократије која се издваја и монополише.

Забележено је присуство имућнијих породица, њихових ослобођеника, купаца рудоносног земљишта, са разгранатом мрежом трговачких и пословних, интересних веза између осталог и италска породица Фунданија, која се користећи родбинске везе бавила индустријом и трговином металима на ширем простору Царства па и на Космају. Сигурно да им провинција није било стално место боравка, али се ни ту нису одрицали удобности.⁵³² Њихов утицај осим представника државе и легионара на формирање и изражавање идентитета сигурно није био занемарљив.

На локалитету Врело код Лисовића констатовани су остаци грађевина које су можда биле терме или вила рустика богатог римског грађанина посредно или непосредно везаног за космајске руднике. Трагови вила комплексног садржаја регистровани су у Слатини и Сибници. У близини вила постојале су терме, некрополе... Узимајући у обзир њихову намену, различито су грађене и

⁵³² Душанић 2006: 85 – 87.

организоване било да су луксузне виле богатих грађана или поседи које су имали другачији економски карактер.⁵³³

Без обзира да ли је власник трајно боравио или не формира се трајно насељена радна снага – робовска и најамна на челу са управником који координира рад (могао је бити роб) одговоран закупцу – власнику имања.

На основу епиграфских споменика са Космаја на којима је готово увек посвета Јупитеру –дедикација ИОМ империјални култ је примењиван и поштован из различитих побуда.

Споменике врховном божанству подиже трачко становништво између осталих Cresces хеленофон (територија Хадријанополис)⁵³⁴ на другом син Crescesa (?). Занимљиво је да се на дну фирма светиљки са некрополе и похрањеним у Збирци Дуњић налази радионички печат Cresces.

Храм Јупитеру и Херкулу (посебно поштован) подиже ослобођеник, Митрин храм кога су поштовали трговци, робови, ослобођеници и познати, цењени и лојални оријенталци, богати грађанин илирског порекла.

Потврда постојања локалне аристократије лојалне римској власти која је могла бити један од главних покретача промена⁵³⁵ можда се може наслутити на основу поменуте истражене две гробнице типа *area maceria cincta* на локалитету Река. Начин зидања ових гробница аквилејског типа пренело је депортирано становништво из Далмације а сахрану у оловним саркофазима оријенталци и војничка популација.

Гробница је могла нагласити положај, било економски или социјални, истовремено указујући на постепено прихватање различитих утицаја код чланова локалне заједнице. Поседујући одавно стечено богатство и углед и желећи да га задрже, они до одређене мере прихватају римске обрасце показујући на тај начин лојалност што је одговарало и римској власти. На тај начин локална елита постаје посредник која промовише римску управу.

Депортирано становништво доласком у рудничке области ствара нова-мобилна насеља. Рекогносцирањима на простору басена уочена су на

⁵³³ Sanader 1995: 99 – 100.

⁵³⁴ Dušanić u IMS I: 121, No. 90, 123, No. 94.

⁵³⁵ Mihajlović 2012: 713 – 714.

локалитетима Карауле у Ковачевцу, Ђелевац и Слатина у Великој Крсни, Анатеми у Сопоту.

О организацији рудничких области сведоче поменуте Таблице из Випаске. Становништво, војска чак и жене и деца било је ангажовано у раду и транспорту руде.⁵³⁶

Рад у руднику је најопаснији, нездрав, понижавајући предодређен за робове и криминалце. Пегрени који су живели у провинцијама и плаћали порезе имали су сва права уколико нису пружали отпор. У супротном су могли бити осуђени на рад у рудницама као криминалци – *damnati ad metalla* заједно са робовима, осуђеницима и ислуженим, продатим гладијаторима.

Земљиште на коме се експлоатисала руда држава је имала право да конфискује од власника.⁵³⁷ *Colonus* је закупљивао простор за велику суму од око 4000 сестерција који је могао бити и напуштено окно или конфисковано земљиште. Уговором и плаћањем дажбине припадало му је право на половину окна уколико у року од 25 дана преузме припремне радове. Ако то не би урадио или би прекинуо експлоатацију на 10 дана окно му се одузимало.

Они који нису након закупа могли да нађу радну снагу суочавали су се и са конфискацијом своје имовине од стране државе. Уколико се купац придржавао правила окна му је „резервисано“ (*proprietas*) што не значи да постаје својина.

У том периоду он откупљује од фиска другу половину окна и не сме прекинути експлоатацију шест месеци. Плаћа *vestigal*, што значи половину естраховане руде и има право да одабере пословног партнера, а уколико један од њих одустане његов део иде на јавну продају или његове акције откупљује други партнер. За сваку продају акција дозволу мора дати прокуратор. Рад у руднику је трајао од ујутру до увече, уколико би се продужио и у току ноћи, купац је плаћао 1000 сестерција фиску.

Без обзира ког су статуса, рудари су подједнако били обесправљени. Слободни рудари плаћани су дневно само око 2 сестерција. За ту суму могао је да купи хлеб и нешто вина, а ако не би дошао да ради, казна је била 5 сестерција. Робови су радили у ланцима, ако би се повредио био би продат и не би могао никада више радити у руднику, а ако је слободан његову имовину продаје фиск.

⁵³⁶ Domerge 2008: 148, Fig. 91; 151, Fig. 94.

⁵³⁷ Милошевић 1/2010: 162.

Убрзана експлоатација је вероватно утицала на број несрећа и повећану смртност изазвану тровањем олова, недостатком кисеоника, подземним водама.

Могућност обрушавања окна, присуство влаге и подземних вода, тровање оловом, епидемије, смањивале су животни век рудара.

Не треба искључити загађење области где се вадило среброносно олово при чему долази до изазивања сатурнизма, лептоспирозе, хемоптизије.⁵³⁸

Ово је још један доказ специфичности рудничких територија и колики је могао бити прилив новца царској каси. За римску државу приватна својина није сама себи циљ, она је само најефикасније средство да држава за царску касу максимално искористи производне ресурсе.

Ager publicus је могао бити савршена економско имовинска формација за злоупотребе и узурпирање претварајући истинску намену у своју супротност.

Занимљиво је да се наводе обавезе закупца рудника у вези јавних купатила које он изнајмљује и који су морали бити редовно одржавани тако што прокуратор одређује цену, налаже одржавање, доток воде, плаћање квара, загревање, одређује казне за неодржавање.

У близини поменутих гробница – маузолеја на локалитету Река и некрополе на Гомилицама налази се Прутен где је откривена грађевина која је могла имати функцију терми.

У космајским рудницима сребра терени за копање руде изнајмљују се колонима, а топионице и ливнице се монополишу. О значају космајских рудника и њиховој организацији говори присуство царског ослобођеника који је у оквиру рударске области имао широка овлашћења. Робови – економски и правно социјална категорија привременог карактера као ослобођеници временом су могли стећи прилично богатство и постати политички и социјално моћни. Њихова деца стицала су рођењем статус римских грађана.

Крајем IV века функцију таквог чиновника обављао је припадник богатог витешког сталежа, социјално најбогатији и најпредузимљивији слој римског друштва. Самостално или формирајући удружења улагали су новац у закупе и руднике и трговину позајмљујући новац зеленашки.

⁵³⁸ Domerge 2008: 46.

Потпуно другачија слика се може пратити у сфери духовног где се задржавају обичаји племена која ту живе без обзира на њихов етнички идентитет.⁵³⁹

Етничку припадност сахрањених на некрополи није могуће прецизно одредити ни на основу примењених гробних елемената⁵⁴⁰ ни по похрањеним гробним прилозима.

Област Космаја је слабо истражена и немамо конкретнијих података о становништву, староседеоцима који су насељавали овај простор. Пре доласка Римљана припадала је широј скордистичкој територији.

Гробни прилози – посуде од стакла и керамике, светиљке, предмети свакодневне употребе типични су за локалну римску продукцију.

Између осталог камене конструкције раке и њено покривање каменим плочама карактеристично је за Далмацију (севернодалматински, средњодалматински, доклеатски, пирустски) као и стењевачки (Келти, Скордисци?) хоризонт сахрањивања. Либурни најчешће похрањују светиљке троугласто профилисаног кљуна, стакло и новац, Делмати и Даорси најчешће фибуле, без керамике и светиљки, док у доклеатском хоризонту преовлађују стаклене посуде и новац.⁵⁴¹

Некропола се налази на стеновитом терену што је могао бити разлог коришћења камена у конструкцији.

Занемарљив је број гробова у којима су похрањене светиљке троугластог кљуна као и гробови са ножем као прилогом. Истовремено код гробова друге варијанте присутно је похрањивање више примерака балсамарија или фирма светиљки.

Осим магијско – апотропејског значења шкољке похрањене у гробове упућују на порекло покојница – из гроба 151 на медитеранско а из гроба 310 на црноморско или малоазијско, као и светиљка фирме Octavi са урезаним грчким натписом власника на раменом делу (ΡΟΥ...Υ) из гроба 195.

⁵³⁹ Golubović 1998: 247 – 260.

⁵⁴⁰ Гарашанин 1968: 30 – 34; Alföldy-Găzdac, Pánzél, Vass, Găzdac, Bajusz, Gudea 2007: 9 – 17, Fig.1-Fig.6; Милошевић 2001: 164 – 165, 173; Спасић-Ђурић 2002: 53, сл. 33; Јовановић 1984: 105.

⁵⁴¹ Јовановић 1985: 56 – 60, 63.

Немогућност прецизнијег дефинисања етничке припадности видљива је и на таблицама проклетих из гроба 109, на којима се спомињу имена забележена на ширем простору Царства.⁵⁴² Остављамо могућност да се њихова функција преносиоца порука намењених анатемисању могла односити и на особе које нису биле сахрањене на Гомилицама.

3. 2. Социјални и професионални идентитет покојника

Истовремено са социјалног аспекта постоји поларизација, видљива на основу условне поделе на источни и западни део некрополе, гробних конструкција, груписања гробова без прилога (сл. 138).

Поменути гроб 126 окружен каменим венцем издваја се луксузним прилозима посебно глеђосаних посуда. Могао је припадати апотекару – лекару (на основу сета стаклених бочица и једној са ознаком радионице) или богатој припадници локалне аристократије којој су у поменутим бочицама похрањене креме и мириси потребни у загробном животу.

Овако луксузнији и богатији примерци посуда похрањени у етажни гроб окружен каменим зидом, сведоче да је покојник (покојница) припадао вишем слоју локалне аристократије у другој половини I века.

На виши економски статус покојника, припадност имућном слоју становништва сугеришу сахране у оловним саркофазима.

У саркофагу гроба 350 на основу документације, нађени су остаци тканине и обуће на основу чега се може закључити да је сахрањени(а) био угледни члан заједнице, као што је то случај између осталог и на Виминацијуму где су у саркофагу нађени скелетни остаци покојнице.⁵⁴³

⁵⁴² Први урезани натпис Lvlivs забележен је на натпису из Тургалијума у Лузитанији а у Малој Азији и женско име Λουλια. На другом у два реда – L. Viv(ius) Sennans | Emilianus. Гентилно име Vivius, етруског порекла, јавља се у северној Италији, Шпанији, Нарбонској Галији, Британији, Дакији и Далмацији. Когномен Sennans могао би бити келтског порекла. Други когномен Aemilianus распрострањен је у свим провинцијама. На другој плочици у два реда урезан је натпис Secu(n)d|a. Латинско име Secunda у облику Secuda посведочено је у Риму, Норику, Нарбонској Галији, Германији и у северној Италији.

⁵⁴³ Спасић –Ђурић 2007: 181.

Похрањене златне минђуше у гробове 336 и 341, седеф у гроб 334, уникатне козметичке турпије у гроб 139 (сл. 145) могу бити знак вишег статуса покојница сахрањених у II веку.

У два гроба – 126 и 318 стављене су ланterne које осим што потврђују постојање различитих начина осветљавања јавних и приватних простора, упућују и на статус сахрањених. Ланterne је могло себи приуштити имућније становништво.

Осим локалне аристократије и њихових робова – послуге сахрањивани су припадници рудничке администрације, војници, занатлије, лекари, медицинско особље, фармацеути.

Бронзане мастионице биле су похрањене у четири гроба – 312 (сл. 139), 359, 259 и 266 (сл. 140). Узимајући у обзир чињеницу да је писменост била реткост за већину становништва, мастионице су истовремено наглашавале писменост сахрањених и њихов социјални, професионални идентитет.

Као што смо навели, у мастионици похрањеној у гроб 312 нађени су остаци сивоцрног праха – мастила. На дну је ознака радионице мајстора Сократеса активне у време Флавијеваца и Трајана у другој половини I почетком II века која је снабдевала тржиште Галије, Германије и Британије.⁵⁴⁴

Њен власник имао је виши статус у оквиру заједнице без обзира на то што је она била једини гробни прилог.

Луксузнији је и примерак из гроба 359, сферичног облика, шупље коничне стопе, који је могао имати и функцију балсамаријума, док су примерци из гробова 259 и 266 једноставне цилиндричне форме.

У поменуте гробове, за разлику од гроба 312, осим мастионице стављено је посуђе, бојене фирма светиљке, новац (у гроб 359 три).

Мастионице су вероватно биле власништво чиновника, писара у рудничкој администрацији (највероватније се ради о царским ослобођеницима), од којих је власник примерка луксузне израде сигурно био царски чиновник високог ранга (можда *tabularii argentariarum*, *adiutores tabularii*), остала три *iudex*, *probatores*, *commentarienses*, или а *tabularius* (инспектори, записничари, бележници).⁵⁴⁵

⁵⁴⁴ Cvjetičanin 2004: 119- 124.

⁵⁴⁵ David Eklington 2001. (преузето са сајта: [romanvoises.wikispaces.com/labor +and +ekonomic +regulations](http://romanvoises.wikispaces.com/labor+and+ekonomic+regulations)).

Претпостављамо да су поменути, као и други задужени за послове око рудника можда били чланови једне или више удружених фамилија повезаних родбинским везама. Истовремено, поједине примерке могли су користити занатлије – трговци. У гробу 346 нађена је емајлирана капсула, кутија за воштани печат који је имао широку примену у трговини, транспорту, администрацији.

На епиграфским споменицима нађеним на простору басена наводи се постојање струковних удружења – колегија.⁵⁴⁶ Њихово постојање је знак великог значаја области, развијених занатских делатности, њихове организације, самим тим економске моћи и утицаја који су имали у оквиру басена.

Овакав облик струковних удружења је друштвено и социо – економски феномен римске Империје. Основани су као финансијска организација са циљем да штите занатске активности својих чланова и уз одређену камату пружају помоћ у случају болести и смрти.⁵⁴⁷

На споменику нађеном у Суводолу спомиње се *collegium fabrum* (удружење ковача, столара), из Баба је оштећен и видљиво је само спомињање колегија написано на грчком, из Губеревца се наводи *collegium salutare* (лекара?), *collegium centonariorum* (текстилаца организованих у ватрогасну чету) на споменику из Стојника и из Кораћице *collegium dolabriorum* (?). Колики је био утицај односно помоћ колегија приликом сахране и да ли је она варијала, изузимајући војску и становништво вишег социјалног статуса остаје отворено питање.⁵⁴⁸

Поменуто струковно удружење лекара (?) постојање болнице (*valetudinarium*) у оближњем стојничком кастрому упућује на то да је здравствено – медицинска служба у рудничкој области била развијена.

⁵⁴⁶ Dušanić 1976: 124, No. 95; 130, No. 107; 132, No.113, 140, No. 126.

⁵⁴⁷ Liu 2008: 231 – 256.

⁵⁴⁸ Претпостављамо да је оно што је регулисано римским законима и што би требала бити улога колегија (помоћ у тренутку смрти члана породице), вероватно више важила за велике градске центре и престоницу. Далеко у провинцијама, државни службеници и војска, ношени само економском логиком, заузети сопственим интересима и профитом (у име Империје), као и колегији, сигурно нису бринули и увек водили рачуна о економским могућностима односно немогућностима чланова породице преминулог како би пружили помоћ. Колегији су радили као зајмодавац и на тај начин финансирали своје трошкове путем камата на позајмљени износ. Вероватно помоћ није долазила од официјелних удружења него од чланова породице и најближих.

На основу закона који је донео Антоније Пије сазнајемо да је у мањим насељима дозвољен рад пет лекара, седам у средњим, највише десет у главним градовима.⁵⁴⁹

Узимајући у обзир чињеницу да су у утврђењу били смештени припадници рудничке администрације и војска, у оквиру болнице су сигурно радили војни лекари (*medicus castrensis*, *medicus castrorum*) и хирурзи (*medicus hirurgus*, *medicus specialis*) као и цивилни, фармацеути, који су обављали медицинске захвате и помоћ код болести рударске популације.⁵⁵⁰

Лекарска пракса темељила се на искуству грчких и римских лекара. Присуство становништва грчког, односно источњачког порекла потврђено епиграфским споменицима значајно је могло утицати на примену одређених знања у области медицине.

Здела – тарионик чији је облик пренет из Грчке, служила је за припремање хране али је имала примарну примену у фармацији. Покојник чији су остаци похрањени у гроб 254 могао је бити цивилни лекар, фармацеут који је половином II века лечио пацијенте и истовремено израђивао лекове.

У гробовима друге варијанте нађене су стаклене посуде – Меркур боца, гутус, шоља – теглица, балсамарији, бочице коришћене као амбалажа за различите врсте течности у козметици и у медицинско – фармацеутске сврхе. Борова смола нађена у балсамаријама коришћена је и као мелем у медицини.

Спорадично су прилагани инструменти од бронзе и кости који су такође имали вишеструку примену као што је сонда – *spathomela* (сл. 141) и *auriscalpium* (сл. 142) употребљавани за уситњавање препарата у чврстом стању на каменим палетама и њихово припремање и наношење, понекад и као скалпел,⁵⁵¹ фрагментоване бронзане игле и спатуле. Осим кућне употребе и игле за шивење су коришћене приликом лекарских интервенција.

Игле са купастом главом коришћене су као укоснице, за писање, у медицинске сврхе и код ситнијих занатских радова.⁵⁵² Корнелијус Целзус

⁵⁴⁹ Спасић – Ђурић 2002: 161.

⁵⁵⁰ Милошевић 2001: 148 – 149

⁵⁵¹ Krunić 2013: 182, 184 – 185.

⁵⁵² Krunić 2013: 176.

препоручује да се чиреви и бубуљице прво третирају топлем водом или вином, а након тога отварају иглама.

На основу прилога ширег хронолошког опредељења – од друге половине I до половине III века, који могу бити карактеристични за поједина занимања, претпостављамо да су на некрополи сахрањене и занатлије који су имали своја удружења и велику улогу у трговини и рудничким пословима.

Полигонална стакла из гроба 140 представљају фрагменте конвексних огледала са декоративним оловним оквиром.⁵⁵³ На унутрашњу конкавну површину уливан је слој растопљеног олова или се лепила танка оловна фолија чиме се добијала рефлектујућа површина за огледање.

На једном фрагменту стакла из овог гроба сачувани су трагови црвенкастог премаза по конкавној површини и претпостављамо да је при њиховој изради коришћена техника лепљења оловне фолије. Могуће је да се ради о гробу занатлије који је израђивао огледала. У стојничком кастрumu нађен је оловни оквир огледала сиријске провинијенције са натписом *Vtere Felix*.

Длета приложена у гроб 137 као и већина похрањених предмета, имала су широку примену. Коришћена су као алатке у обради дрвета и камена, ковачници за сечење метала, у занатству за дорађивање и обраду металних предмета али и у медицинске сврхе,⁵⁵⁴ док је шило похрањено у гроб 127 (женски гроб?) коришћено за најфиније радове перфорирања коже, дрвета, метала, камена.

На сачуваним таблицама из Випаске спомињу се два занимања – бербери и обућари највероватније ослобођеници за које су постојали строги закони у рудничким областима. Могли су да врше услуге само у оквиру рудника и плаћали су велики порез концесионару (закупцу) или агенту за сваки рад, уз велике казне ако би радили ван области. Истовремено имали су своја удружења и виши положају заједници.⁵⁵⁵

У етажном гробу 186 на западној половини Гомилица уз зид јаме испод камена између осталог стављен је бријач (сл. 146) власништво берберина (?) који је на основу похрањеног новца Флавијеваца вршио услуге у оквиру области у другој половини I века.

⁵⁵³ Величковић 1959: 56 – 60 (са напоменом 6).

⁵⁵⁴ Ibid 1997: 191, кат. 321.

⁵⁵⁵ Elkington 2001: 64 (преузето са сајта: romanvoises.wikispaces.com/labor+and+economc+regulations)

Фрагмент литаржа калотасте форме у облику зделе настао купелацијом приликом одвајања оловне руде од сребра⁵⁵⁶ нађен у гробу 253 могао је бити власништво златара или слободног рудара активног у првој половини II века.

У утврђењу је нађен мали суд за ливење метала цилиндричне форме.

Приватни *vascularii* због мање оптерећености великим порезима живели су у селима на рудничкој територији купујући сребро од слободних рудара за израду слитака и посуђа.⁵⁵⁷

О свакодневном животу сахрањених условљено махом социјалним статусом фрагментарно можемо закључити и на основу похрањених предмета култа, накита, тоалетног прибора, игала за шивење, ткање, плетење – између осталог плочица за упредање нити из гроба 309, коштана и бронзана игла из гроба 140 са две кружне ушице и друга, лучно повијеног тела са ушицом у облику осмице коришћене су за упредање више нити конца приликом плетења, везења, нецања.

Две коштане дуге игле, аналогне са примерцима из Збирке Дуњић, чија су оба краја украшена (једна је фрагментована) по неким ауторима припадају врсти малих прстенастих преслица (*calus*), док поједини сматрају да су предмети култног карактера повезани са Венером.⁵⁵⁸

3. 3. Трговина, размена, локална производња

Максималном експлоатацијом на простору једног од највећих рудника Империје осим у начину организације формирањем насеља, порастом броја становништва долази до великих економских промена у оквиру осталих привредних грана – саобраћају, занатству, трговини, пољопривреди.

Римљани су на простору басена сигурно одмах започели са градњом путева као што су то радили и у другим провинцијама након освајања.

Оловни слитци космајске провинијенције коришћено и за интерне потребе транспортовани су широм Империје долином Ибра, преко Ниша, Улпијане, Лисоса, морем до Остије. Копненим и воденим путевима рудници су повезани са

⁵⁵⁶ Rehren et al 2002: 32, Fig. 8a –c.

⁵⁵⁷ Поповић 2013: 162 – 163.

⁵⁵⁸ Krunić 2013b: 192.

оближњим Сингидунумом, Сирмијумом, Виминацијумом, Ђердапским лимесом и рудницима у Босни. Трговачким везама и путевима увожени су луксузнији производи и сировине за израду са Истока и из западних провинција намењени богатијем слоју становништва које је имало потребу да и на тај начин промовише свој статус и моћ.

Са друге стране војска, путујуће занатлије, трговци који пристижу из свих делова Царства преносе нове идеје и искуства. Поштујући жеље наручилаца занатлије израђују предмете по узору на облике карактеристичне за простор одакле долазе. Луксузни предмети могли су бити увожени из западних – италских, галских, иберијских а са друге стране малоазијско – фригијских, сиријско – палестинских, кипарских, грчких радионица или су израђивани по узору у радионицама на Космају, Сингидунуму, Виминацијуму.

Радионице за израду посуда, накита, војничке опреме, предмета свакодневне употребе налазиле су се у насељима и подграђу утврђења које су тржишно задовољавале потребе и имућнијег становништва.

Веома скуп увожен балтички ћилибар имао је своју клијентелу – највише је нађен на Космају и у великим градским центрима – Сингидунуму и Виминацијуму.⁵⁵⁹ Златни накит источно – медитеранског порекла израђиван је у космајским радионицама као и сребрни а део произведеног сребра коришћен је у радионицама и ковницама у Виминацијуму, Сирмијуму.

За израду стаклених посуда коришћено је натријум – кречно стакло са песком као основном сировином које је у облику ингота у примарном облику на Космају увожено из Северне Италије (Аквилеје), Сирије, Израела.

Предмети похрањивани у гробове на некрополи рађени су у локалним космајским радионицама чија се специфичност огледа у изради глеђосаних посуда – производ сиријских мајстора који су имали примат у трговини.

Објекти профане и култне намене украшавани су мозаицима и фрескама по узору на занатска умећа радионичких центара источних и западних провинција. У Ропчеву и данас постоји каменолом коришћен од античких времена одакле се експлоатише мермер и камен за градњу.

⁵⁵⁹ Палавестра, Крстић 2006: 296 – 302. Приликом инвентарисања налаза са некрополе пронађен је прстен од ћилибара са локалитета Рт (ископавања 1959, гроб 1 или 2) и перфорирани предмет у облику лава са ископавања на локалитету Лисовић 1956 године – необјављено.

Повећањем површина за експлоатацију долази и до повећања броја становништва, развитка пољопривредних грана а самим тим повећане трговине пољопривредним производима која је била од непроцењивог значаја. Налази пољопривредних алатки потврђују ову претпоставку. Поред локалних производа трговина житарицама, вином, зачинима, уљима и усољеним месом које је стизало из свих делова Царства подразумевала је и нелегалну продају, шпекуланте на рудничким територијама, за које су постојали кривични закони.⁵⁶⁰

Душанић је анализирајући стеле из Равне и околине Крупња са јасним малоазијским елементима, претпоставио да су досељенике из ових области осим рада у руднику привлачиле и друге привредне гране које су могле имати везе са њиховим завичајем.⁵⁶¹ Између осталог, заједно са локалним живљем, део досељеничке популације се бавио и пољопривредом. За сада су регистрована насеља и вила рустике на локалитетима Карауле у Ковачевцу, Ћелевац и Слатине у Великој Крсни, Анатеми у Сопоту, грађевине у Прутену, Пуриној Черги, Рту, Танасковића Чаиру, Градиница (Парцани).

3. 4. Присуство и улога војске

Присуство војске на Космају потврђено је у I и током II века. Претпоставља се да су војне трупе и након тог времена морале бити стациониране у области од виталног значаја за функционисање Империје и непрекинуту експлоатацију до IV века.⁵⁶² Делови легије IV Флавије пре кохорти су вероватно чувале и надзирале рудничку територију. Опеке са жигом ове легије чувају се у Центру за културу у Сопоту.

Војска је била ангажована у одбрани територије од непријатељских напада и пљачкаша, организацији басена, транспорту руде и радом у руднику, комплетно мењајући постојеће прилике уносећи и нове принципе и правила.

У стојничком кастрому на северној страни утврђења – Града на основу извештаја Николе Вулића налазили су се објекти за смештај посаде мешовите пешадијско – коњаничке јединице и чиновнички апарат, храм, болница, терме,

⁵⁶⁰ Dušanić 2004: 588.

⁵⁶¹ Ibid 1975: 136 – 137.

⁵⁶² Ibid 1976 u IMS I: 106.

коњушнице. У Малом Граду издвојеног широким и дубоким ровом у оквиру утврђења, био је смештен административни апарат са прокуратором и војна управа. На локалитету Град 1912. године нађен је оштећени жртвеник који је посветио Силвану „*per un beneficiarius*„ (у међувремену нестао).⁵⁶³

Милутин и Драга Гарашанин наводе постојање још два утврђења: на простору Губеревца и на локалитету Сопот – Вртаче и осматрачницу у Бабама на локалитету Мађарско гробље. Појачано присуство војске сигурно је захтевало постојање више мањих утврђења и осматрачница.

На епиграфским споменицима нађеним у Стојнику, Сопоту, Лисовићу Суводолу и Гумништу наводе се припадници помоћних одреда римске војске – *cohors II Aurelia nova*, *I Aurelia nova Passinatum civium Romanorum millitaria* (Либурни), *cohors II Aurelia nova sacrorum* (скитска), коњаничка *II Aurelia nova equitata civium Romanorum* и стално стациониране у Панонији – пешадијска *cohors V (Callaecorum) Lucensium* и коњаничка *cohors I Ulpia Pannoniorum millitaria equitata*.⁵⁶⁴ Прве четири – *cohors II Aurelia novae*, *II Aurelia nova equitata civium Romanorum*, *I Aurelia nova Passinatum civium Romanorum millitaria*, *cohors II Aurelia nova sacrorum*, биле су специјално конституисане од стране Марка Аурелија за заштиту територије. Ове војне јединице помињу се у време маркоманских ратова имајући у виду да о том периоду има и највише података.

Кохорта *II Aurelia novae* на Космају се спомиње од 179 године. Сматра се да је у руднички дистрикт стационирана одмах по оснивању око 169. сигурно до 211 до 217 као и после тог датума – до средине III века.

У Суводолу је пронађен споменик на коме се спомиње заповедник панонских помоћних одреда *C. Gellius Exoratus* префект поменуте кохорте *V (Callaecorum) Lucensium*. Остаје отворено питање да ли је она била стационирана на Космају тек у време маркоманских или раније у време Трајанових ратова са Дачанима због реалне опасности (рудници су релативно близу дунавског лимеса).⁵⁶⁵

⁵⁶³ Ibid 1976 u IMS I: 130, No. 109.

⁵⁶⁴ Ibid 1976 u IMS I: 104 – 107.

⁵⁶⁵ Ferjančić 2010: 133 – 147.

Вероватно од 161 до 169 године ангажована је и кохорта I *Ulpia Pannoniorum militaria equitata* стално стационирана у Панонији. Присуство ових кохорти сведочи о везама Космаја и провинције Паноније.

Без обзира што су рудници били под заштитом војске, нестабилност, криза која је била изазвана варварским продорима, разбојничким упадима, епидемијом куге у време Марка Аурелија, утицали су на функционисање рудника и мењање демографске слике територије. Пребацавање IV Флавије на маркомански фронт рефлектовало се на целокупно подручје па тако и на заштиту и функционисање рудника.

Десетковањем војске Марко Аурелије је принуђен на мобилизацију робова и гладијатора. Тада су у Горњој Мезији и у Далмацији подизане бенефицијарне станице и образоване посебне јединице које су носиле епитет Аурелијана формиране од разбојника – латрона Далмације и Дарданије. Никола Вулић у извештају из 1911. године, наводи да је због опасности од упада Маркомана и Квада на рудничку територију, Марко Аурелије на брзину формирао кохорте „не бирајући војнике од олоша, дарданских и далматинских хајдука“.⁵⁶⁶

Откупљени део оставе денара нађене у Неменикућама која се чува у Народном музеју склоњена је у време маркоманских ратова.⁵⁶⁷

Оловна зрна (*glans plumbea*) нађена у утврђењу потврђују да су за одбрану рудничких постројења били ангажовани и праћкаши (*funditores*)⁵⁶⁸ као редовне трупе у оквиру коњичке кохорте чија је обука подразумевала најразличитије видове борбе или као помоћни одреди страних најамника источњачког, махом сиријског, оријенталног порекла. Сиријци су имали велики утицај у области басена као вешти трговци и занатлије, а Митрин култ имао је своје присталице на Космају.⁵⁶⁹

Професионални римски војници након истека војног рока задржавани су у служби у резервним јединицама још четири године. Осим плате у току службе, као ислужени, ветерани добијали су новац или земљишни посед и своту предвиђену за трошкове сахрањивања која је исплаћивана из војне благајне.

⁵⁶⁶ Вулић 1911(1912): 287.

⁵⁶⁷ Борић-Брешковић, Црнобрња (2001 – 2002), 2005: 7 – 94.

⁵⁶⁸ Вујовић 2007: 297 – 313.

⁵⁶⁹ Dušanić 1976 u IMS I: 128, No. 104.

Могли су да бирају место пребивалишта након завршене војне каријере. Поједини су остајали у месту где су служили, или би се враћали у крај одакле потичу.⁵⁷⁰

Faustus пореклом Либурн, ветеран кохорте Aureila Nova Pasinatum и Publius Aelius Victorinus ветеран II Aurelia novae након завршене службе остали су на Космају.⁵⁷¹ За разлику од поменуте двојице, Iulius Iulianus војник alae I Augusta Ituraeorum sagittariorum која је била стационирана у Панонији Инфериор после војне службе као ветеран вратио се на Космај.⁵⁷²

Вотивне споменике виши официри, војници већег имовног стања посвећују врховном божанству – Јупитеру. На породичном споменику квалитетне израде ветерана Publiusa Aeliusa између осталог налази се и рељефна представа Херакла који је због своје симболике био омиљен међу војницима.⁵⁷³

Војници су заједно са становништвом сахрањивани на Гомилицама. Део војничког каричастог оклопа (lorica hamata) нађен је на некрополи у гробу 240 (сл. 147). Овакви примерци познати са територије западне Европе, нађени су и у Сави код Сремске Раче, Сремској Митровици, Сотину.⁵⁷⁴ Оклоп је могао бити власништво активног војника или ветерана вероватно из оближњег стојничког утврђења. Сахрањен је у доба Хадријана као и покојник чији су остаци похрањени у гроб 65 у коме су сачувани гвоздени закивци – део ђона кожних чизама.

Изнад гробова 253, 254, 255 и у гробу 309 нађене су амфоре које су имале функцију гробног обележја, либационих цеви. На основу новца Хадријана и Антонија Пија сахрањени су у првој половини, средином II века. У Бољетину су у амфоре положени остаци спаљених покојника. По неким ауторима у питању је истовремено заједничко покопавање војника погинулих у сукобу (funus militari), по другима, могу припадати и војницима из оближњег утврђења.⁵⁷⁵

Примерак зооморфне фибуле (сл. 148) квалитетне израде у облику делфина са прецизно урађеним репом у виду трозупца из гроба 171 познатог апотропејског и култно-митолошког значења можда је био власништво војника повезаног са оближњим пристаништем у Ритопеку.

⁵⁷⁰ Ферјанчић 2002: 165, кат. 396.

⁵⁷¹ Dušanić 1976 u IMS I: 126, No. 99; 136, No. 120.

⁵⁷² Ibid 1976 u IMS I: 133, No. 115.

⁵⁷³ Ibid 1976 u IMS I: 136, No. 120; 129, No. 106.

⁵⁷⁴ Брукнер, Даутова-Рушевљан, Милошевић 1987: 16.

⁵⁷⁵ Јовановић 1984: 120.

4. Некропола Губеревац – Гомилице у односу на античке некрополе у рударским подручјима на територији Србије

На простору басена рекогносцирањима и сондажним ископавањима установљено је постојање преко двадесет некропола. Већина је уништена ерозијом и нелегалним ископавањима. Некропола на Гомилицама која је предмет рада, за сада је једина систематски истраживана.

На основу података из документације на регистрованим некрополама сахране су вршене у гробовима типа Мала Копашница – Сасе и у зиданим гробницама типа *area maseia cincta* које су делимично истражене на локалитету Река, Главчинама, Прутену у близини Гомилица⁵⁷⁶, Слатини⁵⁷⁷, вероватно и на Рту у оквиру некрополе.

Гробница у Слатини се издваја по томе што је у њој похрањен оловни реципијент, осуариј израђен од секундарно искоришћеног оловног саркофага који је могао садржати две или три урне. Оваква фунерарна пракса доводи се у везу са утицајима из Далмације, ретко је примењивана у Горњој Мезији. Забележена је само на Виминацијуму.

У оквиру некрополе на локалитету Река истражене су две зидане гробнице чији је унутрашњи простор рашчлањен на више просторија (у гробници 1 уочене су три а у другој гробници две).

У гробницама су нађени фрагменти фреско малтера, мермера, оловних саркофага, керамичке и стаклене посуде, накит, новац, масивни сребрни прстен у облику спирално увијене змије.⁵⁷⁸ Осим уобичајених облика посуда прилагани су у већем броју глеђосани и бојени примерци као и фирнисоване посуде и рађене у тера сигилата техници, финије израде, танких зидова које нису прилагане на Гомилицама и Рту.

Гробна конструкција и налази у гробницама указују на социјално богатији слој становништва и виши степен прихватања различитих утицаја – из источних и западних провинција уз доследно примењивање начина сахрањивања карактеристичног за овај простор пре доласка Римљана.

⁵⁷⁶ Документација Народног музеја у Београду.

⁵⁷⁷ Поп-Лазих, Јовановић, Мркобрад 1992: 135 – 142.

⁵⁷⁸ Глумац 2014: 167 – 173.

Гробнице овог типа констатоване су и на некрополама у Дукљи (Doclea) и Коминима (Municipium S...) у којима се за разлику од некропола на Космају примењују оба облика сахране а махом похрањују стаклене, минимално керамичке посуде.⁵⁷⁹

Спорадични налази оловних и камених саркофага (који се и данас налазе на Космају) упућују на постојање више гробница рађених по узору на сепулкралне конструкције из северне Италије, односно Аквилеје пропагиране као што је то случај и са осуаријима, досељеним становништвом из Далмације.

Напоменули смо да је већина некропола на Космају само констатована, или је наведено да су уништене ерозијом и нелегалним ископавањима, као што је то случај и са некрополом на Рту у близини Гомилица.

Откупљени предмети који се чувају у Народном музеју нађени у гробовима на Рту, Гомилицама (?), Ћумурани, Пуриној Черги, Цераку, Бабама, Суводолу, Губеревцу, Главчинама – узимајући са резервом наводе налазача – аналогни су примерцима из истражених гробова на Гомилицама, истог хронолошког опредељења, поједини су и луксузнији (златни и сребрни накит, геме, предмети од ћилибара).

Поредећи некрополе на Гомилицама и Рту можемо установити да се разлика огледа у конструкцији сепулкралног простора код појединих гробова – камени венац на Гомилицама односно правоугаони камени зид на Рту са статуетом Амора у оквиру гробнице. У овако конструисаним просторима (кружни или правоугаони) у оба случаја сахрањивана је локална аристократија и чланови њихових породица.

Истраживањем већине рударских подручја на простору Србије, за коју се условно може рећи да је велика рударска област, махом су доступни подаци о експлоатацији, рударењу у много мањој мери о начину сахрањивања.

Услед слабе истражености, непубликованих или неадекватно публикованих резултата не можемо створити прецизну слику која би помогла у доношењу закључака о сличностима или разликама у начину сахрањивања на некрополи Гомилице у односу на остале у рударским областима Србије.

⁵⁷⁹ Цермановић-Кузмановић, Велимировић-Жижић, Срејовић 1975: 30 – 33.

О постојању некропола на Авали немамо података, у области Рудника констатовани су остаци рударских активности од праисторије до средњег века⁵⁸⁰ на Копаонику локалитети уочени рекогносцирањем без навођења некропола.⁵⁸¹

Поредећи некрополу на Гомилицама са некрополама хомогеног и хетерогеног карактера на простору данашње Србије, могу се уочити сличности и разлике како у гробној архитектури тако и у похрањеним прилозима.

Овај гробни облик примењиван на Космају и у другим областима у литератури назван по локалитетима Мала Копашница код Лесковца⁵⁸² (где су истовремено присутне обе гробне форме) и Сасама око рударског центра Домавија (Сребреница) са којима су горњомезијски рудници били у вези и где се наводи постојање и треће варијанте.⁵⁸³

Сахрањивање на домавијским некрополама вршено је од прва половине II до средине III века осим на Караули од друге половине I прве деценије III века. У Малој Копашници нешто касније – од друге половине II до почетка IV века.

Сапљивање покојника вршено је на устринуму мада је остављена могућност да је на Великом платоу у Сасама сахрана у МКС II вршена над гробом. Осим сличности у гробној конструкцији оно што их разликује од гробова на космајској некрополи је обичај испирања костију покојника од земље гарежи и пепела забележено само на некрополи на Караули у Сасама као и постојање махом војничке некрополе на Чадоришту са приложеним оружјем и оруђем што се тумачи порастом војничког становништва током II века.

Истовремено похрањивање крчага, бокала, пехара, здела рађених руком, огрлица од стаклених перли (што није карактеристика космајске некрополе) Драгослав Срејовић тумачи присуством јаког аутохтоног елемента касније донекле трансформисаног присуством војске и појачаном експлоатацијом.

У Малој Копашници спорадично се појављују сахране у гробовима са конструкцијом од камена и опека и у урни. Као и у Сасама за разлику од гробних прилога на Гомилицама, уобичајено је похрањивање пехара и шоља рађених

⁵⁸⁰ Јовановић, Минић, Мркобрад 1987: 50.

⁵⁸¹ Томовић, Богосављевић-Петровић 1996: 107 – 113; Михајловић 1997: 147 – 158.

⁵⁸² Зотовић 1968: 19 – 31; Документација Народног музеја у Лесковцу (подаци о најновијим истраживањима у Малој Копашници нису укључени у рад).

⁵⁸³ Baum-Srejović 1959: 23 – 54, T.I-XVIII; Baum-Srejović 1961: 3 – 31, T.I-XVIII; Baum-Srejović 1963: 7 – 48; Basler 1999: 115 – 117.

руком од непречишћене глине, грубе израде и лоше печених, огрлица са перлама од стаклене пасте, златног накита карактеристичног за дако – мизијски и карактеристичних здела правоугаоног, четвртастог облика, грубе фактуре које се везују за трачки културни комплекс.

Ове посуде – зделе уочене су на некрополама мањих насеља у јужном и југоисточном делу Србије ка Бугарској и Македонији⁵⁸⁴ опредељене од II до IV века где се у гробовима похрањују скромни прилози – спорадично лонци, пехари идентичне израде и са печатним орнаментом. Четвртасте посуде су могле бити коришћене у култу или су у њима на основу нађеног садржаја похрањени остаци спаљеног покојника.⁵⁸⁵

На поменутих некрополама у јужном и југоисточном делу Србије гробне јаме су плитке, овалне, кружног, елипсоидног облика поједине усечене у стену оивичене кружном каменом конструкцијом уз јаму мањег пречника од каменог венца на Гомилицама или су прекривене кружном каменом површином. Уочавају се и плитке елипсоидне и кружне етажне раке са јамама укопаваним уз ивицу етажа а код појединих гробова није установљена ритуална пурификација.

Некрополе се повезују са трачким племеном са јаком праисторијском традицијом, трибало – дарданском етно – културном асимилацијом односно трибало – мизијском.

Приликом заштитних ископавања на Коридору 10, деонице E75 у Давидовцу код Бујановца уочени су идентични гробови са плитком, скоро кружном јамом који се могу повезати и са гробовима из Кршевице са цилиндричном јамом и плитким етажом.

На облик гробова са плићим јамама малих димензија и скромним прилозима регистрованих у српском и румунском Подунављу, између осталог и у Бољетину, Ушћу Слатинске Реке утицао је донекле измењен дачки гробни облик сахрањивања у урнама.

На простору већих градских центара, као што је Сочаница (Municipium DD),⁵⁸⁶ Улпијани⁵⁸⁷ Белој Паланци (Remesiani), Равни (Timacum Minus), Pincumu,

⁵⁸⁴ Булатовић, Чершков 2007: 141 – 157.

⁵⁸⁵ Усмено саопштење Софије Петковић.

⁵⁸⁶ Čerškov 1970: 9, 56 – 58; Fidanovski 1988: 11 – 37, T. 1 – 12.

⁵⁸⁷ Паровић-Пешикан 1981: 57 – 74, T. I – VIII.

Егети⁵⁸⁸ Улпијани⁵⁸⁹ истовремено је примењивана инхумација и кремација и гробови под тумулима.⁵⁹⁰

У Сочаници на Равништу откривена градска некропола инхумираних покојника II до III века док су остале две (Рудо поље и Присоје) хетерогене. У гробовима спаљених покојника сахрањивање је вршено у обичним плићим јамама као и у Пинкуму, Егети, Белој Паланци, које су биле испуњене остацима са ломаче и малобројним прилозима. На Рудо пољу (у једном гробу приложени су златни листићи) по Слободану Фидановском сахрањено је дарданско домородачко становништво, на присојској и равништанској – досељеници оријенталног и грчког порекла.

У Улпијани осим гробова типа Мала Копашница – Сасе I и II констатована је хумка у чијем средишту је гроб етажног типа, озидан опекама, у коме су се налазили остаци спаљене покојнице и богати гробни прилози на основу којих се претпоставља трачки етно – културни ентитет покојнице.

Космајски басен се налази у близини већих градских центара – Сингидунума и Виминацијума, Сирмијума. Истраживањима на простору најближег – Сингидунума откривени су гробови инхумираних и спаљених покојника опредељених у другу половину II до средине III века.⁵⁹¹

Констатовани су гробови обе варијанте – махом МКС II, мање МКС I и устринум, гробови у облику бунара, конструкција од опека и камених плоча и керамичка урна. Као и на Гомилицама, након спаљивања на устринуму остаци су измешани са остацима гарежи, а идеја груписања керамичких посуда забележена је у неколико етажних гробова.

Највише су заступљени крчази, мање пехари, минимално лонци, по један примерак зделе и тањира, светиљке (најчешће фирма) и новац. Похрањивани су идентични облици крчага и тип са хоризонтално разгнутим ободом, пехари са једном дршком (ретко на Гомилицама), бокали који се не прилажу на космајској некрополи. Истовремено за разлику од Гомилица, стаклене посуде су минимално похрањене.

⁵⁸⁸ Петровић 1984:155 – 156

⁵⁸⁹ Јовановић 1984: 100, 114 – 115.

⁵⁹⁰ Петровић 1976: 91- 110; Јовановић 1984: 112, карта 21.

⁵⁹¹ Поп –Лазих 2002: 7 – 96.

На виминацијумским некрополама (Више гробаља, Пећине, Пиривој, Код Кораба, Над Клепечком) истовремено је примењивана инхумација и спаљивање покојника у гробовима МКС I и МКС II од краја I до IV века.⁵⁹² Остаци спаљеног покојника похрањивани су и у урне рађене руком, у гробове са конструкцијама од опека а изнад гробова уочене су оловне либационе цеви и амфоре као и на Гомилицама. Устринум је констатован само на Пиривоју, а зидане гробнице Над Клепечком.

Оно што је заједничко са Гомилицама је чињеница да су посуде и светиљке рађене за потребе сахране. Похрањени прилози су махом идентични похрањеним на губеревачкој некрополи (коштане игле, огледала, шкољке, теракоте). Разлика је у типолошки разуђенијим примерцима крчага, пехара са једном дршком, похрањивању посуда рађених у тера сигилата техници, предмета свакодневне употребе и накита. Скоро идентична ситуација је и на некрополи спаљених покојника у оближњој Дубравици (Маргуму)⁵⁹³.

У Сирмијуму је констатовано неколико некропола где махом доминирају гробови спаљених покојника у облику бунара, у мањој мери гробови са запеченим зидовима.⁵⁹⁴

Оно што морамо напоменути је и начин сахрањивања на некрополама у рудничким областима данашње Румуније који се разликује од дачких гробова односно присуством гробова Мала Копашница – Сасе прве варијанте.⁵⁹⁵ На епиграфским споменицима спомињу се депортовано илирско становништво између осталих Пирусти и колонисти различите етничке припадности вични рударењу. По многим карактеристикама (поред виминацијумских и некропола Сингидунума) као што је конструкција гробова и прилози сличне су космајској некрополи. Између осталог, јаме су махом правоугаоне, поједини гробови окружени су каменим венцем, ситнијим и крупнији камен коришћен је у конструкцији зидова јаме и за њено покривање.

И овде је присутно похрањивање три крчага у гроб (лагене, ретко ојнохое), идентичних типова балсамарија, светиљки, пехара (типолошки разуђенијих),

⁵⁹² Korać, Golubović у: Viminacium: Više grobalja 2, knj. 3, 2009.

⁵⁹³ Јовановић-Цуњак 107 – 122.

⁵⁹⁴ Милошевић 2001: 159 – 188.

⁵⁹⁵ Simion, Apostol, Vleja у Alburnus Maior II, 2004; Damian у Alburnus Maior III, 2008; Damian у Alburnus Maior I, 2010.

кадионица (увек исти тип али другачији од космајског), здела и лонаца. Осим спорадичних налаза ножева, предмети свакодневне употребе и накит нису прилагани.

На рударским некрополама у Србији доминантније су сахране у гробовима прве варијанте у односу на етажне. У Дукљи, Копашници и Сасама конструкције гробних форми се поклапају, али су прилози потпуно другачији – доминација стаклених посуда у Дукљи и похрањивање руком рађених посуда, стаклених перли и ножева у Копашници и Сасама.

У градским римским центрима јужне и југоисточне Србије гробне конструкције су другачије формиране– у питању су неправилне, плитке махом овалне јаме. Овако формирана гробна конструкција карактерише и некрополе у мањим насељима на овом простору.

Разлика у односу на Гомилице уочава се (као и на некрополама у Сасама) и у похрањеним гробним прилозима – руком рађена керамика, похрањивање перли од стаклене пасте, златног накита, ножева... што се вероватно може тумачити потребом, жељом локалног становништва да обред прилагања дарова остане непромењен, или да су, што посебно може да се односи на мање средине, били ван већих градских центара и комуникација.

Конструкција, правилнији облик гробне јаме карактеристичан у већој мери и за Гомилице, идентични прилози у гробовима на некрополама Виминацијума и Сингидунума иду у прилог чињеници што је логично и очекивано, њихове велике узајамне повезаности. Истовремено постоје сличности у конструкцији гробова (мада су и овде доминантне сахране у гробовима прве варијанте) и у похрањеним прилозима (где су разлике незнатне) са некрополама у Дакији што се може тумачити присуством депортованог становништва у ову рудничку област.

5. Закључна разматрања

Некропола Гомилице налази се на узвишењу, једној страни падине у близини реке Прутен. Подразумевајући повезаност два света, веровање да покојник наставља да живи и након смрти и да постаје чувар заједнице, као и познато симболско значење воде, претпостављамо да је сакрални простор некрополе као свето место симболично одабран.

Условна подела на северозападни (западни) и југоисточни (источни) део истражене површине приметна је узимајући у обзир њен средишњи део где се констатује већи простор (хијатус) без сахрана.

У овом делу налазе се гробови обе варијанте и гробови за које не знамо којој гробној варијанти припадају у којима нису похрањени прилози и који као да су на овом простору груписани и „изоловани“. Поменути гробови без прилога, поред великог простора без сахрана између њих, на неки начин наглашавају, потцртавају хијатус између источног и западног дела.

Већи простор између гробова приметан је и на источној половини Гомилица. На генералном плану видљиво је да у педесет шест квадрата источног дела, који чине скоро трећину истражене површине, гробови нису констатовани. На основу тога може се претпоставити да се ради о рубу некрополе или да су сахрањени међусобно били повезани по етничком, родовском, социјалном принципу.

Гробови МКС I опредељени од друге половине I до III века махом се налазе у овом делу истраженог простора. Истражени су у прве две кампање систематских ископавања, 1961. и 1962. године, а у документацији су конструкције идеално представљене. Стиче се утисак да, осим поделе на северозападни (западни) и југоисточни (источни) део Гомилица са „груписаним“ гробовима без прилога у средишњем делу, постоји и нека врста поделе која се односи само на гробове типа МКС I, већином концентрисаних на источној половини.

На основу архитектуре и похрањених прилога архаичнији су у односу на гробове друге варијанте. Архаичност се више препознаје код гробова овалне раке који као да су у односу на правоугаоне сведенији и са скромнијим гробним

прилозима. У већини случајева имају правилно формирану правоугаону раку заобљених углова (која је код појединих издужена елипсоидна), у много мањем броју овалну са махом правилно формираном гробном јамом.

Махом су оријентисани североисток – југозапад у мањој мери северозапад – југоисток (неколико гробова који су констатовани на западној половини некрополе), много мање север – југ или исток – запад.

На идеално представљеним скицама нису назначени трагови дрвета, дрвених греда којима су облагани зидови јаме приликом ритуалне и практичне пурификације, или назнака да су коришћене као прекривач или носилка који су назначени код гробова друге варијанте. Код два гроба – 74 и 168 видљиве су унутрашње и спољашње паралелне контуре гробне раке у хоризонталном нивоу у горњој зони, не и у гробној јами.

Претпостављамо да је шири оквир траг покривача који је временом уништен јер са источне и западне стране нема гробова који би услед недостатка простора могли утицати на њихов облик или је шири оквир формиран за даћу над гробом и на тај начин издвојен, наглашен.

Трагови гаражи назначени су само код појединих гробова, а у јами су као и код етажних, нађени ексери већих и мањих димензија.

На основу нађених ексера, окова и стега у гробовима (у много мањем броју него код гробова друге варијанте) постоји могућност да су остаци покојника преношени са устринума на носилкама или у дрвеном сандуку, што непотпуном документацијом не можемо потврдити.

Истовремено мањи је број гробова МКС I код којих је камен коришћен у конструкцији. Камен је био део конструкције дванаест гробова коришћен за фиксирање зидова као потпора. Један од разлога је терен који је на западној половини некрополе стеновитији. Девет гробова се управо налазе на овом, западном делу некрополе.

Не искључујемо могућност да је камен коришћен и као обележје. Камен је као и код гробова МКС II стављен на различите начине – на зидове и дно јаме, наслаган преко раке или је поређан у виду венца као обележје. Као покривач преко раке стављено је веће камење код гробова у којима нису констатовани прилози од којих у два нису назначени трагови гаражи и пепела.

Могуће је да су неки од поменутих могли бити кенотафи као и поједини без означених трагова гаражи и пепела у јами са приложеним даровима.

Гробови МКС II у којима је сахрањивање вршено у истом хронолошком распону налазе се на простору целе некрополе, више концентрисани на западној половини где су и гушће распоређени.

Већина је оријентисана северозапад – југоисток, а на источној половини североисток – југозапад. Много мањи број, као и код гробова прве варијанте, има другачију оријентацију (север – југ, исток – запад).

Рака је, као и гроб у ужем смислу, код већине правоугаоно формирана, заобљених углова понекад скоро овална, трапезоидна. Гробови ка северозападу су неправилног облика што је било условљено стеновитим тереном и близином сахрањивања.

Код МКС II констатовани су гробови закошено правоугаоног облика, неправилног, несиметрично постављеног гроба у ужем смислу у односу на етаж.

Димензије гроба у ужем смислу МКС II углавном се поклапају са димензијама гробова прве варијанте, осим оних формираних у стени код којих је гробна рака знатно већа што је вероватно било условљено тереном.

На западној половини некрополе приметно је периферно засецање ивица етажа изазвано каснијом сахраном без угрожавања ужег сакралног језгра, што може иницирати евентуални централни положај гробног обележја, а истовремено је и знак поштовања сакралног простора претходне сахране. Могуће постојање надгробних обележја, дислоцираних или временом уништених (камен, олово, либационе цеви, опека), код ових гробова је видљивија.

Камен је био део конструкције коришћен као потпора за фиксирање страна и дна гроба у ужем смислу, око њега и око етажа, у сто двадесет три (скоро половини) гробова друге варијанте изазвано и стеновитим тереном на западној половини простора. Осим тога, камене плоче нађене су изнад гробова, а поједини гробови били су покривени каменим плочама и већим ломљеним каменом или је већи камен стављен на средину јаме. У гроб 50 камен је стављен попреко на средину гроба у ужем смислу, можда употребљен и у току погребног ритуала, а за гроб 251 наводи се да се изнад раке налазио слој, односно површина набаченог ситнијег камења.

Уз зид доњег етажа гроба 269 нађена је плоча од олова са закивцима (обележје?) која је претпостављамо ерозијом тла дислоцирана.

Оловне либационе цеви нађене у гробовима осим за обележавање гроба имале и религиозну – ритуалну функцију у току вршења обреда: у тренутку сахране, давања помена покојнику у одређеним временским размацама, и приликом сваке посете гробном месту. Њихову појаву код нас не можемо потпуно приписати доминацији и грчком утицају; пре их можемо тумачити као полазни импулс са ових простора који има локалну еволуцију.

У гроб 309 похрањена је амфора сачуваног обода, дршки и горњег дела реципијента. Немамо података да ли су у њој нађени остаци спаљеног покојника. Заједно са фрагментима посуда коришћених у току даће изнад гроба 254 нађене су две дршке амофре, а дршка и обод између поменутог гроба 254 и гроба 256.

Иначе обичај похрањивања у амфоре редак је у Горњој Мезији. Претпоставља се да се ради о истовременом заједничком покопавању војника погинулих у сукобу (*funus militarii*) или војника из оближњег утврђења. Амфоре на некрополи могле су бити коришћене за либацију.

За лонце, због непотпуне документације, нисмо сигурни да ли су имали функцију урне.

За разлику од гробова прве варијанте у етажним је налажен већи и мањи број ексера у већини гробова поједини и са закривљеним врхом коришћени у конструкцији дрвене оплате. Најчешће су били разбацани по јами али и груписани на средини гроба у ужем смислу у једну или две гомиле (у гробовима где су прилози стављени уз зидове), затим груписани на једној а прилози на другој половини гроба (гробови 156, 210, 217, 219, 238, 254) или су налажени и на етажу, што може бити знак постојања дрвеног сандука или носилке у којима су пренети остаци покојника са устринума.

На постојање сандука упућују налази бронзаних дршки и делови оплате, окова и засуна браве, шарке, гвоздених предмета у виду дршке који су осим као делови кутија за личне предмете могли имати и ту функцију. Приликом сондажних ископавања 1960. у гробу 10 (окруженог каменим венцем) нађено је десетак већих правоугаоних фрагмената бронзане оплате (делови већег дрвеног сандука ?).

Ритуална и практична пурификација код гробова МКС II видљива је и по сачуваним траговима облица (дрвета) коришћених и као покривач, што је констатовано између осталог и на Виминацијуму. Немамо података о димензијама запеченог слоја на зидовима и дну раке који би могли помоћи у доношењу закључака о степену запечености. Претпостављамо да су у току облагања зидова раке дрвене греде премазиване мастима чиме би се додавањем грања убрзао процес пурификације.

Колико је било битно доследно применити обред, уочава се код гробова делимично усечених у стену ка северу – северозападу, код којих су, без обзира на стеновит терен назначени трагови пурификације.

Већ смо напоменули да су за разлику од гробова МКС I минимални или већи трагови гарежи и пепела нађени и на етажу, што сугерише са које стране су остаци пренети у јаму. У гробном записнику само се за поједине етажне гробове наводи да су у гробу у ужем смислу нађене карбонизоване кости покојника.

Узимајући у обзир да су рудари добро познавали процес сагоревања и да су та искуства примењивали приликом кремације, минимални трагови гарежи у јами су подразумевани. Високим температурама, коришћењем животињске масти и лоја приликом кремирања процес је био усавршен. У случају веће количине гарежи, остатака костију покојника и пепела постоји могућност да обред кремирања због неподвижених околности није завршен до краја, да гробна јама пре полагања остатака није очишћена од гарежи, карбонизованих остатака дрвета и грања коришћених приликом пурификације, или је степен кремираности зависио од материјалних могућности сахрањених.

У записнику за гроб 290 наводи се да су на унутрашњим зидовима раке нађени остаци угљенисаног дрвета. Ово је једини податак из документације на основу кога можемо закључити да дно и зидови гроба нису очишћени пре полагања остатака спаљеног покојника што не можемо тврдити за остале гробове на некрополи.

Као и код гробова прве варијанте, не треба искључити могућност да се код гробова без гарежи и пепела (са или без прилога) ради и о кенотафима, где је обред редукован (без кремације).

Већа количина гаражи и пепела можда може бити и доказ да је гроб накнадно отворан. Да су гробови накнадно отворани сведоче видљиве двоструке контуре појединих гробних целина на сачуваним скицама што је констатовано на некрополама и са кремираним и скелетно сахрањеним покојницима, као и на некрополама где су истовремено примењене обе врсте сахране (кремација и инхумација).

Такође и гробови са три (гроб 216) или четири етажа (гроб 201) сугеришу да је у њима сахрањено више покојника.

Обављане даће прилагањем жртви након сахране, као и у одређеним данима прописаних календаром и данима битним за породицу, вршено је и на Гомилицама, судећи по сачуваним спорадичним налазима керамичког и стакленог посуђа и светилки изнад гробова. Немамо података да ли су око или у близини гробова постојале жртвене површине, кулине. На основу назначене површине са запеченом земљом између гробова 304 и 305, у западном делу истраженог простора некрополе, претпостављамо да су постојале и да су ерозијом тла уништене и нису могле бити уочене.

На постојање два устринума на западној и источној половини Гомилица између осталог сведочи и оријентација гробова на некрополи. Као што смо напоменули, на источној истраженој половини гробови су оријентисани североисток – југозапад, а на западној северозапад – југоисток. Мањи број гробова обе варијанте оријентисан је север – југ односно исток – запад.

Гробови у средишњем делу некрополе подједнако удаљени од оба устринума различито су оријентисани. Оријентација је условљена и конфигурацијом терена, добом дана када је вршена сахрана, као и потребом чланова заједнице за сахраном једних поред других.

Око устринума 1 налазе се гробови без прилога обе варијанте и гробови са скромнијим прилозима, док је потпуно другачија ситуација око устринума 2 где су они густо распоређени.

На основу доступне документације уочава се и прекид у обављању обреда на устринуму 2, хијатус видљив на основу стерилног слоја без гаражи, пепела, керамике, те његово поновно спровођење. Разлоге напуштања обреда можда можемо тражити у великој концентрацији гробова око устринума 2 и у његовој

близини. Поједини гробови су или два пута отворани или је каснијом сахраном захваћен део етажа гробова без ремећења ужег сакралног језгра. Заједно, ово би могло да указује и на сахране током епидемије посебно уколико је тачан податак о куги која је владала за време Марка Аурелија.

Претпостављамо да су од друге половине I века оба спалишта истовремено била у функцији, да би у кратком временском периоду (средином II века ?) на целокупном простору некрополе обред обављан само на устринуму 1 да би касније опет био вршен на оба до средине III века.

У гробовима обе варијанте прилози су стављани на средину, уз зидове, по површини преко остатака пренетих са ломаче, а у гробовима друге варијанте истовремено су нађени у јами и на етажу (кадионице, светиљке, балсамарији, крчази) или су се сви прилози налазили на етажу.

Код појединих гробова са предметима на етажу испоштована је и идеја извајања простора – етаж за приложене дарове (на којима нема трагова горења) а гроб у ужем смислу за похрањивање остатака спаљеног покојника.

Уочено је да се гробови обе варијанте са принципом прилагања прилога уз зидове јаме најчешће налазе један до другог.

Стављени су и само на једној половини јаме док је други део био одређен за остатке спаљеног покојника. Похрањивање предмета на једној половини јаме регистровано је у гробовима овог типа на Виминацијуму, у Доклеји, Сасама, у гробовима латобичког хоризонта сахрањивања у Норику и Горњој Панонији, где је идејна концепција свесног издвајања простора манифестована нишама и преградним зидом. На Гомилицама простор није физички и стриктно подељен оградом.

Примену такве кулне праксе не можемо са сигурношћу приписати утицајима са других простора где је то уобичајено. Можемо само да претпоставимо да постоји могућност да су сахрањени потицали са ових простора, да се ради о некоме ко је дошао у заједницу и на тај начин применио редуковани принцип обредног култа уобичајеног за простор одакле долази. Подела простора могла је бити учињена и из практичних разлога, или несвесно, без промишљања.

Новац пренет са устринума, као и светиљка – по правилу типа фирма лампе, без и са ознаком радионице – у гробовима обе варијанте најчешће су

нађени на средини јаме. У гробном записнику се наводи да су нађене и кости жртвованих животиња. За разлику од новца са траговима горења, светиљке су без трагова употребе. Мањи трагови горења на кљууну уочени су само на пет примерака из гробова 88 и 90 који припадају типу МКС I и гробова 204, 331, 346 типа МКС II. Симболика приложеног новца и светиљки је позната, а у гробовима прве варијанте су често једини гробни прилог.

Са ломаче су у гробове обе варијанте пренети и фрагментовани балсамарији деформисани услед високих температура. Садржај у балсамаријама, без обзира да ли је у питању вино или нека друга ароматична течност, ритуално је коришћен приликом кремације на устринуму. У гробовима су прилагани из истог разлога, а поједини су можда били амбалажа за парфеме, креме и мелеме потребне покојнику.

Укупан је утисак, посебно у случајевима када су предмети похрањивани уз зидове јаме, да се при полагању „дарова“ водило рачуна о њиховом распореду, који је вероватно био ремећен једино ванредним околностима. Предмети су брижљиво груписани – нпр. глинене посуде заједно, стаклене посуде супротно. Можда се „уредношћу“ и пажљивим похрањивањем, „прављењем реда“ свесно или подсвесно истицало поштовање и испољавала емотивна повезаност са покојником. Уколико схватимо да гробно место представља „другу кућу“ то је разумљиво.

Гробови обе варијанте са брижљивим распоредом прилога налазе се у близини један другог. Уз зидове јаме прве варијанте похрањени су само крчази или само светиљка, понекад са још једним гробним прилогом – новцем, балсамаријумом, зделом. Предмети су, осим новца налаженог на средини јаме, стављани уз једну страну гроба, наспрамно у угловима јаме, или у сва четири угла.

У половини истражених гробова МКС II на целом истраженом простору некрополе прилози у много већем броју похрањени уз зидове јаме. У скоро половини ових гробова на различите начине похрањена су три крчага за три либације: сва три уз један зид, наспрамно уз зидове формирајући троугао, или положени у један угао јаме. Принцип груписања посуда може се приметити и код осталих посуда (пехара, балсамарија).

У односу на гробове прве варијанте, прилози су бројнији и разноврснији. Осим посуда и светиљки у гробовима друге варијанте чешће је прилаган накит, инструменти коришћени у медицини, козметици, апотекарству, предмети свакодневне употребе.

Новац је чешће био прилог него у гробовима прве варијанте, а у два су похрањени сребрни примерци ковани за време Флавијеваца односно Трајана.

Гробови МКС II са каменом у конструкцији, на западној половини некрополе, гушће су распоређени и имају богатије прилоге, осим гробова код којих су предмети похрањени на средину јаме и оних који се налазе на источној половини сакралног простора. Поједини су усечени у стену, тако да је она природно искоришћена у гробној конструкцији и можда као обележје. Можемо рећи да су сахрањени припадали имућнијем слоју становништва.

Поједини предмети полагани су и испод камена поређаног око јаме, као што је то случај у гробу 186, у који је стављена бритва.

Осим уз зидове, прилози су похрањивани и по површини јаме. Гробови са прилозима по површини а који припадају типу МКС I на источној половини некрополе, као и етажни гробови који су већином на западној половини, нису правилно груписани и формирано један до другог, већ до гробова са предметима уз зидове обе варијанте или до гробова без прилога. Предмети су без трагова горења, осим фирма светиљке из гроба 109 која има мање трагове горења на кљуну.

Упадљиво је похрањивање по две идентичне посуде у гроб 119 (МКС I) – два лонца, два крчага, два пехара и два новца који као да су намењени за два члана породице. Лонци су могли имати функцију урни што непотпуном документацијом не можемо тврдити.

Гробови са предметима на средини јаме су сиромашнији прилозима што је карактеристика гробова обе варијанте на Гомилицама. Прилаган је новац, фирма светиљке, балсамаријуми. Новац кован за време Флавијеваца, Хадријана и примерци оквирно датовани у другу половину I, II и II-III век, најчешће је био једини прилог пренет са устринума. Очигледно је у већини случајева било битно приложити само новац или неки други предмет, што може сведочити о економском статусу сахрањених и чланова породице, заједнице.

У трећини гробова типа МКС I (30,68%) прилози нису били похрањени. Концентрисани су у средишњем делу некрополе, заједно са гробовима без прилога МКС II типа и гробовима без прилога за које не знамо којој гробној варијанти припадају. Осим економских, социјалних разлога и код ових гробова као и код поменутих са скромним прилозима може се претпоставити да је непохрањивање дарова било изазвано и непредвиђеним околностима.

Сакрални простор осам етажних гробова окружен је каменим венцем, зидом. Камен је везиван земљом (сухозид) или малтером, или у комбинацији земље и малтера. Приближно су истих димензија, пречника око пет метара, ширине од 0,50 до 0,60 метара.

Гробови са овом конструкцијом нису груписани и не постоји правилност њиховог положаја у односу на целокупни истражени простор некрополе, као ни правилности у односу један на други. Оно што можемо уочити је да постоји празан простор између зида и осталих гробова у близини, чиме се вероватно наглашава посебност овако формираних породичних гробова и њихов социјални статус.

Припадници имућнијег слоја заједнице (родовска аристократија) сахрањени су у гробове окружене каменим венцем што је на неки начин истакнуто њиховом издвојеношћу, „изолованошћу.“ Најближи гробовима 144 и 200 су гробови са скромним прилозима у којима су можда сахрањени чланови послуге нижег социјалног статуса а око гроба 150 гробови су радијално распоређени што може бити условљено њиховом социјалном повезаношћу.

Супротно – најближи гробовима 150 и 126 су са богатијим прилозима дефинисани као гробови у којима су могле као и у великом броју гробова на Гомилицама бити сахрањене женске особе. Забележено је да је жена била власница рудника или су као особе од поверења заузимале високо место у рудничкој администрацији.

У овом случају имамо комбинацију, односно истовремено примењена два облика формирања сакралног простора: спољашњи – камени венац, зид као заштиту и формиран гроб МКС са каменом коришћеним у његовој конструкцији. Не искључујемо могућност да су били тумули, узимајући у обзир напомену за

гроб 297, који је усечен у стену. На тај начин камени венац је могао бити део конструкције мањег тумула над гробовима.

Питање етничке припадности сахрањених генерално за гробове типа МКС и са овако примењеном конструкцијом различито је тумачена. Асоцијације старије праисторијске традиције сахрањивања под тумулима већих димензија (ограђујући се од премиса везаних за сам настанак оваквог типа гроба, задржавајући се само на каменом венцу, конструкцији), налазимо код кнежевских гробова старијег гвозденог доба (Атеница, Нови Пазар, Пећка Бања, Пилатовићи, Гласинац).

Кружним каменим венцем ограђени простори за један или два породична гроба у гробовима Мала Копашница – Сасе већином прве варијанте, нађени су у Ступу код Сарајева, Сасама (Сребреница), као и на простору Дакије и Тракије. Истраживањима у области Roşia Montană (Alburnus Maior) констатовани су гробови МКС I ограђени каменим зидом. У Дакији је потврђено досељавање илирског становништва, посебно Пируста, вичних рударењу, који формирају колоније у овим областима и преносе свој, илирски начин сахрањивања.

У гробовима МКС I у Тракији присутно је сахрањивање под хумкама, тумулима, где је гробни облик преузет, али примењен у измењеној форми (гроб ломача). Овакав принцип кремације подразумева веће димензије гробне раке, ломачу већих димензија („димензиони минимум“), што би резултирало и интензивнију запеченост површине око гроба и већу количину гарежи у јами. Веће димензије гробова МКС II уочене су код гробова без каменог венца (гробови 22, 95, 218, 229, 251, 259).

Код ових гробова на скицама интензивна запеченост око раке није назначена, а димензије раке се поклапају са димензијама већине гробова МКС II на некрополи. Једино је за 150 напоменуто да је нађено доста гари (дужина гроба је 2,80), а за 126 и 144 немамо података. На Гомилицама су констатована два устринума на којима је обављан обред тако да претпостављамо да спаљивање није вршено изнад ових гробова.

Породични гробови формиран на овакав начин по неким ауторима представљају илирски облик сахрањивања, док румунски археолози комбинацију

трачких тумула и гробова типа МКС тумаче илирско – трачким присуством у етнички разноликим срединама.

Узимајући у обзир чињеницу да не располажемо комплетном документацијом са ископавања некрополе, као и етничку разноликост области, гробове окружене каменим венцем не можемо приписати једном етничком елементу (у овом случају трачком), без обзира на њихово потврђено присуство на Космају.

Код само два етажна гроба – гроб 23 датован новцем Трајана и 177 новцем Хадријана – опека је коришћена као покривач гроба у ужем смислу. Најсличније формирану конструкцију за гроб 177 налазимо код гроба G1-138 са виминацијумске некрополе, опредељеног у другу половину I – прву половину II века.

Гробови са више редова хоризонтално наслаганих опека на дну горњег етажа који држе двосливни кров над доњим етажом регистровани су на Виминацијуму, у Скупима, Стобима, Сингидунуму (хибридне форме), а по начину градње одговарају гробницама инхумираних покојника зиданим од опеке из касноантичког периода, хронолошки млађих од осталих гробова етажног типа.

У Кусјаку је констатован гроб МКС II са засвођеним покривачем над доњим етажом, чија се конструкција повезује са трачком традицијом а у Дукљи су опеке карактеристика гробова инхумираних покојника.

У гробу 37 изолованом на рубу истраженог простора источне половине некрополе, примењено је сахрањивање у урну биконичне форме у коју је похрањено огледало приписује се дачкој фунералној традицији.

Остаци спаљеног покојника похрањени су у гроб 94 на источној и 350 на западној половини истраженог простора у оловне саркофаге. Примена оваквог начина сахрањивања на нашем простору везује се за прву половину II века, насталу под утицајем и досељавањем становништва оријенталног порекла као и присуством војника и ветерана са Истока.

Керамичке и стаклене посуде и светиљке похрањене на различите начине у јаму рађене ексклузивно за потребе сахране морфолошки су уједначени код гробова обе варијанте, осим што су у етажним прилагани типолошки разуђенији облици ових посуда, као и више бојених и глеђосаних примерака. Похрањени

примерци посуда су без трагова гаражи, као и светиљке осим неколико поменутих примерака.

Разлика је видљива је и по томе што су као по правилу похрањивана по три крчага за три либације у гробове МКС II, осим тога чешће су похрањиване ојнохое, кадионице, више примерака пехара који су у понеким гробовима били „замена“ за крчаге.

У гробовима типа МКС I чешће него у етажним гробовима похрањиване су светиљке а стаклене посуде (најчешће балсамарији) неупоредиво више у гробовима друге варијанте у којима су присутни квалитетнији примерци рађени од прозирног стакла који сведоче о нешто вишем социјалном статусу сахрањеног.

Присутна је пракса похрањивања више примерака новца, светиљки и балсамаријума у МКС II. Њихов неуобичајено већи број у гробовима упућује на жељу за истицањем имовног статуса како сахрањеног тако и породице без обзира да ли је он реално постојао и значаја који је покојник могао имати за заједницу.

У појединим случајевима – али не као правило – малобројност или присуство искључиво одређеног типа гробних прилога могу представљати и жељу покојника која се морала поштовати.

Истовремено на основу либационих цеви и таблица проклетих нађеним у гробовима на некрополи, које су имале функцију преносиоца порука постоји и могућност да поједини предмети похрањени у гроб могу бити намењени неком другом, већ преминулом члану заједнице.

На то асоцирају и обредне радње које се и данас примењују као што је стављање одређених предмета уз покојника пре сахране, намењени раније сахрањеном члану заједнице.

Сепулкрални простор некрополе Гомилице, формиран са већим простором без сахране између западног и источног дела, те упадљивим груписањем гробова у средишњем делу у којима нису похрањени прилози, сугерише неку врсту поделе условљене статусом сахрањених.

Постојање два устринума, оријентација гробова ка једном односно другом, и условна подељеност сепулкралног простора можда објашњава поменуто

груписаност ових гробова, њихово место као знак „условне периферије“ између западне и источне половине у односу на устринум 1 или 2.

Источна половина истраженог простора на којој се махом налазе гробови прве варијанте са већим простором између њих, осим што иницира да се ради о периферији некрополе говори и о социјалној и могуће родовској повезаности покојника. У гробовима су похрањени скромнији прилози, осим у два, што може ићи у прилог овој претпоставци.

Начин похрањивања, односно положај прилога у јами, могуће да указује на повезаност између сахрањених на основу идентично примењене ритуално/магијске праксе, што се првенствено односи на гробове са прилозима уз зидове јаме обе варијанте, у којима је идеја груписања идентичних посуда и светиљки приметна.

Социјална повезаност се може наслутити и на основу груписаности гробова у којима нису похрањени прилози.

У гробовима МКС II за све време сахрањивања на некрополи од друге половине I до средине III века дарови се најчешће похрањују уз зидове јаме, што није био случај у гробовима прве варијанте где постоје разлике у начину примењиваног обреда (сл. 149).

У другој половини I века идентичан је број гробова МКС I у којима су дарови стављени уз зидове и по површини јаме. У првој половини II века обичај прилагања по површини постаје доминантнији, током II века најчешће се похрањују уз зидове јаме. У гробове оквирно датоване новцем II – III века предмети су чешће прилагали по површини након полагања остатака покојника пренетих са ломаче.

Заједничко за гробове обе варијанте је чињеница да осим новца и светиљки, који су као по правилу нађени на средини јаме, за остале прилоге не постоји „канонско“ место у оквиру гроба одређеног странама света.

Посуде и светиљке похрањене у гробовима на некрополи су највећим делом без трагова употребе, а занемарљив број је са незнатним траговима гарежи, што указује да су начињене ексклузивно за потребе сахране у радионицама које су снабдевале тржиште специјално за ту прилику.

Присутни су препознатљиви облици римске провинцијске продукције посуда рађених (као и глеђосане посуде на којима је видљив утицај популације са Истока) у некој од локалних радионица на Космају, судећи између осталог и по налазима пећи у Губеревцу и Пуриној Черги.

Како се некропола налази на простору рударског басена претпостављамо да је у источном делу истраженог простора махом сахрањена рударска популација и чланови њихових породица, узимајући у обзир да су у њима похрањени скромнији прилози (у половини ових гробова стављен је један или два прилога).

На западној половини, у гробовима окружених каменим венцем, сахрањени су припадници локалне аристократије вероватно више породица. У њиховој близини, ван венца, махом се налазе гробови са скромним прилозима или без прилога у којима су могли бити сахрањени робови, чланови послуге.

Припадници локалне аристократије сахрањени на некрополи и у случају да се радило о више породица, можда су могли бити закупци неког мањег окна у близини, узимајући у обзир поменуте велике суме новца потребне за започињање експлоатације, можда оближњег констатованог истраживањима деведесетих година или су били део административног апарата укљученог у послове око рудника.

У осталим гробовима, посебно у гробовима МКС II на основу похрањених прилога можемо претпоставити професију покојника: сахрањено је становништво везано за послове у рудничкој администрацији, војска, те занатлије, лекари, и вероватно чланови њихових породица.

Између осталог, мастионице, су могле припадати чиновницима, писарима у рудничкој администрацији или трговцима као и капсула за воштане печате.

Стаклене посуде, здела – тарионик, огледала, сонде, турпије, спатуле, длета, бронзане кутије, коришћене у козметици, медицине, фармацији могле су бити власништво војних и цивилних лекара и хирурга.

Бријач, полигонална стакла, фрагмент литаржа од олова, шила и длета за обраду коже, метала и дрвета припадали су занатлијама (бербери, златари, мајстори за израду предмета свакодневне употребе, столари, дрводеље, кројачи).

Оно што можемо закључити то је да су као и на Виминацијуму сахране војника и цивилног становништва вршене на заједничким некрополама, судећи по

налазу фрагмента каричастог оклопа (*lorica hamata*) у гробу 240 и закивака Ђона војничких чизама нађених у гробу 65.

Украсни делови војничке и коњске опреме, могли су припадали војницима сахрањеним на некрополи, или њиховим наследницима. Фибула у облику делфина можда је била власништво особе везане за пристаниште у Ритопеку.

За велики број гробова може се претпоставити да су у њима сахрањене женске особе, не узимајући као једину одредницу прилагање огледала која су могла бити стављена и у мушки гроб, већ на основу приложених теракота, накита, игала за шивење, преслице, шкољки.

Иако епиграфски споменици указују на разноликост, етничку припадност сахрањених на некрополи немогуће је ближе одредити ни на основу камене конструкције, либационих цеви, сахране у оловним саркофазима и похрањеним прилозима.

Остаци покојника су само у једном гробу похрањени у урну, што се приписује дачким гробним облицима. Претпостављамо да је сахрањени(а) без обзира што је родбинским или социјалним везама постао члан заједнице, желео за живота да му се омогући сахрана предака.

Ни оријентација гробова не упућује на њихово порекло, јер су гробови оријентисани ка устринумима, или су постављени следећи потребу чланова породице за сахрањивањем једни поред других. Оријентација је била условљена и самим тереном.

У гробовима на некрополи похрањени су идентични, униформни облици посуда, светиљки, предмета свакодневне употребе који сведоче о „унифицираности“ присутној од друге половине I века, што не може помоћи у дефинисању припадности сахрањених одређеном етносу.

Елементи различитих култова, који су ретки или готово незабележени на некрополама са територије данашње Србије (култ Загробне Венере, шкољке, либационе цеви, *tabellae defixionum*, негатив – калупи са представама Велике Мајке и Кибеле, обрађени кристал, оловна плочица са натписом), такође могу да укажу на унифицираност, у овом случају карактеристичне религије за руднике.

На похрањеним предметима видљив је синкретизам, са призвуком оријенталног или и овде можемо говорити само о индивидуалној потреби за

поседовањем нечег истог што је у тренду тог тренутка, без дубљег промишљања о смислу и религијској поруци коју оно носи.

На основу похрањених прилога сахрањено је становништво упућено у послове око рудника и чланови њихових породица које није припадало најелитнијем слоју, узимајући у обзир и сахрањене у гробове окружене каменим венцем. То се пре може рећи за сахрањене у гробницама на локалитету Река.

Миграцијама, повезаним са социјалним узроцима, родбинским везама, те организованим депортацијама становништва из источних и западних провинција на рудничку територију све је више наглашена разноликост популације. Очигледно да трансформацијом не долази до супротстављања аутохтоног, оријенталног и римског као ни једностраног прихватања културе колонизатора.

Промене идентитета изазване формирањем нових облика држаних институција могу се само наслутити. Диференцијација у статусу видљива је на основу похрањених прилога у гробовима друге варијанте.

Космајски руднички басен, иако један од најзначајнијих рударско-топионичарских и прерађивачких пунктова римске Империје, недовољно је истражен: ископавања стојничког каструма спроведена су у малом обиму; спорадично су истраживана рударских окна и металуршке сонде; две од више зиданих гробница су систематски истражене, док су рекогносцирањима само назначена постојања насеља и некропола.

У близини Гомилица налазе се неистражене некрополе (вероватно и у атару Гомилице), гробнице на локалитету Река, објекти на Прутену, рударска окна. Просторна повезаност између њих је очигледна.

Остаје отворено питање у којој мери су били социјално, професионално, економски повезани са сахрањенима на некрополи Гомилице.

6. Литература

Alföldy-Găzdac, A. Pánzél, S. Vass, L. Găzdac, C. Bajusz, I. and Gudea, N. 2007

Projekt „Necropolis Porolissensis“, methods and perspectives, *Acta Terrae Septemcastrensis VI, 1, special number Funerary Practics in Evrope before and after the Roman conquest (3 century BS-3 century AD)*, Sibiu: Editura ALTIP.

Babić, S. i Tomović, M. 1996

Milutin Garašanin, razgovori o arheologiji, Beograd: „3T“.

Basler, Đ. 1999

Rudnici i metalurški pogoni rimskog doba u Bosni i Hercegovini (s osobitim osvrtom na pogone u dolini rijeke Japre), Radovi sa simpozijuma Rudarstvo i metalurgija Bosne i Hercegovine od prahistorije do početka XX vijeka, Muzej grada Zenice (Zenica): 89 – 118.

Baum, M. i Srejšović, D. 1959

Prvi rezultati ispitivanja rimske nekropole u Sasama, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, Zavičajni muzej (Tuzla): 23 – 54, T. I – XVIII.

Baum, M. i Srejšović, D. 1961

Novi rezultati ispitivanja rimske nekropole u Sasama-Iskopavanja 1959. i 1960, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, Zavičajni muzej (Tuzla): 3 – 31, T. I – XVIII.

Borić- Brešković, B. and Crnobrnja (2001-2002) 2005

A find Roman denarii of the emperors of the I – II century, from Nemenikuće on mt. Kosmaj (Налаз римских денара царава I- II века из Неменикућа на Космају), *Нумизматичар Народни музеј, Српско нумизматичко друштво* (Београд) 24/25: 7 – 94.

Брукнер, О. Даутова- Рушевљан, В. и Милошевић, П. 1987

Почеци романизације у југоисточном делу провинције Паноније, Нови Сад: Матица Српска, одељење за друштвене науке.

Булатовић, А. и Чершков, Т. 2007

Некропола спаљених покојника из римског периода у Љанику код Прешева, *Гласник САД 23, (Journal of the Serbian arcaeological sosiety 23, Belgade)*, Српско археолошко друштво (Београд): 141 – 157.

Васић, М. 1985

Мачва и Подриње у римско доба, *Гласник САД 2 (Journal of the Serbian arcaeological sosiety 2, Belgade)*, Српско археолошко друштво (Београд): 124 – 141.

Величковић, М. и Поповић, Љ. 1956

Археолошки споменици и налазишта у Србији II свеска, Археолошки институт (Београд): 47 – 49.

Величковић, М. 1958

Прилог проучавању римског рударског басена на Космају, *Зборник Народног музеја I* (Београд): 95 – 119.

Величковић, М. 1958/59

Оловни оквири античких стаклених огледала из Народног музеја, *Зборник Народног музеја II* (Београд): 58 – 60.

Величковић, М. 1964

Надгробна статуа Амора из Губеревца, *Зборник Народног музеја IV* (Београд): 129– 138, сл. 1 –4.

Величковић, М. 1972

Римска ситна бронзана пластика у Народном музеју, Народни музеј: антика IV, Београд.

Величковић, М. 1977 &

Археолошка збирка Дуњић, Народни музеј: збирке антика, Београд.

Vujić, M. 2003

Rimske bronzane posude na tlu Srbije, doktorska disertacija (mentor dr Aleksandar Jovanović), Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za arheologiju, Beograd.

Вујовић, М. 2007

Белешке о присуству римских праћкаша на тлу Србије, *Гласник САД 23 (Journal of the Serbian archaeological society 23, Belgade)*, Српско археолошко друштво (Београд): 297 –313, Т. I.

Вуковић, С. и М. 1988

Обим античке средњовековне експлоатације среброносних руда, Авале, Космаја и Рудника- процена на основу старих шљака, *Весник Серија А- Геологија*, књ. 44, Геозавод (Београд): 215 – 238.

Вулић, Н. 1911.

Извештај о откопавању римског кастела у Стојнику године 1911., *Годишњак СКА XXV*, Српска краљевска академија (Београд): 285 –293.

Вулић, Н. 1912.

Откопавање римског кастела у Стојнику, *Годишњак СКА XXVI*, Српска краљевска академија (Београд): 203 –207.

Вулић, Н. 1913.

Извештај о откопавању римског кастела у Стојнику 1913 године, *Годишњак СКА XXVII*, Српска краљевска академија (Београд): 283 –285.

Гарашанин, М. и Д. 1951

Археолошка споменици и налазишта у Србији I свеска, Археолошки институт (Београд): 151 –154.

Garašanin, M. V. 1968

Razmatranja o nekropolama Mala Kopašnica- Sase ka etničkom razgraničenju Ilira i Dačana u rimsko doba, *Godišnjak knjiga VI, Centar za balkanološka istraživanja, knjiga 4*, Akademija umetnosti Bosne i Hercegovine (Sarajevo): 5 –34.

Глумац, М. 2005

Теракоте са некрополе Губеревац- Гомилице, *Зборник Народног музеја XVIII-1* (Београд): 361 – 374.

Глумац, М. 2009

Калупи са некрополе Губеревац- Гомилице, *Зборник Народног музеја XIX-1* (Београд): 221 – 233.

Глумац, М. 2009а

Антички Космај (каталог изложбе), Београд: Центар за културу Сопот, Народни музеј у Београду.

Глумац, М. и Ферјанчић, С. 2009б

Tabellae defixionum из гроба 109 космајске некрополе „ Губеревац- Гомилице“, *Гласник САД 25 (Journal of the Serbian archaeological society 25, Belgade)*, Српско археолошко друштво (Београд): 225 – 235.

Глумац, М. 2011

Гробови са либационим цевима на космајској некрополи, *Зборник Народног музеја*

XX-1 (Београд): 231 – 242.

Glumac, M. 2013

Keramičke svetiljke u: *Pokloni Sofije i Milojka Dunjića* (urednik Cvjetićanin, T.) Narodni muzej- arheološke monografije 21(Beograd): 93 –109.

Glumac, M. 2013a

Staklene posude u: *Pokloni Sofije i Milojka Dunjića* (urednik Cvjetićanin, T.), Narodni muzej- arheološke monografije 21 (Beograd): 115 –129.

Glumac, M. 2013b

Terakote u: *Pokloni Sofije i Milojka Dunjića* (urednik Cvjetićanin, T.), Narodni muzej- arheološke monografije 21 (Beograd): 109 –115.

Глумац, М. 2014

Прстен у облику змије из космајске гробнице, *Зборник Народног музеја XXI-1* (Београд): 167 –173 .

Golubović, S. 1998

Graves of the Mala Kopašnica-Sase type at the Viminacium Cemetery from an Aspect of their Ethnic Origin, *The Thracian world at the Crossroads of civilizations II*, Institutul roman de Tracologie (Busharest): 247 –260.

Гржетић, И. и Јеленковић, Р. 1995

Особине сребра и његова налазишта у Србији, *Радионице и ковнице сребра, Народни музеј Монографије, књига 9* (Београд): 13 – 31.

Giunio, K. A. 2002

Iader – svećenici grada živih u gradu mrtvih, *Histria Antiqua* 8/2002, *Časopis međunarodnog istraživačkog centra za arheologiju, sv/vol.8*, (Pula): 285 – 294.

Davies, O. 1935

Roman Mines in Europe, London: Oxford University Press.

Damian, P. 2008

Necropola romană de incineratie de la Tăul Corna, Partea I, Alburnus Maior III, Cluj-Napoca: Editura MEGA.

Domergue, C. 2008

Les mines antique, La production des métaux aux époque et romaine, Paris: A. et J. Picard.

Душанић, С. 1971

Нови Антинојев натпис и Metalla Minicipii Dardanorum, *Živa antika- Živa antika XXI (Antiquité vivante XXI, Societe d'etudes classiques)* Seminar za klasična filozofija (Skopje): 241 – 259.

Душанић, С. 1974

Мозаични натписи из Стојника и космајска рудничка област у позној антици, Зборник Филозофског факултета књ. XII–1, споменица Георгија Острогорског, Београдски универзитет (Београд): 93 – 105.

Dušanić i Mirković 1976

Inscriptions de la Mésie Supérieure I, Belgrad: Centre d'études épigraphiques et numismatiques de la Faculté de philosophie de l'Université de Belgrad.

Dušanić, S. 1977

Iz istorije rimskog rudarstva u Gornjoj Meziji, *Arheološki vestnik, Acta Archaeologica XXVIII* (Ljubljana): 163 – 177.

Душанић, С. 1980&

Организација римског рударства у Норику, Панонији, Далмацији и Горњој Мезији, *Историјски гласник 1-2* (Београд 1980): 7 –55.

Душанић, С. (1989-1990) 1991

Из историје касноантичког рударства у Шумадији, *Старинар, н.с. књ. XL-XLI*

(Београд): 217 – 223.

Душанић, С. 1995

Ковање новца у рудничким дистрикtima римског Илирика, *Радионице и ковнице сребра, Монографије, књ.9*, Народни музеј (Београд): 131-144, сл. 1 – 7.

Душанић, С. 2006

Просопографске белешке о рударству у Горњој Мезији: породице имућних досељеника на рудничком тлу, *Старинар, н.с. књ. LVI, Археолошки институт*, (Београд): 85 – 102.

Dušanić, S. 2010

Selected Essays in Roman History and Epigraphy, Beograd: Zavod za udžbenike.

Зотовић, Љ. 1964

Мала Копашница – римска некропола, Археолошки преглед 4, Београд: Археолошко друштво Југославије

Зотовић, Љ. 1968

Некрополе спаљених покојника на територији Горње Мезије, *Лесковачки зборник VIII*, Народни музеј (Лесковац): 19 – 31.

Зотовић, Љ. 1986

Јужне некрополе Виминација и погребни обреди, *Viminacium 1* (Пожаревац): 41 – 57.

Зотовић, Љ. и Јордовић, Ч. 1990

Viminacium 1, Некропола „Више гробаља,“Београд: Археолошки институт, Републички завод за заштиту споменика културе.

Јацановић, Д. 1995

Наруквице са спирално намотаним крајевима из текијске и барске оставе у: *Радионице и ковнице сребра, Народни музеј Монографије, књига 9* (Београд): 101 – 109.

Јовановић, А. 1984

Римске некрополе на територији Југославије, Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Центар за археолошка истраживања, књига 3.

Јовановић, А. и Цуњак, М. 1984

Археолошка ископавања у Дубравици (античком Маргуму) током 1989. и 1990. године, *Саопштења XVI*, Републички завод за заштиту споменика културе (Београд): 107 –122.

Јовановић, Б. Минић, Д. и Мркобрад, Д. 1987

Споменици старог рударства и металургије на Руднику, *Гласник САД 4, (Journal of the Serbian archaeological society 4, Belgade)*, Српско археолошко друштво (Београд): 47 –55.

Jovanović, A. 1985

Dačke forme sahranjivanja u Gornjoj Meziji, *Sahranjivanje pokojnika sa aspekta ekonomskih i društvenih kretanja u praistoriji i antici*, Materijali XX, Mostar 21–23 .X 1980, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Arheološko društvo Bosne i Hercegovine (Beograd) 127 –138, karta 1 –5.

Јовановић, А. 2007

Огледи из античког култа и иконографије, Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Центар за археолошка истраживања.

Каниц, Ф. 1987

Србија- земља и становништво од римског доба до краја 19. века, Београд: Српска књижевна задруга.

Кондић, В. и Поповић, И. 1986

Археолошко благо Космаја, новости, Београд: Народни музеј.

Korać, M. и Golubović, S. 2009

Viminacium: Više grobalja 2, knj. 3/ Vol. 3, Beograd: Arheološki institut.

Крунић, С. 1997

Мерни, медицински, козметички и други инструменти (Measuring Medical, Cosmetic And Other Instruments у: *Античка бронза Сингидунума (Antique bronze from Singidunum)*), Музеј града Београда (Belgrade Sity Museum), Београд: 233 – 260.

Крунић, С. 2005

Thesa vulnearia – медицинска или козметичка кутија, *Зборник Народног музеја XVIII-1*, Народни музеј (Београд): 495 – 480.

Krunić, S. 2013

Predmeti od kosti za igru, izradu tekstila, koštane drške u: *Pokloni Sofije i Milojka Dunjića* (urednik Cvjetićanin, T.), Narodni muzej- arheološke monografije 21 (Beograd): 165 –171.

Krunić, S. 2013a

Kozmetički, medicinski i farmaceutske instrumenti u: *Pokloni Sofije i Milojka Dunjića* (urednik Cvjetićanin, T.), Narodni muzej- arheološke monografije 21 (Beograd): 171 – 193.

Liu, J. 2008

The Economy of Endowments: the case of Roman associations, In Verboven, K., Vanderpe K. and Chankowski-Sable V.(edd.), *Pistoi dia tèn techèn. Bankers, loans and archives in the Ancient World. Studies in honour of Raymond Bogaert*, Studia Hellenistica 44. Leuven, Peeters: 231 – 256.

Marijanski-Manojlović, M. 1987

Rimska nekropola kod Beške u Sremu, Novi Sad: Vojvođanski muzej.

Merkel, J. F. 2007

Imperial Roman Production of Lead and Silver in the Northern Part of Upper Moesia-Mt.Kosmaj Area (Производња олова и сребра у римском царском периоду у северном делу Горње Мезије –област Космаја), *Гласник САД 23*(*Journal of the Serbian archaeological society 23, Belgade*), Српско археолошко друштво (Београд): 39 – 77.

Миладиновић-Радмиловић, Н. 2009

Прилог методологији антрополошке обраде спаљених коштаних остатака, *Саопштења XLI-2009*, Републички завод за заштиту споменика културе (Београд): 7 – 23.

Милошевић, М. 1/2010

Patrimonium principis, *Анали Правног факултета у Београду*, Универзитет у Београду, часопис за правне и друштвене науке LVIII-1 (*Annals of The Faculty of Law in Belgrade, Belgrade Law review, Journal of legal and social sciences LVIII-1*), Правни факултет (Београд): 150 – 168.

Милошевић, П. 2001

Археологија и историја Сирмијума, Нови Сад: Матица Српска.

Михаиловић, В. 1994

Налаз римског бронзаног новца првога века наше ере из села Бабе на Космају, *Нумизматичар бр. 17*, Народни музеј (Београд): 25 – 32, сл. 1 – 4.

Mihailović, B. 1998

Lead coin from Alexander Severus, Found on Kosmaj Mountain, *Нумизматичар 21*, *Народни музеј* (Београд): 29 – 31.

Mihajlović, D. V. 2011

Inhumacija u ranorimskom periodu na centralnom Balkanu: odraz društveno – ideoloških promena ?, *Istraživanja broj 22*, Filozofski fakultet – Institut za istoriju (Beograd): 13 – 31.

Mihajlović, D. V. 2012

Koncept romanizacije u arheologiji: uspon i pad paradigme, *Етноантрополошки проблеми*, н. с. год. 7, св. 3, Филозофски факултет – Одељење за етнологију и антропологију (Београд): 709 – 729.

Михајловић, Т. 1997

Нови антички локалитети на Копаонику, *Гласник САД 13*, (*Journal of the Serbian archaeological society 13, Belgade*), Српско археолошко друштво (Београд): 147 – 158.

Moga, V. Inel, C. Gligor, A. Dragota, A. 2010

The Incineration Necropolis of „Hop“ Site, *Alburnus Maior I* (ed. P. Damian), Editura Mega (Cluj-Napoca): 185 – 510.

Nikolić- Đorđević, S. 2000

Antička keramika Singidunuma, Oblici posuda, Singidunum 2 (ur. M. Popović), Arheološki institut (Beograd): 11 – 244.

Палавестра, А. и Крстић, В. 2006

Магија ћилибара, археолошке монографије 18, Београд: Народни музеј.

Паровић- Пешикан, М. 1982

Античка Улпијана према досадашњим истраживањима, *Старинар н.с. књ. XXXII/ 1981*, Археолошки институт у Београду (Београд): 57 – 74, Т. I – VIII.

Pearson M. P. 1999

The Archaeology of Death and Burial, London: Sutton Publishing Limited ☉ Phoenix Mill.

Perez-Arantegui, J. Paz-Peralta, J. Angel. J. and Ortiz-Palomar, E. 1996

Analysis of the Products Contained in Two Roman Glass Unuguentaria from the Colony of Celsa (Spain), *Journal of Archaeological Science* 23, Elsevier (Amsterdam): 649 – 655.

Петровић, П. 1976

Ниш у античко доба, Ниш: Градина.

Петровић, П. 1984

Брза Паланка-Егета, извештај о археолошким истраживањима у 1980. години (антика), *Ђерданске свеске II, Cahiers des Portes de Fer II*, Археолошки институт Београд, Народни музеј Београд, Одељење за археологију Филозофског факултета у Београду (Београд): 153 – 160.

Поп- Лазвић, С. Јовановић, А. и Мркобрад, Д. 1992

Нови археолошки налази на јужним обронцима Космаја, *Гласник САД 8, (Journal of the Serbian archaeological society 8, Belgade)*, Српско археолошко друштво (Београд): 135 – 143.

Pop-Lazić, S. 2002

Nekropole rimskog Singidunuma, *Singidunum 3*, Arheološki institut (Beograd): 7 – 96.

Поповић, И. 1988

Античко оруђе од гвожђа у Србији: монографије, књига 5 (Les outils Antiques en fer de Serbie: monographies volume 5, Musee National de Belgrade), Београд: Народни музеј.

Popović, I. 1989

Rimske kameje u Narodnom muzeju u Beogradu (Les camées Romains au Musée National de Beograd), Beograd: Narodni muzej

Поповић, И. 1992

Римски накит у Народном музеју у Београду, I Прстење, (Les bijoux romains du Musée National de Belgrade, I Les bagues), Београд: Народни музеј.

Поповић, И. 1994

Производња сребра у периоду раног Царства: локални производи и импорт, *Античко сребро у Србији* (Antique Silver from Serbia), ур. И. Поповић, Народни музеј (Београд): 45-54.

Поповић, И. 1996

Римски накит у Народном музеју у Београду, II Златан накит, (Les bijoux romains du Musée National de Belgrade, II Les bijoux d'or), Београд: Народни музеј.

Поповић, И. 2013

Sirmium и *Naissus*, као центри израде, тезаурисања и дистрибуције предмета од племенитих метала у: *Константин Велики и Милански едикт 313. рађање хришћанства у римским провинцијама на тлу Србије* (уредници И. Поповић и Б. Борић-Брешковић), Народни музеј- археолошке монографије 22 (Београд): 162 – 172.

Поповић, И. 2013а

Накит као инсигнија власти, царска донација и приватни украс, *Константин Велики и Милански едикт 313. рађање хришћанства у римским провинцијама на тлу Србије*, (уредници И. Поповић и Б. Борић-Брешковић), Народни музеј- археолошке монографије 22 (Београд): 188 –195.

Radman-Livaja, I. 2004

Militaria Sisciensis- Nalazi rimske vojne opreme iz Siska u fundusu Arheološkog muzeja u Zagrebu, Musei Archaeologici Zagrabienis Catalogi et Monographiae Vol. I Sv. I, Zagreb: Arheološki muzej.

Ratković, D. 2013

Накит у: *Pokloni Sofije i Milojka Dunjića* (urednik Cvjetićanin, T.), Narodni muzej- археолошке монографије 21 (Beograd): 129 –151.

Ratković, D. 2013а

Вojна и коњска опрема у: *Pokloni Sofije i Milojka Dunjića* (urednik Cvjetićanin, T.), Narodni muzej- археолошке монографије 21 (Beograd): 151 –159.

Ratković, D. 2013b

Varia: bronzane posude, predmeti za obeležavanje robe i pribor za pisanje, delovi opreme drvenih kaseti у: *Pokloni Sofije i Milojka Dunjića* (urednik Cvjetićanin, T.), Narodni muzej- археолошке монографије 21 (Beograd): 159 – 165.

Rechren, Th. Vanhove, D. and Mussche, H. 2002.

Ores from the ore washeries in the Lavriotiki, *Metalla* 9.1. Deutsches Bergbau- Museum Bochum (Bochum): 27 – 46.

Ribechini, E. Modugno, F. Colombini, M.P. and Evershed, R. P. 2008

Gas chromatographic and mass spectrometric investigations of organic residues from Roman glass *urguentaria*, *Journal of Chromatography A*, 1183, Elsevier (Amsterdam): 158 – 169.

Ružić, M. 1994

Rimsko staklo u Srbiji, Centar za arheološka istraživanja, knjiga 13, Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet.

Sanader, M. 1995

Vilicus-prilog poznavanju djelatnosti upravitelja imanja i državnog namještenika, *Opis cvla archaeologica Radovi Arheološkog zavoda*, Arheološki zavod Filozofskog fakulteta 19, (Zagreb): 97 – 109.

Sekulov, V. P. Jovanov. M. 2007

Graves with Round Stone wreaths from Roman Imperial period in Eastern Macedonia, *Acta Terrae Septemcastrensis* VI-1, Faculty of History and Patrimoni Institute for The Transylvanian Patrimony (Sibiu): 121 – 144, Fig. 1 – 27.

Simion, M. Apostol, V. and Vleja, D. 2004

Monumentul funerar circular, Alburnus Maior II, Seria monografică (The Circular Funeral Monument, Alburnus Maior II, Monographic series, National History Museum of Romania, Bucharest), București: Muzeul Național de Istorie a României.

Simić, V. 1951

Istorijski razvoj našeg rudarstva, Beograd: Filozofski fakultet-odeljenje za istoriju.

Srejović, D. 1963

Ispitivanje rimske nekropole u Sasama –1961 –1962, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, Zavičajni muzej (Tuzla): 7 – 48.

Srejović, D. 1964

Prerimske forme sahranjivanja na rimskim nekropolama ranog Carstva u Jugoslaviji, *VI Kongres arheologa Jugoslavije, Ljubljana 1963..I*, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd 89 – 93.

Спасић- Ђурић, Д. 2002

ВИМИНАЦИЈУМ, главни град римске провинције Горње Мезије (VIMINACIVM, the capital of the Roman province of Upper Moesia), Пожаревац: Народни музеј.

Спасић- Ђурић, Д. 2007

Прилози као знак порекла у једном гробу из Виминацијума, *VIMINACIVM* 15, Народни музеј (Пожаревац): 175 –200.

Спасић- Ђурић, Д. 2013

Лантерна из Виминацијума, *Акта са стручног скупа Античке светилке-хронологија, типологија и орнаментика* (уредник С. Крунић), Музеј града Београда, Београд: 17 – 29.

Tächholm, U. 1937

Studien über den Bergbau der römischen Kaiserzeit, Uppsala: Appelbergs Boktyckeriaktiebolag.

Toynbee, J.M.C. 1971

Death and Burial in the Roman World, London: Thames and Hudson.

Tomović, M. 1990

Roman mines and mining in the Mountain of Kosmaj, *Ancient Mining and Metallurgy in Southeast Europe* (Donji Milanovac): 203 – 211, Fig.1 – 6.

Томовић, М. 1995

Римско рударство и металургија сребра у Горњој Мезији, *Радионице и ковнице сребра, Монографије, књ.9*, Народни музеј (Београд): 117 – 127.

Томовић, М. и Богосављевић- Петровић, В. 1996 &

Зајачак- Кремићи касноантички археометалуршки комплекс, *Гласник САД 12*, (*Journal of the Serbian archaeological society 12, Belgrade*), Српско археолошко друштво (Београд): 107 – 113.

Ферјанчић, С. 2002

Насељавање легијских ветерана у балканским провинцијама I-III век н.е., *посебна издања 79*, Београд: Српска академија наука и уметности, Балканолошки институт.

Ferjančić, S. 2010

Vota Solverunt libentes merito-Prilog proučavanju religije rimske vojske u Gornjoj Meziji, *Zbornik Matice srpske za klasične studije 12*, Matica srpska (Novi Sad): 133-147.

Ферјанчић, С. 2013

Историја римских провинција на тлу Србије у доба принципата, *Константин Велики и Милански едикт 313. рађање хришћанства у римским провинцијама на тлу Србије*, Народни музеј- археолошке монографије 22 (Београд): 16-25.

Ферјанчић, С. 2013а

Историја римских провинција на тлу Србије у доба тетрархије и других Флавијеваца (284-363.), *Константин Велики и Милански едикт 313. рађање хришћанства у римским провинцијама на тлу Србије*, Народни музеј- археолошке монографије 22 (Београд): 26-35.

Fidanovski, S. 1988

Nekropole municipiuma DD u svetlu novih istraživanja, *Glasnik Muzeja Kosova XV-XVI (1987- 1988)*, Priština, 11 – 37, T. 1 – 12.

Цвјетићанин, Т. 2001

Глеђосана керамика Горње Мезије (Glazed Pottery from Upper Moesia), археолошке монографије 12, Београд: Народни музеј.

Cvjetićanin, T. 2004

„Decorated Incipot with Socrates stamp,“ in: *The antique bronzes: Tipology, Chronology, Authenticity. The Acta of the 16th International Congress of Antique Bronzes, Bucharest 2003* (C. Museteanu ed.) The Ministry of Culture and Regional Affairs, The Romanian National History Museum (Bucharest): 119 – 123.

Cvjetićanin, T. 2013

Sadržaj, hronologija, značaj u: *Pokloni Sofije i Milojka Dunjića* (urednik Cvjetićanin, T.), Narodni muzej- arheološke monografije 21 (Beograd): 9 – 25.

Cvjetićanin, T. 2013a

Keramičke posude u: *Pokloni Sofije i Milojka Dunjića* (urednik Cvjetićanin, T.), Narodni muzej- arheološke monografije 21 (Beograd): 27 – 92.

Цермановић-Кузмановић, А. Велимировић-Жижић, О. и Срејовић, Д. 1975

Античка Дукља, некрополе, Цетиње: Обод.

Čerškov, E. 1970

Municipium DD, Muzej Kosova, Arheološko društvo Jugoslavije, Priština-Beograd.

Цонсон, М. 2008

Археолошка теорија, Београд: Clio.

Šljivar, D. 2013

Dunjić u praistorijskim zbirkama Narodnog muzeja u Beogradu u: *Pokloni Sofije i Milojka Dunjića* (urednik Cvjetićanin, T.), Narodni muzej- arheološke monografije 21 (Beograd): 195 – 205.

[www.roman-reenactor.com/roman%20military%20bread %20 making. html](http://www.roman-reenactor.com/roman%20military%20bread%20making.html).
romanvoises.wikispaces.com/labor+and+economc+regulations.

7. Списак илустрација

Сл. 1 – Карта Космаја са назначеним локалитетима на којима су констатоване некрополе и надгробни споменици – документација Народног музеја у Београду и Завода за заштиту споменика културе града Београда, израда: Бобан Трипковић

Сл. 2 – План некрополе Губеревац – Гомилице – документација Народног музеја у Београду

Сл. 3 – Рударско окно Рудине, археолошка ископавања 1984. године – документација Народног музеја у Београду

Сл. 4 – Рударско окно Ћумурана, археолошка ископавања 1985. године – документација Народног музеја у Београду

Сл. 5 – Рударско окно у околини Баба (Рудине?) – документација новинара Зорана Љ. Николића

Сл. 6 – Рударско окно у околини Баба (Браиловац ?) – документација новинара Зорана Љ. Николића

Сл. 7 – Рударско окно у околини Баба (Точак ?) – документација новинара Зорана Љ. Николића

Сл. 8 – Рударско окно у околини Баба – документација новинара Зорана Љ. Николића

Сл. 9 – Рударско окно у околини Баба – документација новинара Зорана Љ. Николића

Сл. 10 – Стојник, перспективни изглед грађевине са мозаицима, археолошка ископавања 1958. године – документација Народног музеја у Београду

Сл. 11 – Фрагменти камене пластике из стојничког утврђења – документација Народног музеја у Београду

Сл. 12 – Стратиграфски профил у централној просторији на локалитету Прутен, археолошка ископавања 1953. године – документација Народног музеја у Београду

Сл. 13 – Пресеци објекта на локалитету Прутен, археолошка ископавања 1953. године – документација Народног музеја у Београду

Сл. 14 – Терме или вила рустика на локалитету Врело код Лисовића, археолошка ископавања 1954 – 1958. године – документација Народног музеја у Београду

Сл. 15 – Керамичке пећи на локалитету Пурина Черга, археолошка ископавања 1957. године – документација Народног музеја у Београду

Сл. 16 – Детаљи пећи на локалитету Пурина Черга, археолошка ископавања 1957. године – документација Народног музеја у Београду

Сл. 17 – Пресеци пећи на локалитету Пурина Черга, археолошка ископавања 1957. године – документација Народног музеја у Београду

Сл. 18 – Стојник, локалитет Град, ротонда, археолошка ископавања 1958. године –

документација Народног музеја у Београду

Сл. 19 – Стојник локалитет Градиште, ситуациони план, археолошка ископавања 1987. године – документација Археолошког института у Београду

Сл. 20 – Стојник локалитет Градиште, основа грађевине, археолошка ископавања 1987. године – документација Археолошког института у Београду

Сл. 21 – Реконструкција мозаика са пода сакралне грађевине од 2005. до 2012. године – документација Народног музеја у Београду

Сл. 22 – Губеревац, локалитет Река, гробнице 1 и 2, археолошка ископавања 1987. године – документација Археолошког института у Београду

Сл. 23 – Губеревац, локалитет Река, гробница 1, археолошка ископавања 1987. године – документација Археолошког института у Београду

Сл. 24 – Губеревац, локалитет Река, гробница 2, археолошка ископавања 1987. године – документација Археолошког института у Београду

Сл. 25 – Гомилице, локалитет Прутен, сонде 1 и 2, археолошка ископавања 1987. године – документација Археолошког института у Београду

Сл. 26 – Бабе, локалитет Браиловац, ситуација металуршких сонди од 1 до 13, археолошка ископавања 1988. године – документација Археолошког института у Београду

Сл. 27 – Катастарски план са положајем некрополе Гомилице у атару Клисуре – Општина Сопот

Сл. 28 – Катастарски план са назначеним истраженим простором некрополе под бројем 1872 – Општина Сопот

Сл. 29 – План некрополе са назначеним гробним формама – документација Народног музеја у Београду, израда: Бобан Трипковић

Сл. 30 – гроб 41, кв. XLVI, археолошка ископавања 1961. године – документација Народног музеја у Београду

Сл. 31 – гроб 47, кв. LIII, археолошка ископавања 1961. године – документација Народног музеја у Београду

Сл. 32 – гроб 57, кв. LXXVI, археолошка ископавања 1961. године – документација Народног музеја у Београду

Сл. 33 – гроб 64, кв. LXXXVI, археолошка ископавања 1961. године – документација Народног музеја у Београду

Сл. 34 – гроб 67, кв. LXXXVII, археолошка ископавања 1961. године – документација Народног музеја у Београду

Сл. 35 – гроб 337, кв. CCCXXXIX, археолошка ископавања 1977. године – документација Народног музеја у Београду

Сл. 36 – гроб 1, кв. I, археолошка ископавања 1961. године – документација Народног музеја у Београду

Сл. 37 – гроб 74, кв. XCII, археолошка ископавања 1961. године – документација Народног музеја у Београду

- Сл. 38 – гроб 98, кв. CXXV-CXXVI, археолошка ископавања 1961. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 39 – гроб 102, кв. CXXVII, археолошка ископавања 1961. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 40 – гроб 110, кв. CXXXIV, археолошка ископавања 1961. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 41 – гроб 111, кв. CXXXV, археолошка ископавања 1961. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 42 – гроб 42, кв. L, археолошка ископавања 1961. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 43 – гроб 109, кв. CXXXIII, археолошка ископавања 1961. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 44 – гроб 119, кв. CL, археолошка ископавања 1961. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 45 – гроб 168, кв. CCXXIII-CCXXIV, археолошка ископавања 1962. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 46 – гроб 305, кв. CCCXXV, археолошка ископавања 1977. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 47 – гроб 335, кв. CCCXLVII, археолошка ископавања 1978. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 48 – гроб 164, кв. CCXXI, археолошка ископавања 1962. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 49 – гроб 180, кв. CCXXXVI, археолошка ископавања 1962. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 50 – гроб 190, кв. CCLXII, археолошка ископавања 1962. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 51 – гроб 205, кв. CCLII, археолошка ископавања 1962. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 52 – гроб 35, кв. XXXVIII, археолошка ископавања 1961. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 53 – гроб 90, кв. CXVII, археолошка ископавања 1961. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 54 – гроб 154, кв. CCXII-CCXIII, археолошка ископавања 1962. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 55 – гроб 155, кв. CCXIII, археолошка ископавања 1962. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 56 – гроб 193, кв. CCLXII, археолошка ископавања 1962. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 57 – гроб 208, кв. CCLII, археолошка ископавања 1962. године – документација Народног музеја у Београду

- Сл. 58 – гроб 123, кв. CLIII, археолошка ископавања 1961. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 59 – гроб 125, кв. CLVI, археолошка ископавања 1961. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 60 – гроб 291, кв. CCCII, археолошка ископавања 1975. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 61 – гроб 24, кв. XXII, археолошка ископавања 1961. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 62 – гроб 27, кв. XXX, археолошка ископавања 1961. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 63 – гроб 60, кв. LXXX, археолошка ископавања 1961. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 64 – гроб 153, кв. CCXI, археолошка ископавања 1962. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 65 – гроб 228, кв. CCLXVII, археолошка ископавања 1962. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 66 – гроб 233, кв. CCLXX, археолошка ископавања 1962. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 67 – гроб 243, кв. CCLXXVII, археолошка ископавања 1962. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 68 – гроб 285, кв. CCCVIII, археолошка ископавања 1974. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 69 – гроб 287, кв. CCCX, археолошка ископавања 1974. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 70 – гроб 357, кв. CCCXLVIII, археолошка ископавања 1978. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 71 – гроб 18, кв. XX, археолошка ископавања 1961. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 72 – гроб 151, кв. CCXI, археолошка ископавања 1962. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 73 – гроб 210, кв. CCLIII, археолошка ископавања 1962. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 74 – гроб 230, кв. CCLXVIII, археолошка ископавања 1962. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 75 – гроб 234, кв. CCLXX, археолошка ископавања 1962. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 76 – гроб 309, кв. CCCXXVIII, археолошка ископавања 1977. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 77 – гроб 162, кв. CCXVIII, археолошка ископавања 1962. године – документација Народног музеја у Београду

- Сл. 78 – гроб 217, кв. CCLXIII, археолошка ископавања 1962. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 79 – гроб 59, кв. LXXX, археолошка ископавања 1961. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 80 – гроб 207, кв. CCLII, археолошка ископавања 1962. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 81 – гроб 213, кв. CCLVI, археолошка ископавања 1962. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 82 – гроб 218, кв. CCLVIII, археолошка ископавања 1962. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 83 – гроб 275, кв. CCXCIX, археолошка ископавања 1974. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 84 – гроб 293, кв. CCCXV, археолошка ископавања 1975. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 85 – гроб 295, кв. CCCXVII, археолошка ископавања 1975. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 86 – гроб 308, кв. CCCXXVII, археолошка ископавања 1977. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 87 – гроб 316, кв. CCCXXX, археолошка ископавања 1977. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 88 – гроб 336, кв. CCCXXXIX, археолошка ископавања 1977. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 89 – гроб 338, кв. CCCXLI, археолошка ископавања 1978. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 90 – гроб 361, кв. CCCLI, археолошка ископавања 1978. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 91 – гроб 159, кв. CCXXXI, археолошка ископавања 1962. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 92 – гроб 201, кв. CCL, археолошка ископавања 1962. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 93 – гроб 256, кв. CCLXXXV, археолошка ископавања 1973. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 94 – гроб 334, кв. CCCXXXV, археолошка ископавања 1977. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 95 – гроб 352, кв. CCCXLVII, археолошка ископавања 1978. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 96 – гроб 359, кв. CCCL, археолошка ископавања 1978. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 97 – гроб 221, кв. CCLX, археолошка ископавања 1962. године – документација Народног музеја у Београду

- Сл. 98 – гроб 263, кв. CCXCI, археолошка ископавања 1974. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 99 – гроб 45, кв. LII, археолошка ископавања 1961. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 100 – гроб 203, кв. CCLI, археолошка ископавања 1962. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 101 – гроб 265, кв. CCXCII, археолошка ископавања 1974. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 102 – гроб 268, кв. CCCIV, археолошка ископавања 1974. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 103 – гроб 23, кв. XXIII, археолошка ископавања 1961. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 104 – гроб 177, кв. CCXXX, археолошка ископавања 1962. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 105 – гроб 150, кв. CCIX- CCX, археолошка ископавања 1962. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 106 – гроб 150, кв. CCIX- CCX, археолошка ископавања 1962. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 107 – гроб 50, кв. LXIV, археолошка ископавања 1961. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 108 – гроб 258, кв. CCLXXXVIII, археолошка ископавања 1973. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 109 – гроб 281, кв. CCXCIV, археолошка ископавања 1974. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 110 – урна, гроб 37, кв. XLI, археолошка ископавања 1961. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 111 – оловни саркофаг, гроб 94, кв. CXVI, археолошка ископавања 1961. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 112 – оловни саркофаг, гроб 350, кв. CCCXLVII, археолошка ископавања 1978. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 113 – устринум 2, кв. CCLXXXVIII, археолошка ископавања 1973. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 114 – устринум 2, кв. CCLXXXVIII, археолошка ископавања 1973. године – документација Народног музеја у Београду
- Сл. 115 – крчаг (Iagoena), инв. бр. G 6, гроб 5 – Збирка Космај Народног музеја у Београду
- Сл. 116 – крчаг (Iagoena), инв. бр. G 5, гроб 5 – Збирка Космај Народног музеја у Београду
- Сл. 117 – крчаг (Iagoena), инв. бр. G 19, гроб 12 – Збирка Космај Народног музеја у Београду

- Сл. 118 – крчаг (lagoena), инв. бр. G 62, гроб 31 – Збирка Космај Народног музеја у Београду
- Сл. 119 – пехар (calix), инв. бр. G 581, гроб 41 – Збирка Космај Народног музеја у Београду
- Сл. 120 – пехар (calix), инв. бр. G 369, гроб 16 – Збирка Космај Народног музеја у Београду
- Сл. 121 – кадионица (turibulum), инв. бр. G 219, гроб 117 – Збирка Космај Народног музеја у Београду
- Сл. 122 – здела (acetabulum), инв. бр. G 115, гроб 60 – Збирка Космај Народног музеја у Београду
- Сл. 123 – урна, инв. бр. G 158, гроб 126 – Збирка Космај Народног музеја у Београду
- Сл. 124 – светиљка (firmalampren), инв. бр. G 372, гроб 161 – Збирка Космај Народног музеја у Београду
- Сл. 125 – балсамаријум, инв. бр. G 346, гроб 152 – Збирка Космај Народног музеја у Београду
- Сл. 126 – Меркур боца, инв. бр. G 46, гроб 24 – Збирка Космај Народног музеја у Београду
- Сл. 127 – крчаг, инв. бр. G 189, гроб 96 – Збирка Космај Народног музеја у Београду
- Сл. 128 – минђуше, инв. бр. G 895, гроб 341 – Збирка Космај Народног музеја у Београду
- Сл. 129 – огледало (speculum), инв. бр. G 418, гроб 177 – Збирка Космај Народног музеја у Београду
- Сл. 130 – игла за шивење, инв. бр. G 280, гроб 140 – Збирка Космај Народног музеја у Београду
- Сл. 131 – графикон похрањиваних прилога у гробовима на некрополи
- Сл. 132 – негатив калуп са представом богиње Tellus (Terra Mater) за израду обредних колача, инв. бр. G 937, устринум (?) – Збирка Космај Народног музеја у Београду
- Сл. 133 – плочице са урезаним натписом (део наруквице ?), инв. бр. G 141, гроб 77 – Збирка Космај Народног музеја у Београду
- Сл. 134 – Фигурина Венере, инв. бр. G 624, гроб 242 – Збирка Космај Народног музеја у Београду
- Сл. 135 – аплика, привезак (?), инв. бр. G 875, гроб 334 – Збирка Космај Народног музеја у Београду
- Сл. 136 – призматични горски кристал, инв. бр. G 876, гроб 334 – Збирка Космај Народног музеја у Београду
- Сл. 137 – таблица проклетих, инв. бр. G 203, гроб 109 – Збирка Космај Народног музеја у Београду

Сл. 138 – Мапа некрополе са назначеним гробовима без прилога – документација Народног музеја у Београду, израда: Бобан Трипковић

Сл. 139 – мастионица, инв. бр. G 308, гроб 312 – Збирка Космај Народног музеја у Београду

Сл. 140 – мастионица, инв. бр. G 706, гроб 266 – Збирка Космај Народног музеја у Београду

Сл. 141 – сонда (*spathomela*), инв. бр. G 38, гроб 22 – Збирка Космај Народног музеја у Београду

Сл. 142 – сонда (*auriscalpium*), инв. бр. G 41, гроб 22 – Збирка Космај Народног музеја у Београду

Сл. 143 – игла (*acus*) инв. бр. G 42, гроб 22 – Збирка Космај Народног музеја у Београду

Сл. 144 – длето (*torus*) инв. бр. G 249, гроб 137 – Збирка Космај Народног музеја у Београду

Сл. 145 – козметичка турпија инв. бр. G 261, гроб 139 – Збирка Космај Народног музеја у Београду

Сл. 146 – бријач, инв. бр. G 441, гроб 186 – Збирка Космај Народног музеја у Београду

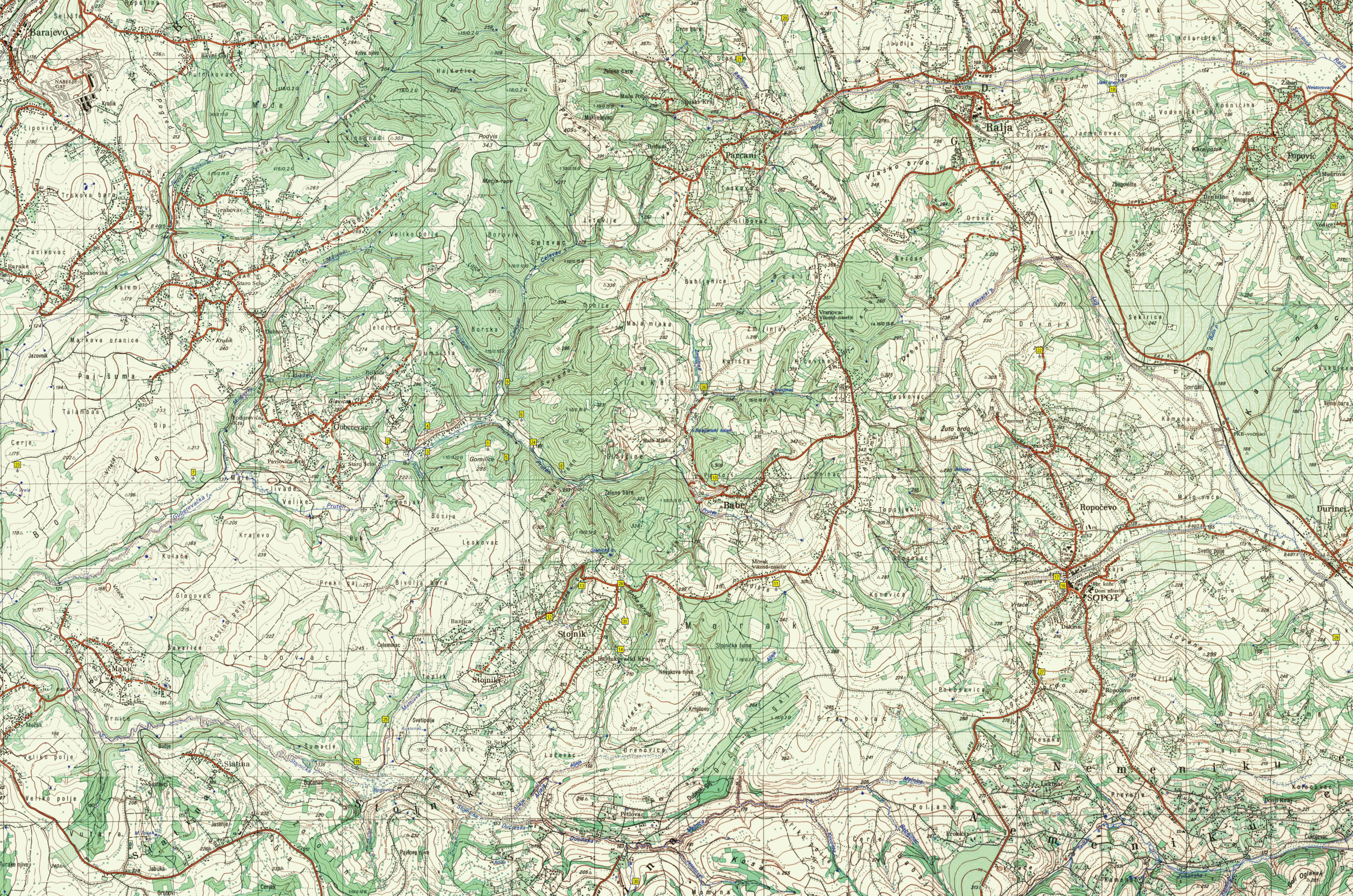
Сл. 147 – фрагмент каричастог оклопа (*lorica hamata*), инв. бр. G 613, гроб 240 – Збирка Космај Народног музеја у Београду

Сл. 148 – фибула у облику делфина, инв. бр. G 404, гроб 171 – Збирка Космај Народног музеја у Београду

Сл. 149 – графикон распореда прилога у гробовима на некрополи

Сл. 1 - Карта Космаја са назначеним локалитетима на којима су констатоване некрополе и надгробни споменици

1. Гомилице – некропола
2. Рт – некропола
3. Пурина Черга – некропола
4. Река – некропола
5. Кошевиште – надгробни споменици
6. Главчине – некропола
7. Церовац – надгробни споменици
8. Церак – надгробни споменици
9. Пасуљевац – надгробни споменици
10. Гробљиште – надгробни споменици
11. Покосавица – надгробни споменици
12. Тановица – надгробни споменици
13. Павловића бунари – некропола
14. Хајдуковица – некропола
15. Слатина – некропола
16. Трг у Сопоту – некропола
17. Анатема у Сопоту – некропола
18. Мали Друм – некропола
19. Велики Луг – некропола
20. Равни Гај – некропола
21. Бостаниште – некропола
22. Дрвник (Ропчево) – надгробни споменици
23. Лисовић – надгробни споменици
24. Прутен – некропола
25. Шумарје – некропола
26. Мађарско гробље – некропола
27. Јевића Шума – некропола
28. Антонијевића Чаир – некропола
29. Неменикуће – надгробни споменици
30. Њиве – некропола
31. Танасковића Чаир - надгробни споменици

Сл. 3 – Рударско окно Рудине, археолошка ископавања 1984. године

Сл. 4 – Рударско окно Ћумурана, археолошка ископавања 1985. године

Сл. 5 – Рударско окно у околини Баба (Рудине?)

Сл. 6 – Рударско окно у околини Баба (Браиловац?)

Сл. 7 – Рударско окно у околини Баба (Точак?)

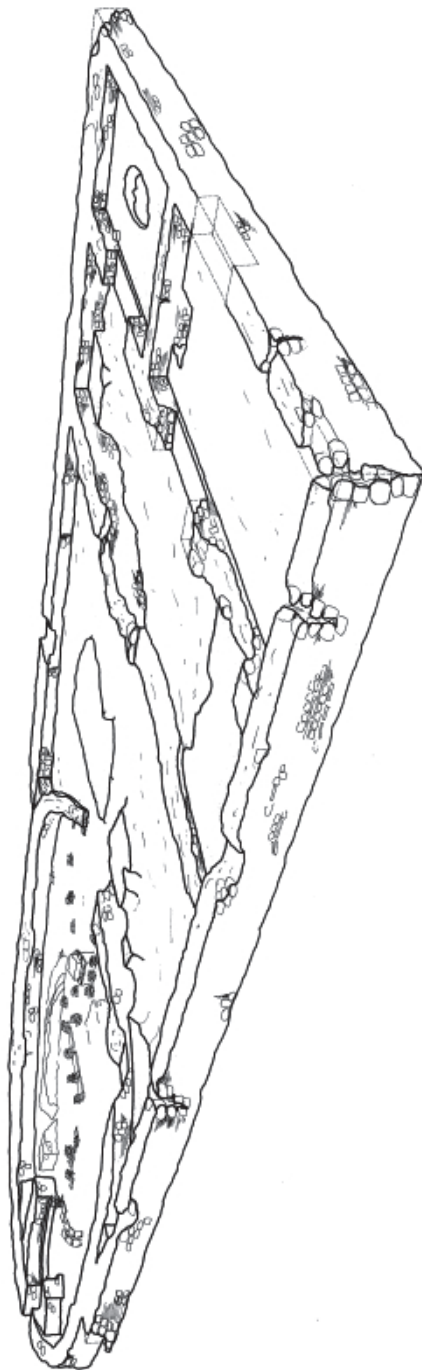
Сл. 8 – Рударско окно у околини Баба

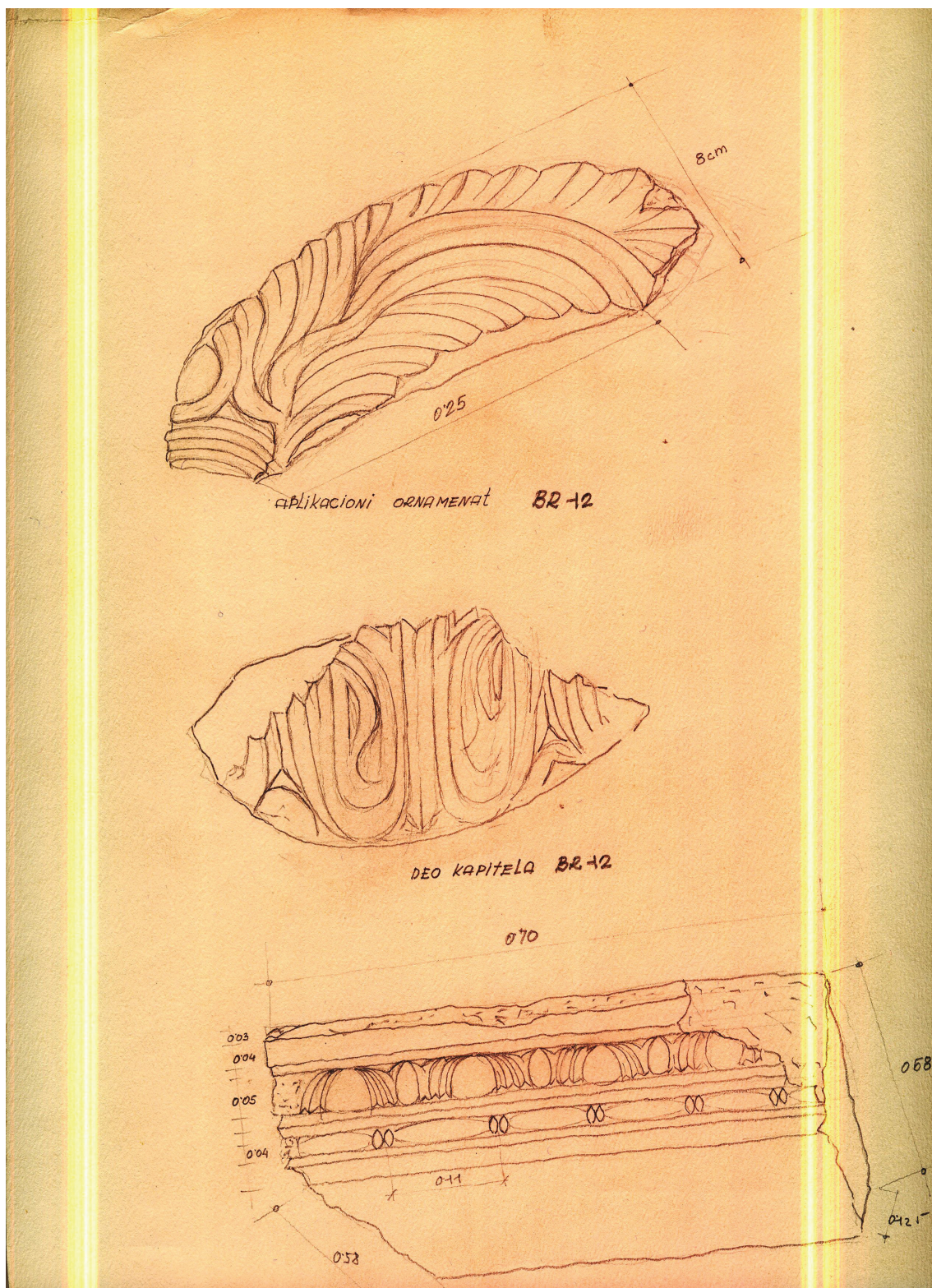
Сл. 9 – Рударско окно у околини Баба

STOJNIK

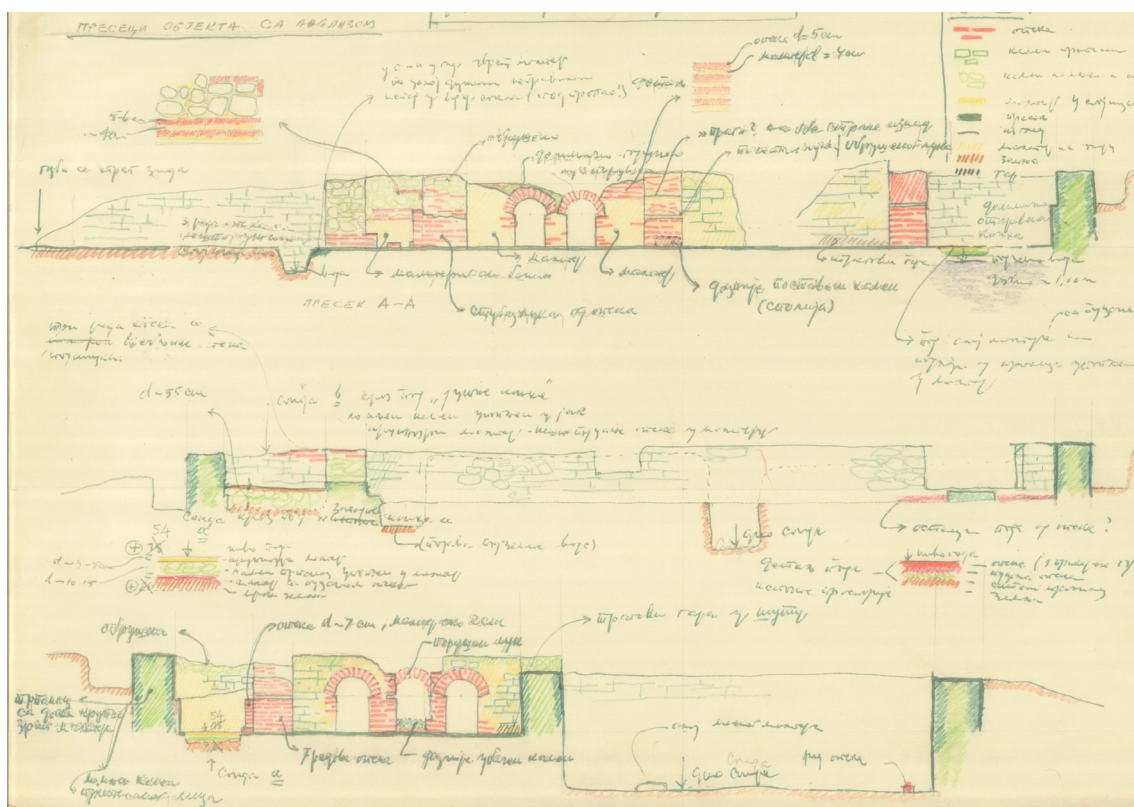
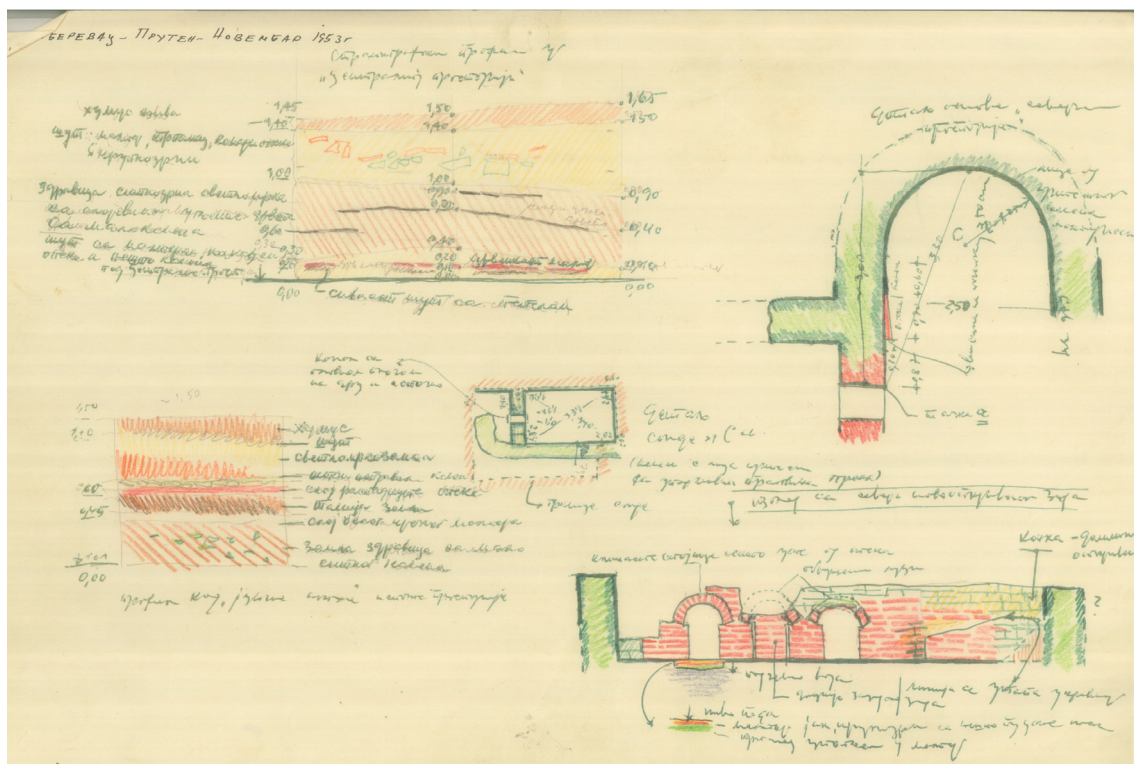
PERSPETIVNI IZGLED
GRADJEVINE SA
ISKOPAVANJA 1958.

Сл. 10 – Стојник, перспективни изглед грађевине са мозаицима, археолошка ископавања 1958. године

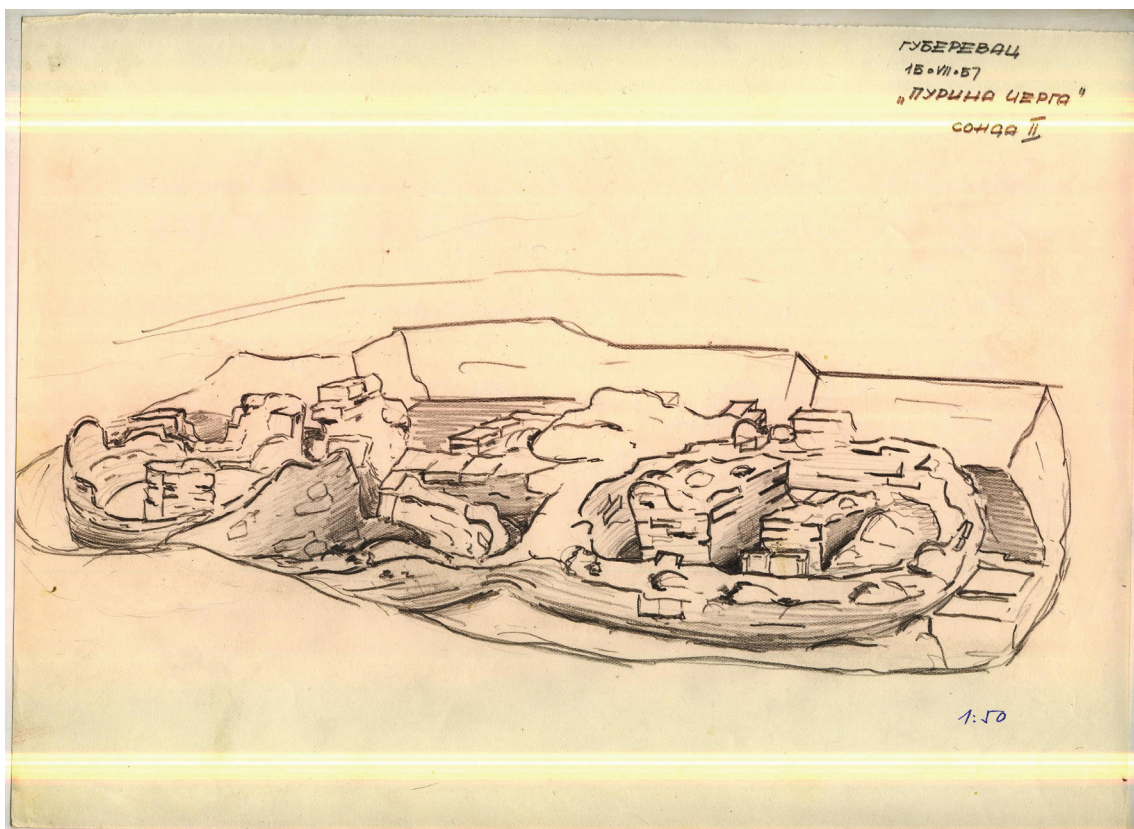

Сл. 11 – Фрагменти камене пластике из стојничког утврђења

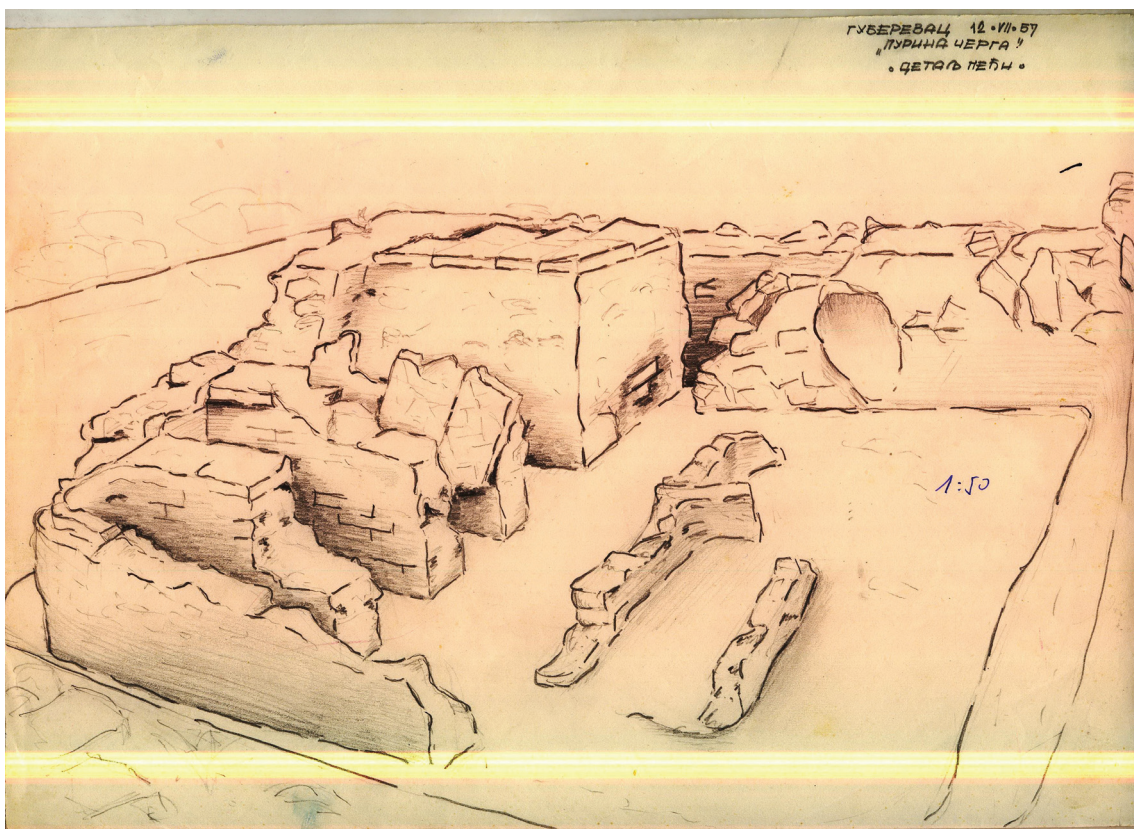

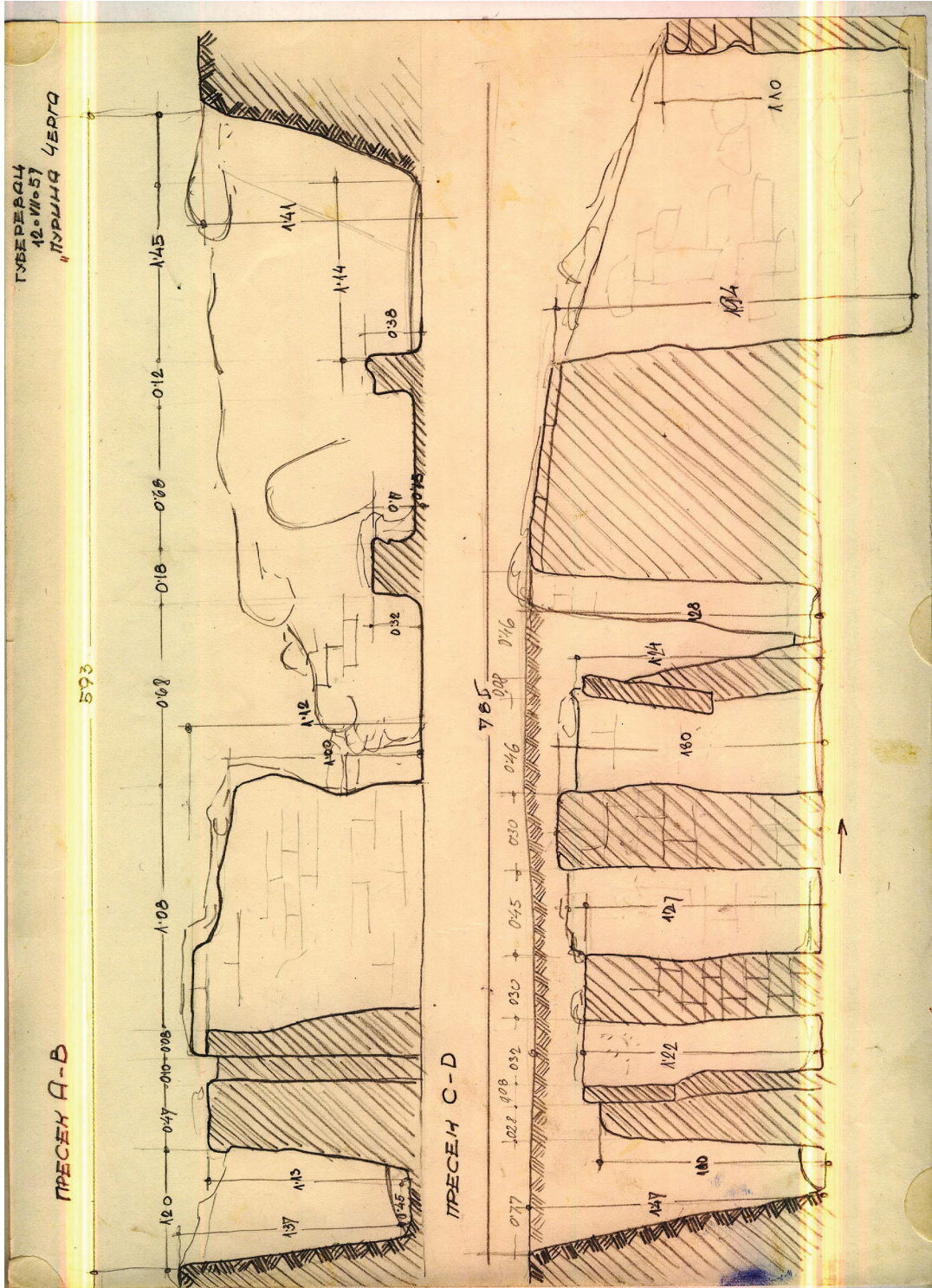
Сл. 14 – Терме или вила рустика на локалитету Врело код Лисовића, археолошка ископавања 1954 – 1958. године

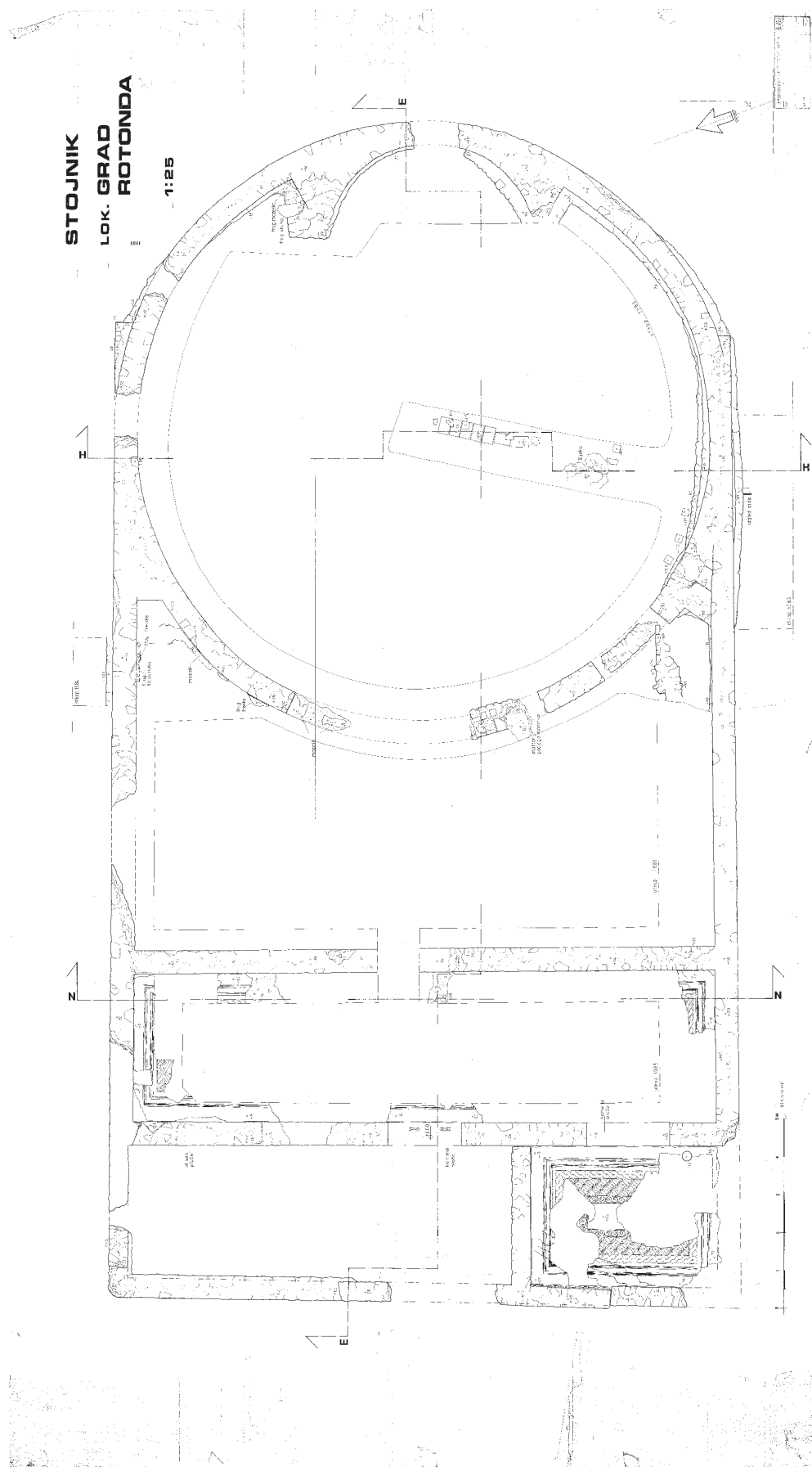
Сл. 15 – Керамичке пећи на локалитету Пурина Черга, археолошка ископавања 1957. године

Сл. 16 – Детаљи пећи на локалитету Пурина Черга, археолошка ископавања 1957. године

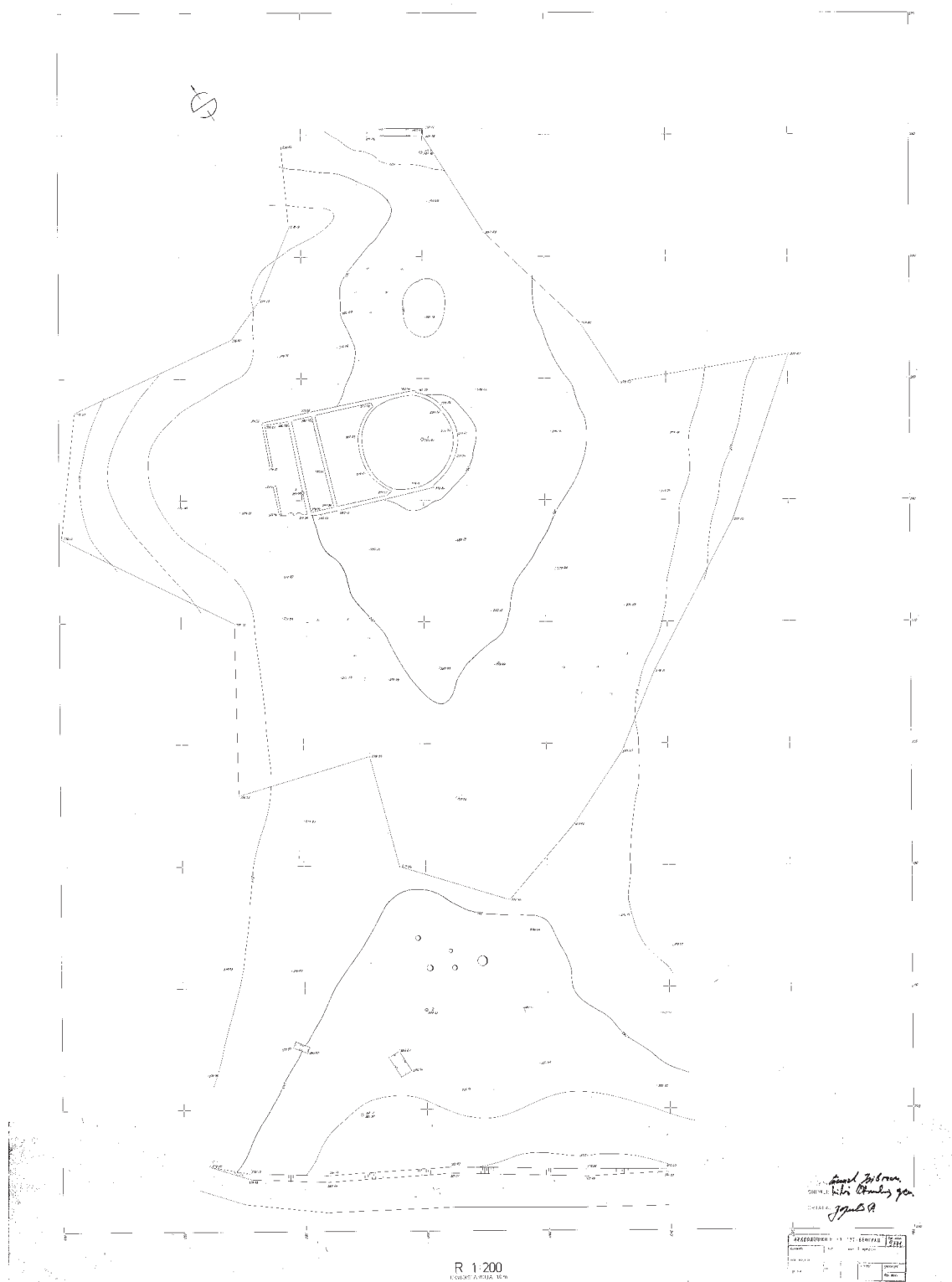

Сл. 17 – Пресеци пећи на локалитету Пурина Черга, археолошка ископавања 1957. године

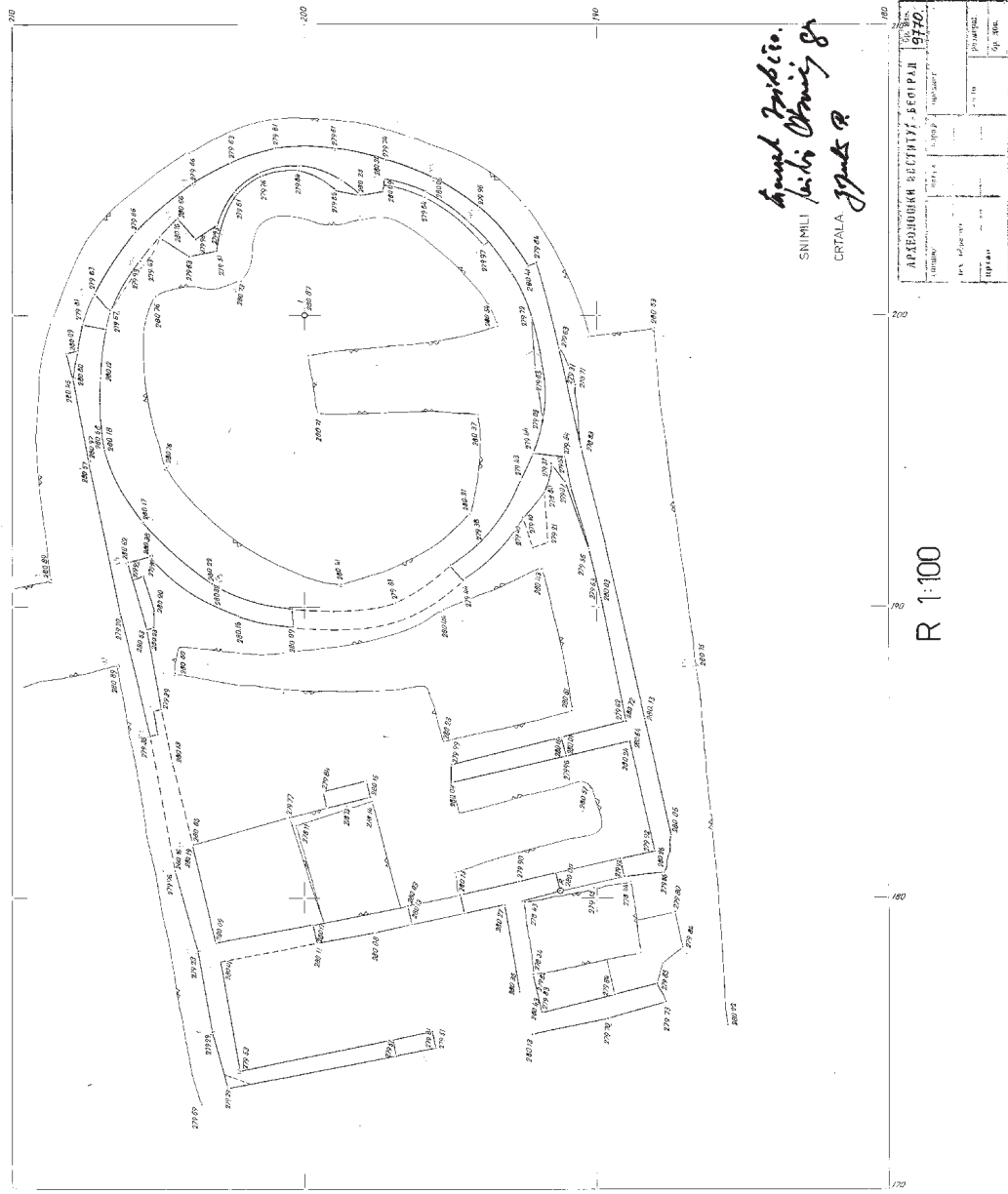
Сл. 18 – Стојник, локалитет Град, ротонда, археолошка ископавања 1958. године

GRADIŠTE - STOJNIK

Сл. 19 – Стојник локалитет Градиште, ситуациони план, археолошка ископавања 1987. године

GRADIŠTE - STOJNIK

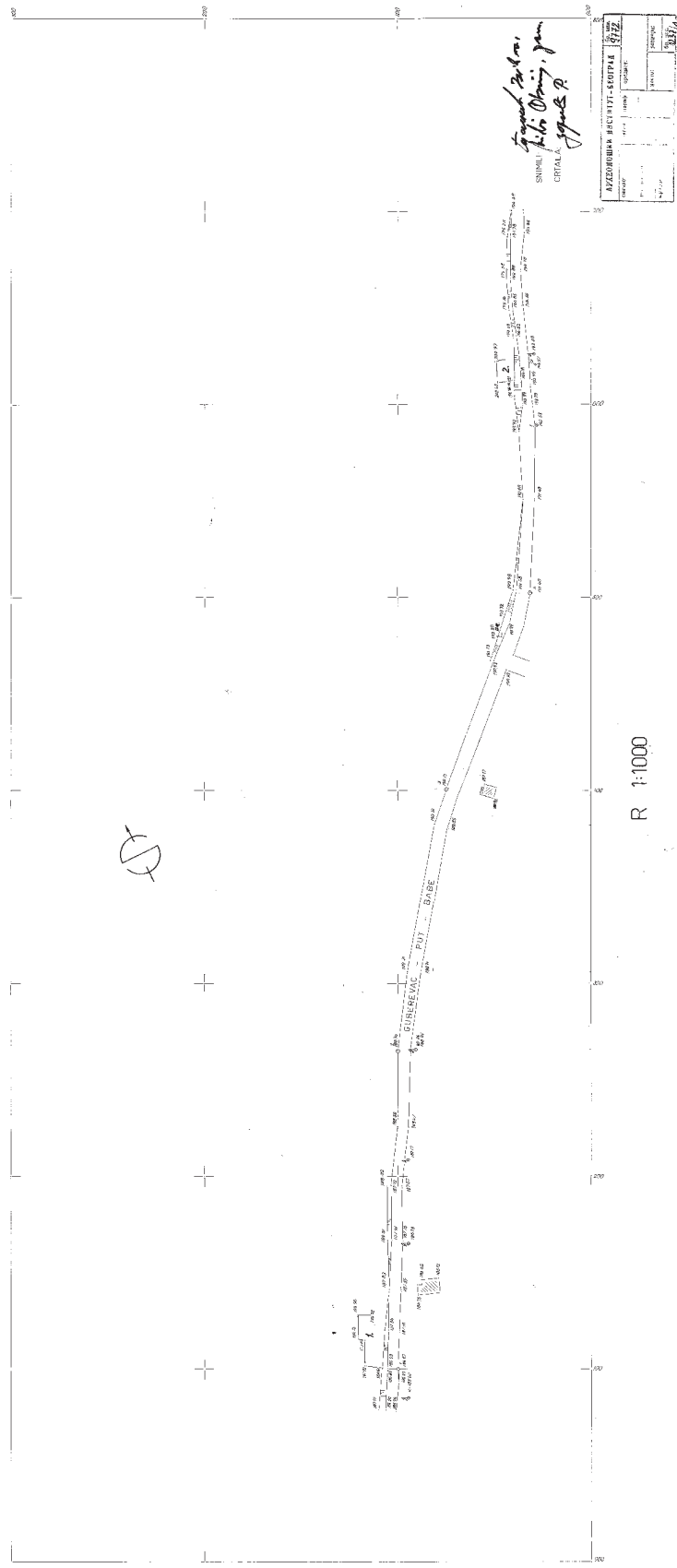

Сл. 20 – Стојник локалитет Градиште, основа грађевине, археолошка ископавања 1987. године

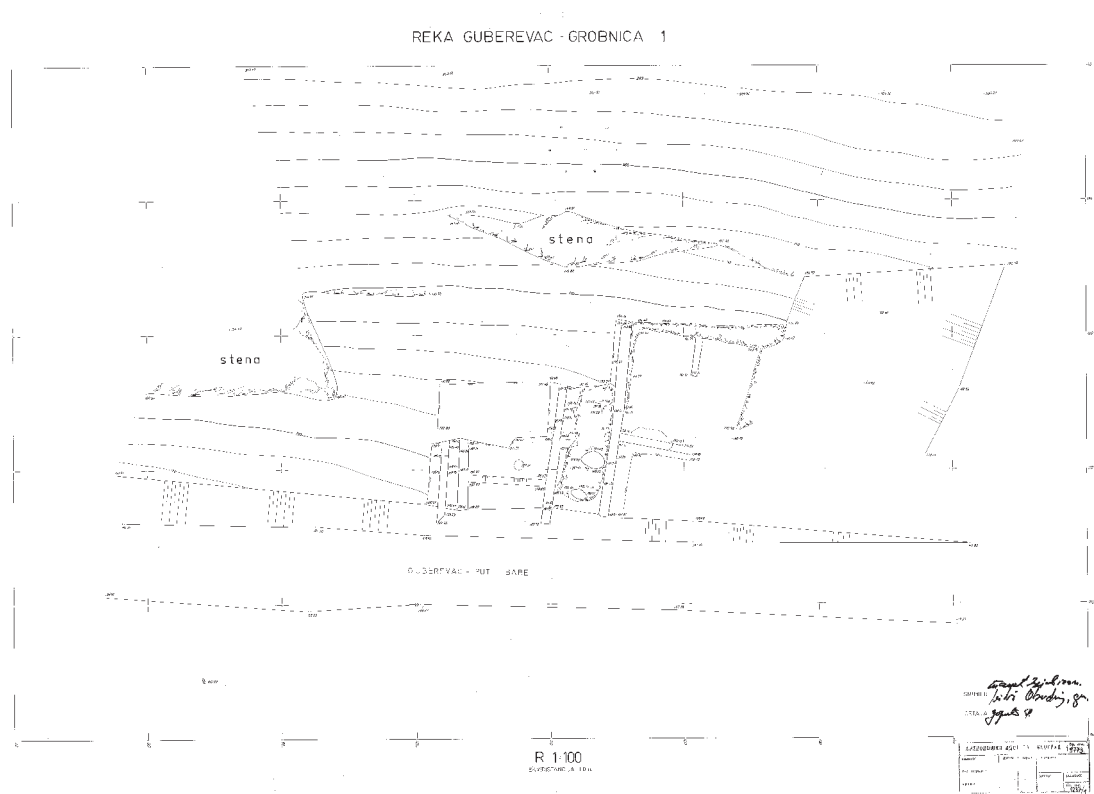

Сл. 21 – Реконструкција мозаика са пода сакралне грађевине од 2005. до 2012. године

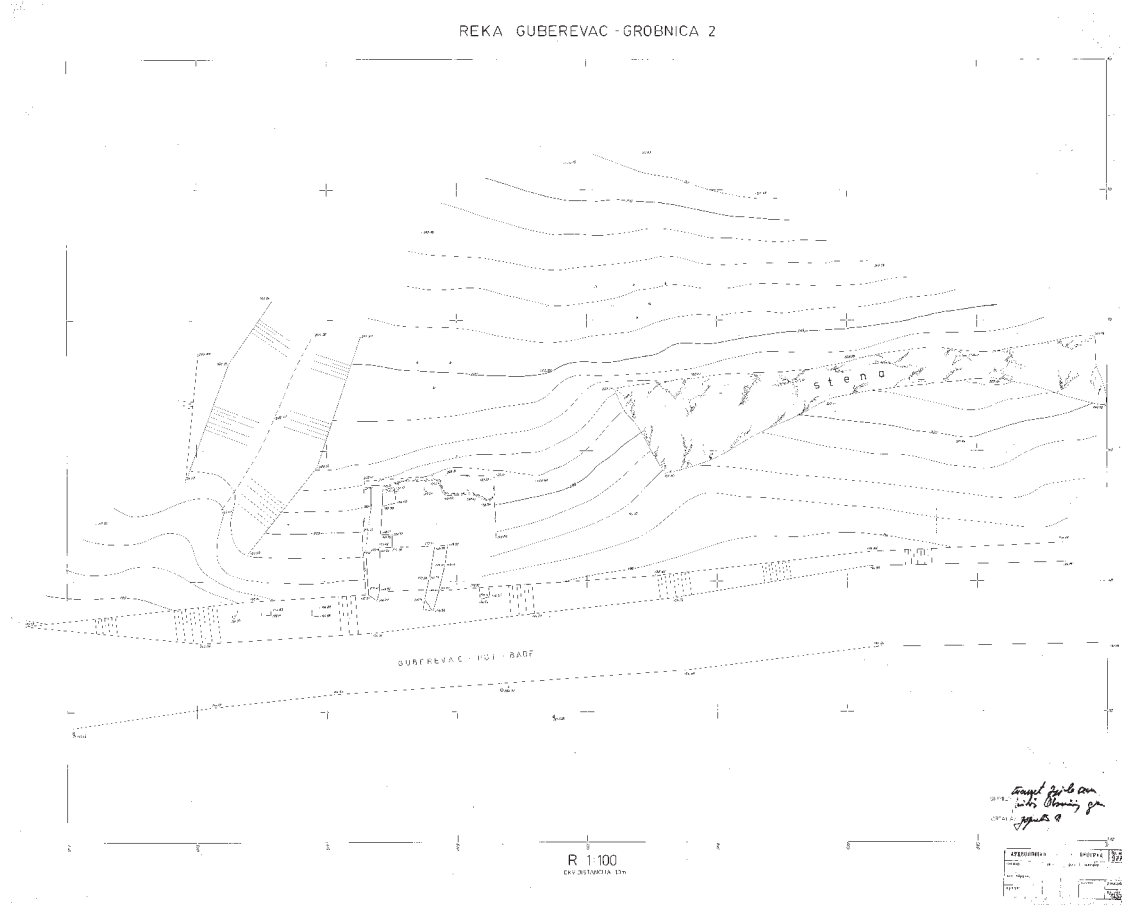
REKA GUBEREVAC - GROBNICE 1:2

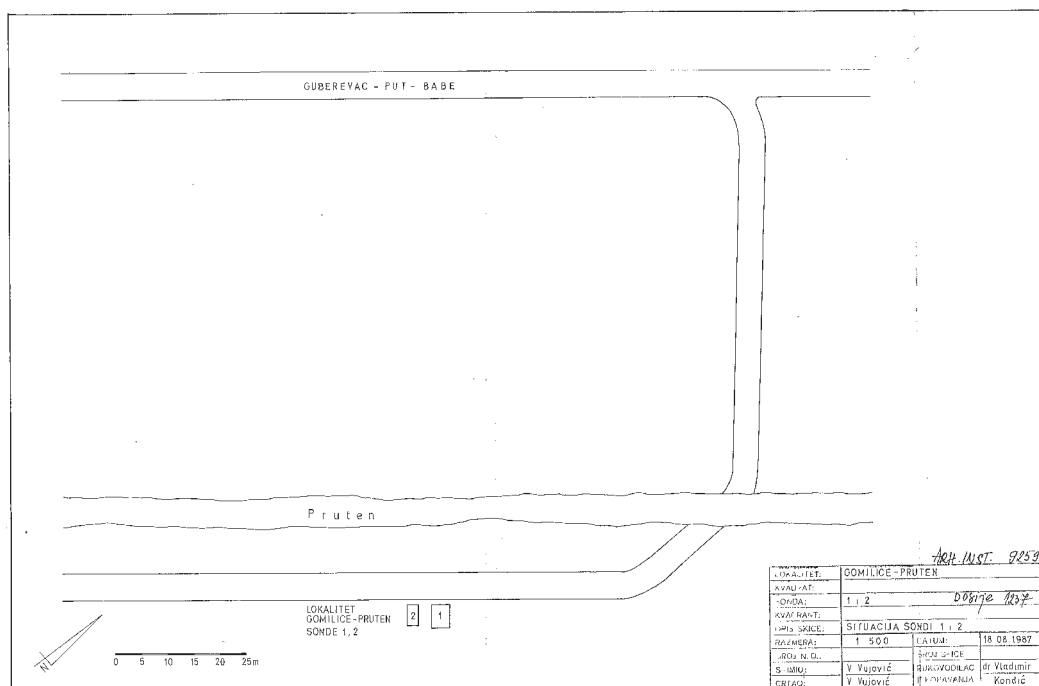
Сл. 22 – Губеревац, локалитет Река, гробнице 1 и 2, археолошка ископавања 1987. године

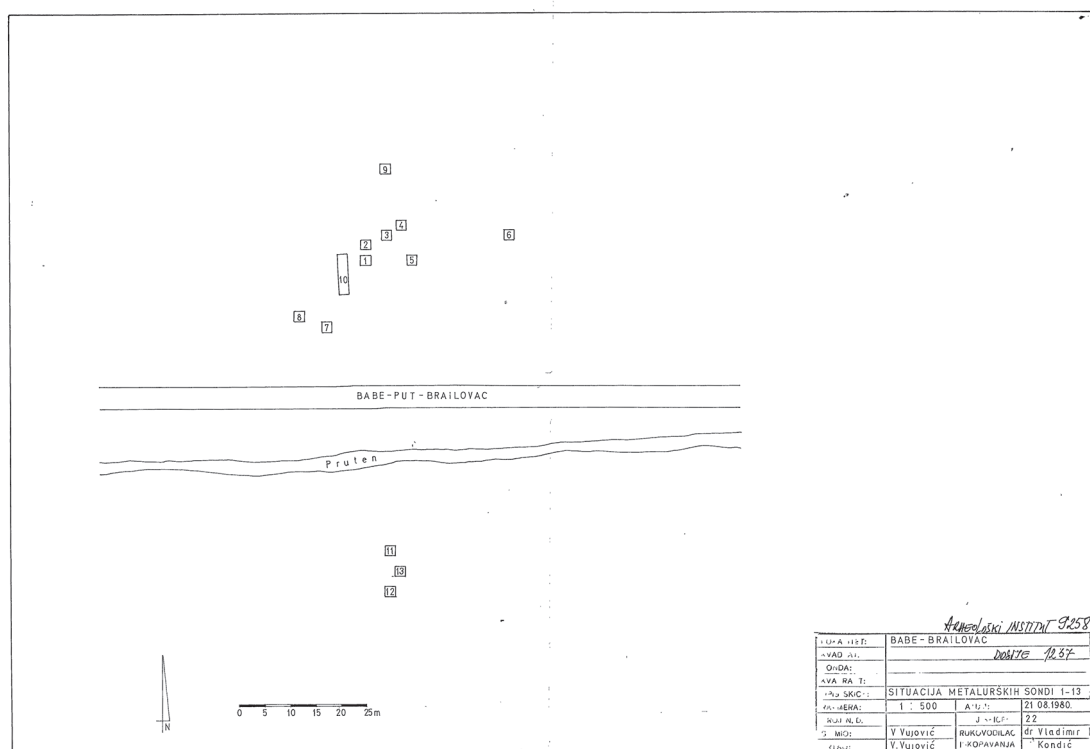
Сл. 23 – Губеревац, локалитет Река, гробница 1, археолошка ископавања 1987. године

Сл. 24 – Губеревац, локалитет Река, гробница 2, археолошка ископавања 1987. године

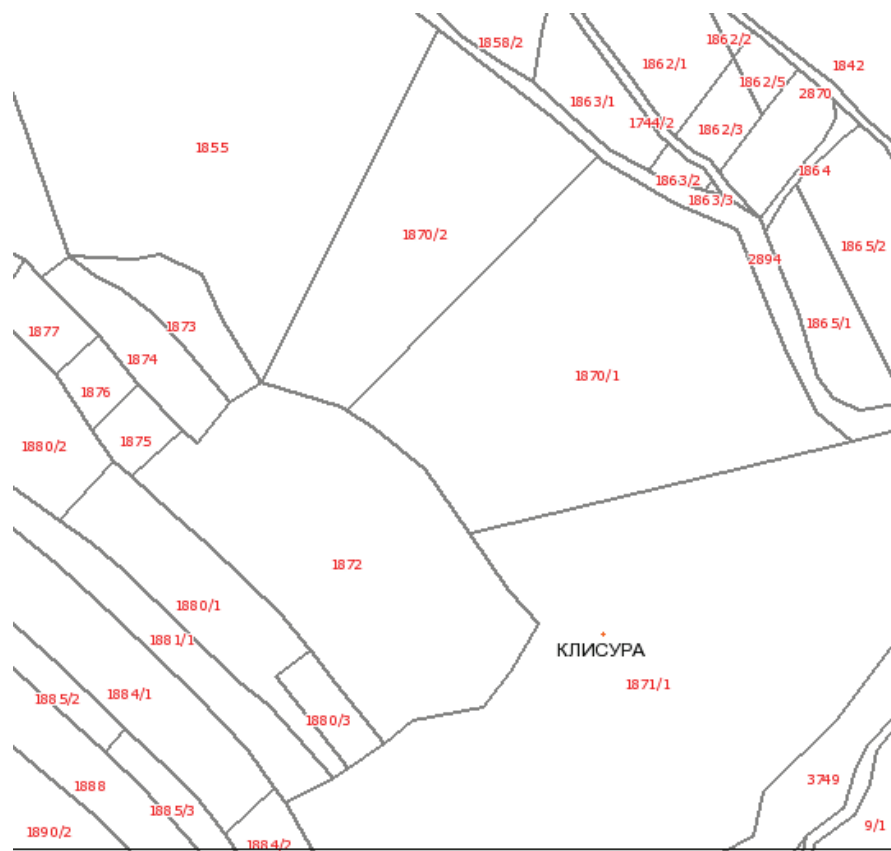
Сл. 25 – Гомилице, локалитет Прутен, сонде 1 и 2, археолошка ископавања 1987. године

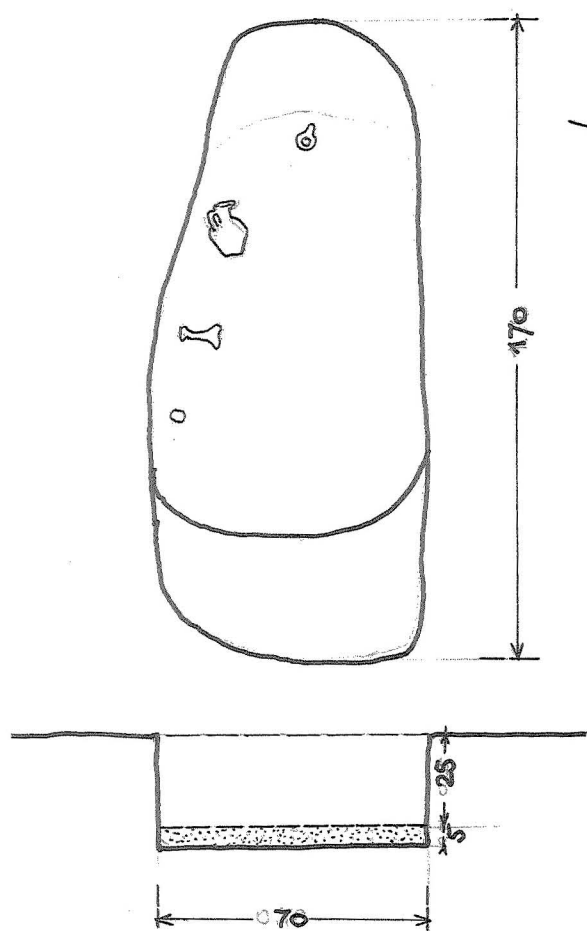
Сл. 26 – Бабе, локалитет Браиловац, ситуација металуршких сонди од 1 до 13, археолошка ископавања 1988. године

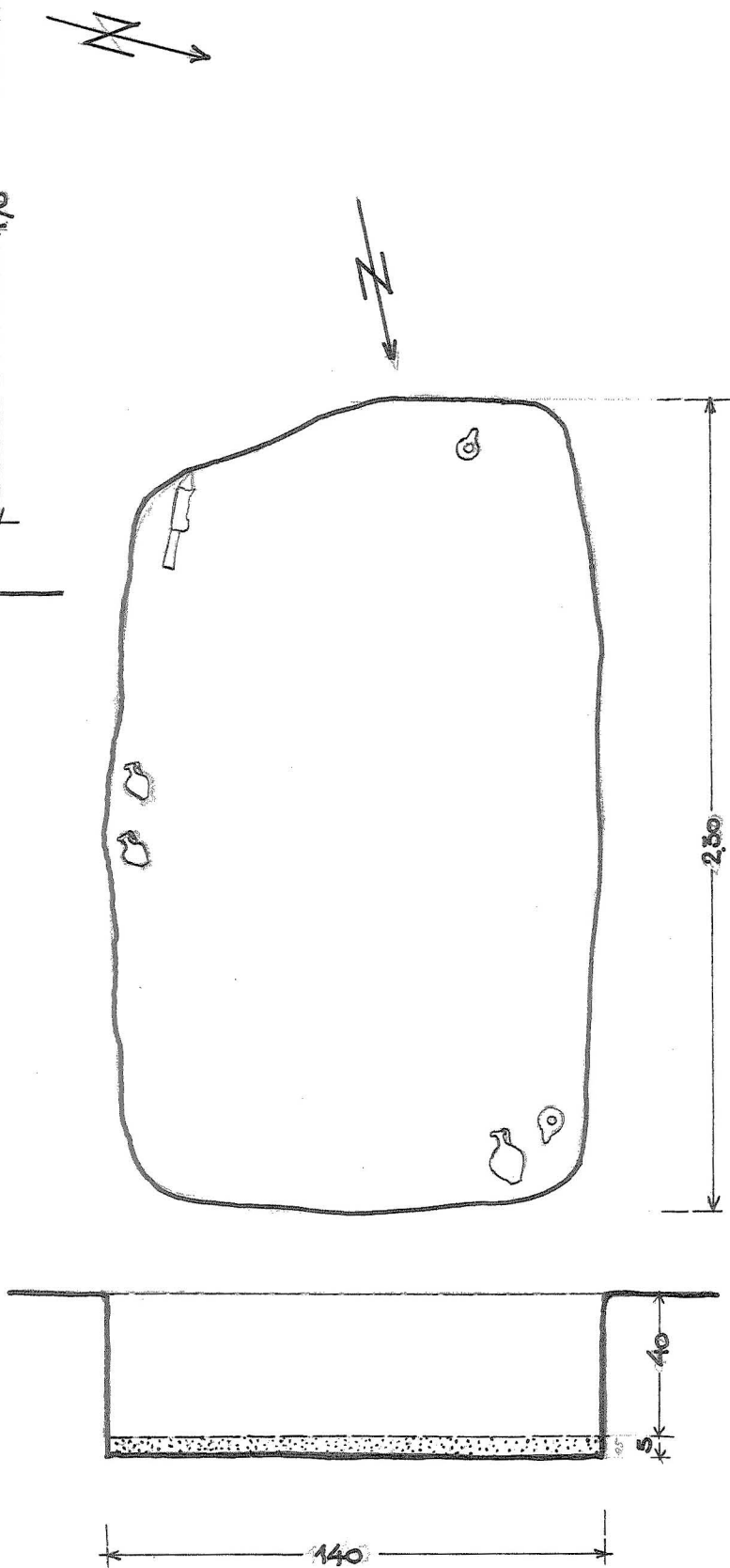
Сл. 27 – Катастарски план са положајем некрополе Гомилице у атару Клисура

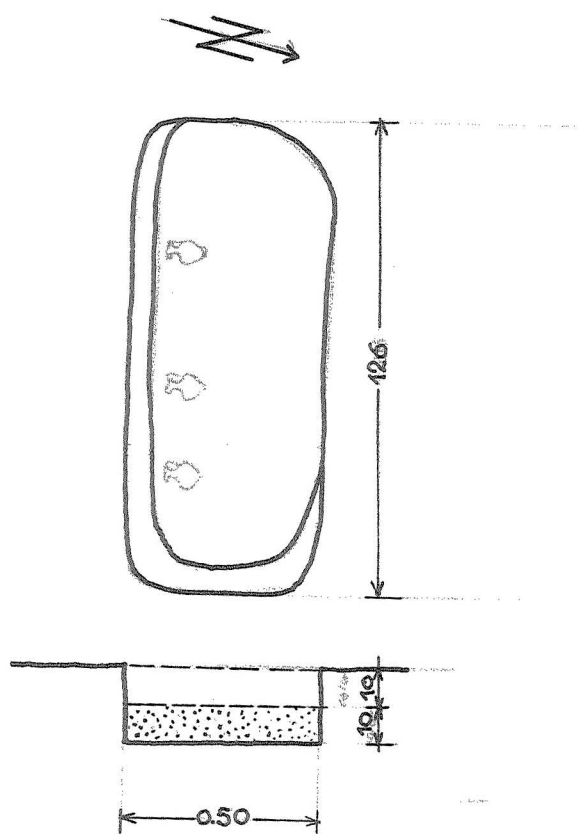
Сл. 28 – Катастарски план са назначеним истраженим простором некрополе под бројем 1872

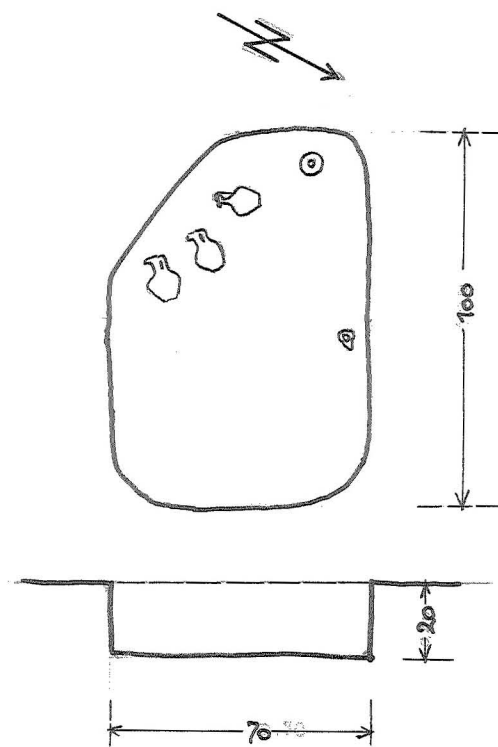
Сл. 30 – гроб 41, кв. XLVI,
археолошка ископавања
1961. године

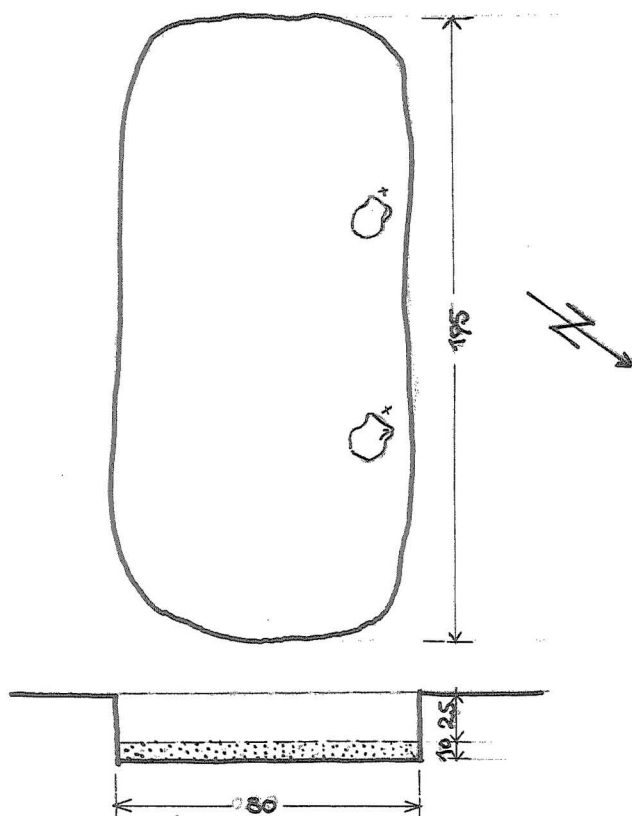
Сл. 31 – гроб 47, кв. LIII, археолошка ископавања 1961. године

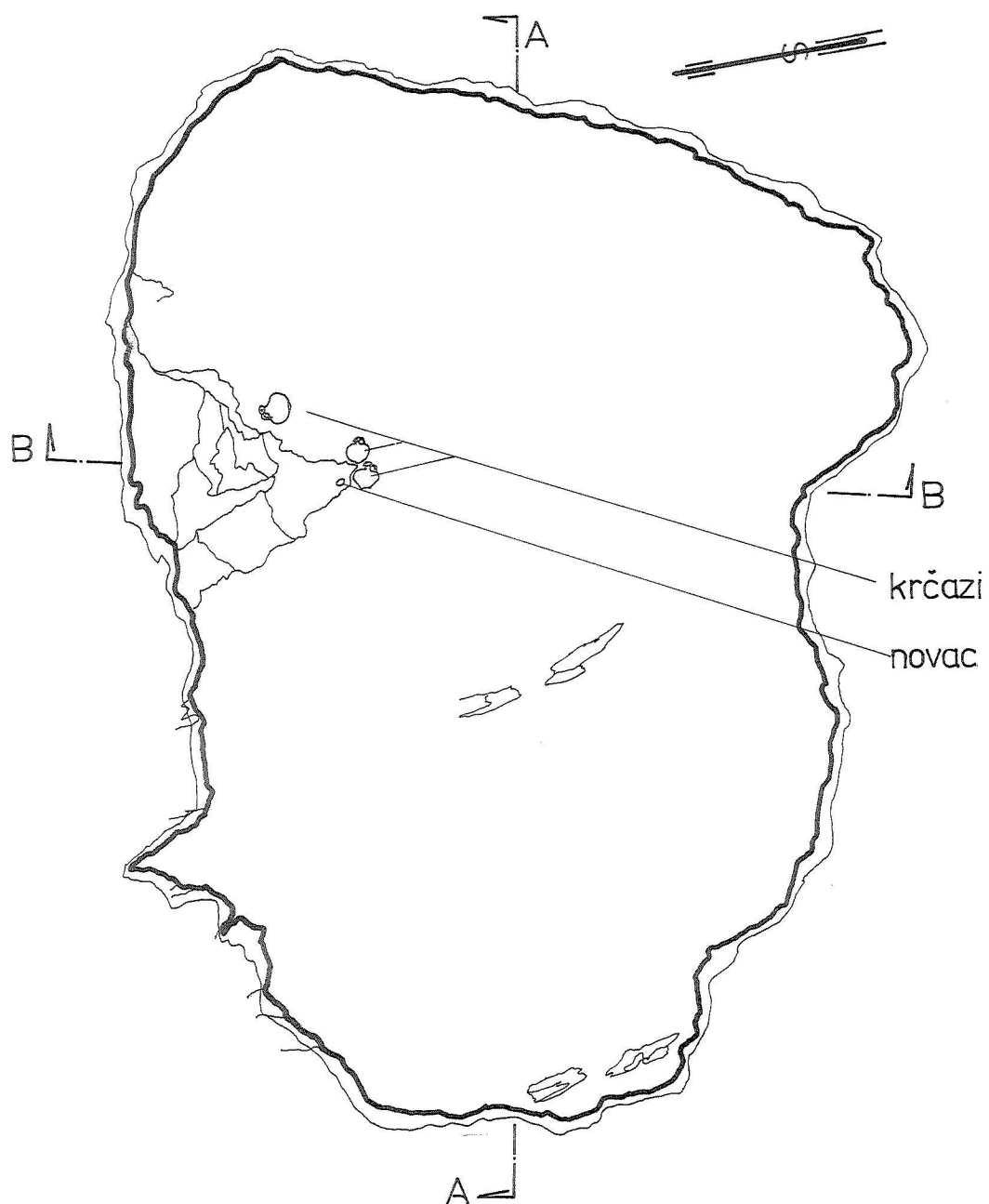
Сл. 32 – гроб 57, кв. LXXVI,
археолошка ископавања 1961. године

Сл. 33 – гроб 64, кв. LXXXVI,
археолошка ископавања 1961. године

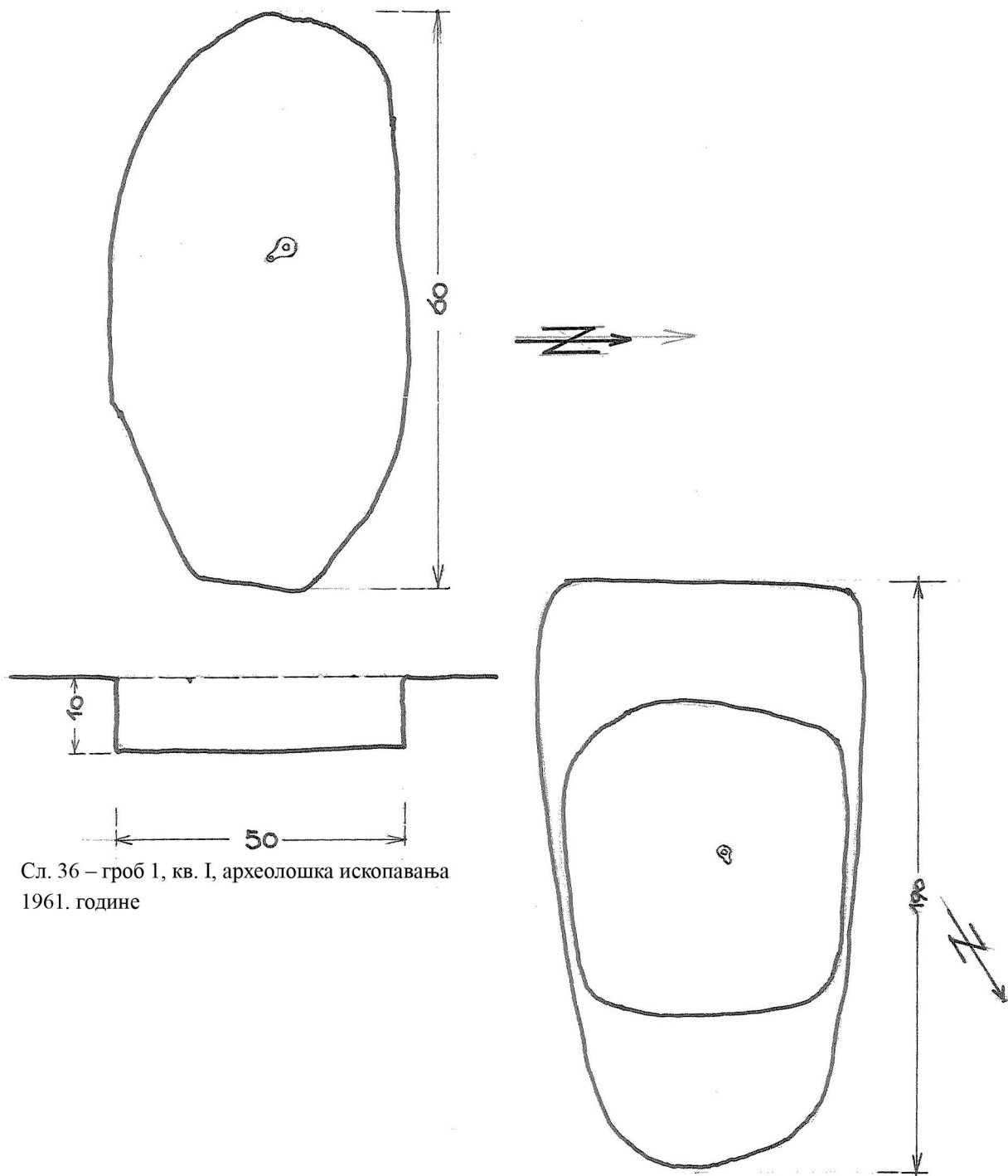
Сл. 34 – гроб 67, кв. LXXXVII, археолошка ископавања 1961. године

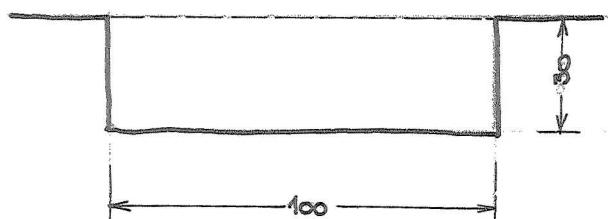
PRESEK B - B

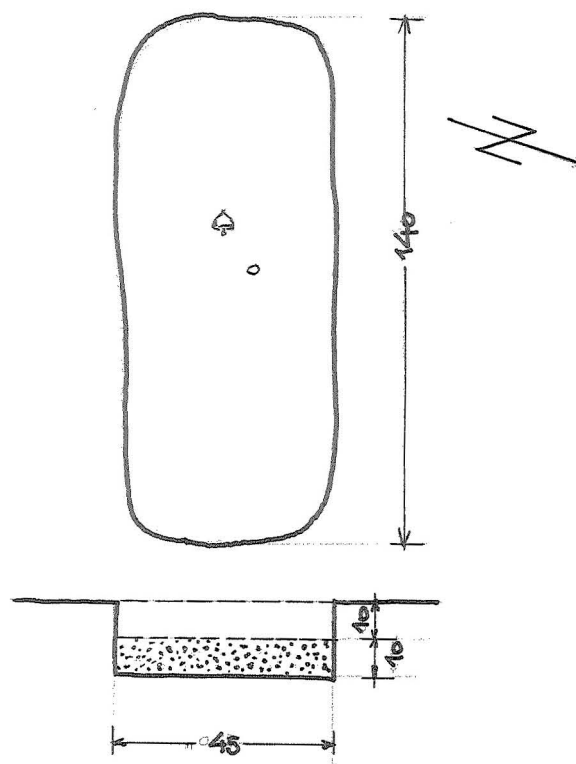
PRESEK A - A

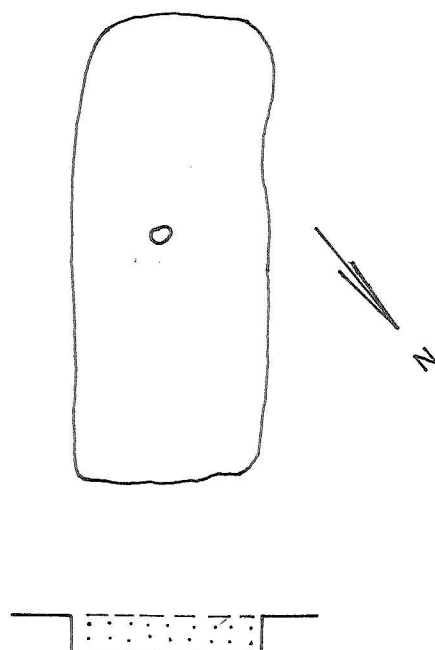
Сл. 36 – гроб 1, кв. I, археолошка ископавања
1961. године

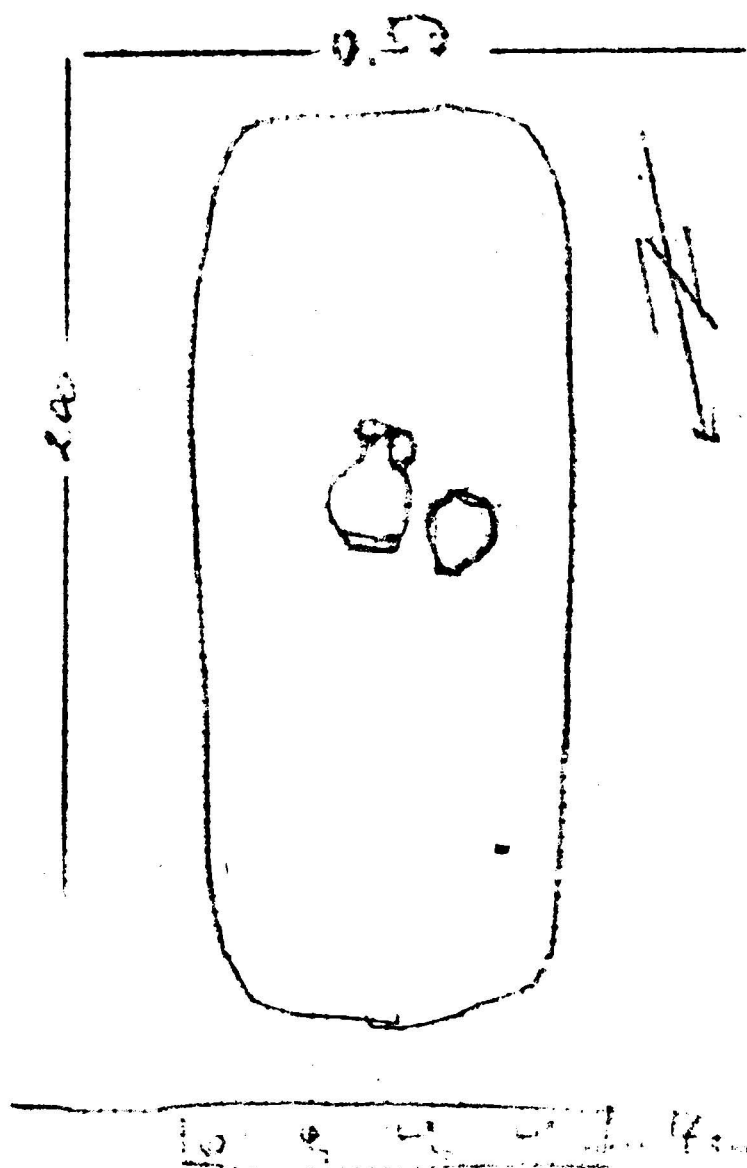
Сл. 37 – гроб 74, кв. XII, археолошка ископавања
1961. године

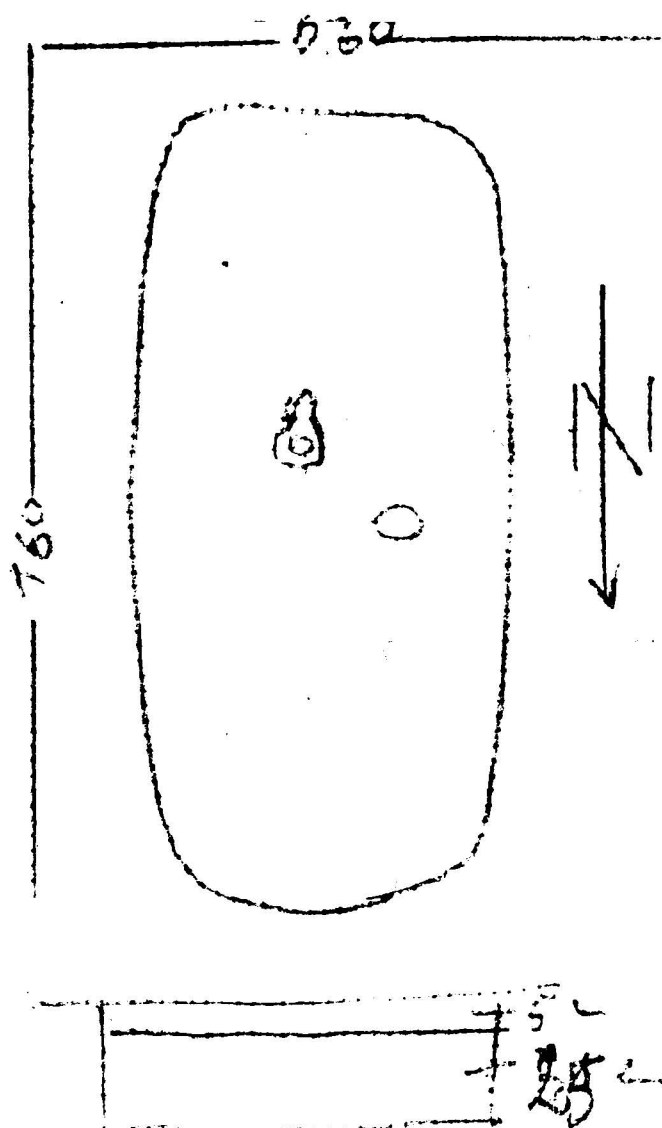
Сл. 38 – гроб 98, кв. CXXV-CXXVI, археолошка
ископавања 1961. године

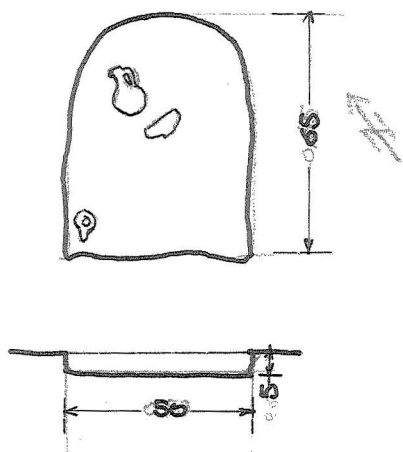
Сл. 39 – гроб 102, кв. CXXVII, археолошка
ископавања 1961. године

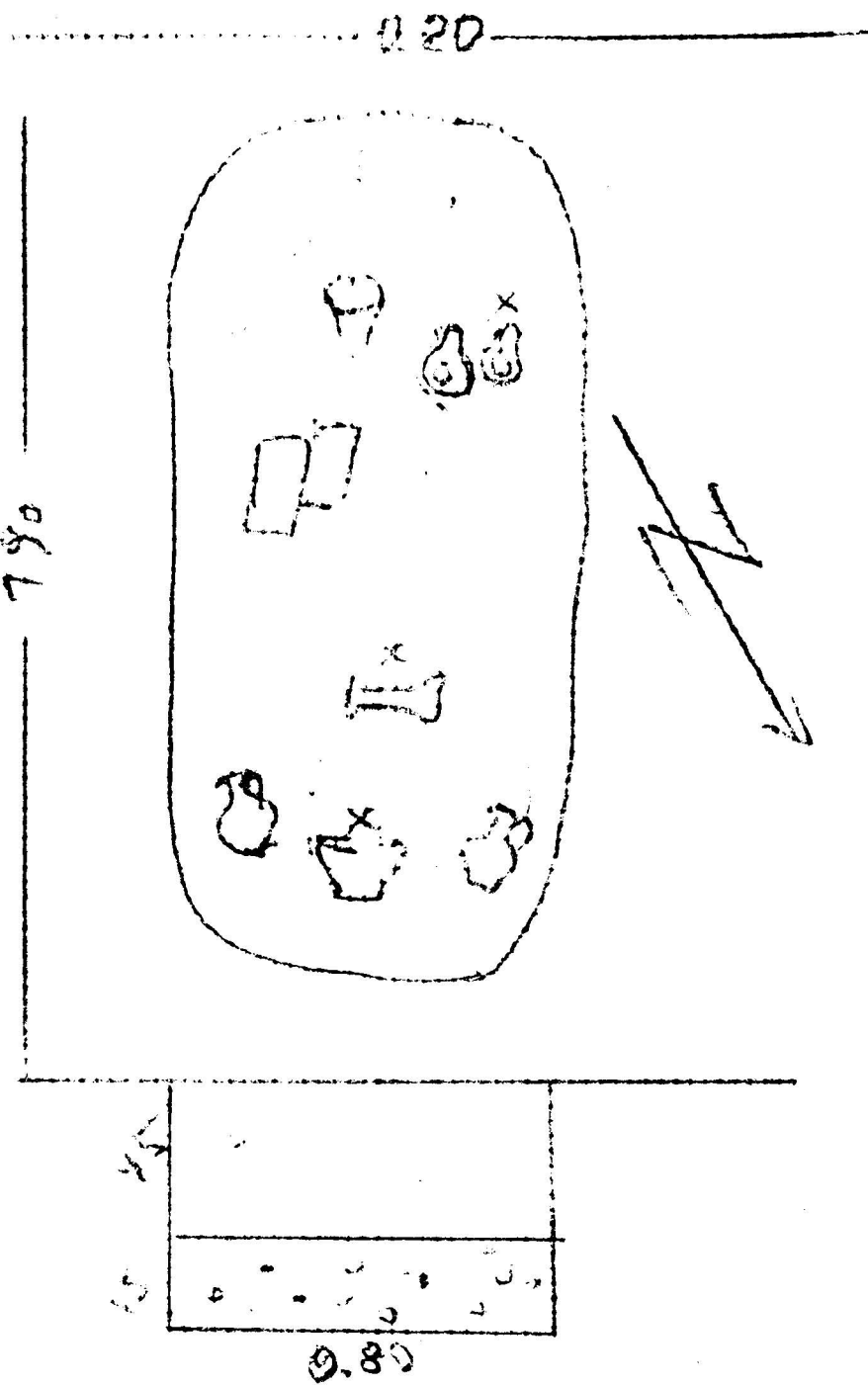
Сл. 40 – гроб 110, кв. СXXXIV, археолошка
ископавања 1961. године

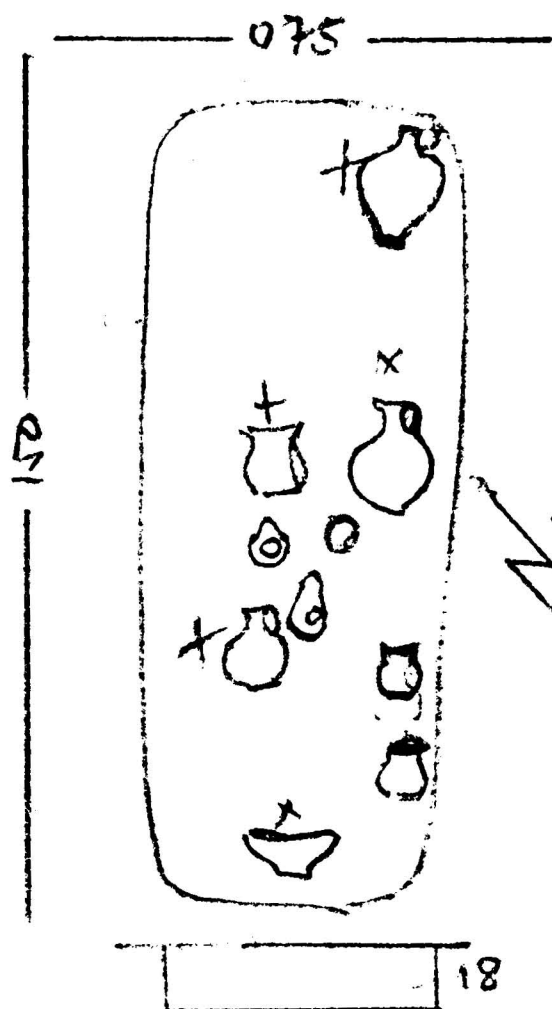
Сл. 41 – гроб 111, кв. СXXXV, археолошка
ископавања 1961. године

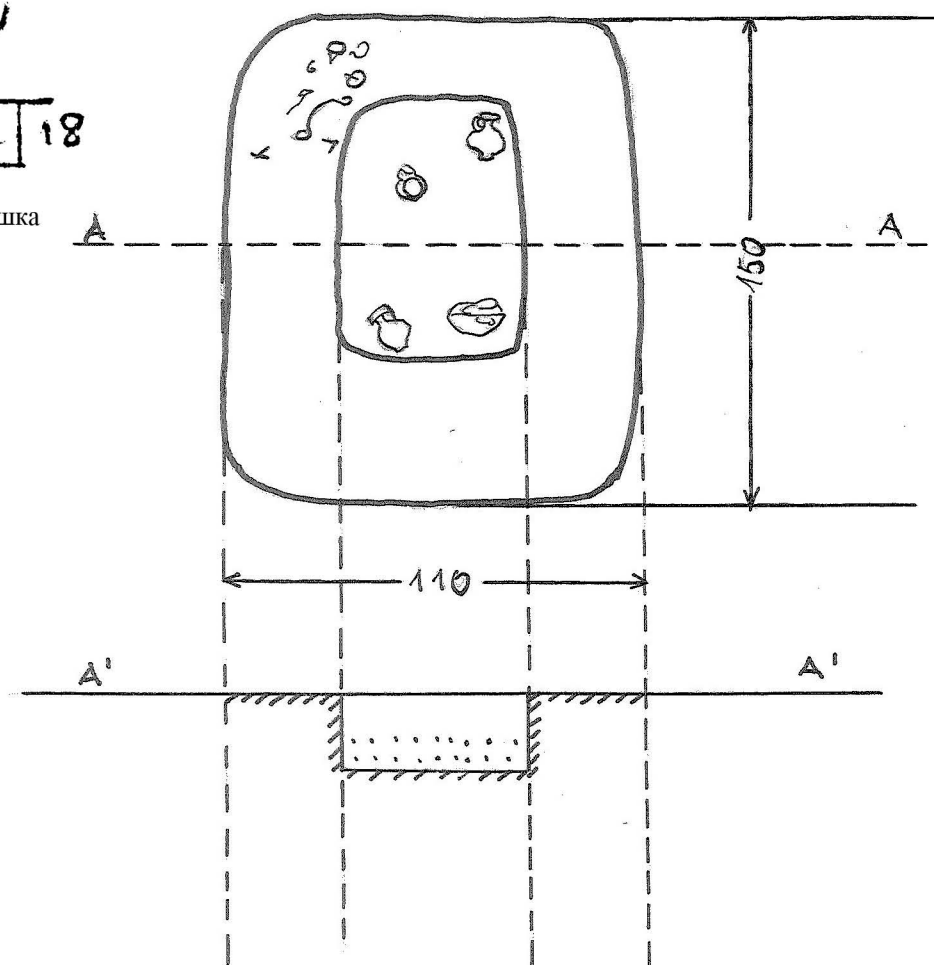
Сл. 42 – гроб 42, кв. L,
археолошка ископавања
1961. године

Сл. 43 – гроб 109, кв. CXXXIII, археолошка ископавања 1961. године

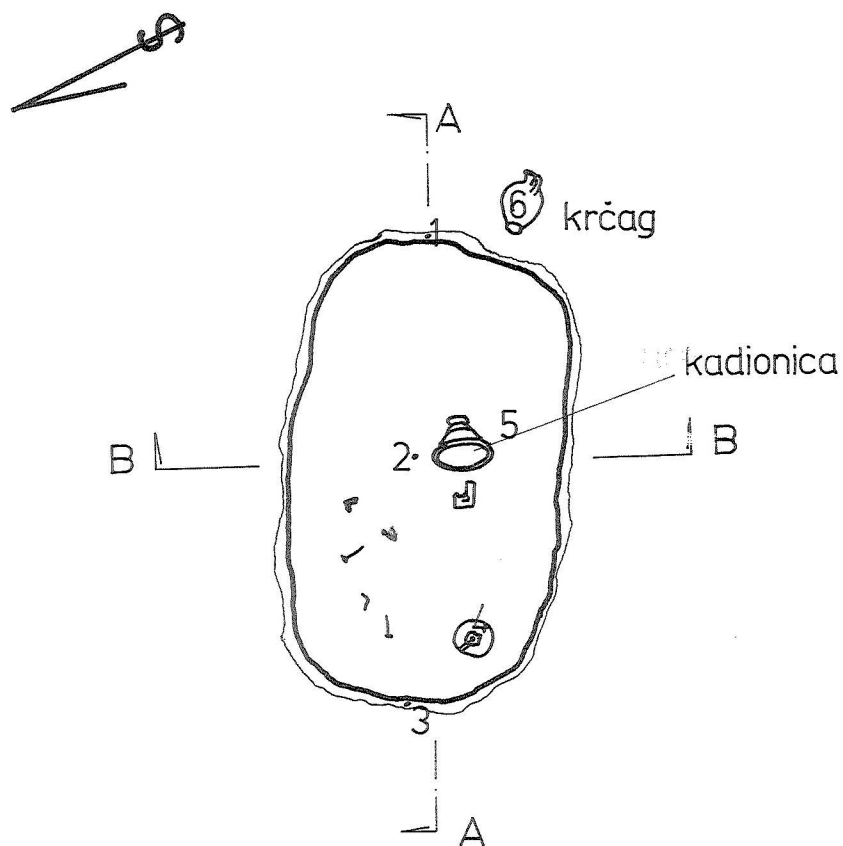

Сл. 44 – гроб 119, кв. CL, археолошка
ископавања 1961. године

Сл. 45 – гроб 168, кв. CCXXIII-CCXXIV, археолошка ископавања 1962. године

R = 1 : 20

1 - 0,798

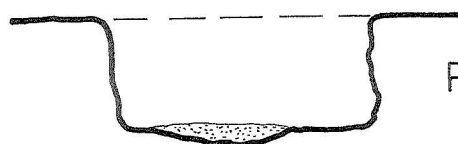
2 - 1,096

3 - 0,799

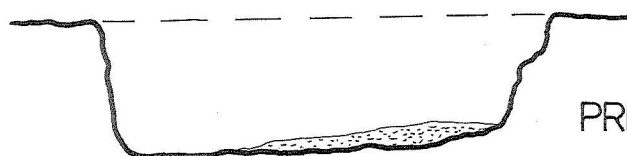
4 - 0,798

5 - 1,001

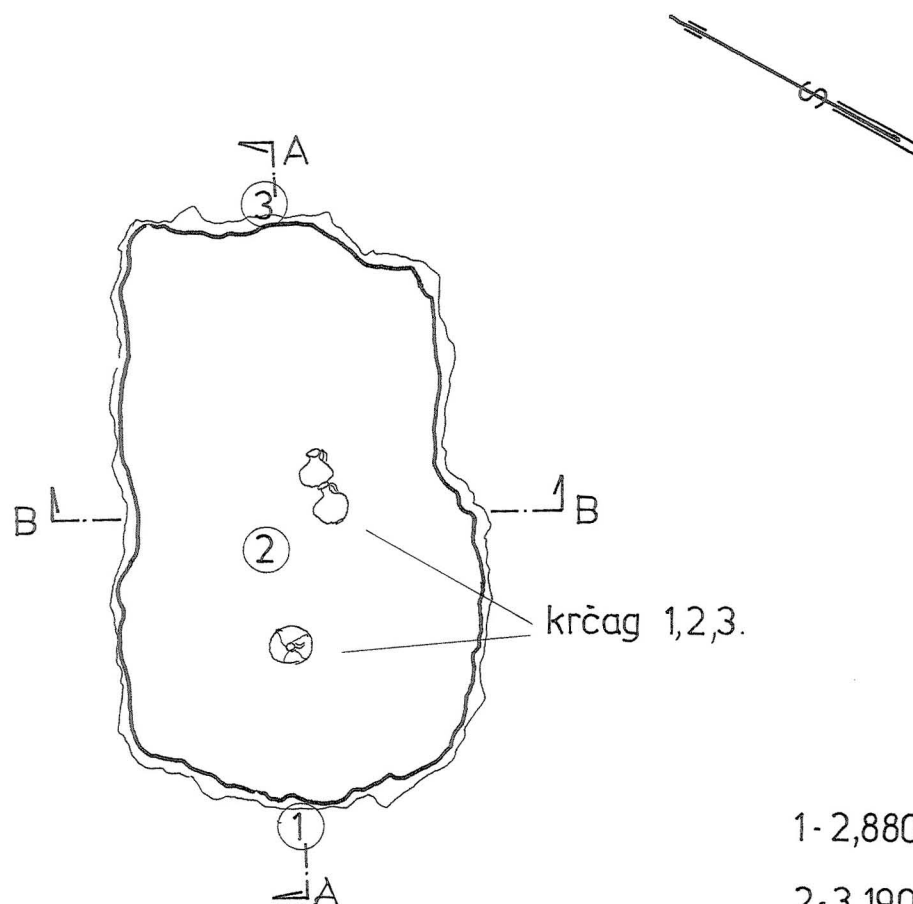
6 - 0,903

PRESEK B-B

PRESEK A-A

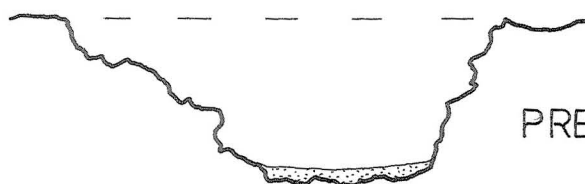

krčag 1,2,3.

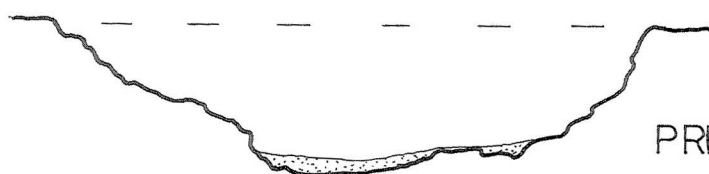
1-2,880

2-3,190

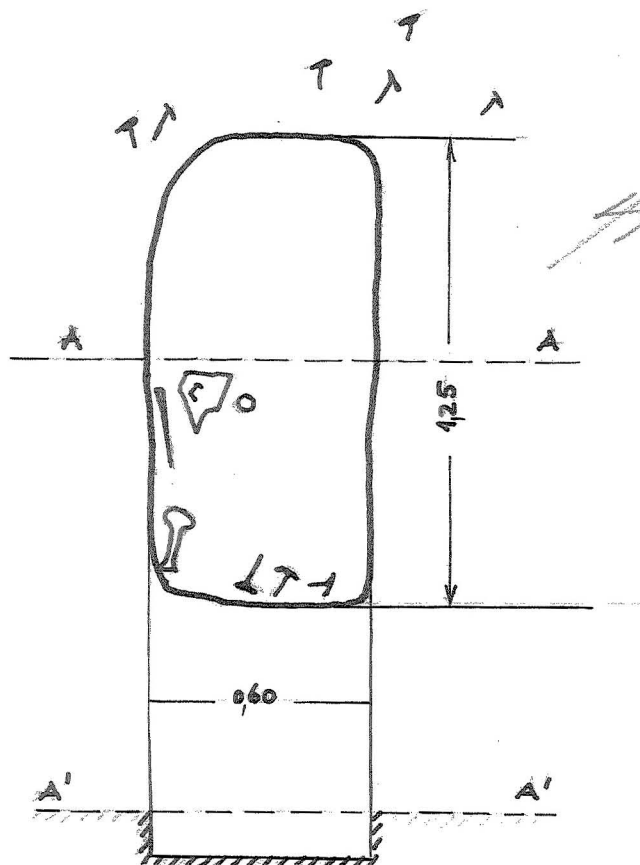
3-2,720

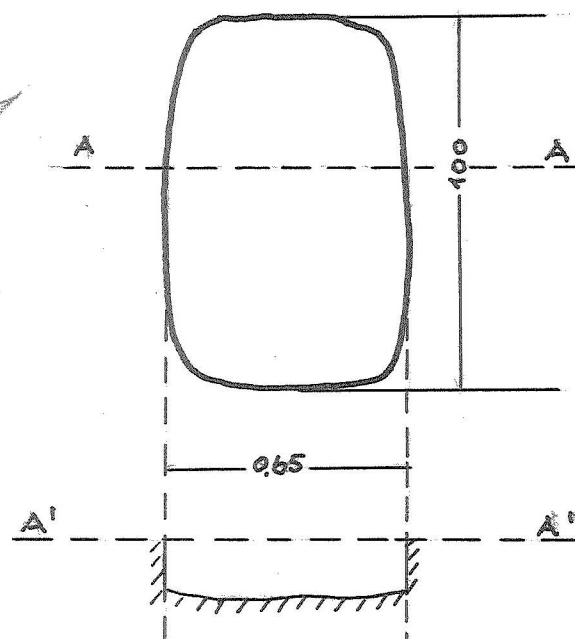
PRESEK B - B

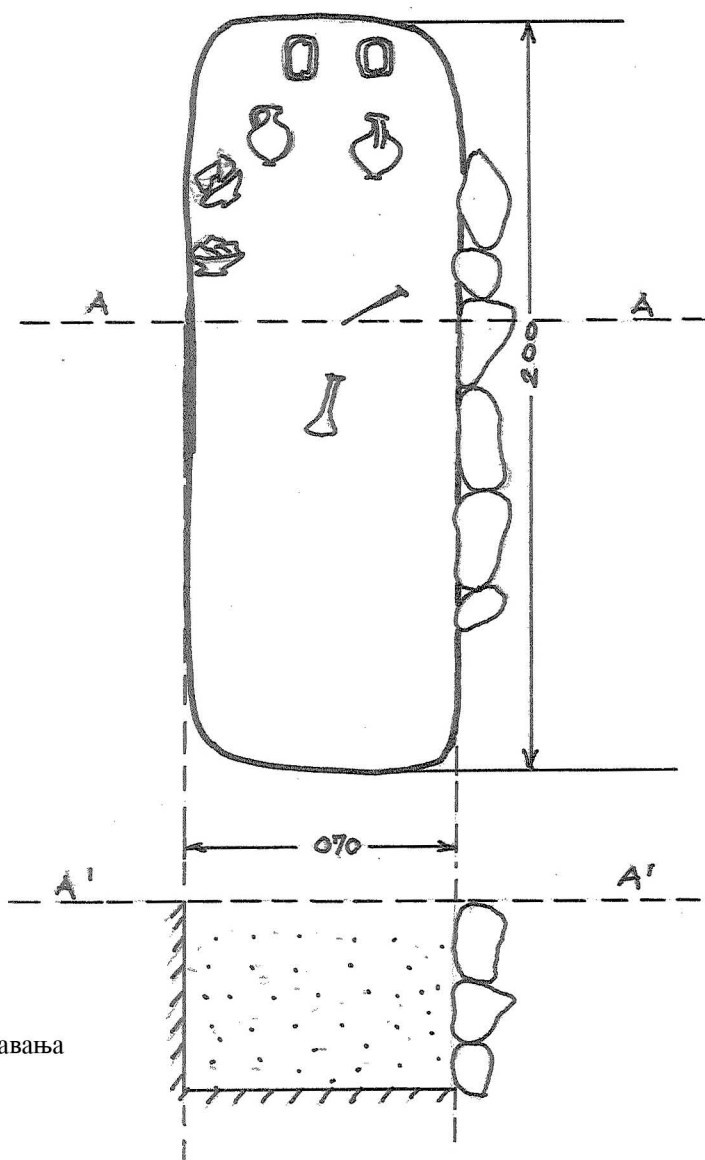
PRESEK A - A

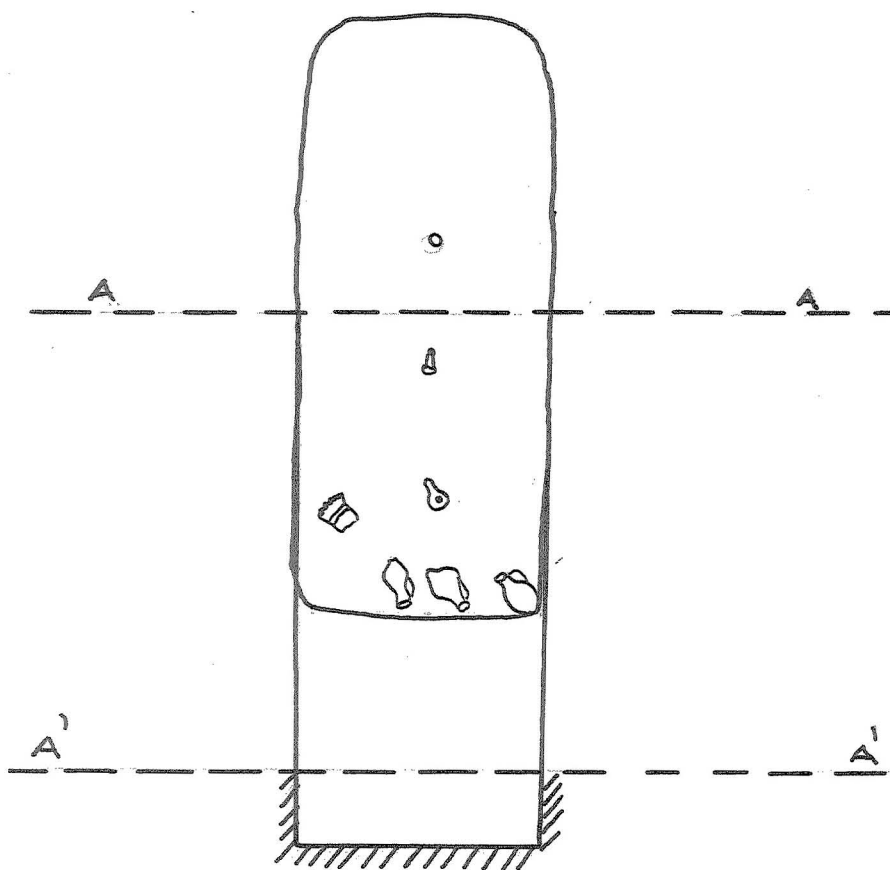
Сл. 48 – гроб 164, кв. ССXXI, археолошка
ископавања 1962. године

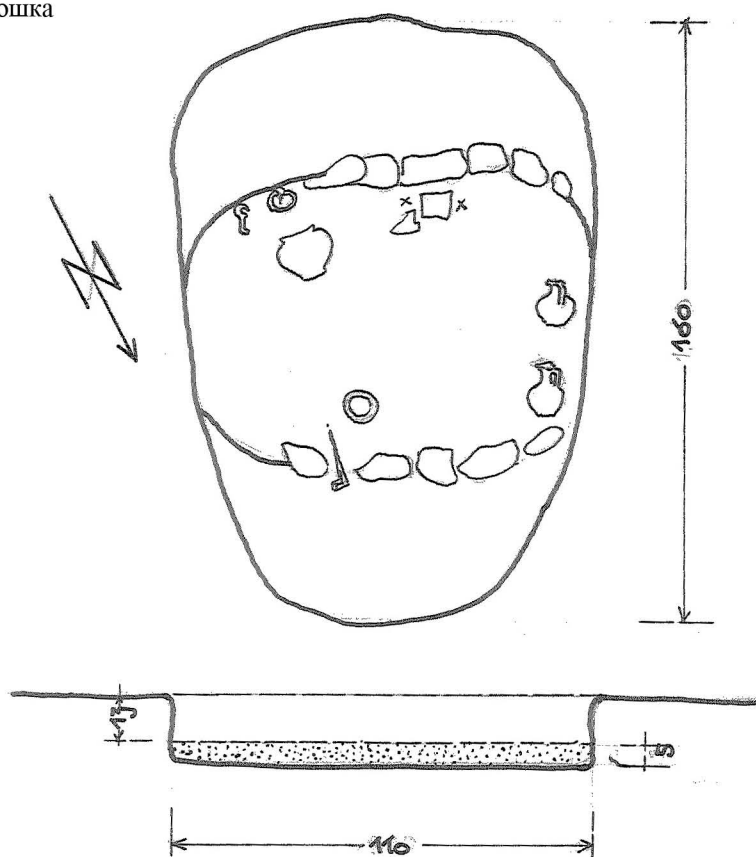
Сл. 49 – гроб 180, кв. ССXXXVI, археолошка
ископавања 1962. године

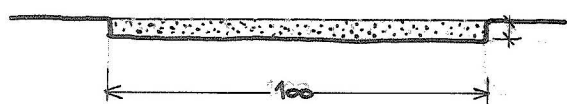
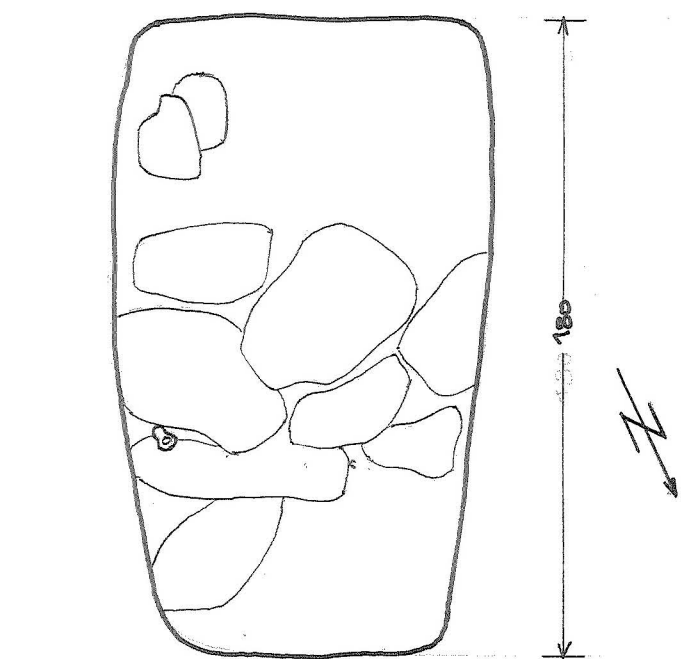
Сл. 50 – гроб 190, кв. ССLXII, археолошка ископавања
1962. године

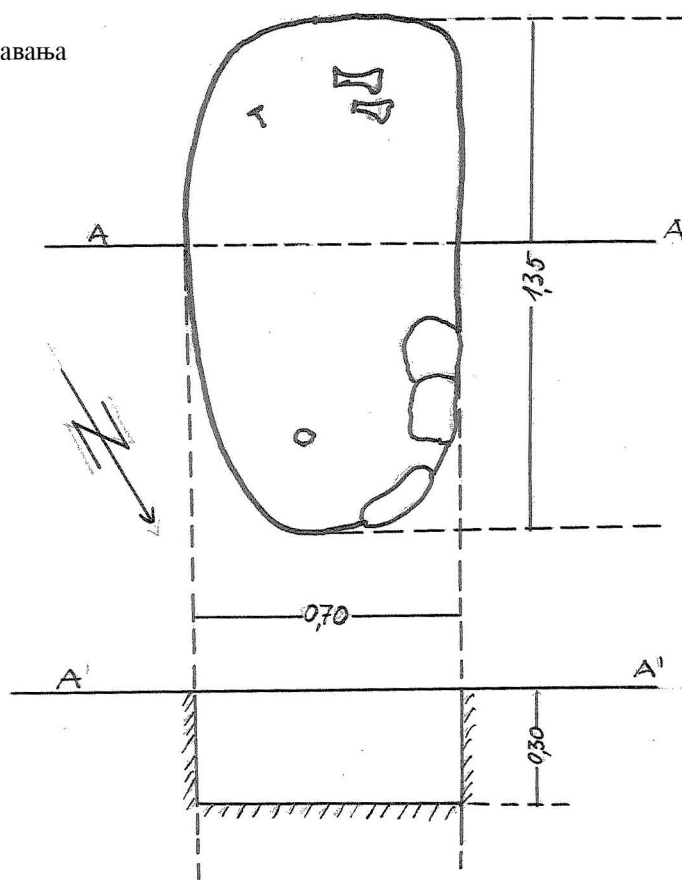
Сл. 51 – гроб 205, кв. ССLII, археолошка
ископавања 1962. године

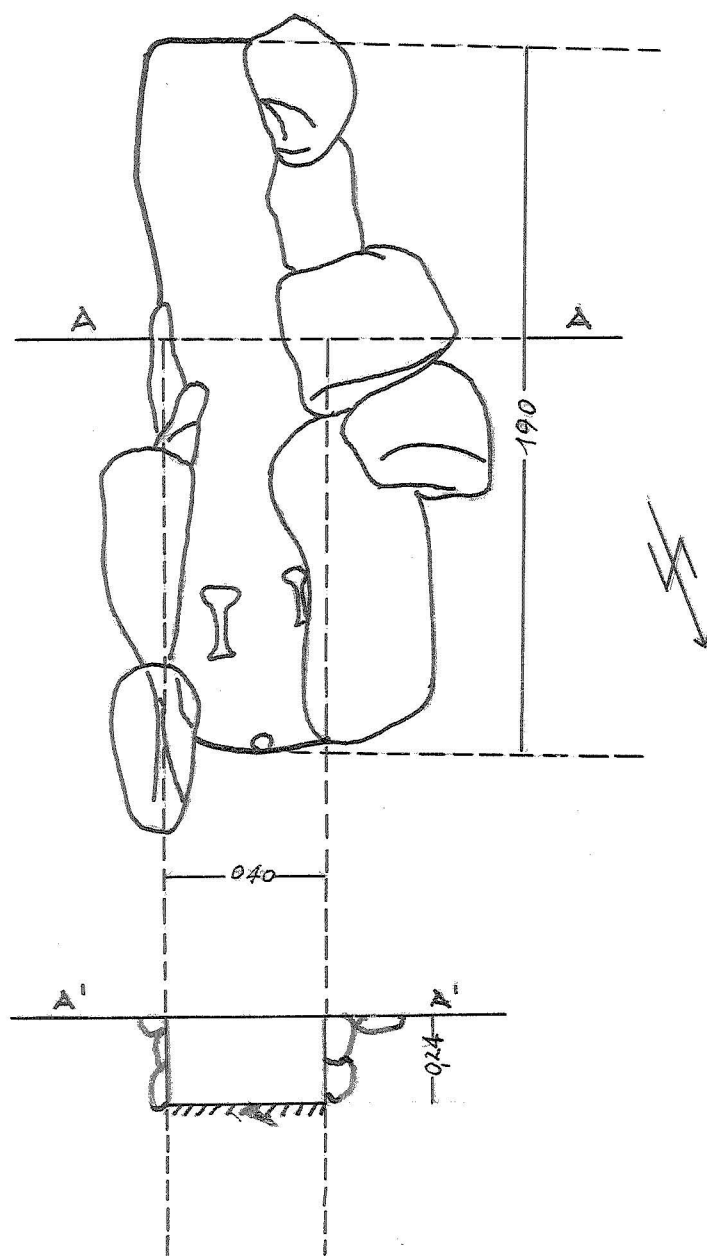
Сл. 52 – гроб 35, кв. XXXVIII, археолошка
ископавања 1961. године

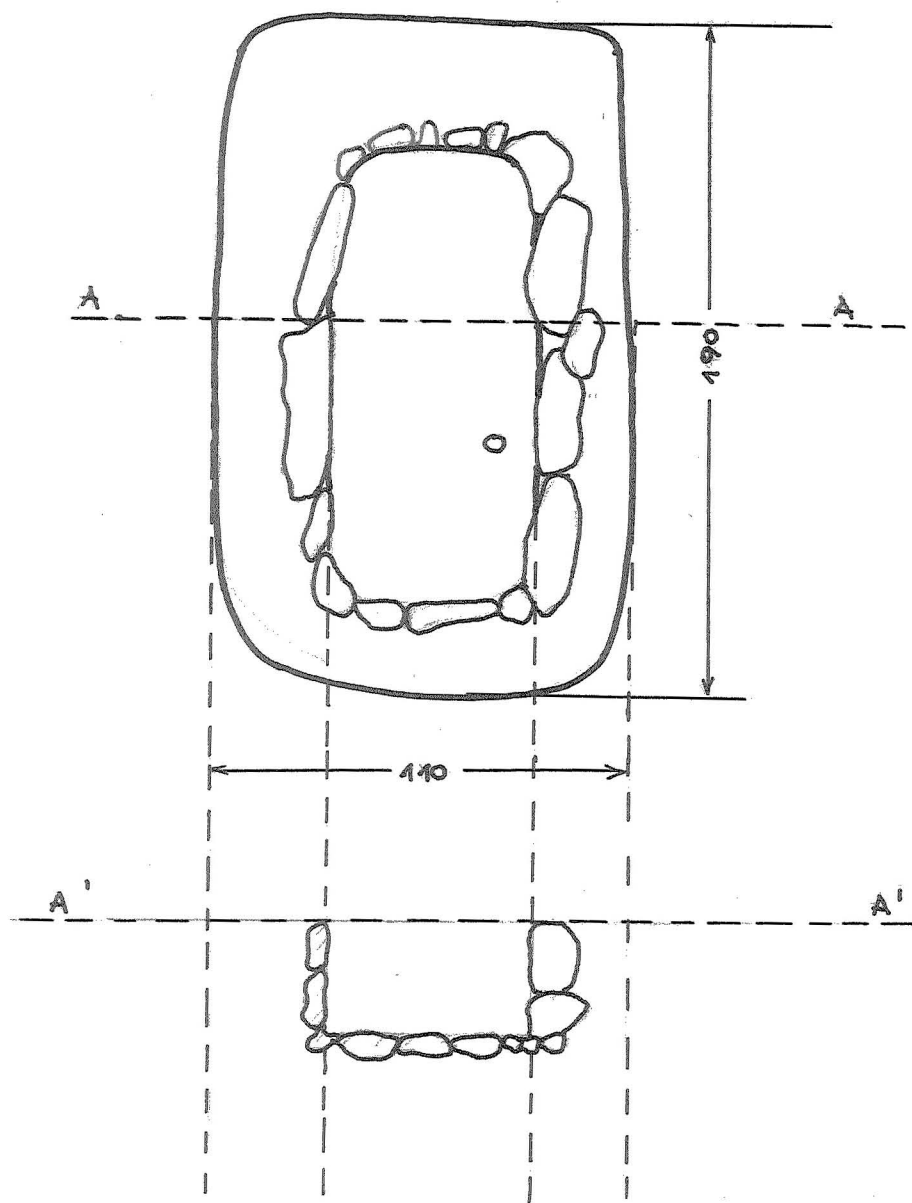
Сл. 53 – гроб 90, кв. СХVII, археолошка ископавања
1961. године

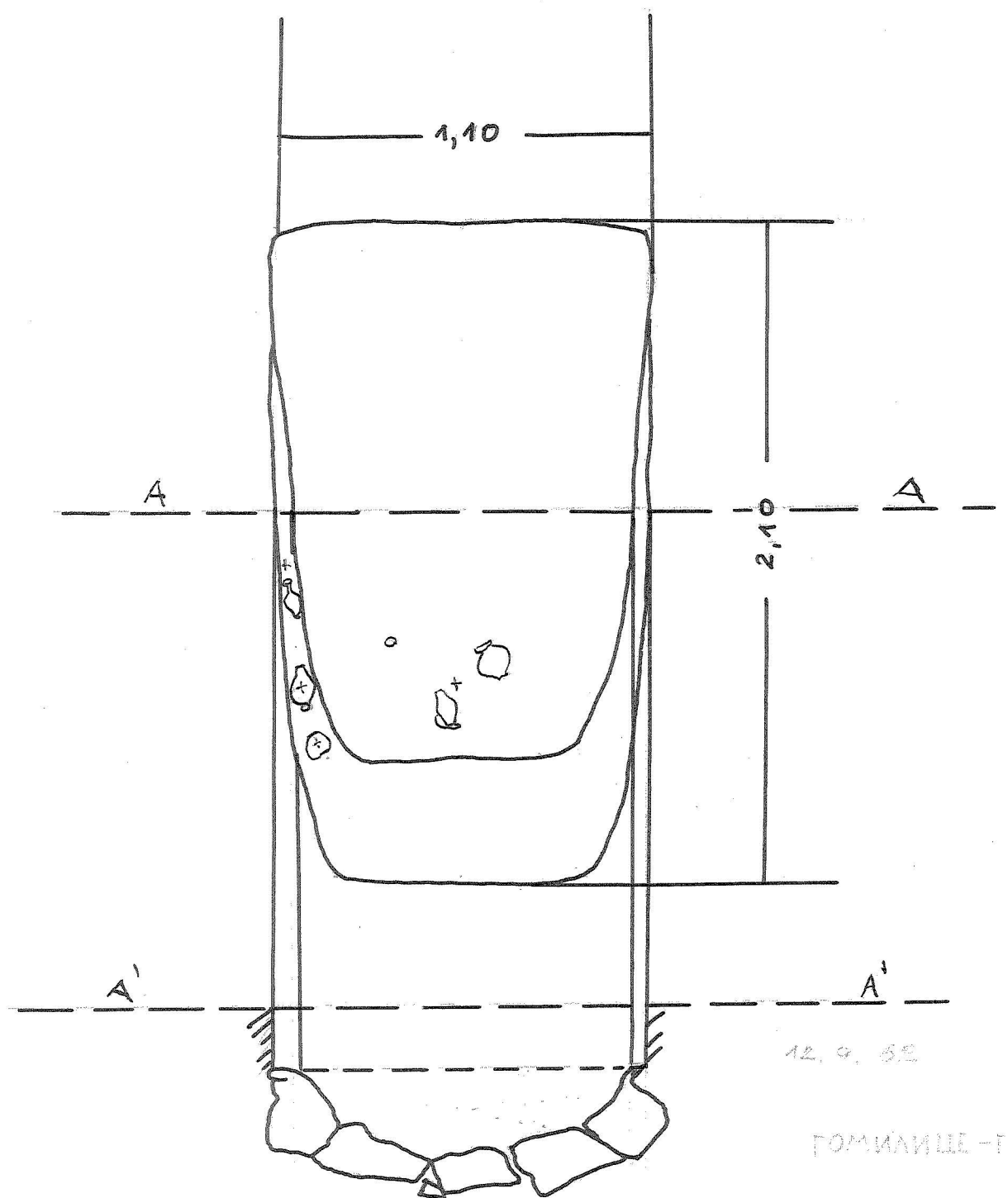
Сл. 54 – гроб 154, кв. ССХII-ССХIII, археолошка
ископавања 1962. године

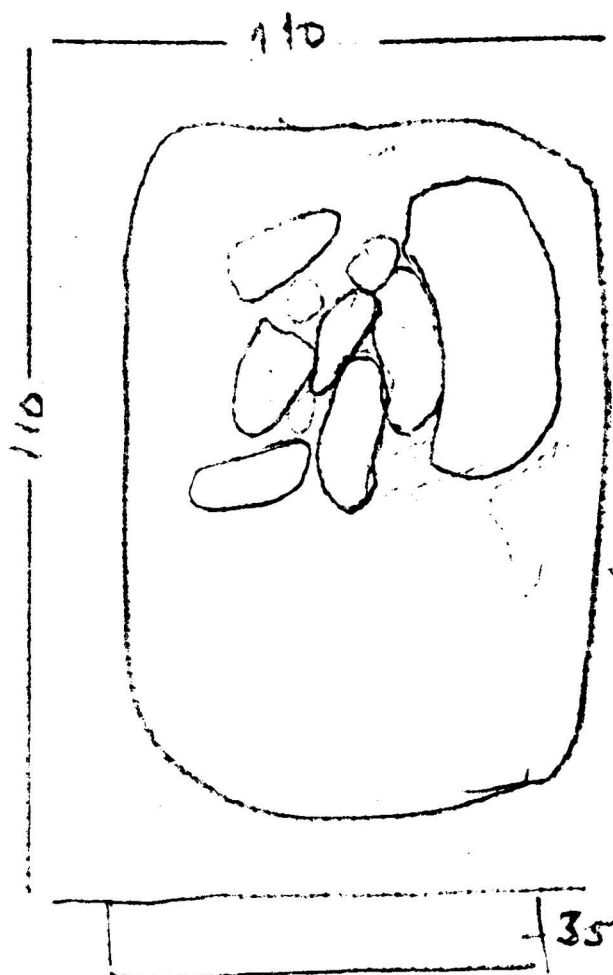
Сл. 55 – гроб 155, кв. ССХІІІ, археолошка ископавања 1962. године

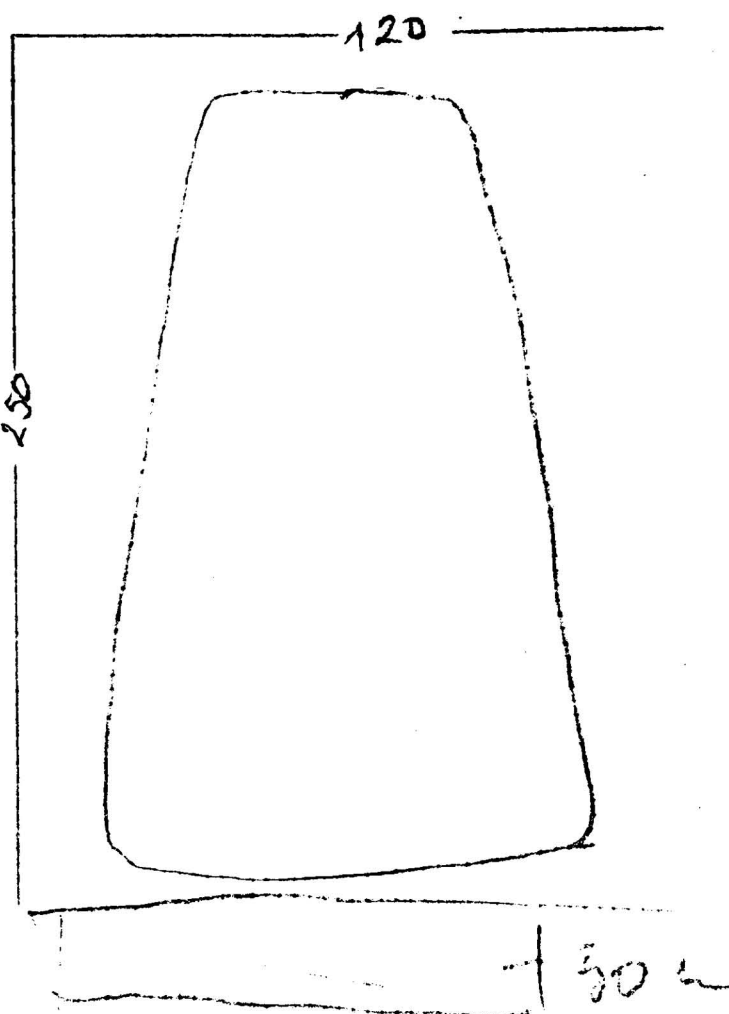
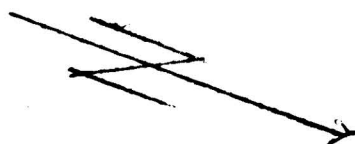
Сл. 56 – гроб 193, кв. CCLXII, археолошка ископавања 1962. године

Сл. 57 – гроб 208, кв. ССЛII, археолошка ископавања 1962. године

Сл. 58 – гроб 123, кв. CLIII, археолошка
ископавања 1961. године

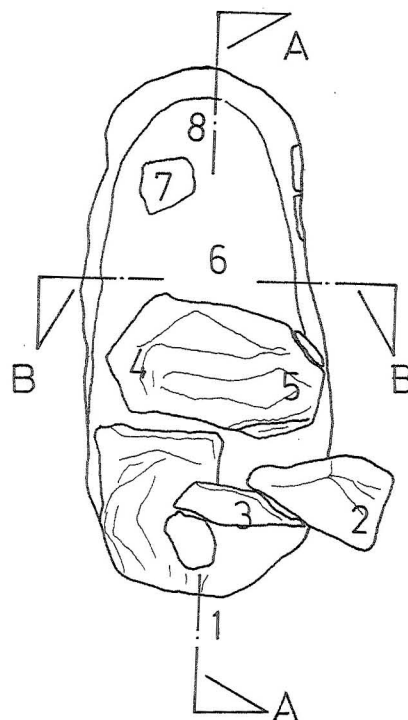

Сл. 59 – гроб 125, кв. CLVI, археолошка
ископавања 1961. године

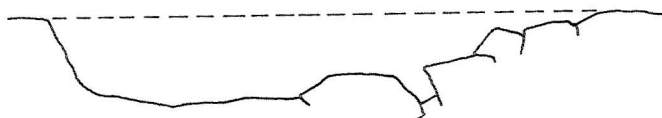
R 1:20

1	1·688
2	1·610
3	1·718
4	1·862
5	1·740
6	1·910
7	1·822
8	1·898

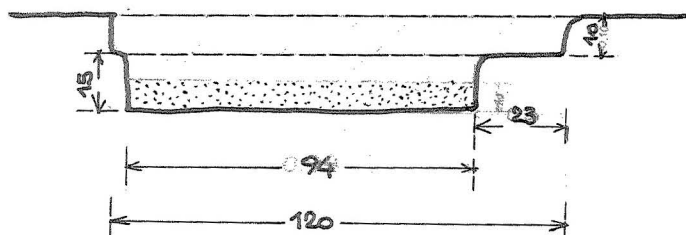
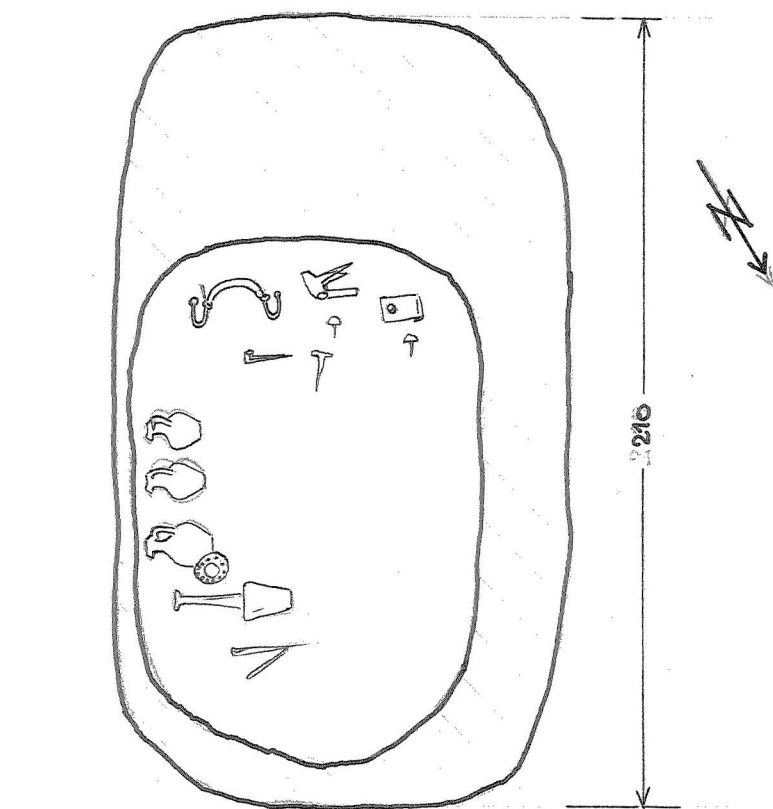

PRESEK A-A

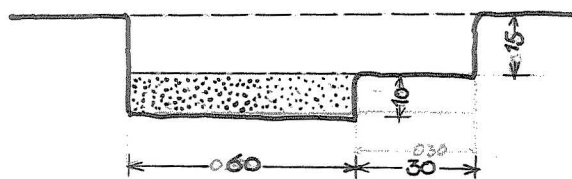
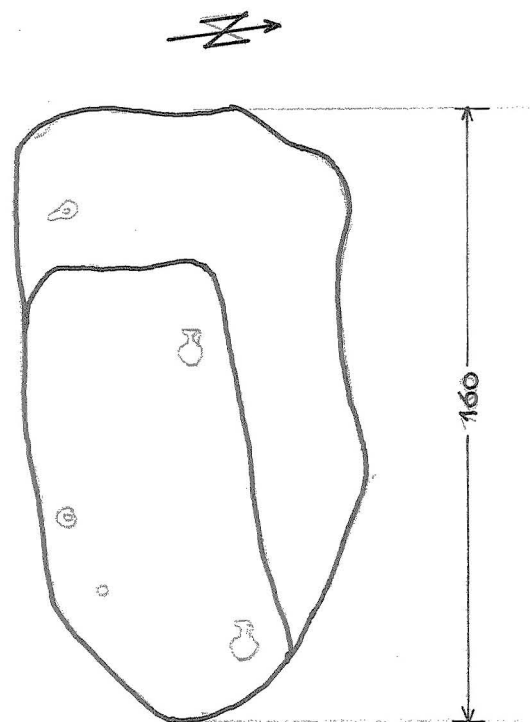

PRESEK B-B

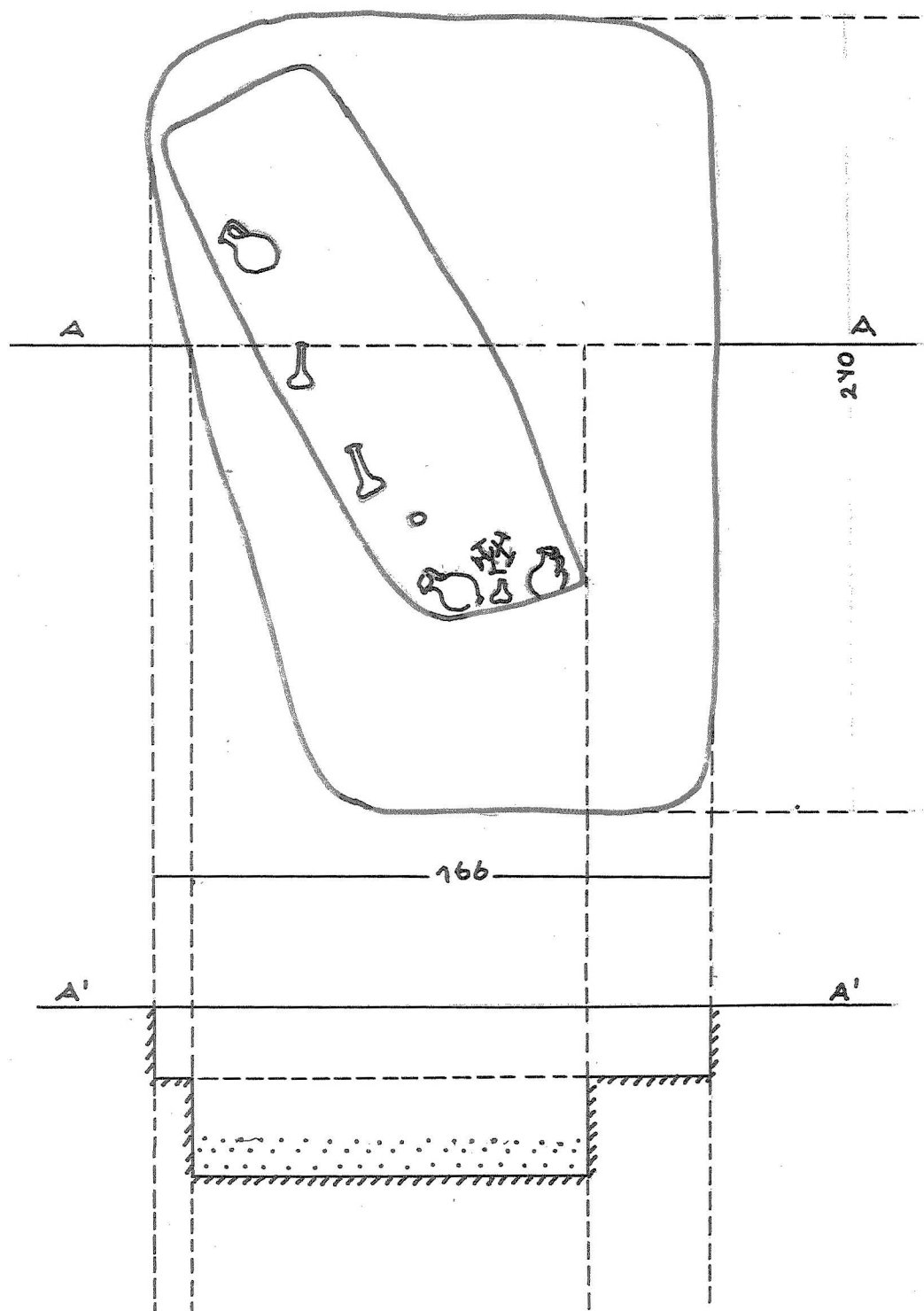

Сл. 61 – гроб 24, кв. XXII, археолошка
ископавања 1961. године

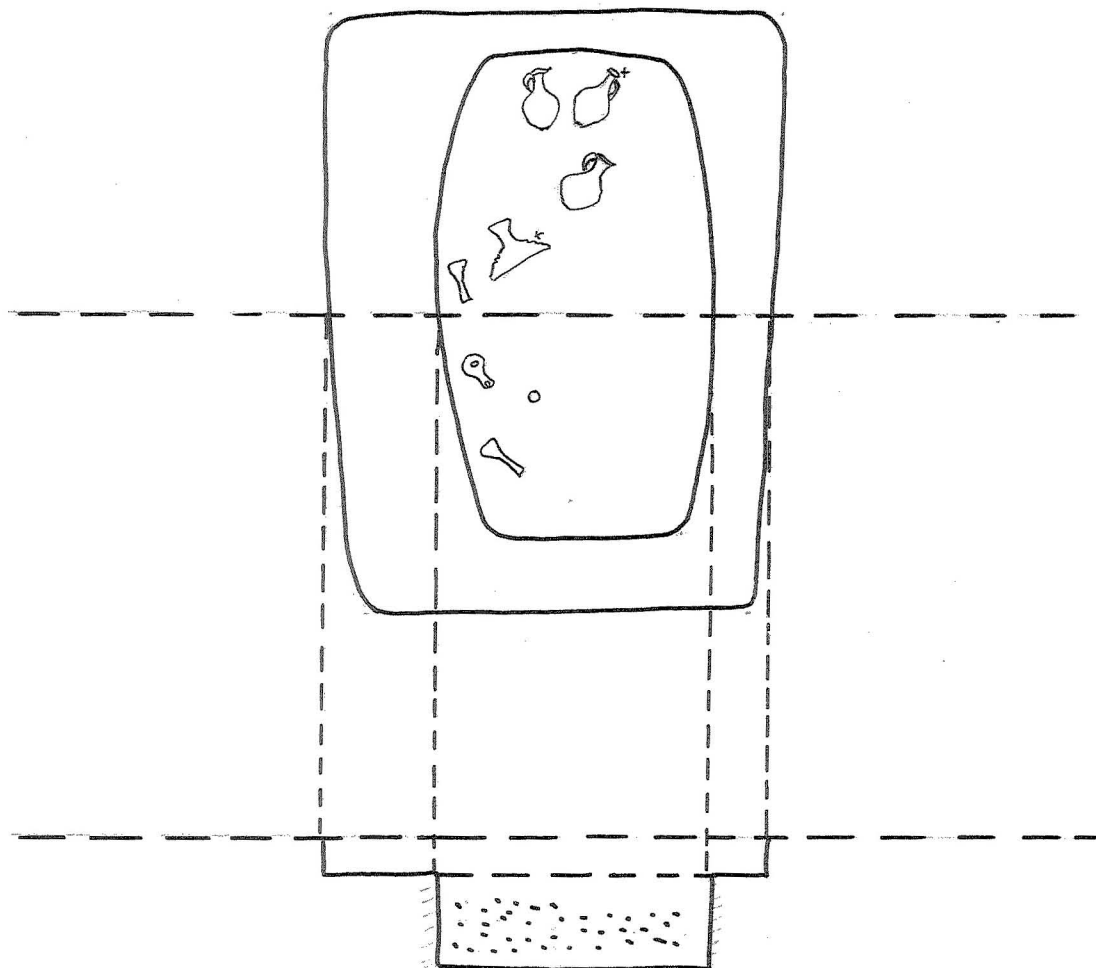

Сл. 62 – гроб 27, кв. XXX, археолошка ископавања
1961. године

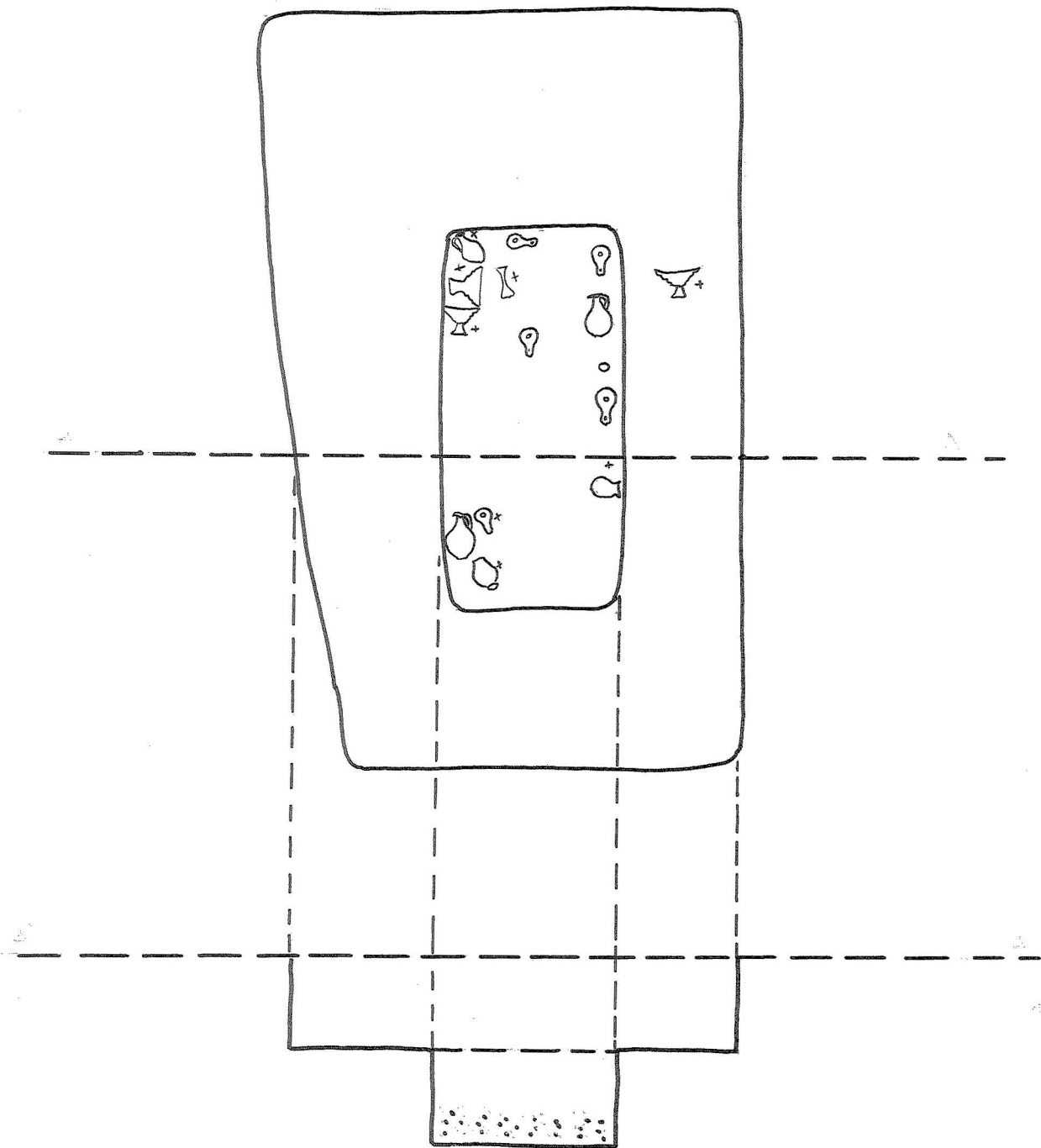
РАЗМЕР 1:50

Сл. 64 – гроб 153, кв. ССХІ, археолошка ископавања 1962. године

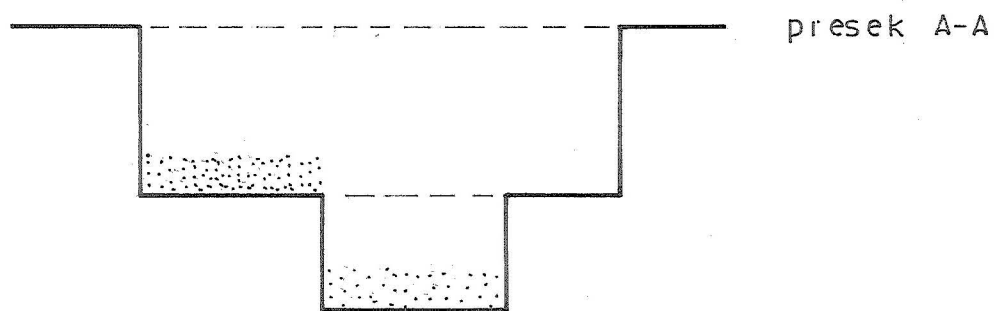
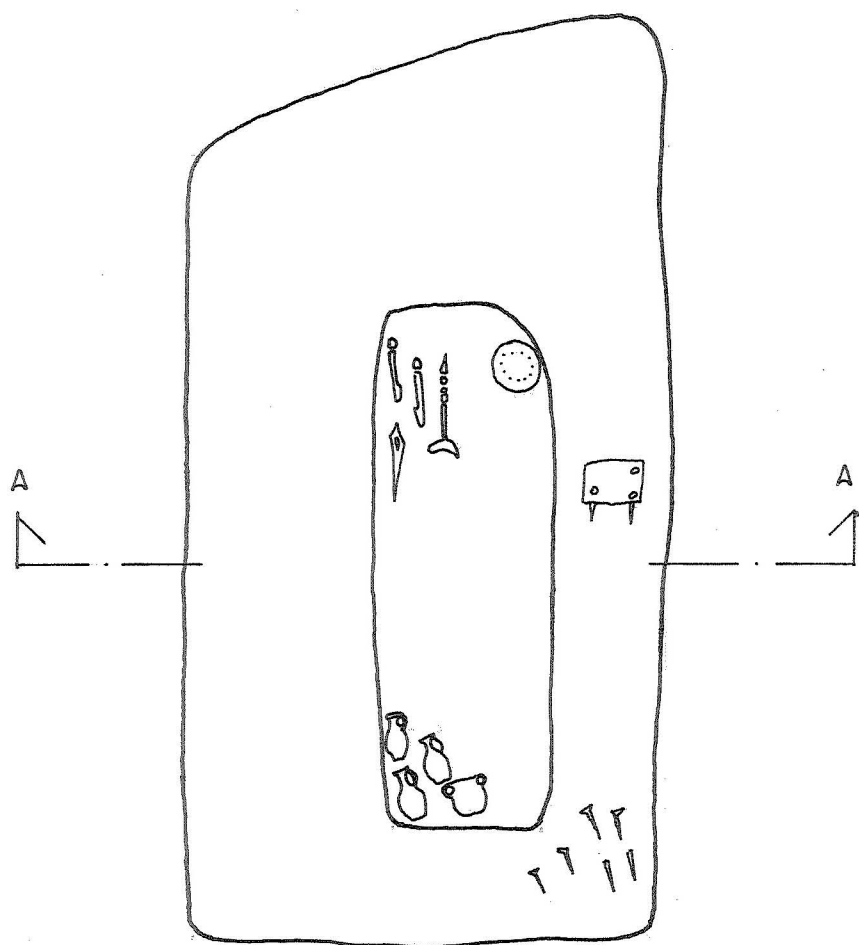

Сл. 65 – гроб 228, кв. CCLXVII, археолошка ископавања 1962. године

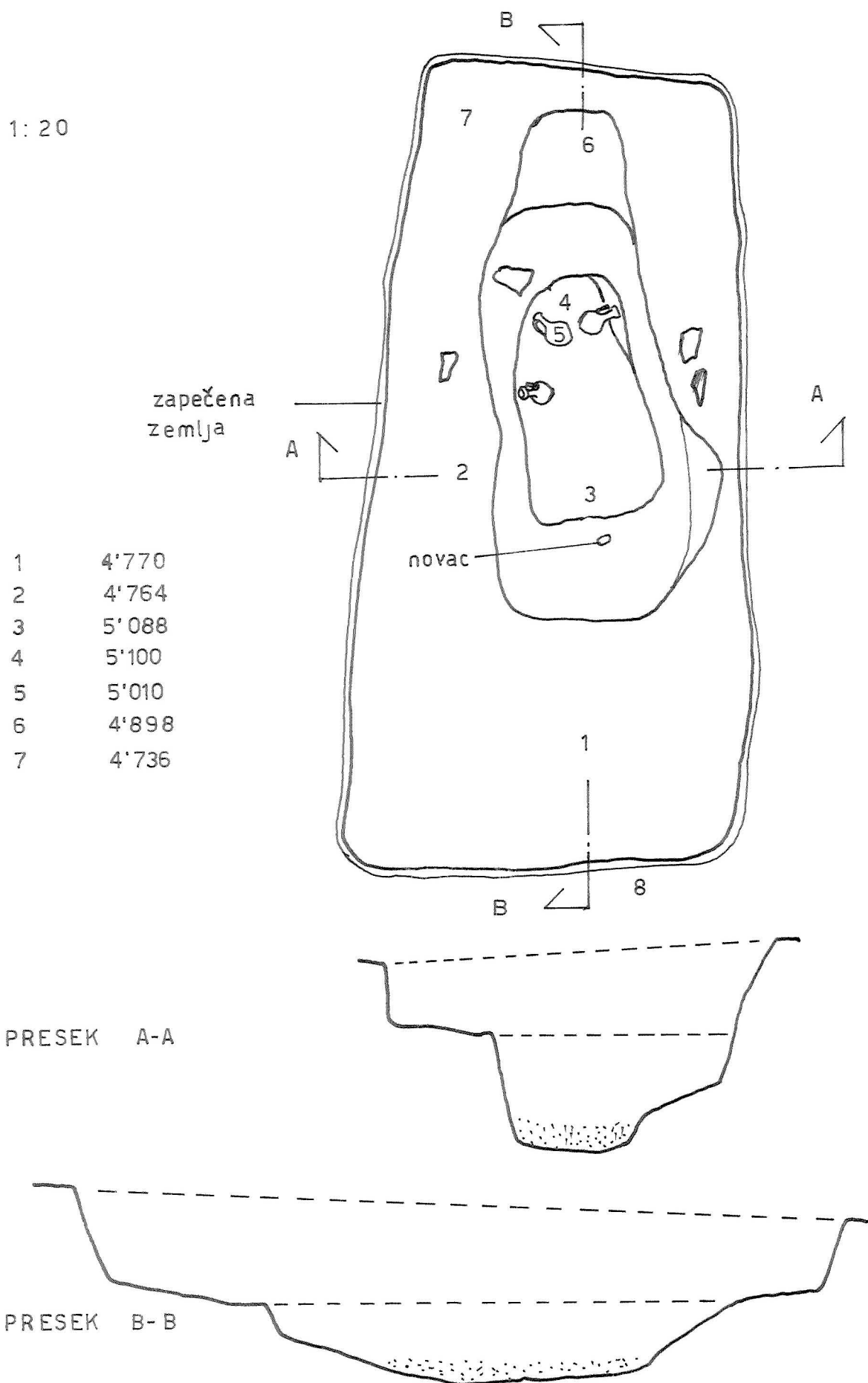
Сл. 66 – гроб 233, кв. CCLXX, археолошка ископавања 1962. године

1:20

Сл. 67 – гроб 243, кв. CCLXXVII, археолошка ископавања 1962. године

1:20

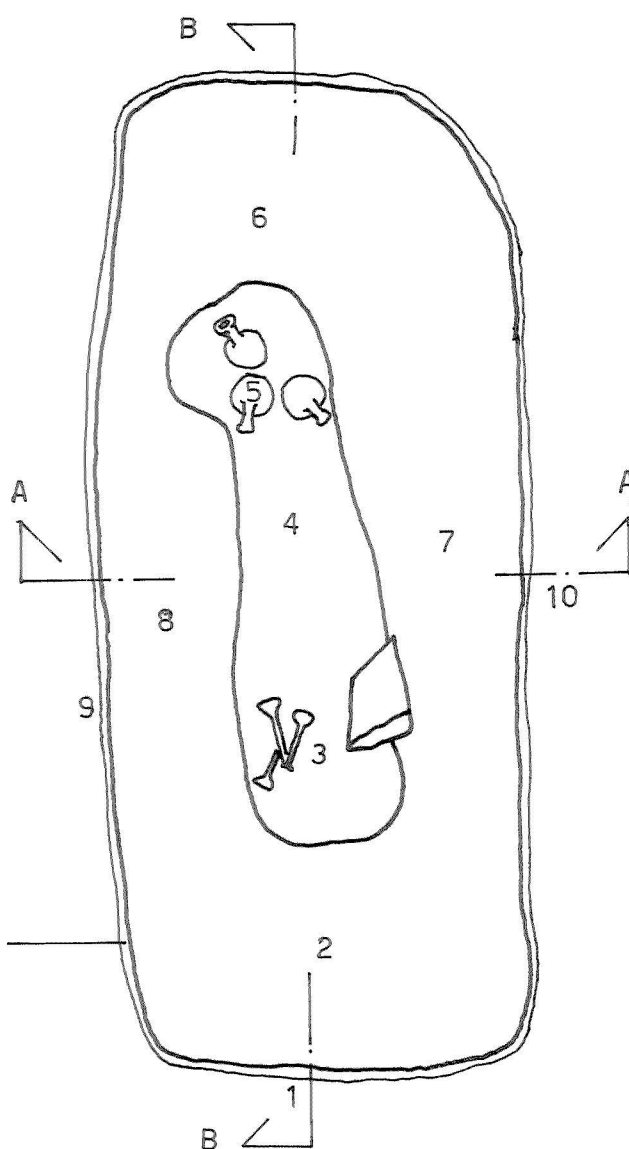

Сл. 68 – гроб 285, кв. CCCVIII, археолошка ископавања 1974. године

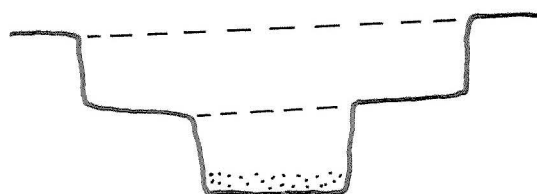
1:20

1	3'172
2	3'440
3	3'734
4	3'684
5	3'600
6	3'580

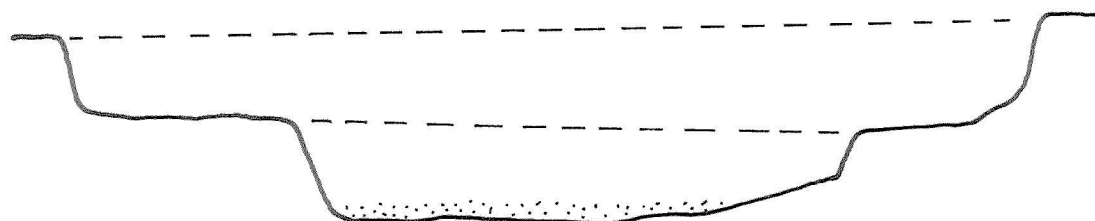
zapečena
zemlja

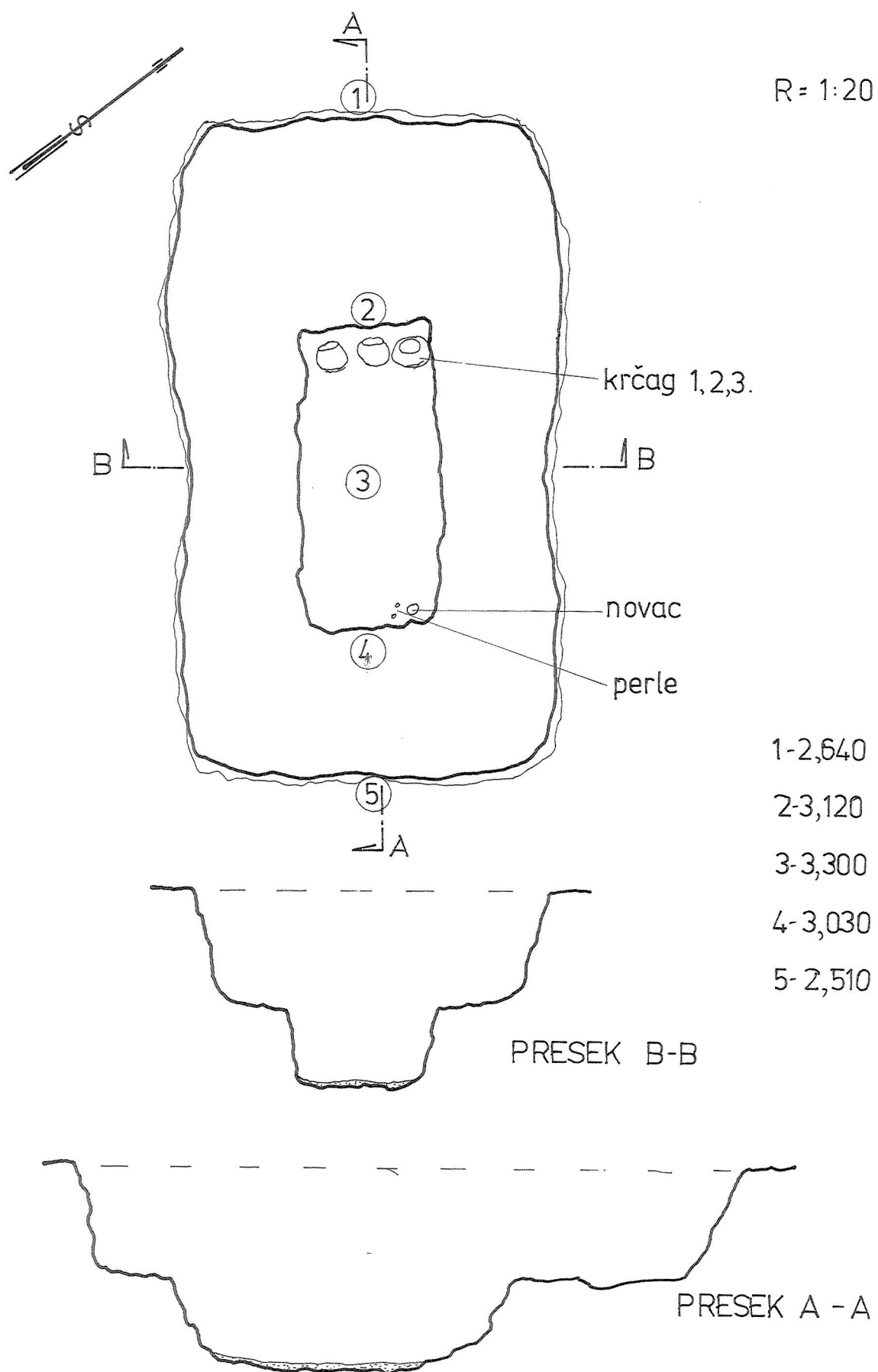

PRESEK A - A

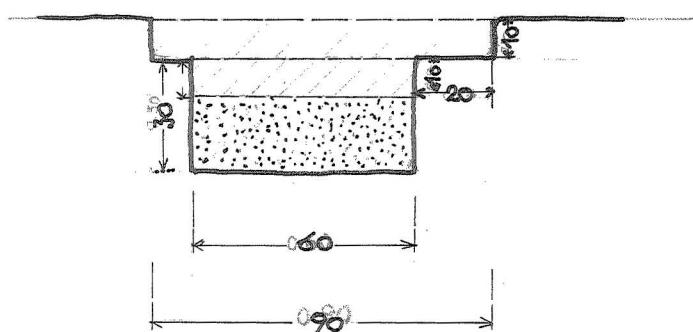
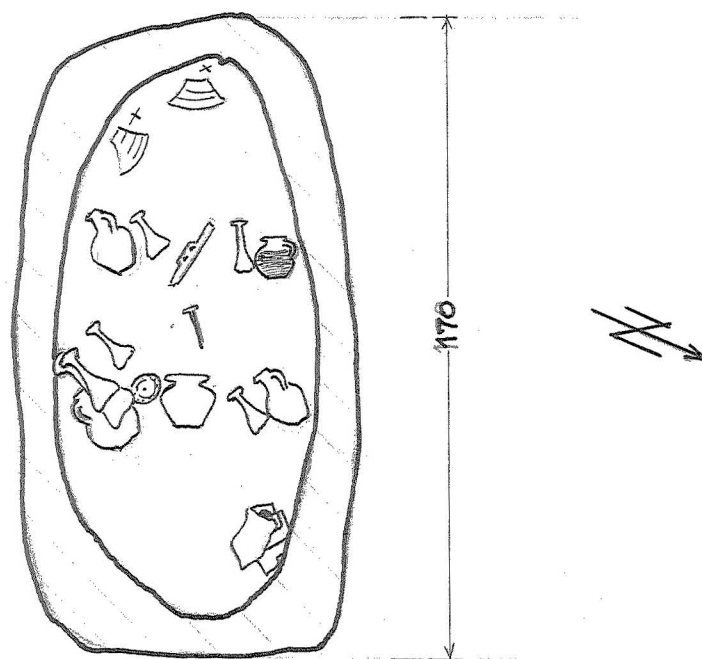

PRESEK B - B

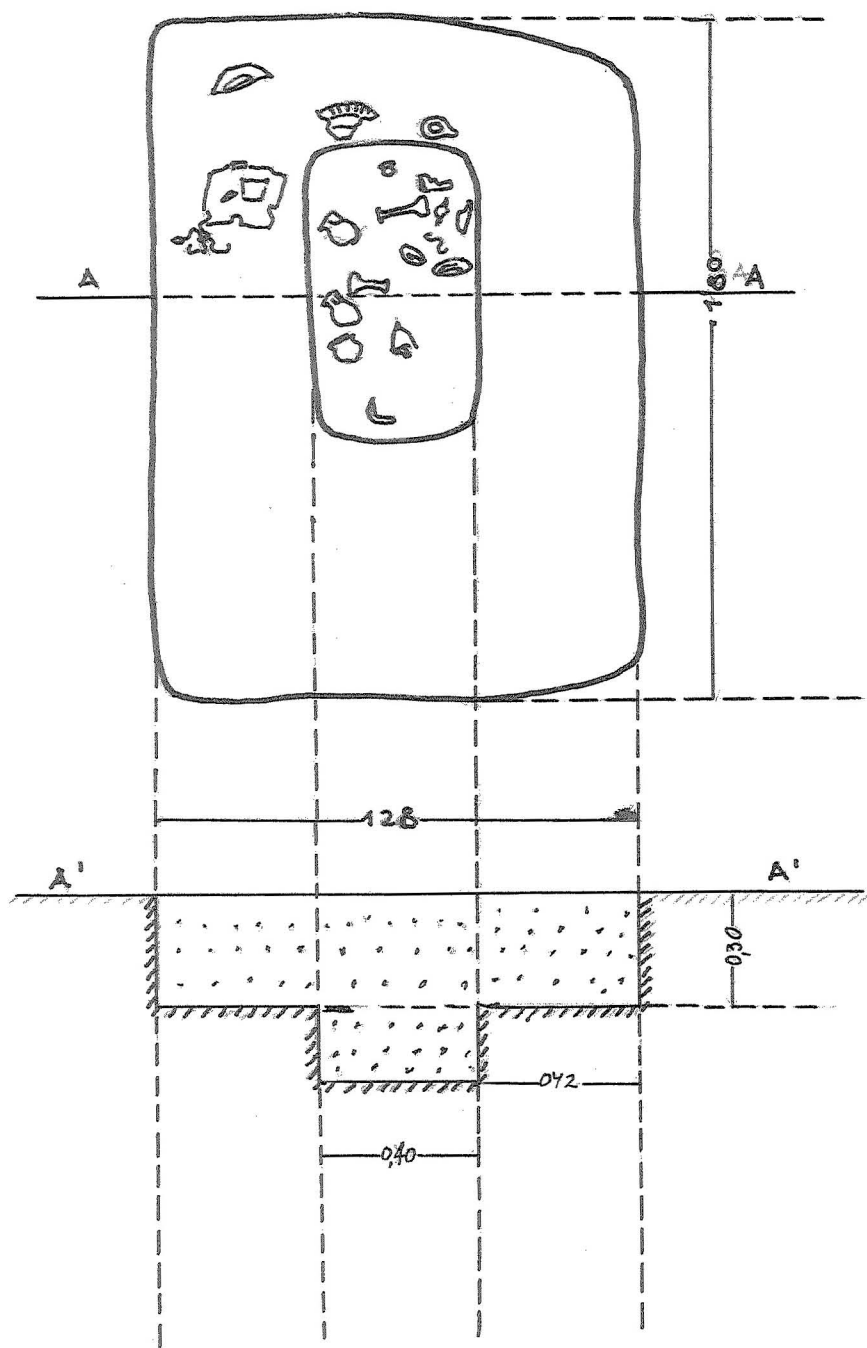

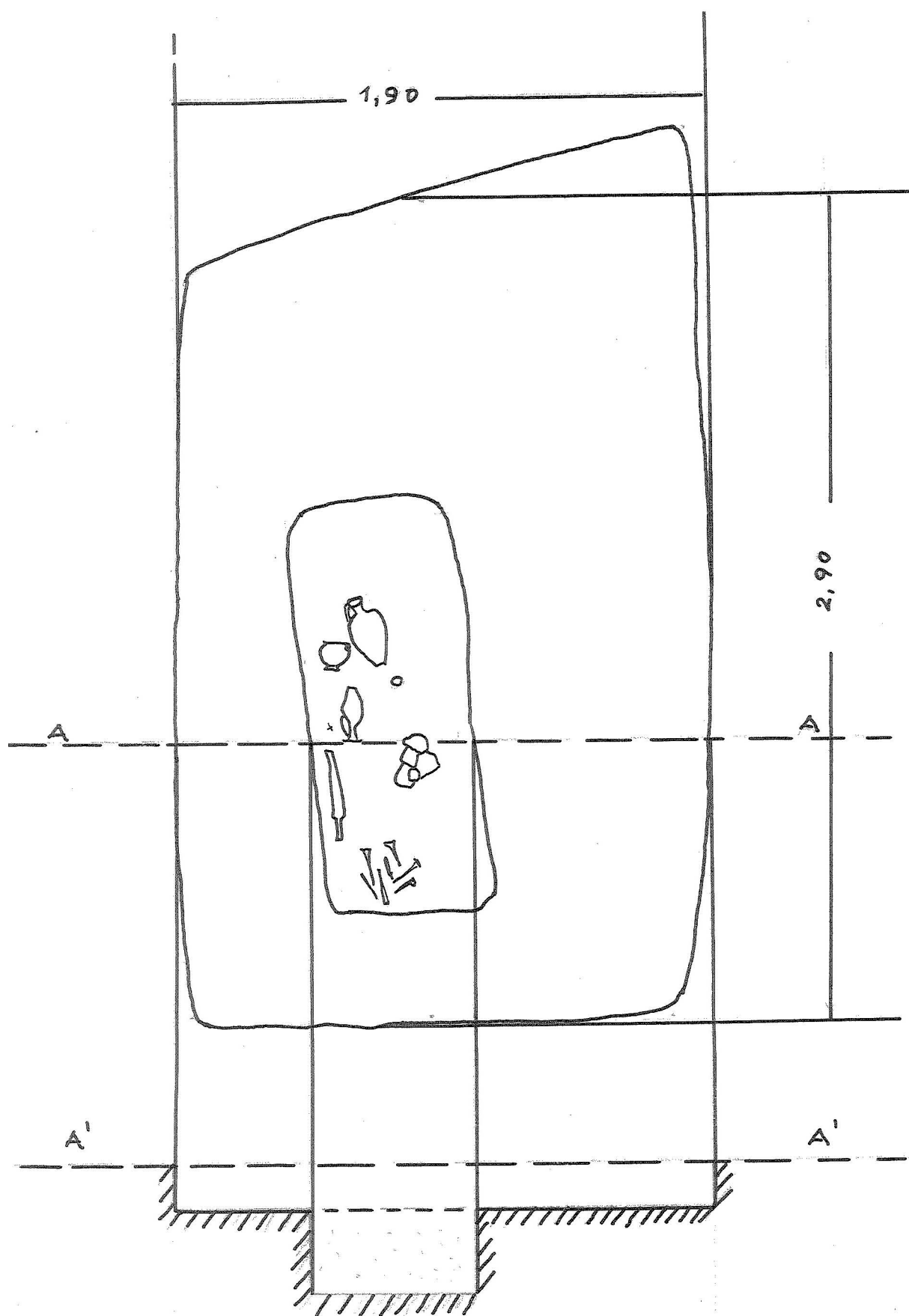
Сл. 70 – гроб 357, кв. CCCXLVIII, археолошка ископавања 1978. године

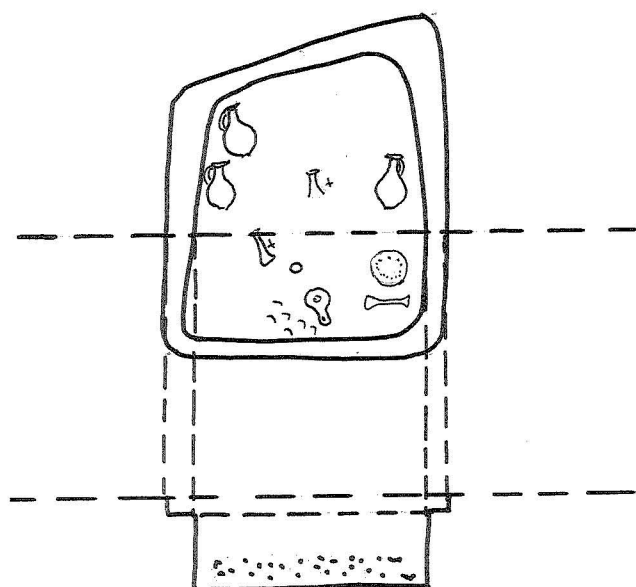
Сл. 71 – гроб 18, кв. XX, археолошка ископавања 1961. године

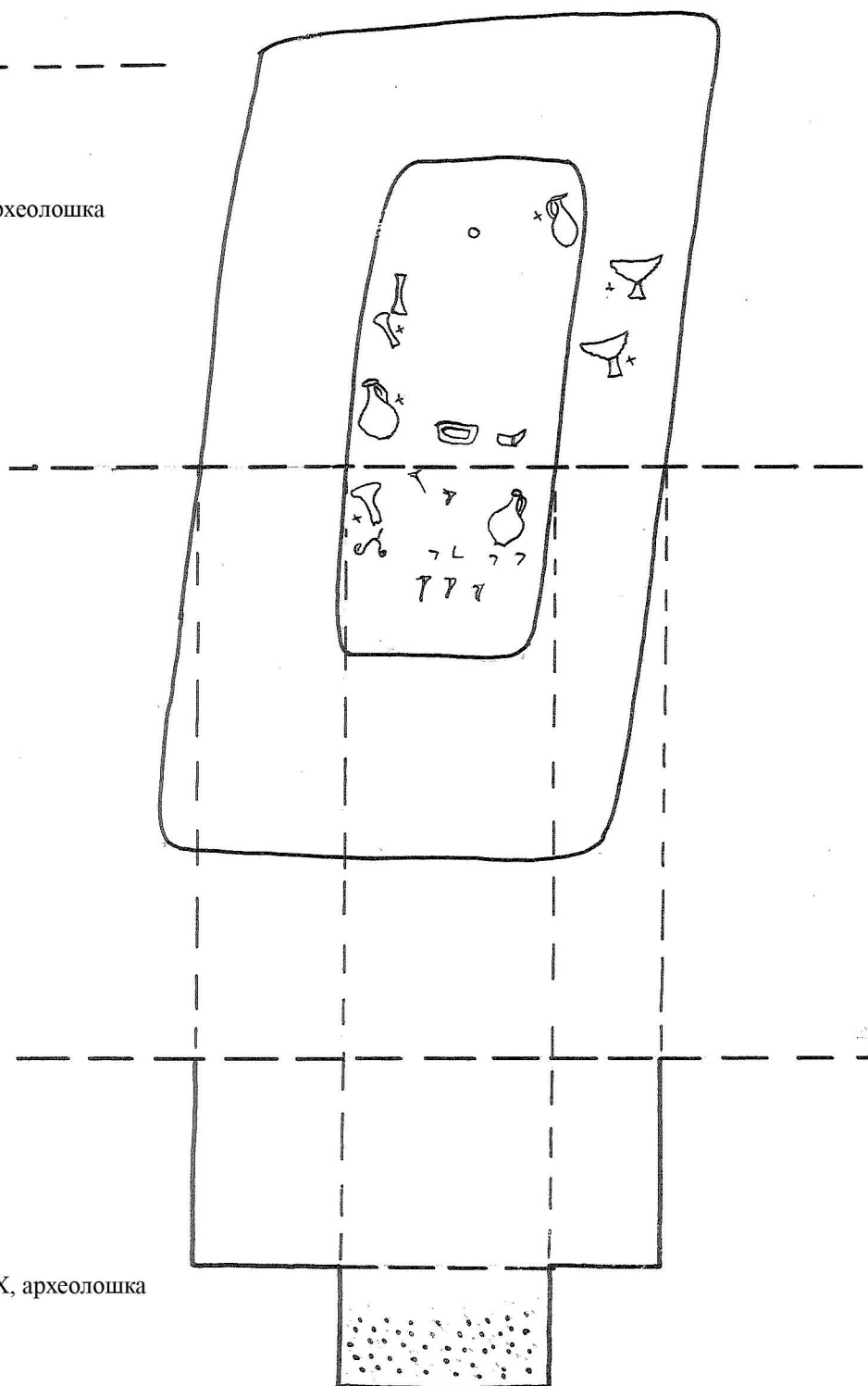
Сл. 72 – гроб 151, кв. ССХI, археолошка ископавања 1962. године

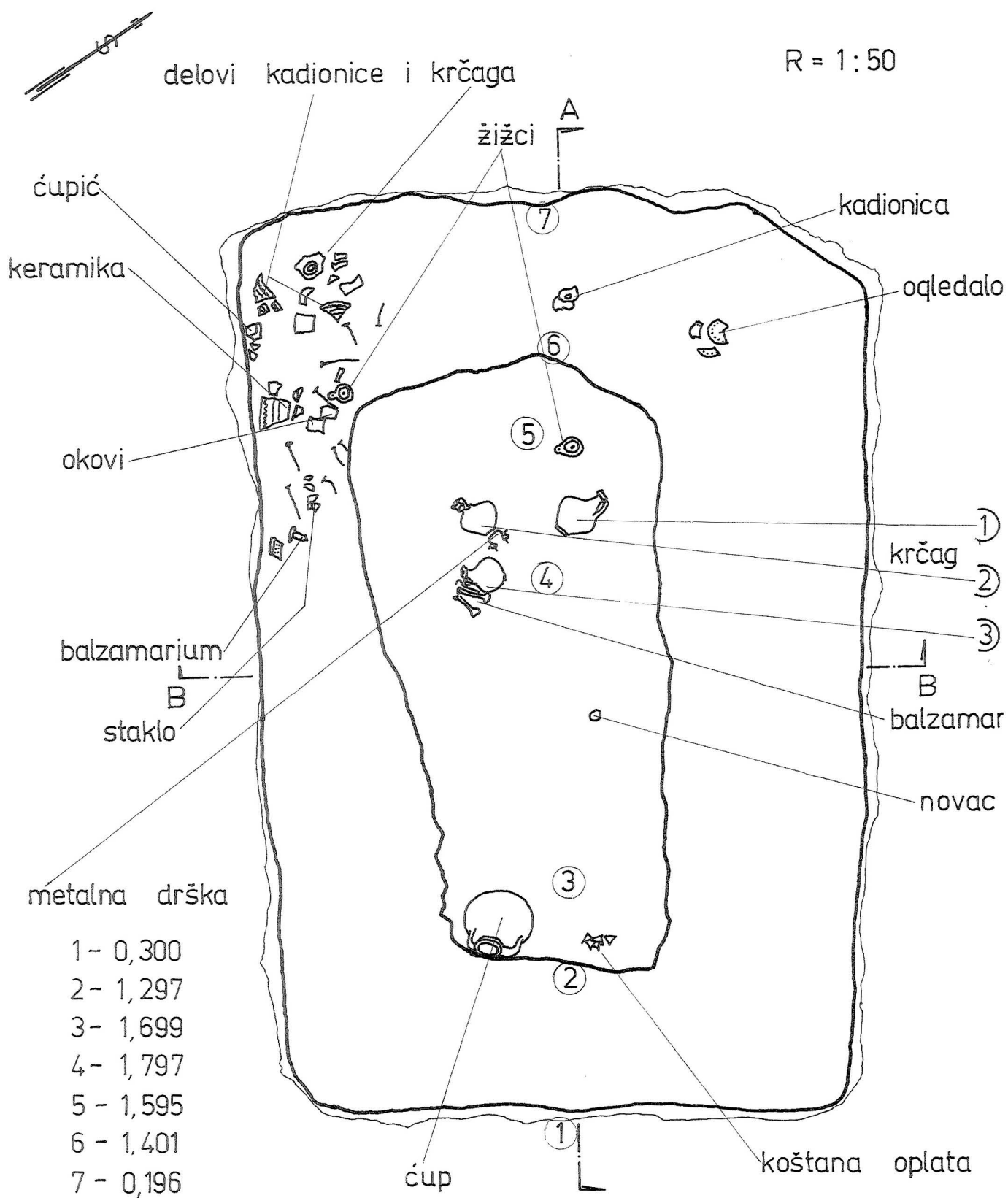
Сл. 73 – гроб 210, кв. ССЛІІІ, археолошка ископавања 1962. године

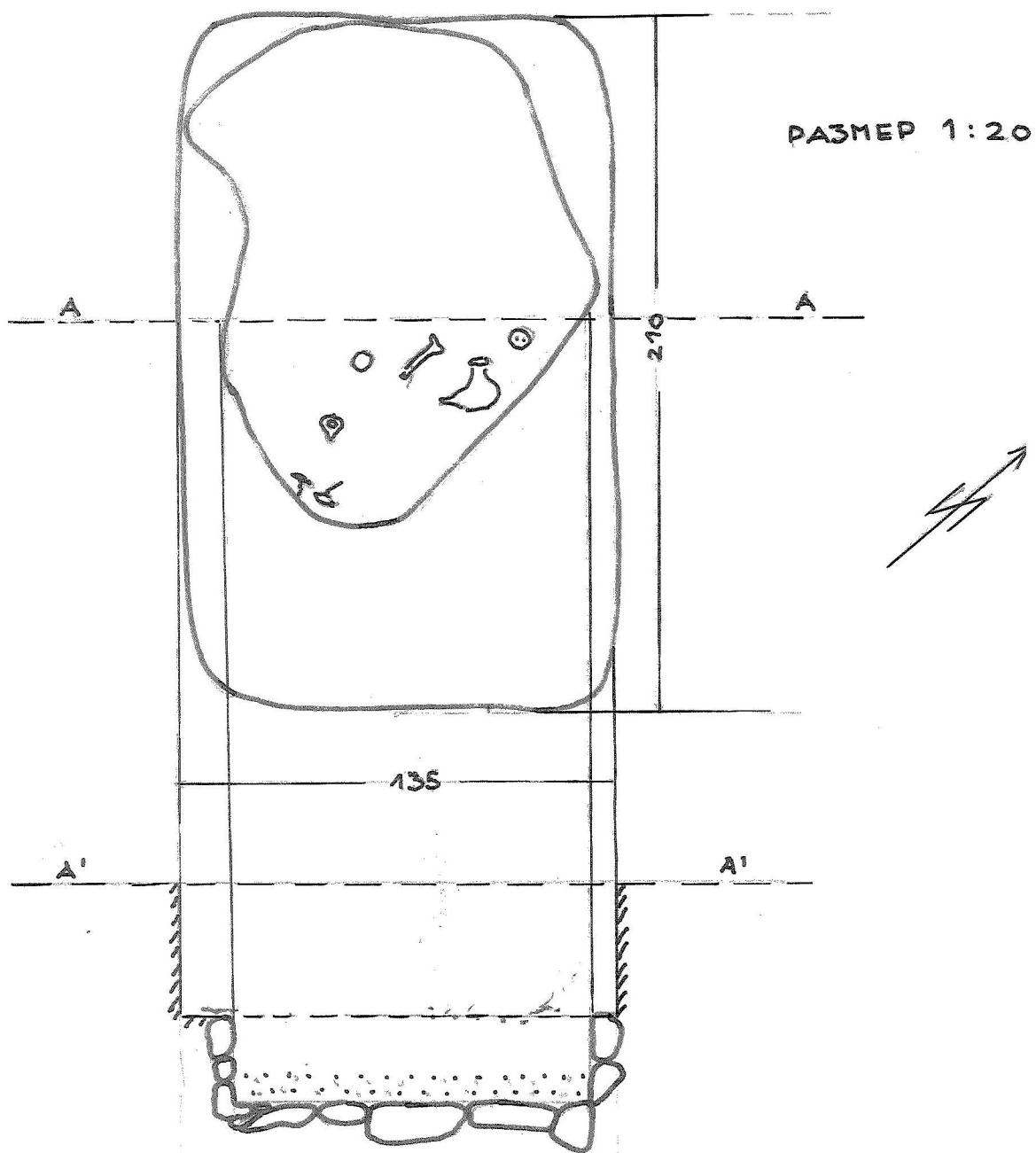
Сл. 74 – гроб 230, кв. CCLXVIII, археолошка
ископавања 1962. године

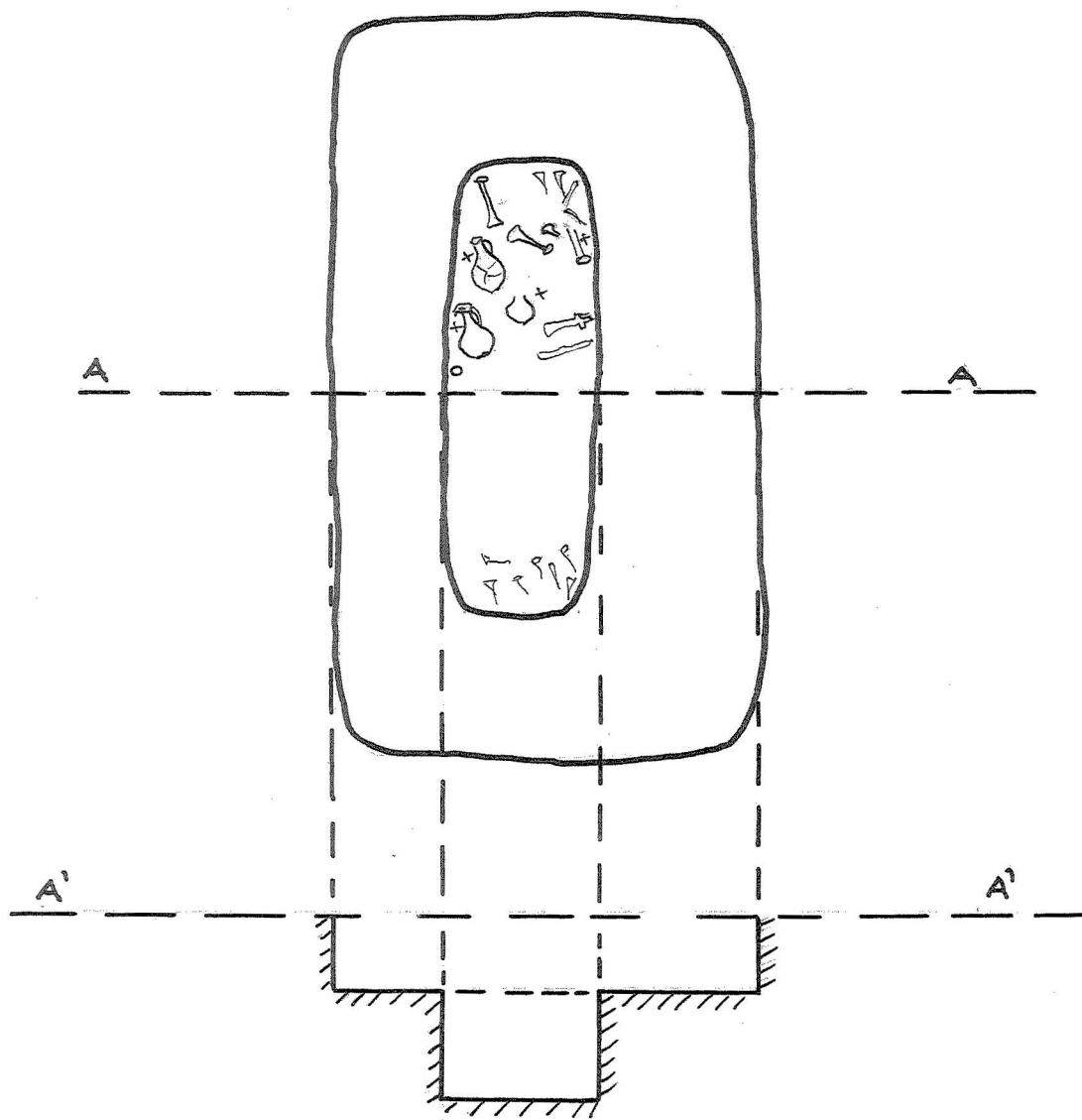
Сл. 75 – гроб 234, кв. CCLXX, археолошка
ископавања 1962. године

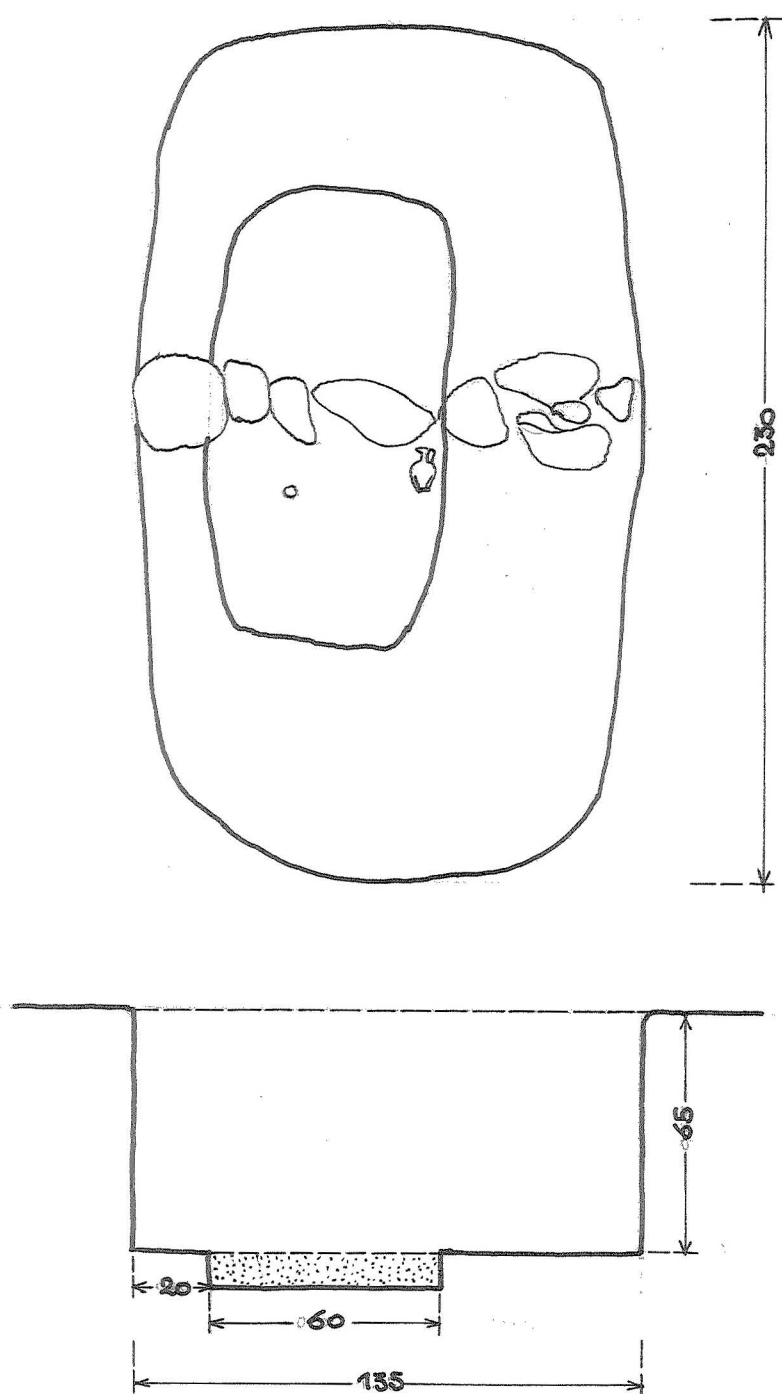
Сл. 76 – гроб 309, кв. CCCXXVIII, археолошка ископавања 1977. године

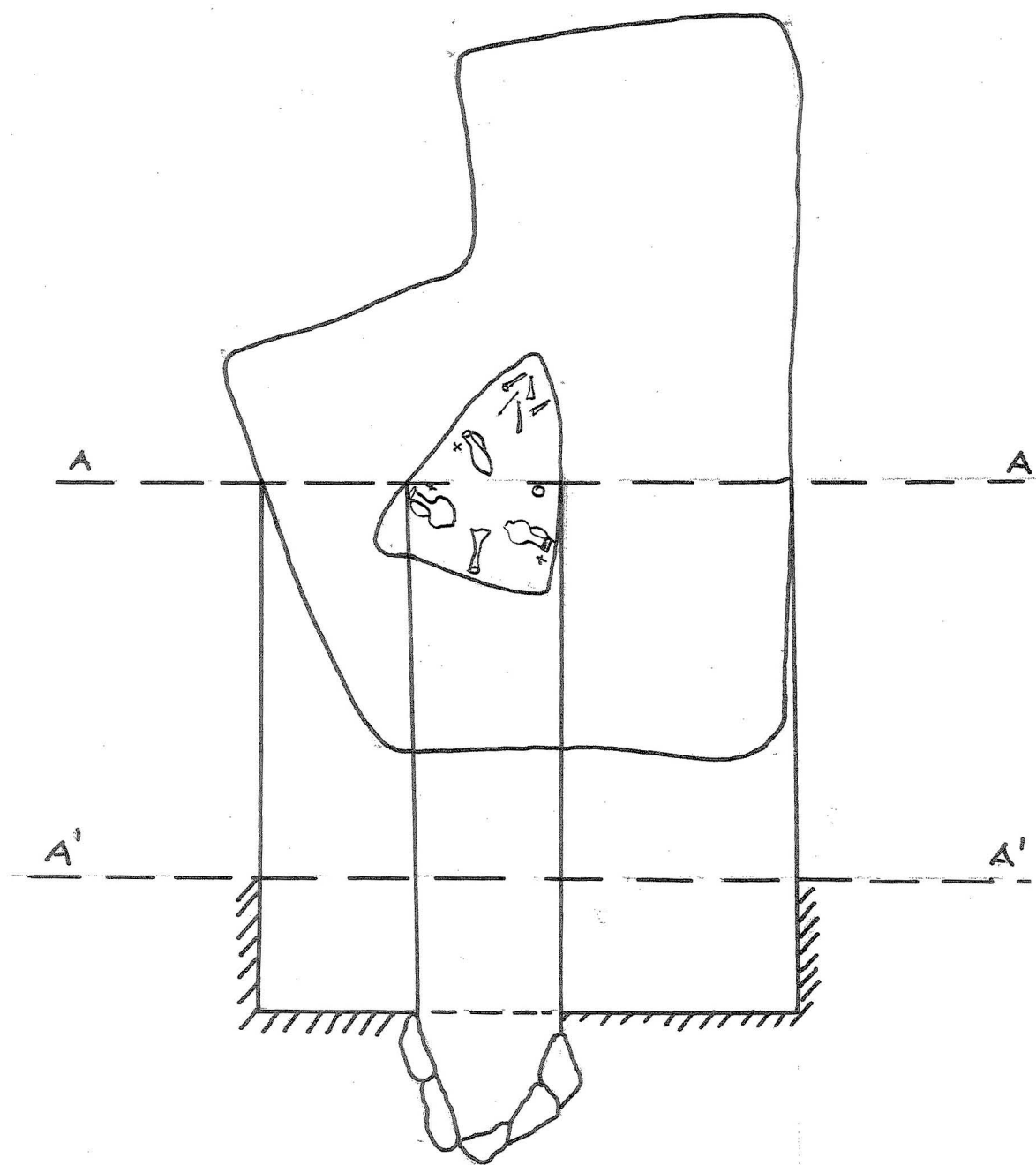
Сл. 77 – гроб 162, кв. ССХVIII, археолошка ископавања 1962. године

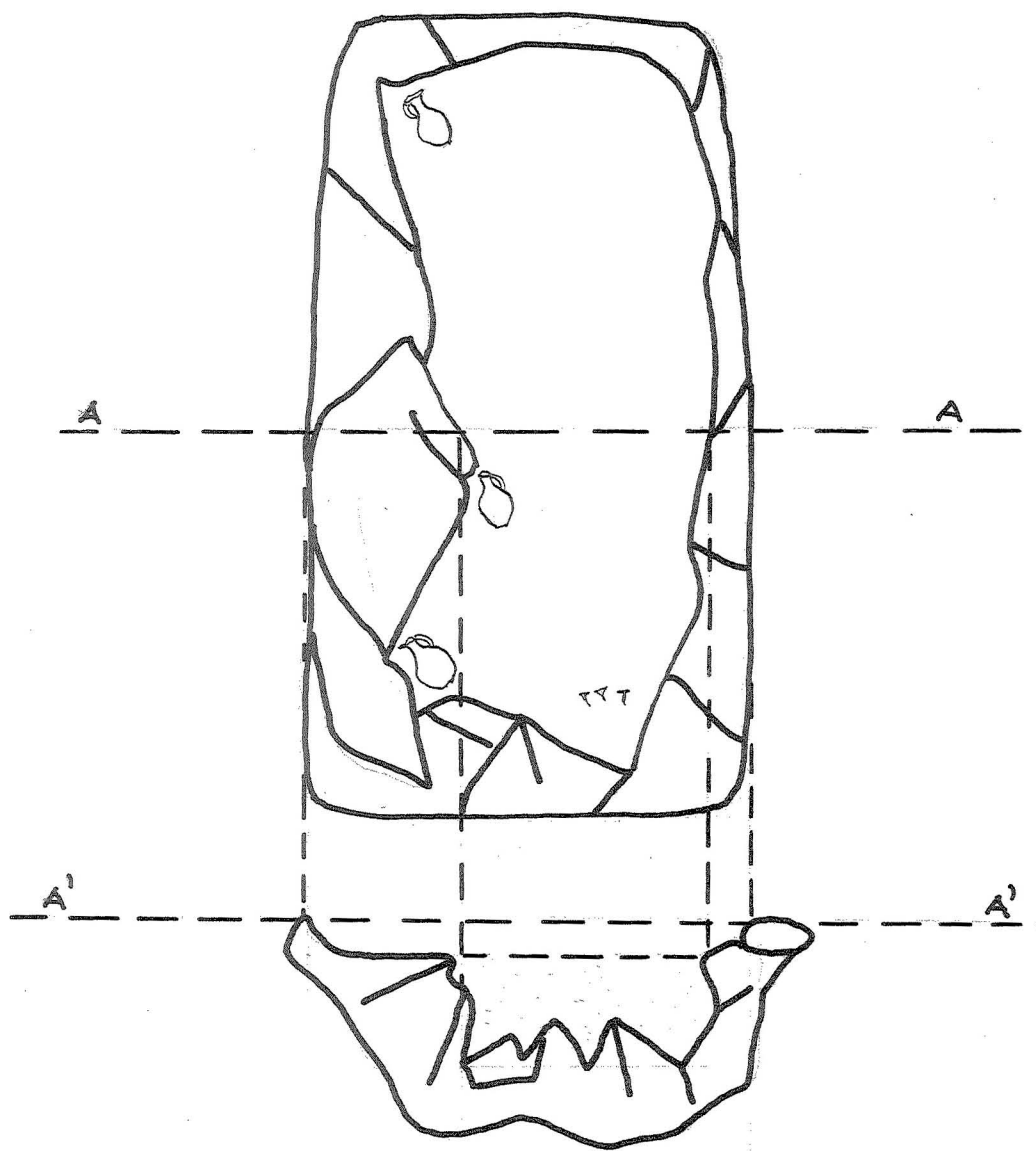
Сл. 78 – гроб 217, кв. CCLXIII, археолошка ископавања 1962. године

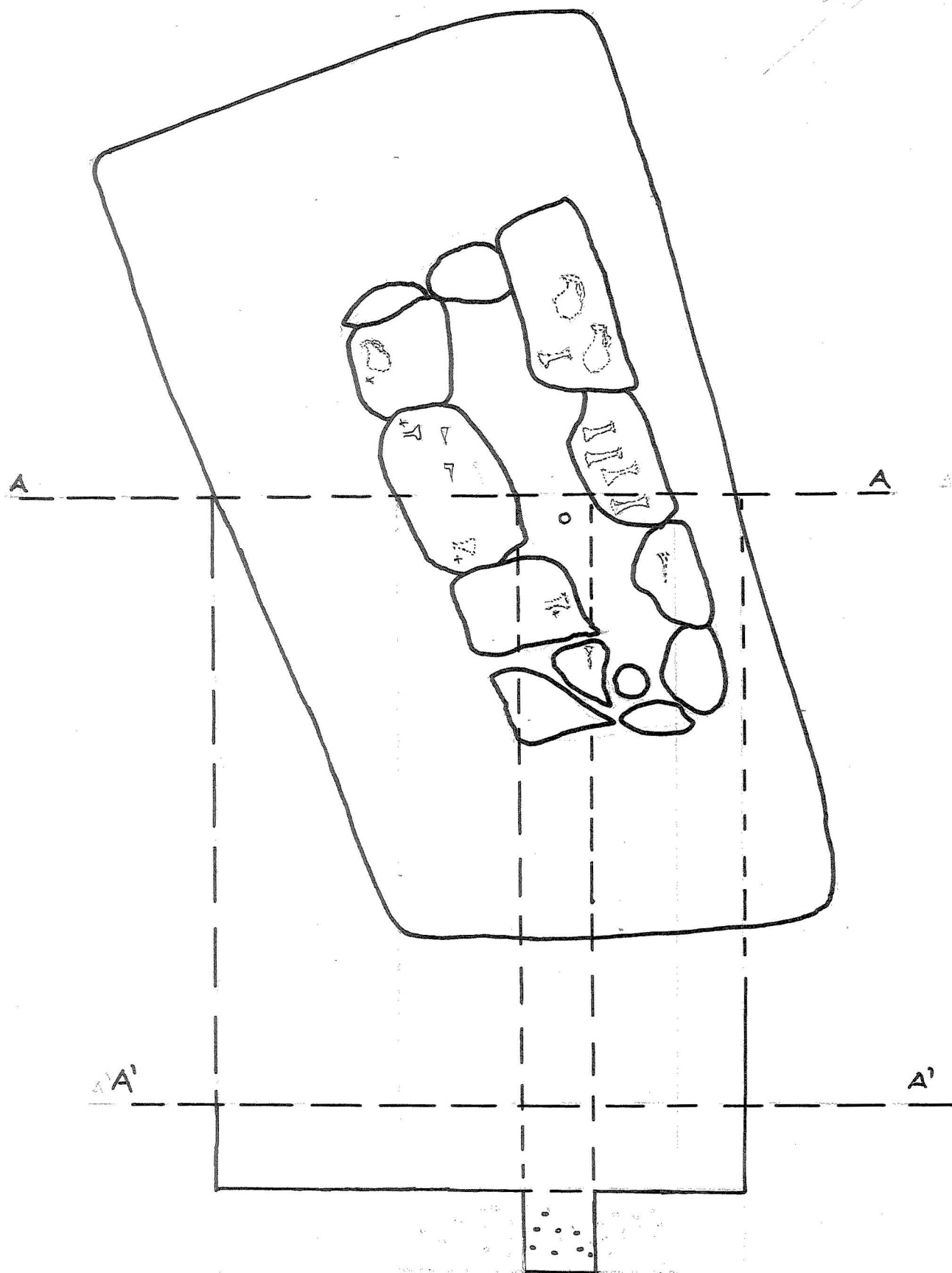
Сл. 79 – гроб 59, кв. LXXX, археолошка ископавања 1961. године

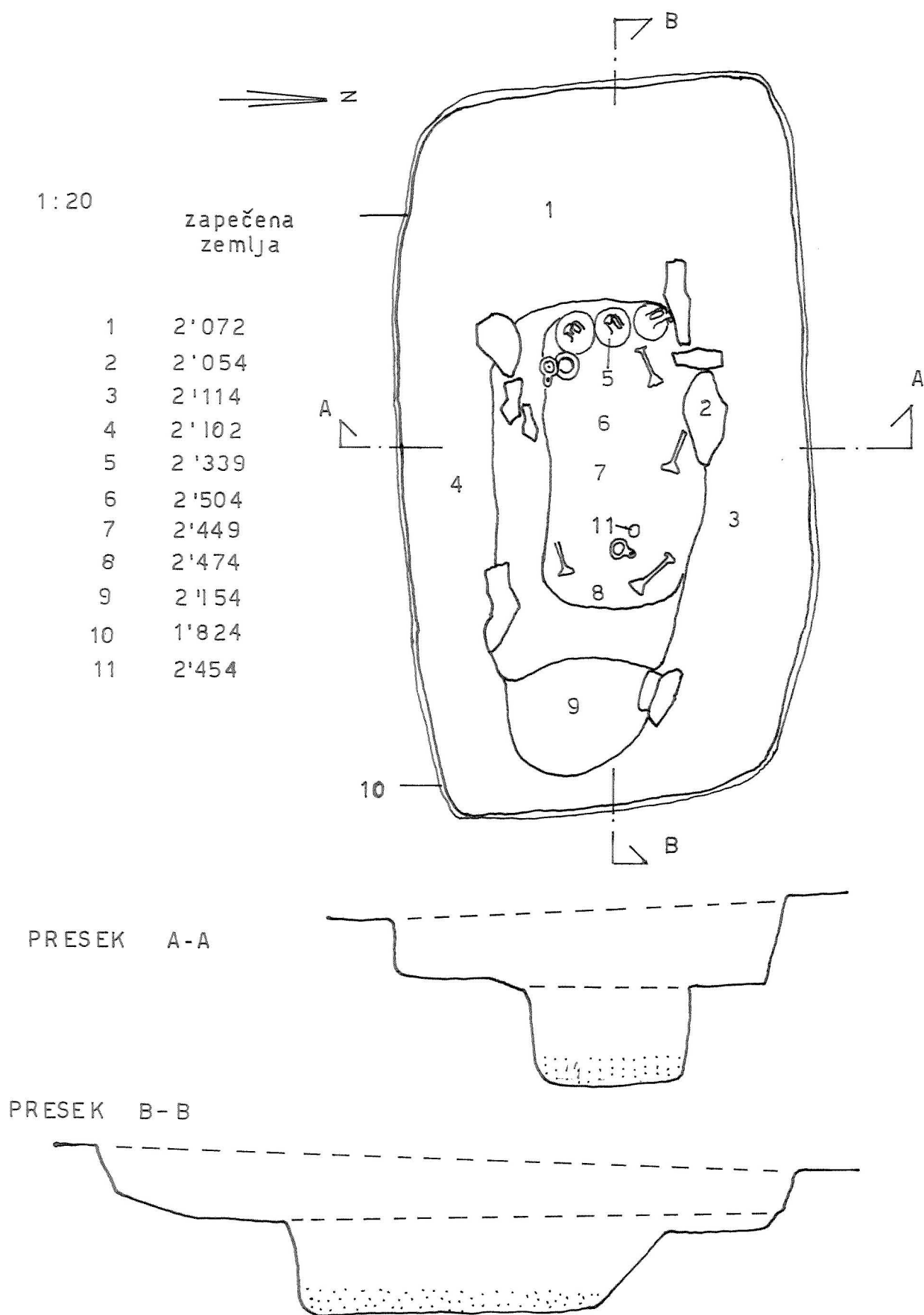
Сл. 80 – гроб 207, кв. ССЛII, археолошка ископавања 1962. године

Сл. 81 – гроб 213, кв. CCLVI, археолошка ископавања 1962. године

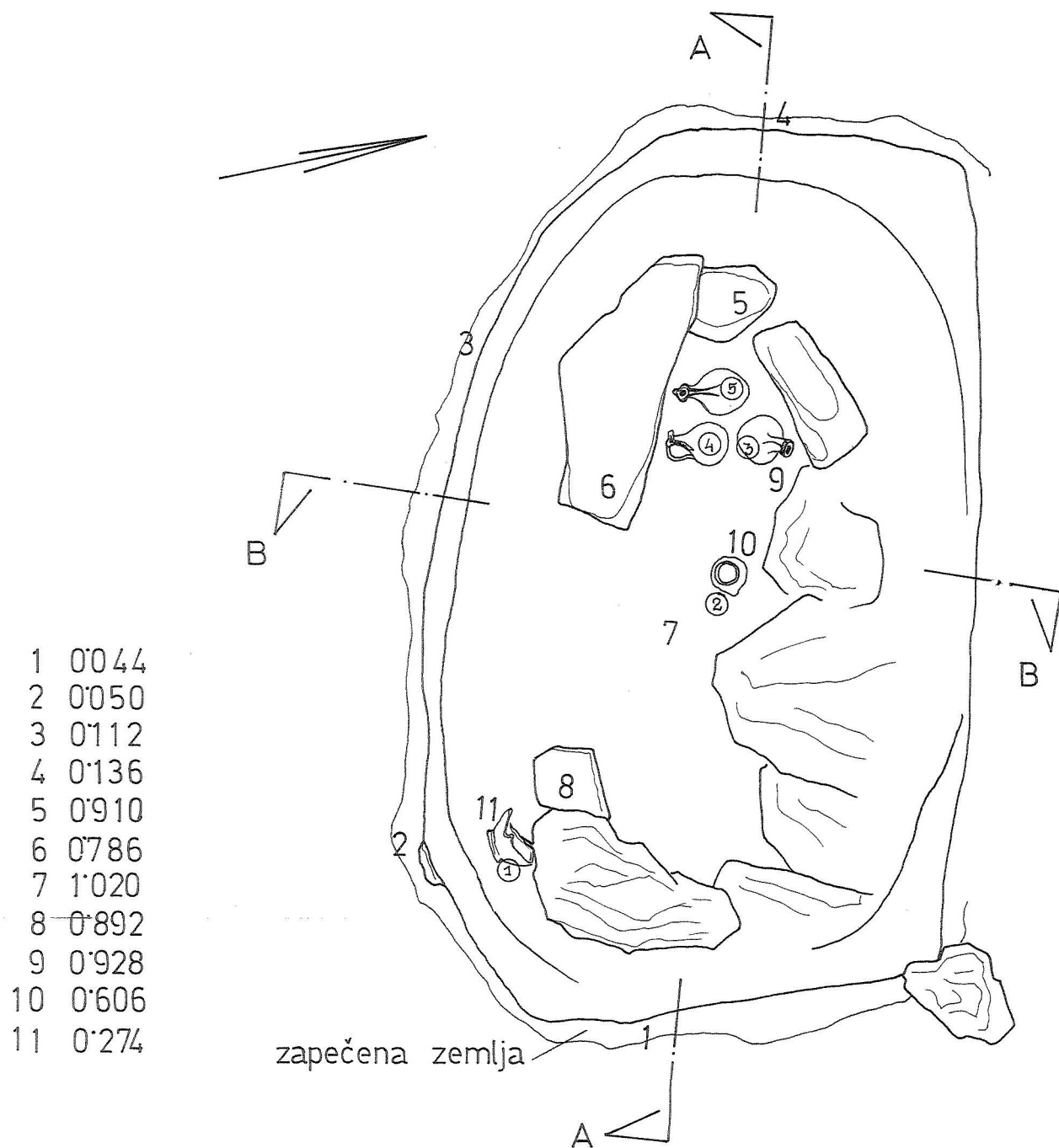

Сл. 82 – гроб 218, кв. CCLVIII, археолошка ископавања 1962. године

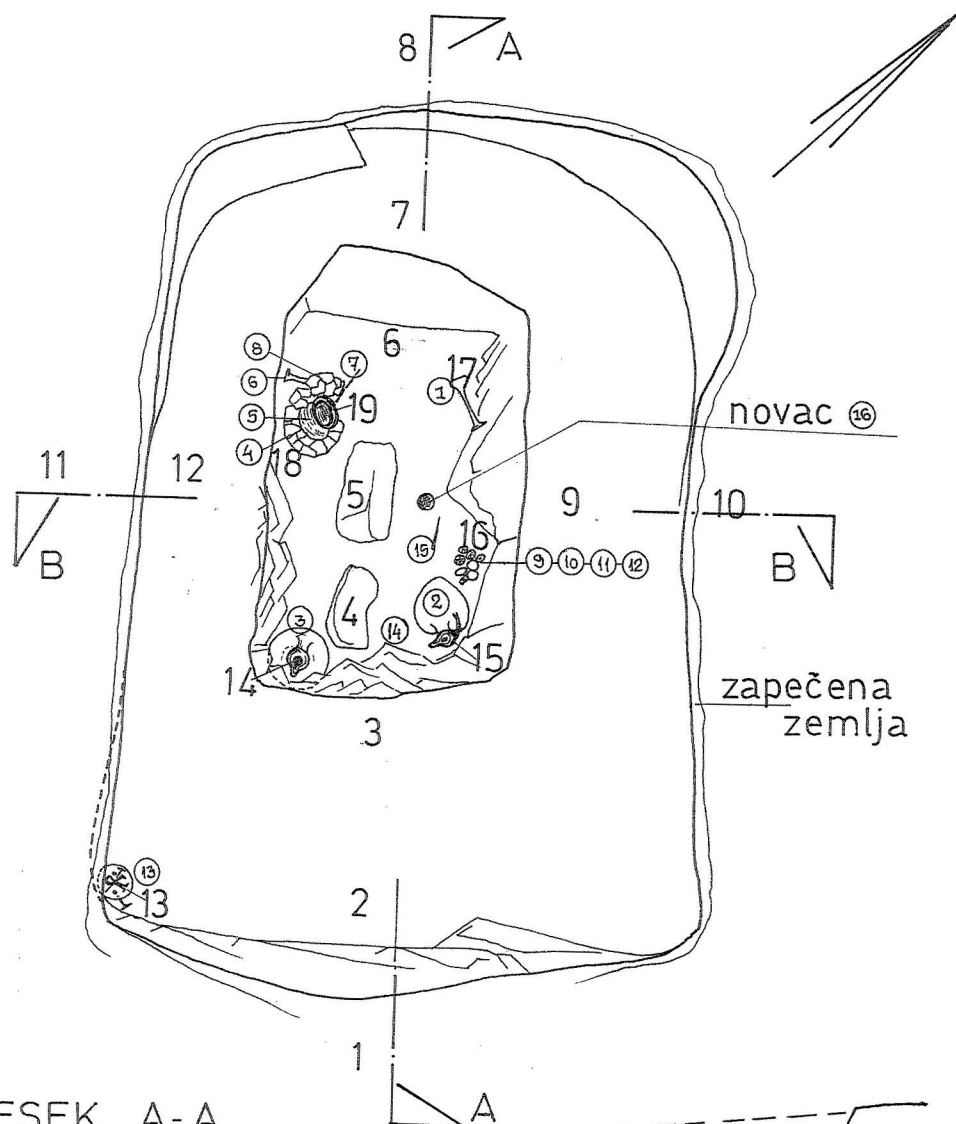
Сл. 83 – гроб 275, кв. ССХСІХ, археолошка ископавања 1974. године

R 1:20

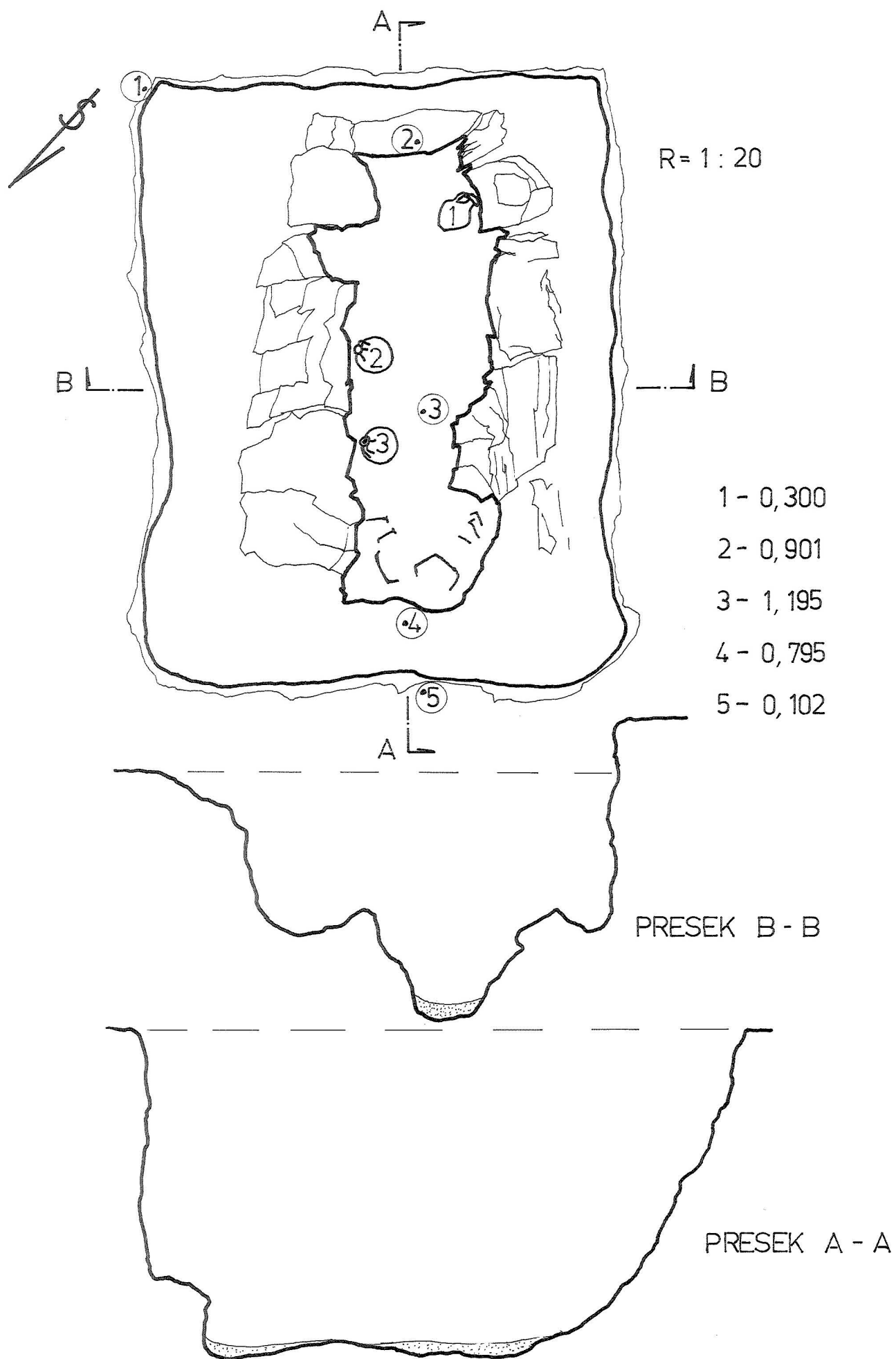
R 1:20

1	0.338
2	0.986
3	1.046
4	1.230
5	1.221
6	1.262
7	0.942
8	0.502
9	0.504
10	0.990
11	0.480
12	0.968
13	0.832
14	1.102
15	1.146
16	1.236
17	1.290
18	1.098
19	1.182

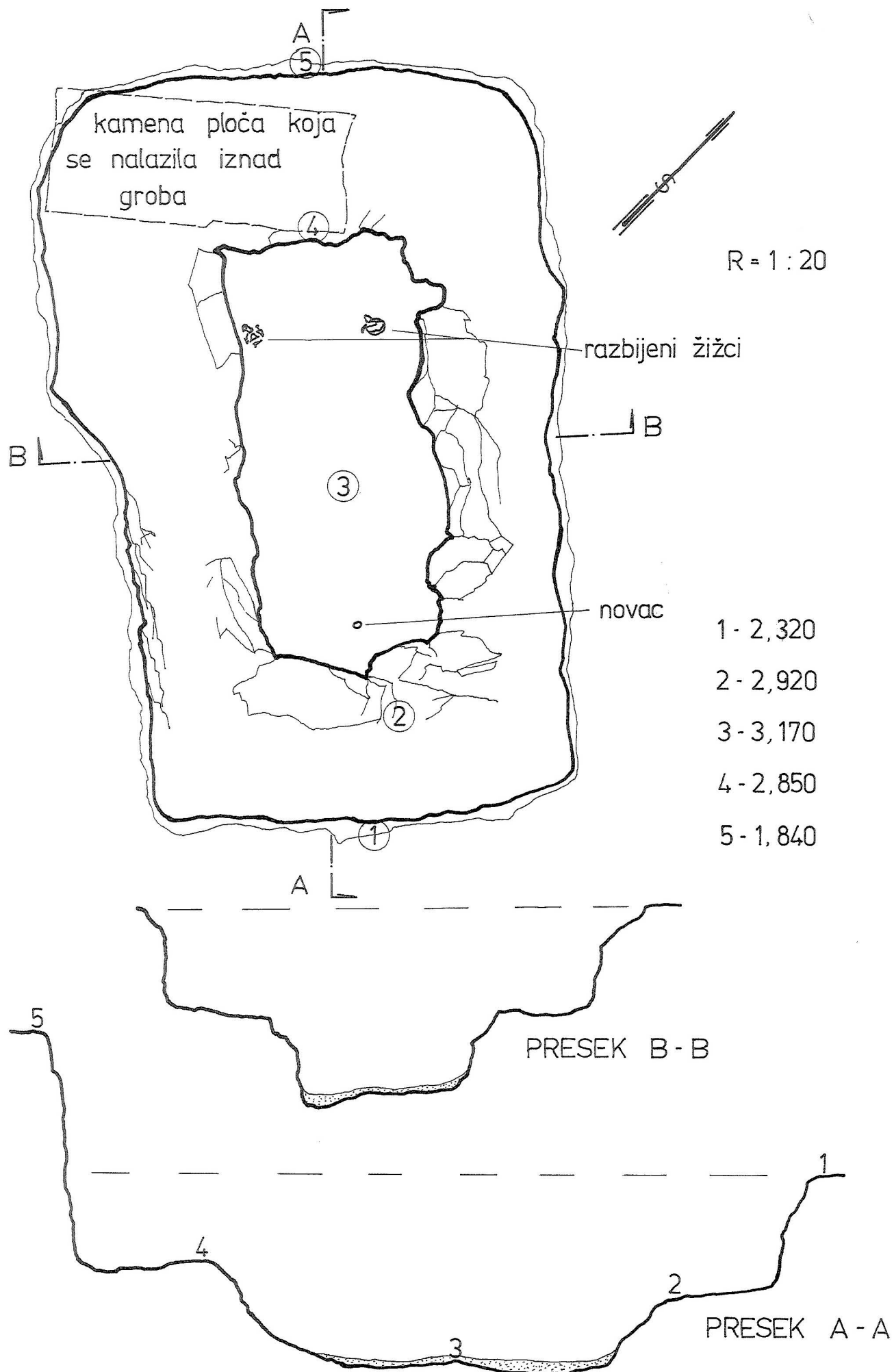

PRESEK A-A

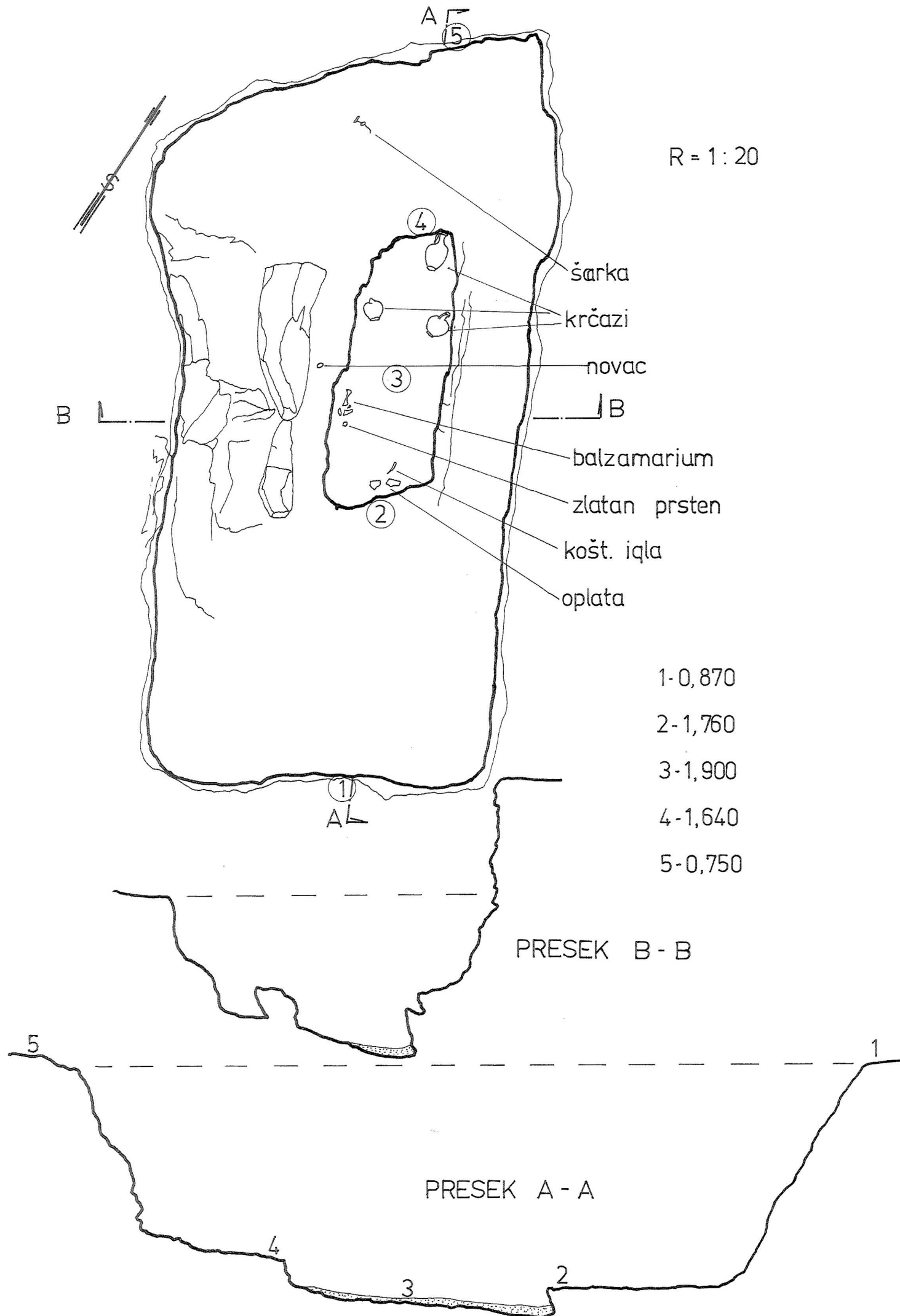
PRESEK B-B

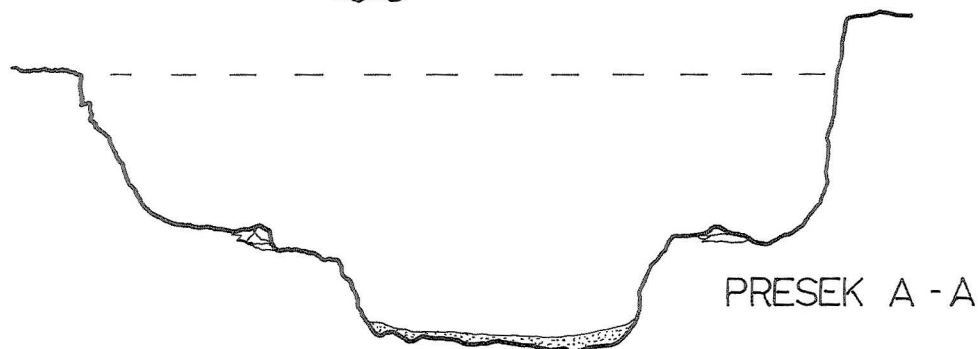
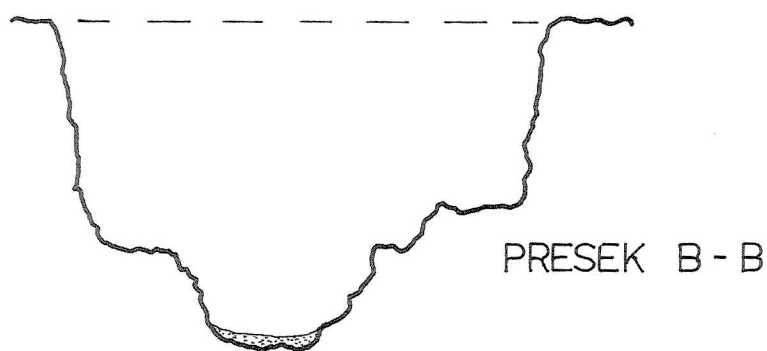
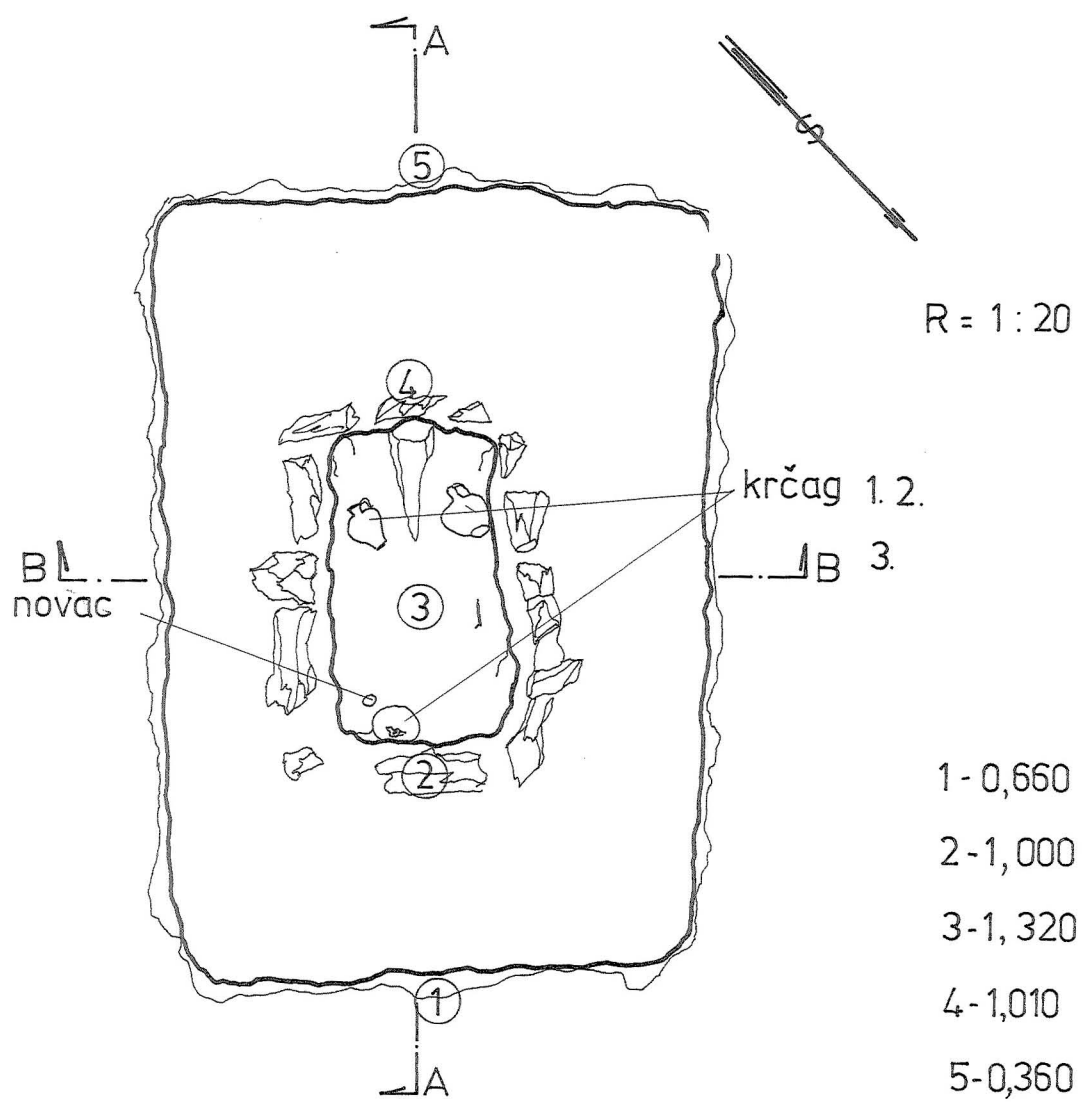
Сл. 86 – гроб 308, кв. CCCXXVII, археолошка ископавања 1977. године

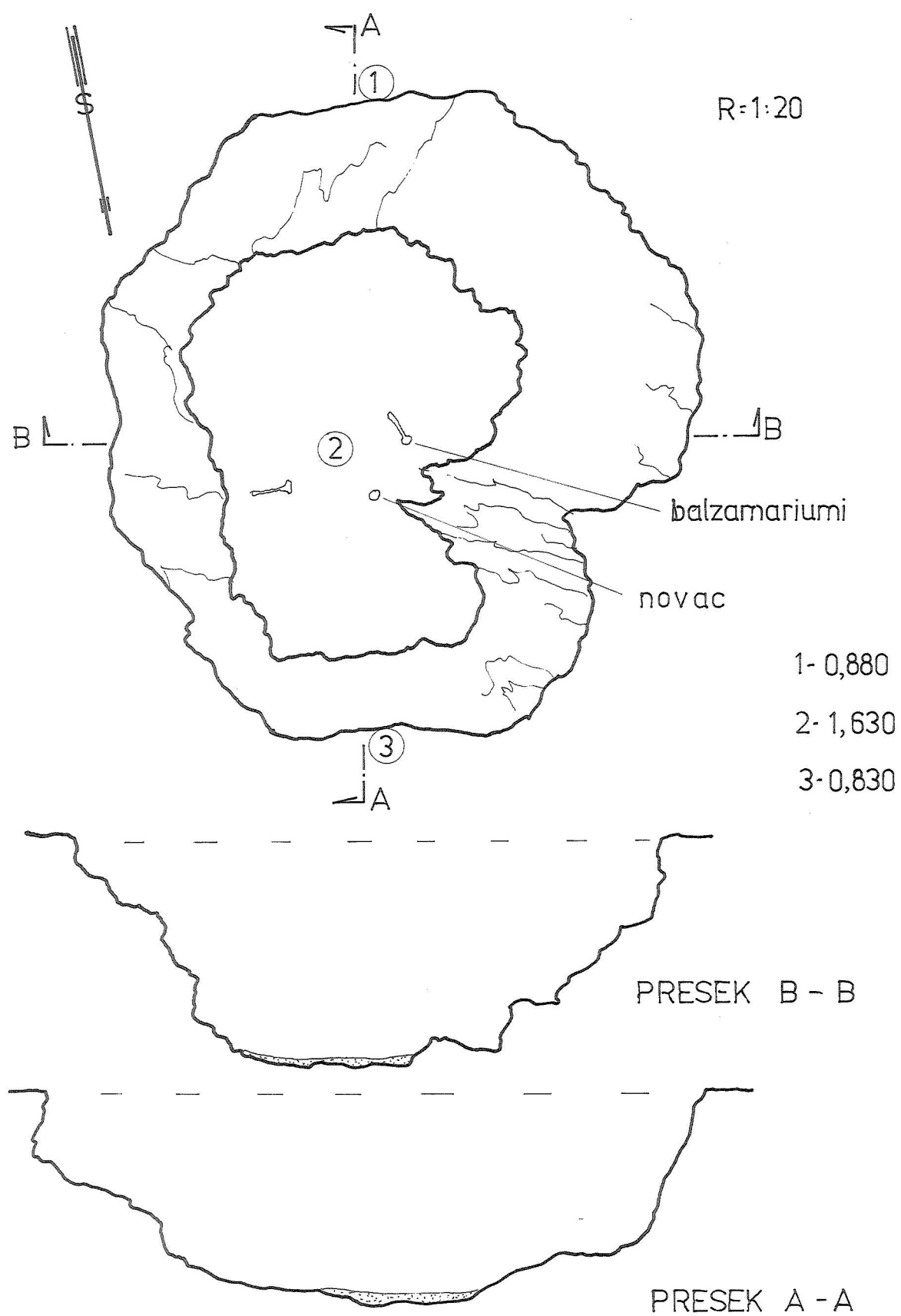
Сл. 87 – гроб 316, кв. CCCXXX, археолошка ископавања 1977. године

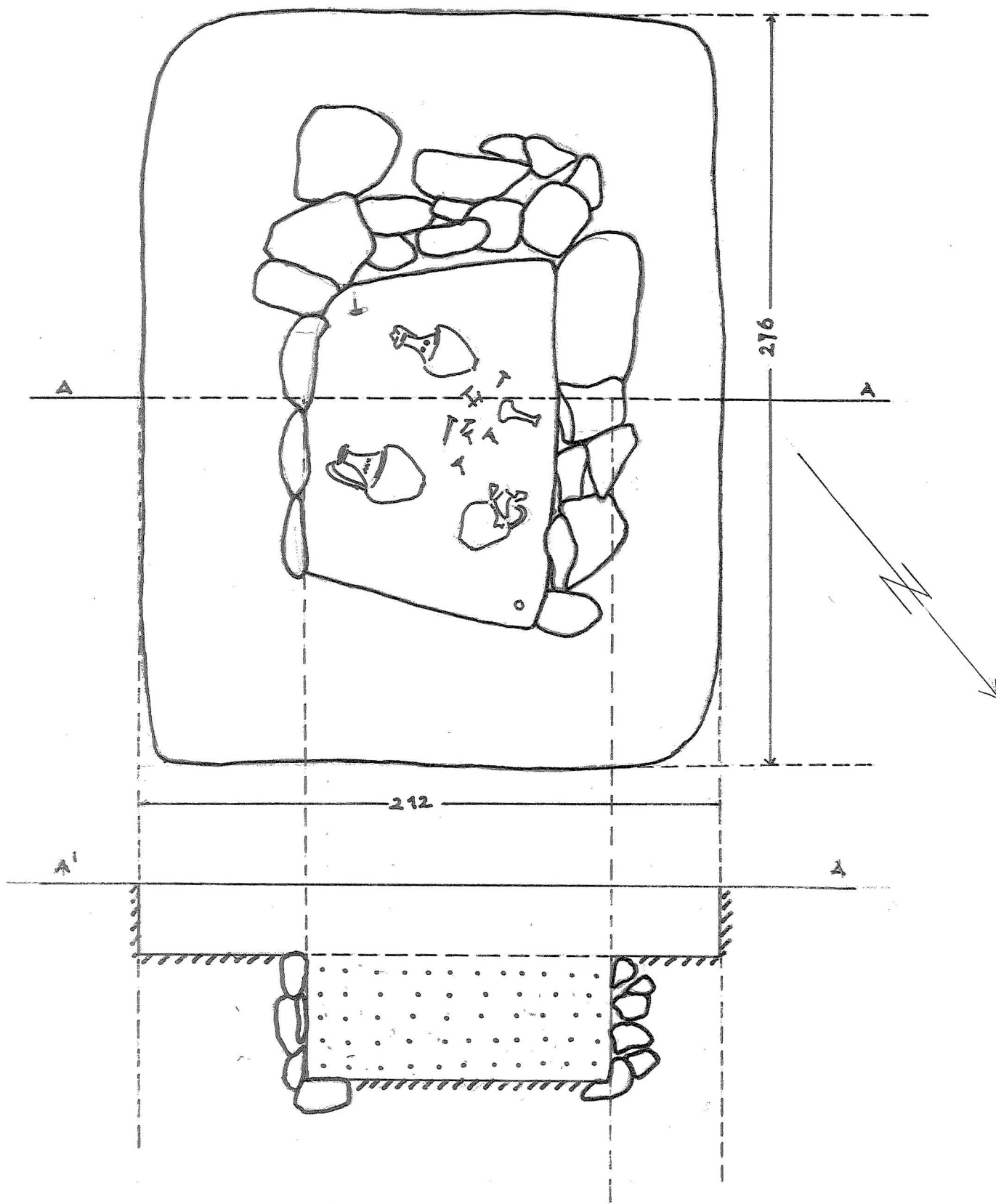
Сл. 88 – гроб 336, кв. CCCXXXIX, археолошка ископавања 1977. године

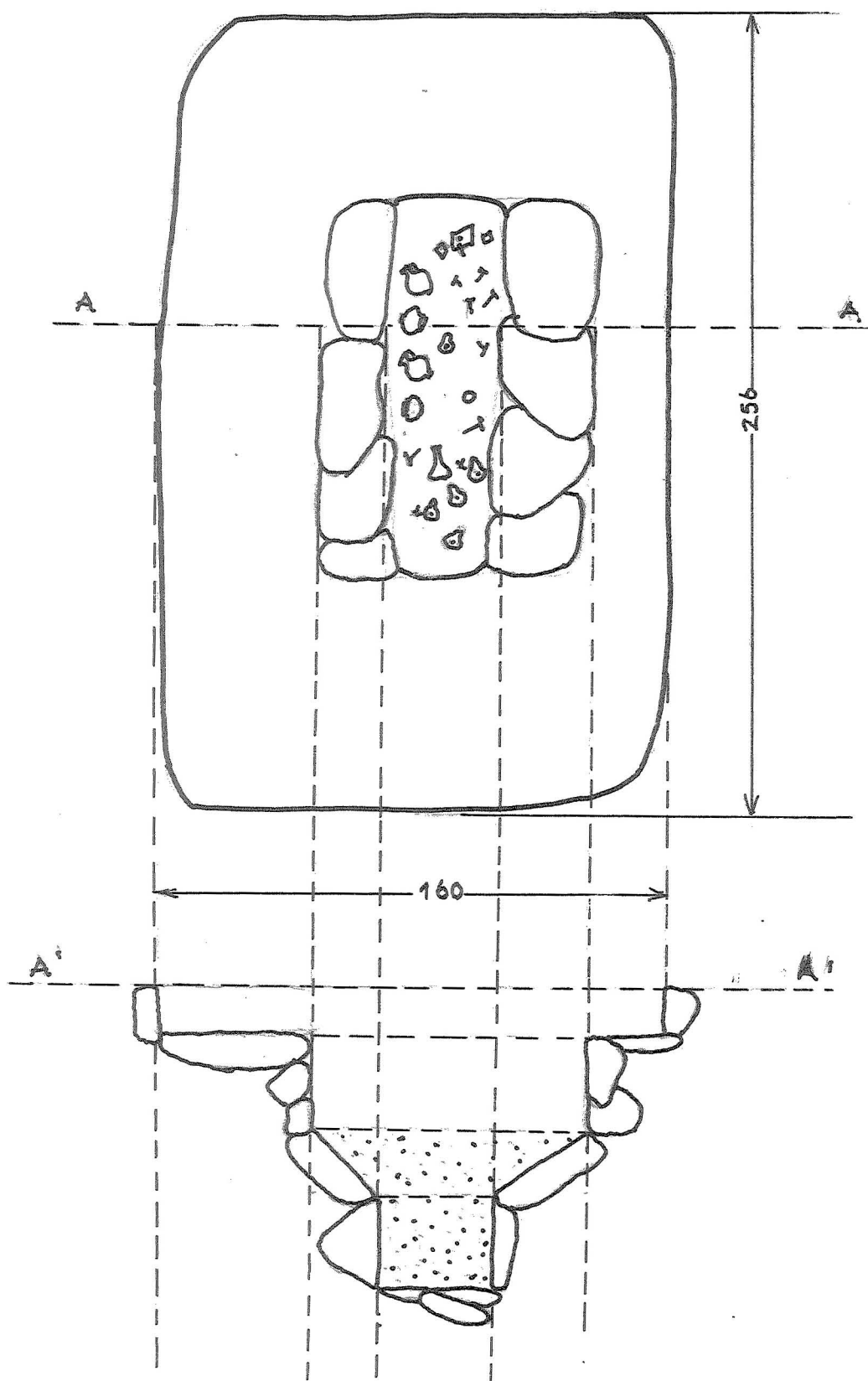
Сл. 89 – гроб 338, кв. CCCXLI, археолошка ископавања 1978. године

Сл. 90 – гроб 361, кв. CCCLI, археолошка ископавања 1978. године

Сл. 91 – гроб 159, кв. ССXXXI, археолошка ископавања 1962. године

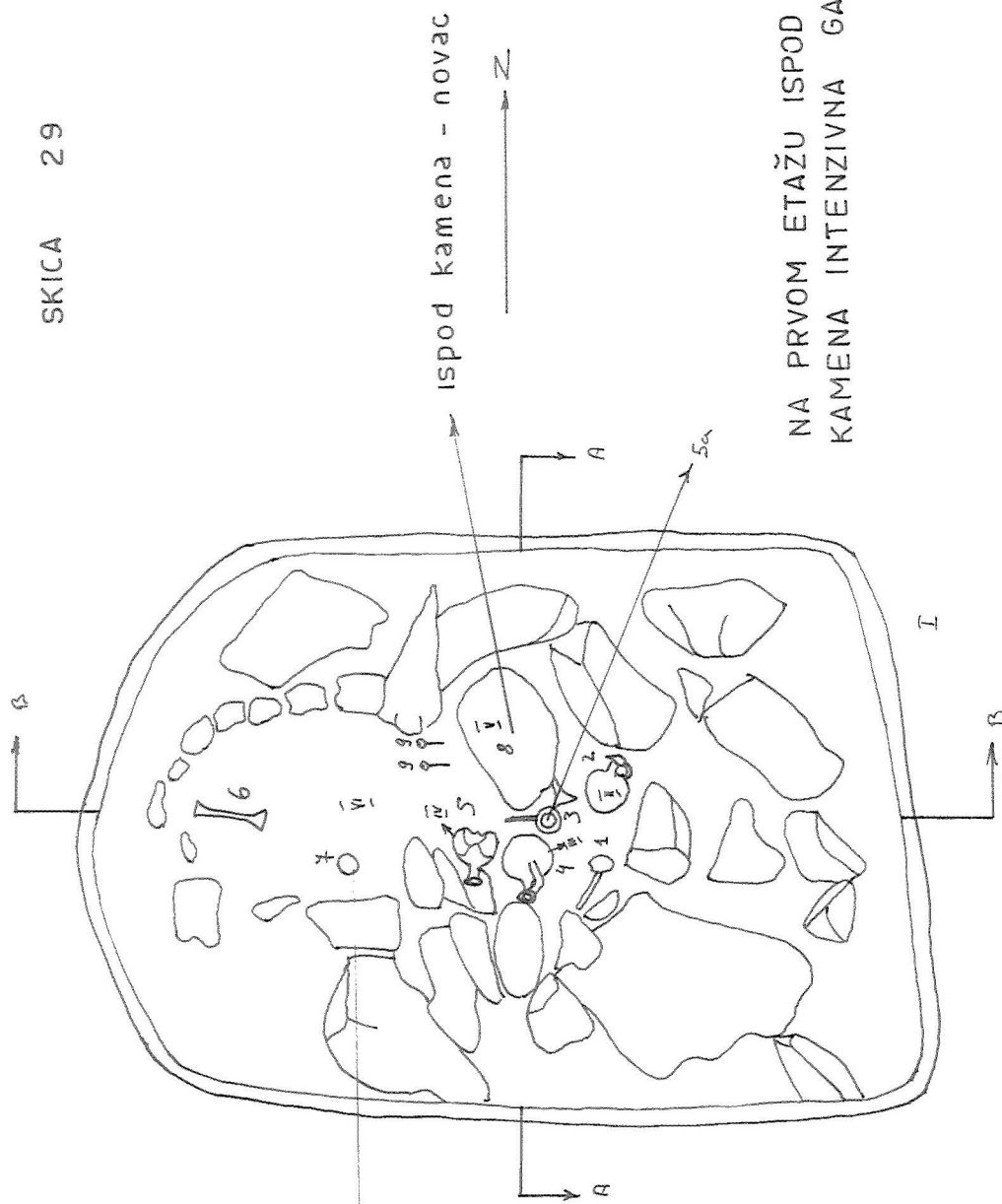
Сл. 92 – гроб 201, кв. CCL, археолошка ископавања 1962. године

1:20

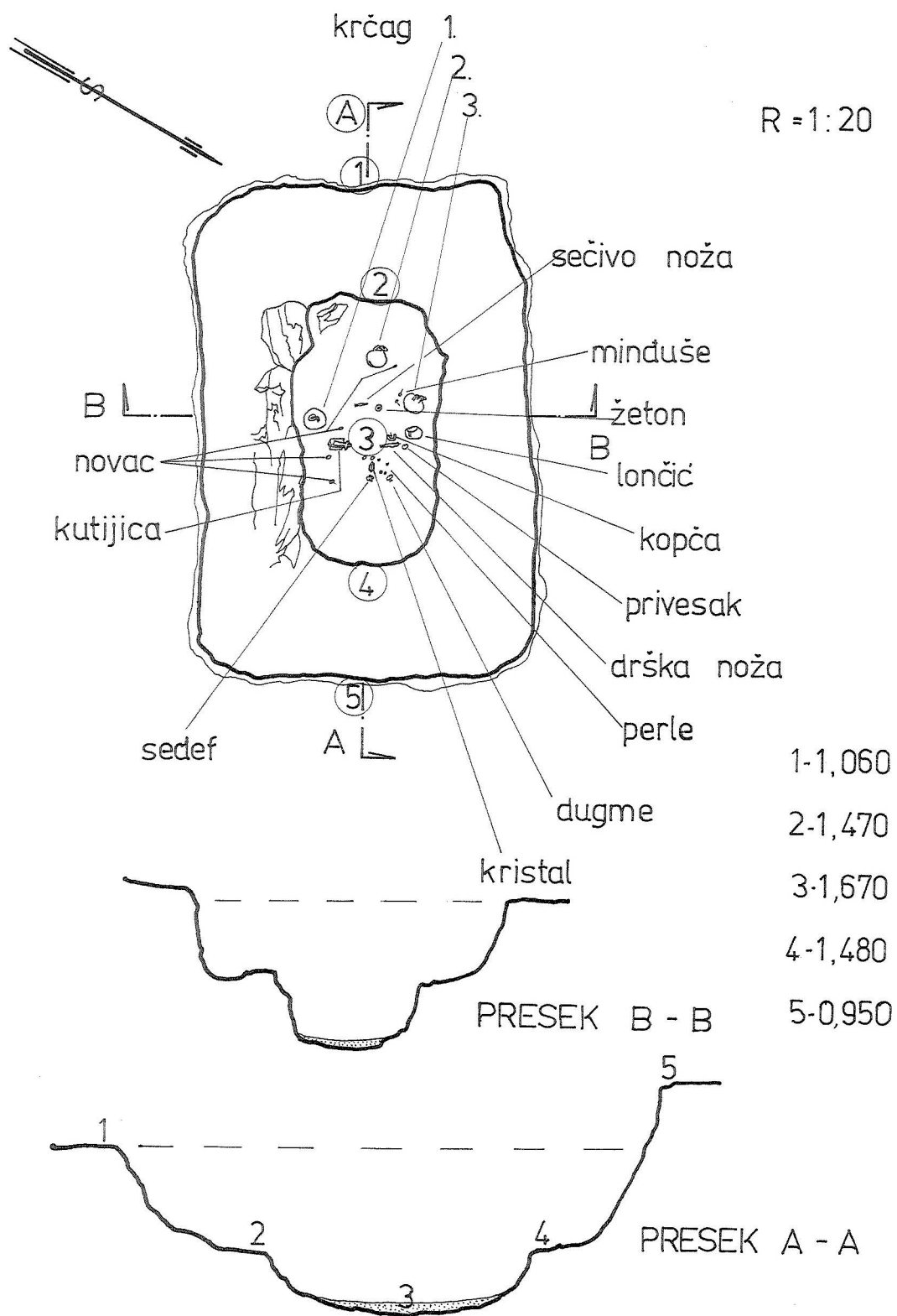
- ▼ I = 1426
- ▼ II = 2140
- ▼ III = 2148
- ▼ IV = 2156
- ▼ V = 2078
- ▼ VI = 2234

fragmentovani
balsamarium

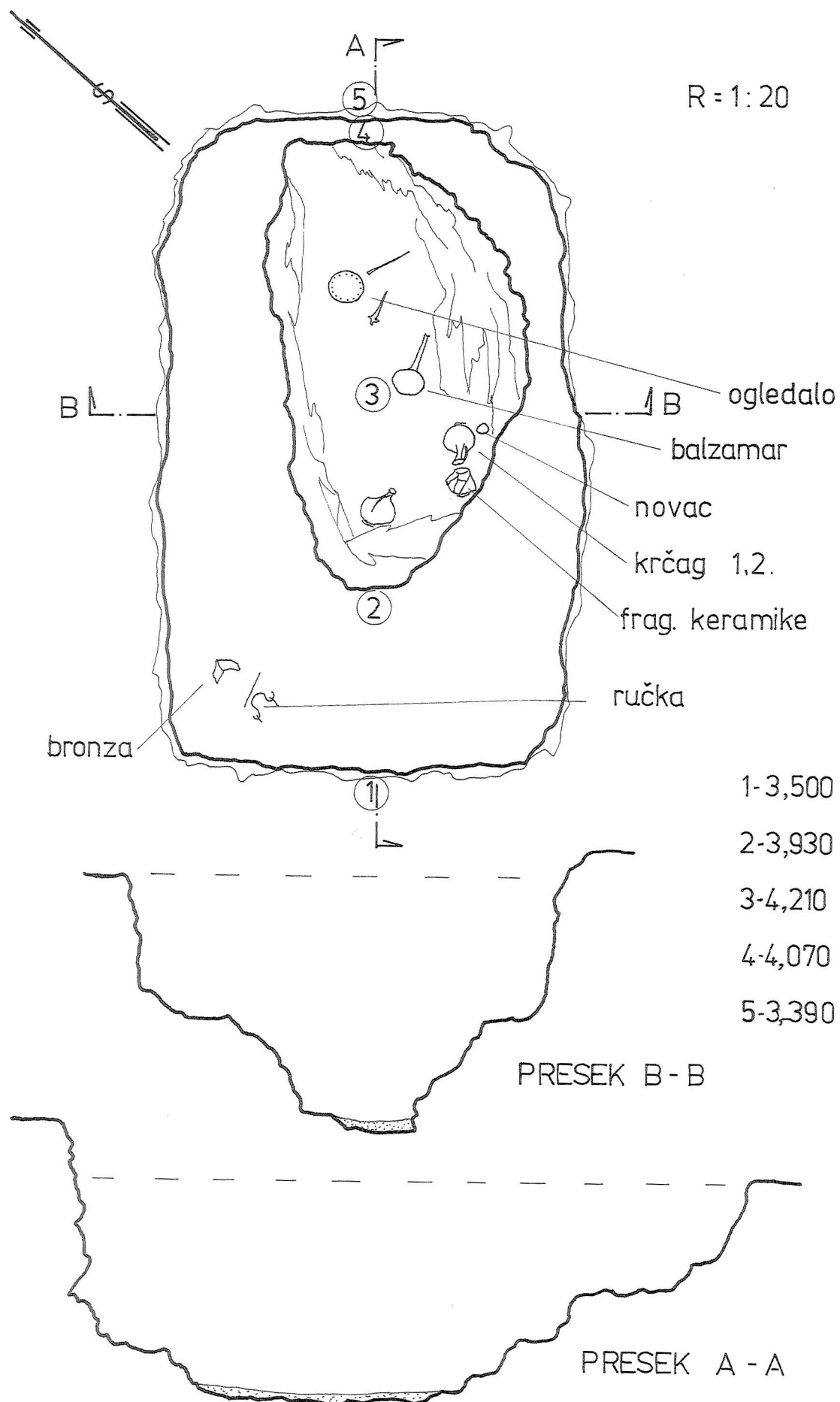
- 1 fragmenti balsamariuma
- 2 krčag
- 3 fragmenti balsamariuma
- 4 krčag
- 5 fragmenti krčaga
- 5a balsamarium
- 6 velika bronza
- 7 ekser
- 8 fragmenti keramike

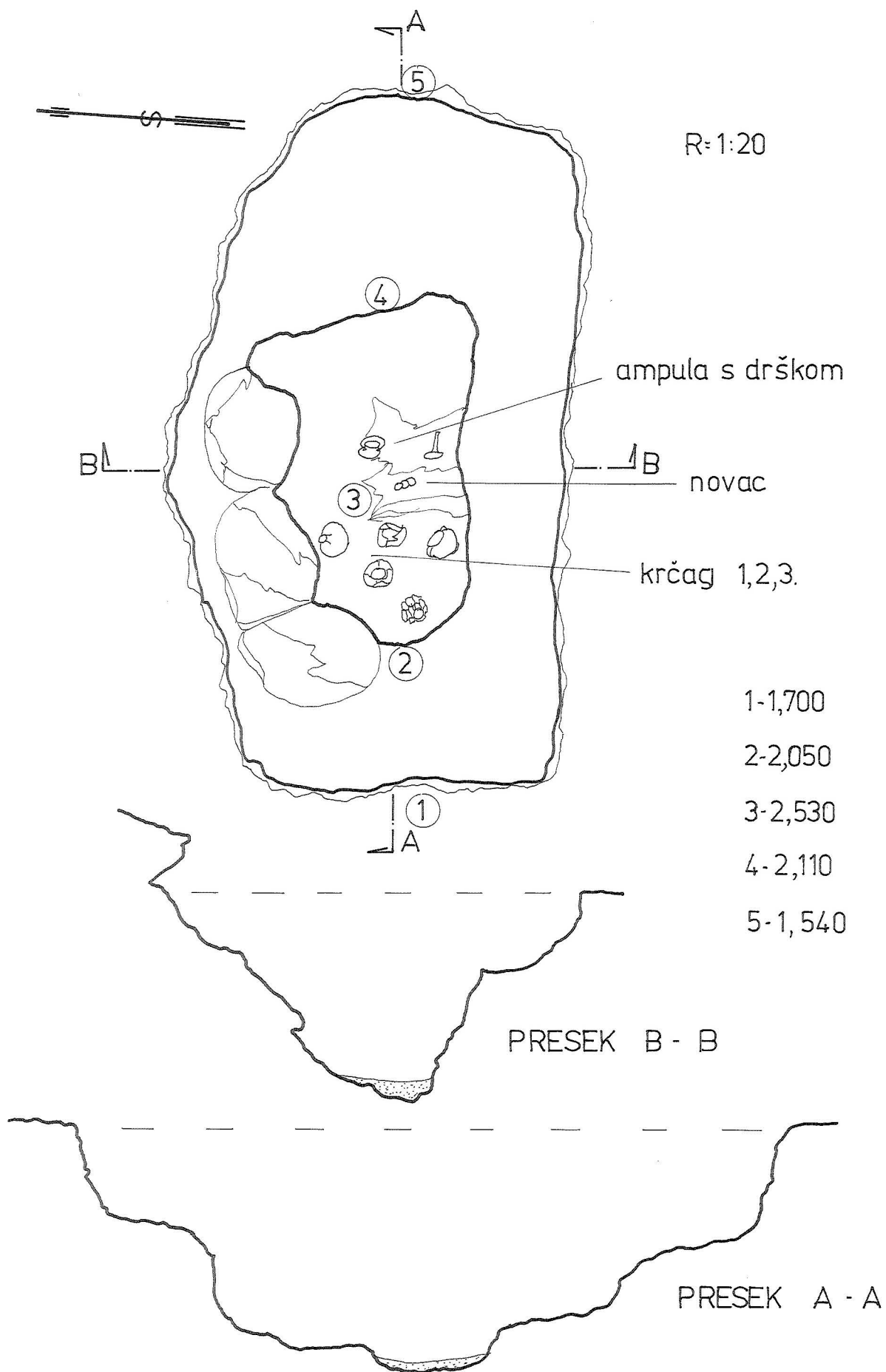
NA PRVOM ETAŽU ISPOD
KAMENA INTENZIVNA GAREŽ

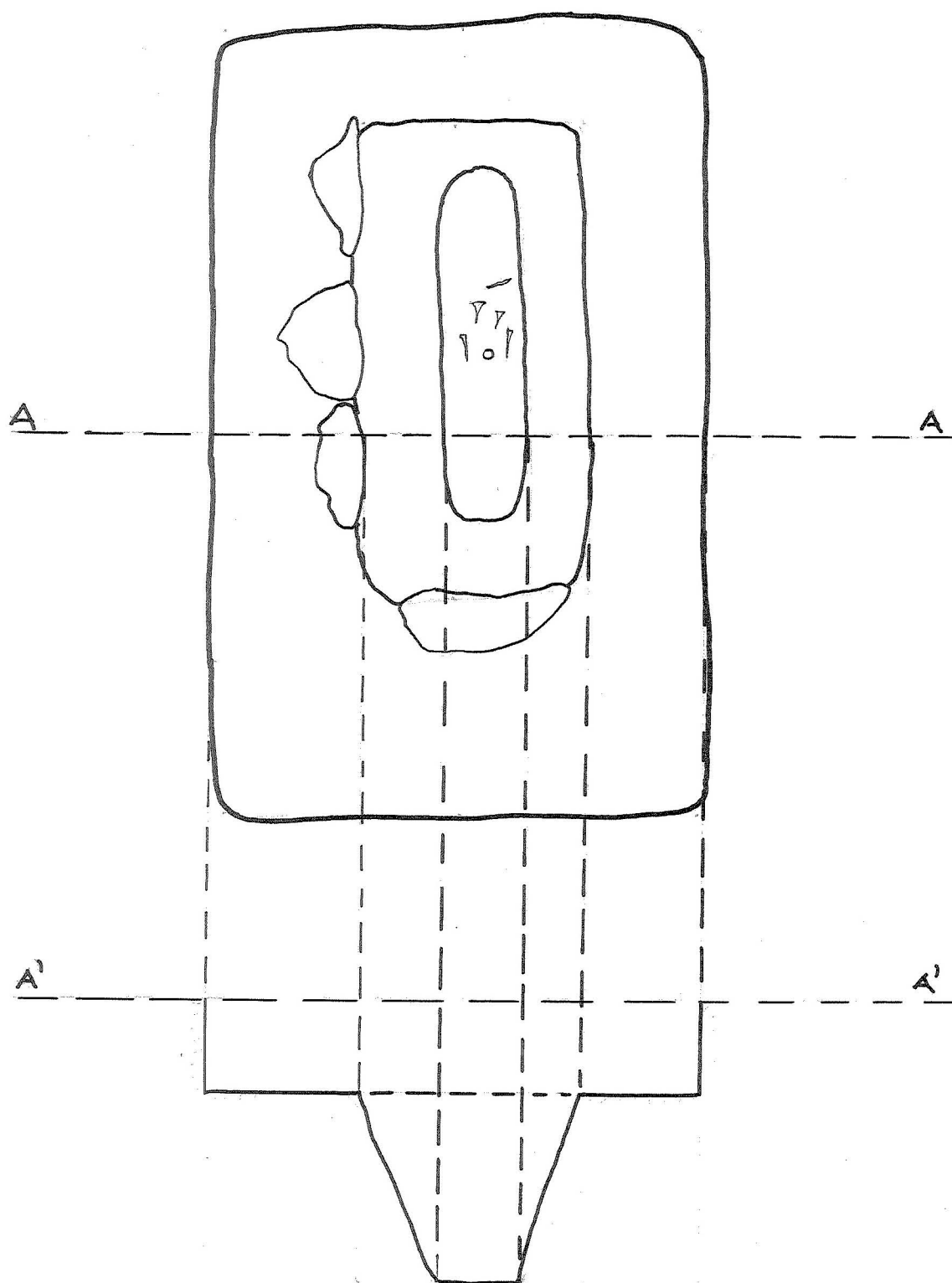
Сл. 94 – гроб 334, кв. CCCXXXV, археолошка ископавања 1977. године

Сл. 95 – гроб 352, кв. CCCXLVII, археолошка ископавања 1978. године

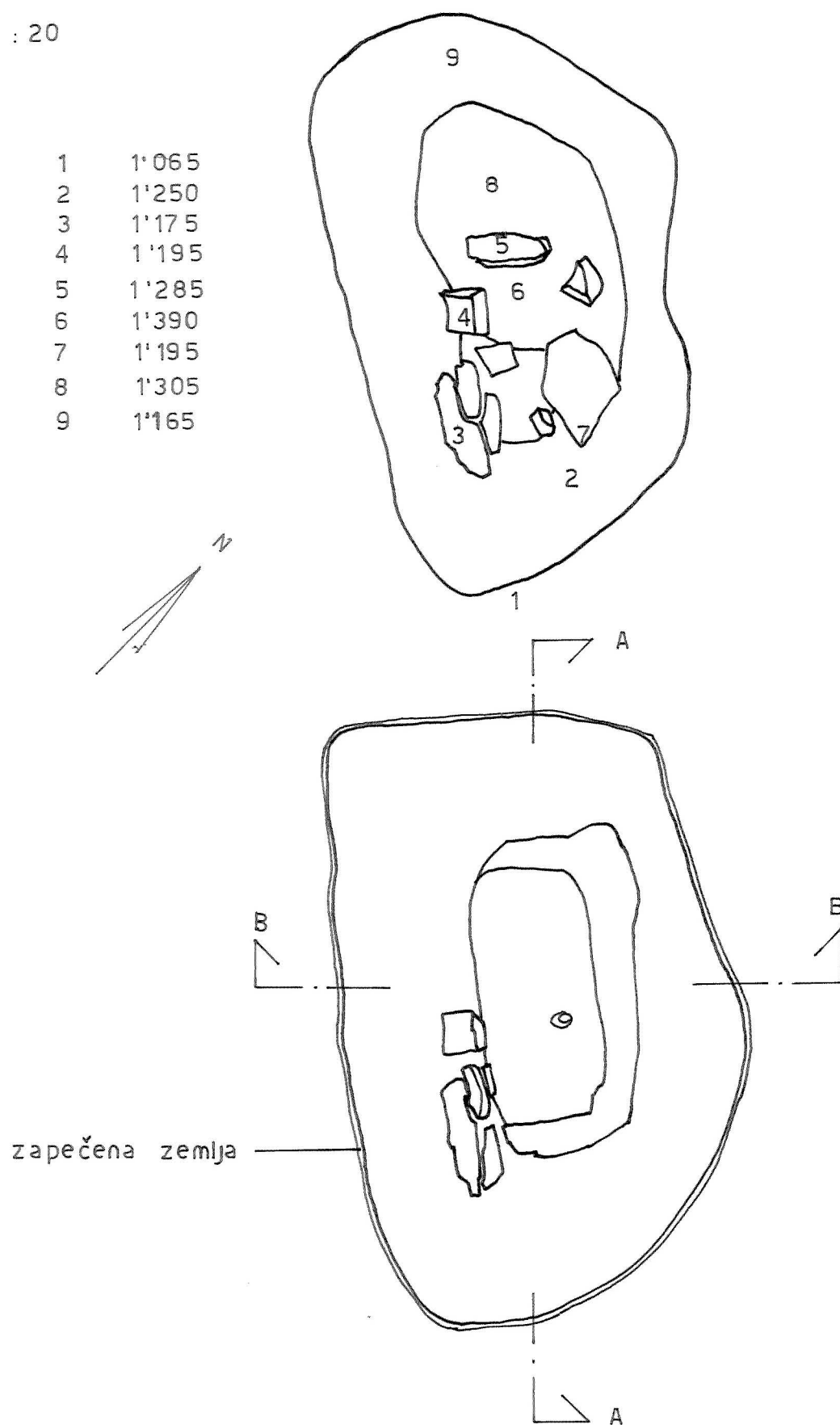
Сл. 96 – гроб 359, кв. CCCL, археолошка ископавања 1978. године

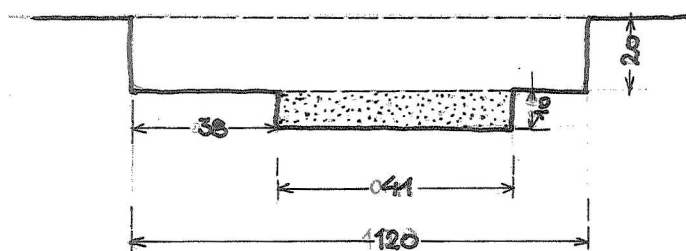
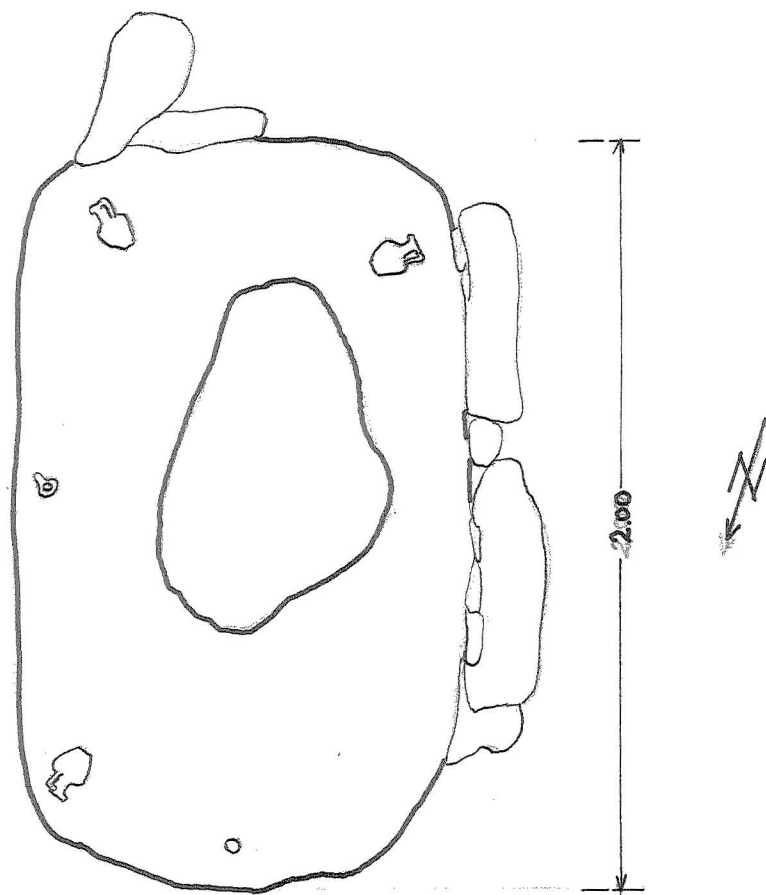
Сл. 97 – гроб 221, кв. CCLX, археолошка ископавања 1962. године

1 : 20

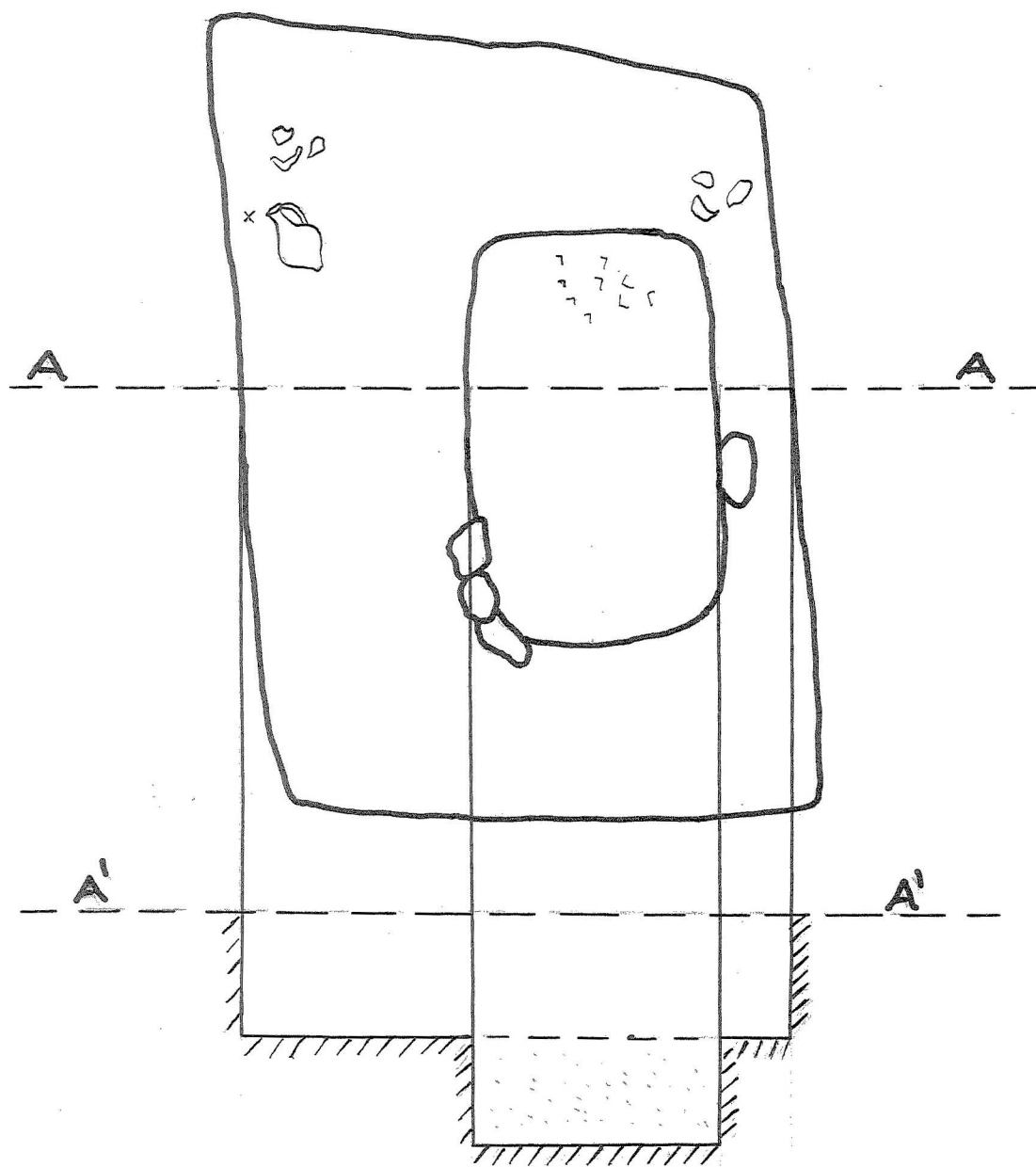
1	1'065
2	1'250
3	1'175
4	1'195
5	1'285
6	1'390
7	1'195
8	1'305
9	1'165

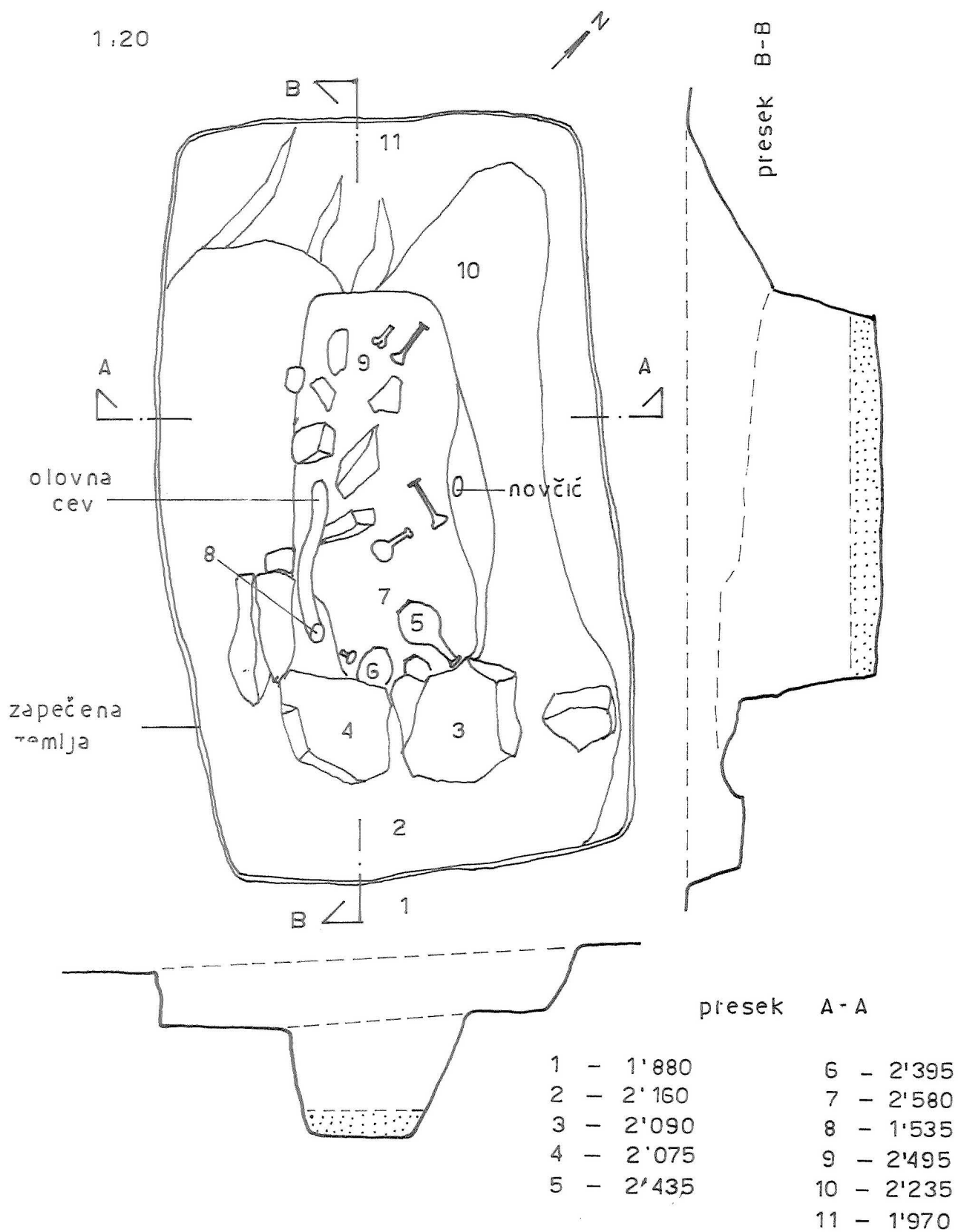
Сл. 98 – гроб 263, кв. ССХСІ, археолошка ископавања 1974. године

Сл. 99 – гроб 45, кв. ЛП, археолошка ископавања 1961. године

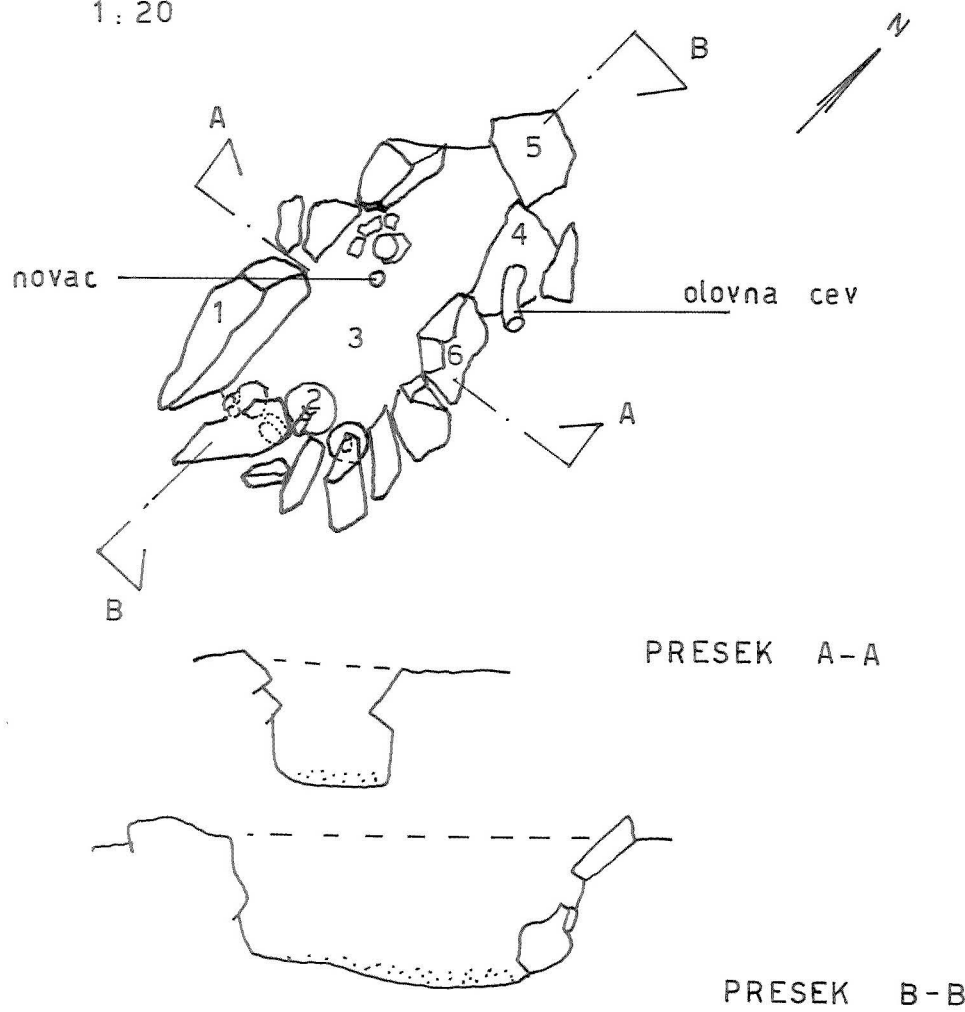
Сл. 100 – гроб 203, кв. ССLI, археолошка ископавања 1962. године

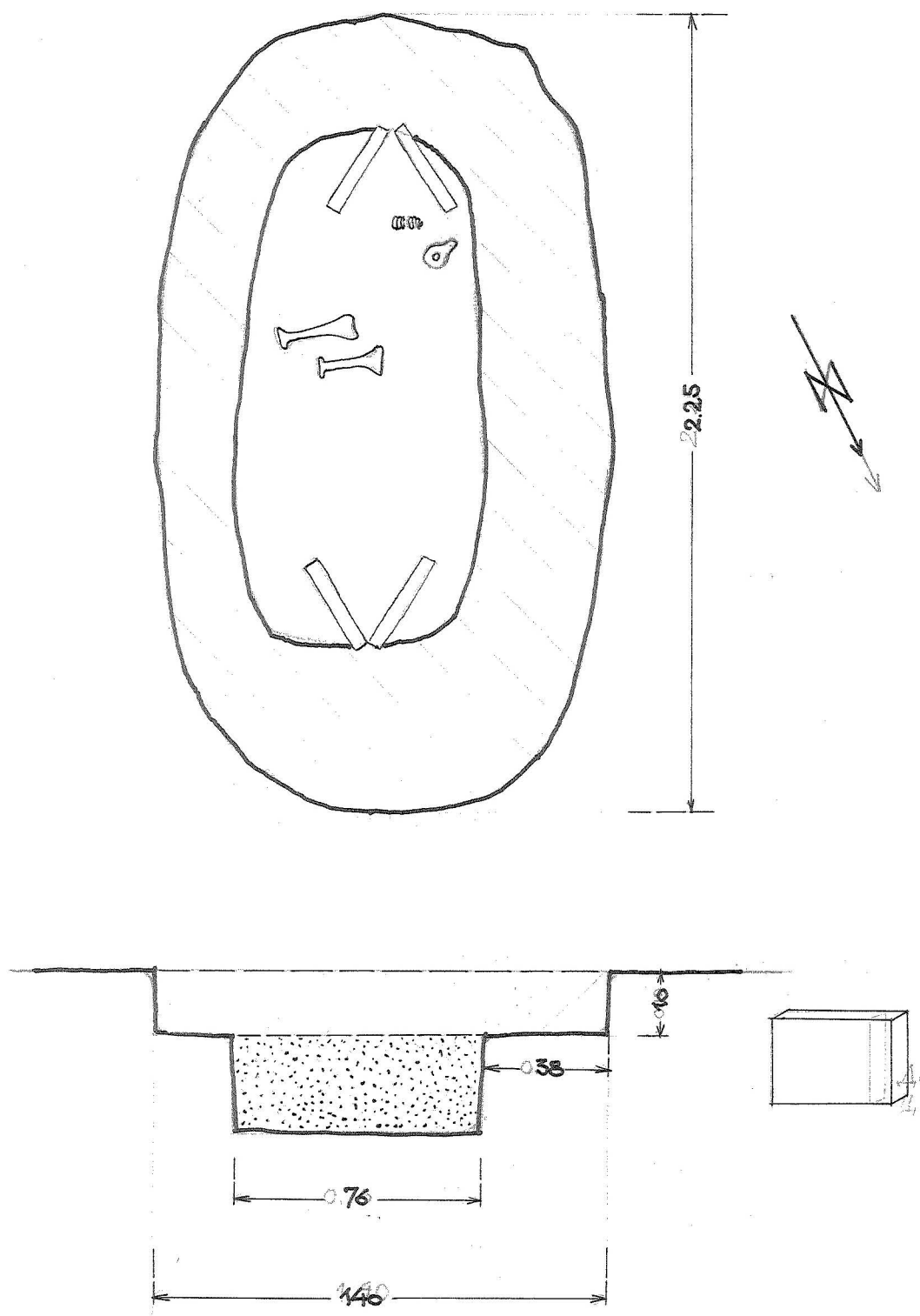

Сл. 101 – гроб 265, кв. ССХСП, археолошка ископавања 1974. године

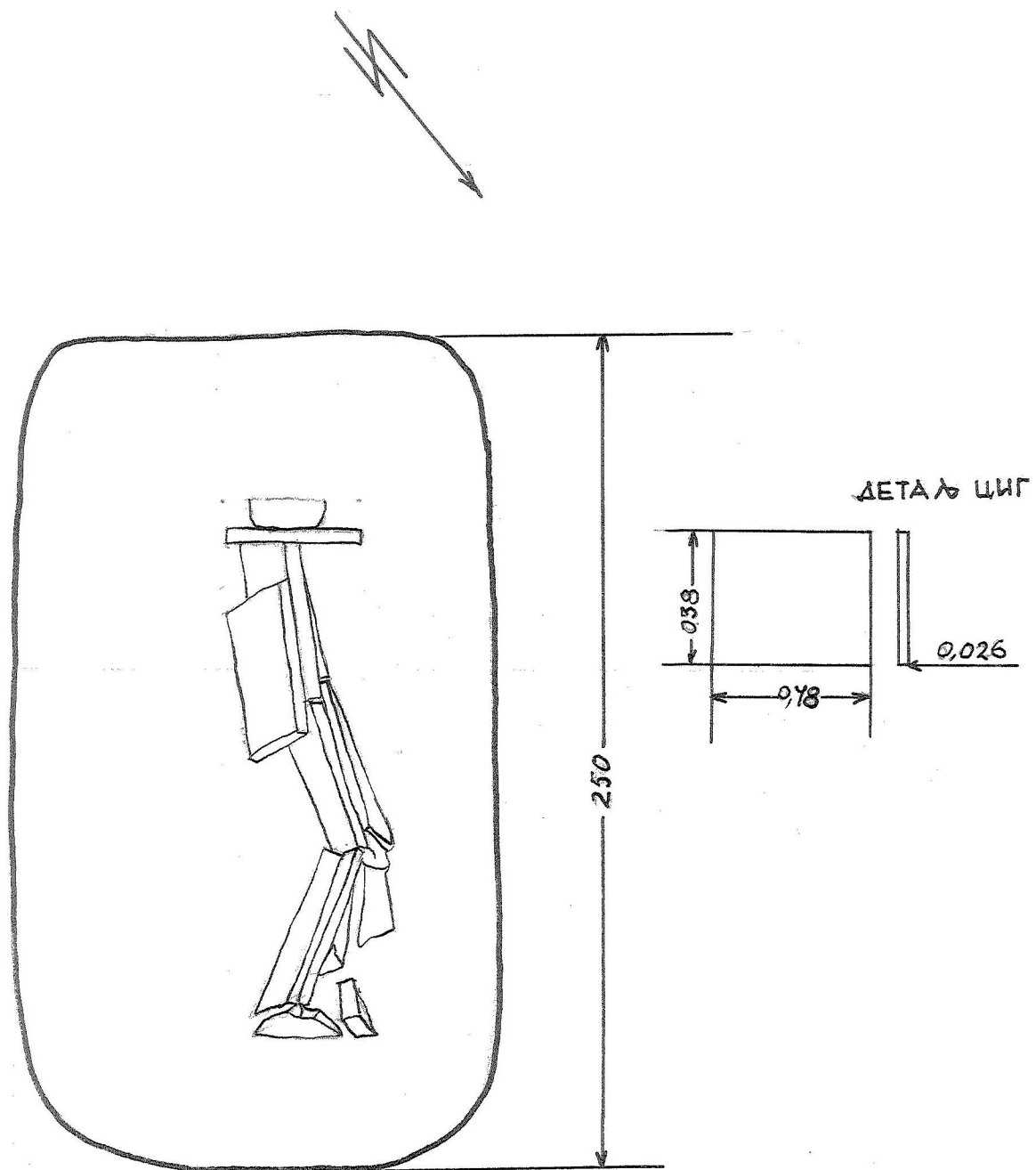
1	-	0'380
2	-	0'615
3	-	0'790
4	-	0'635
5	-	0'370
6	-	0'445

1:20

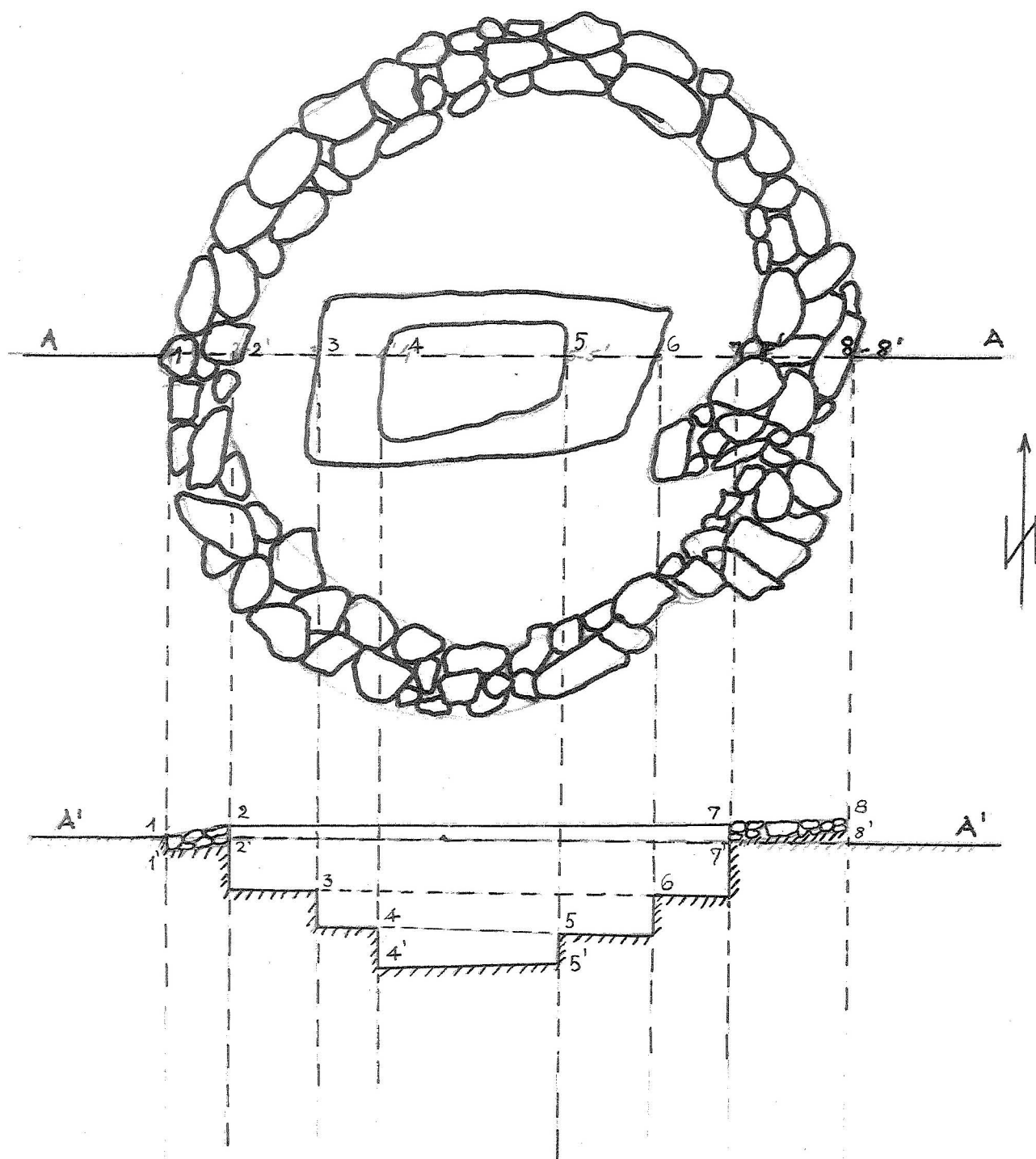

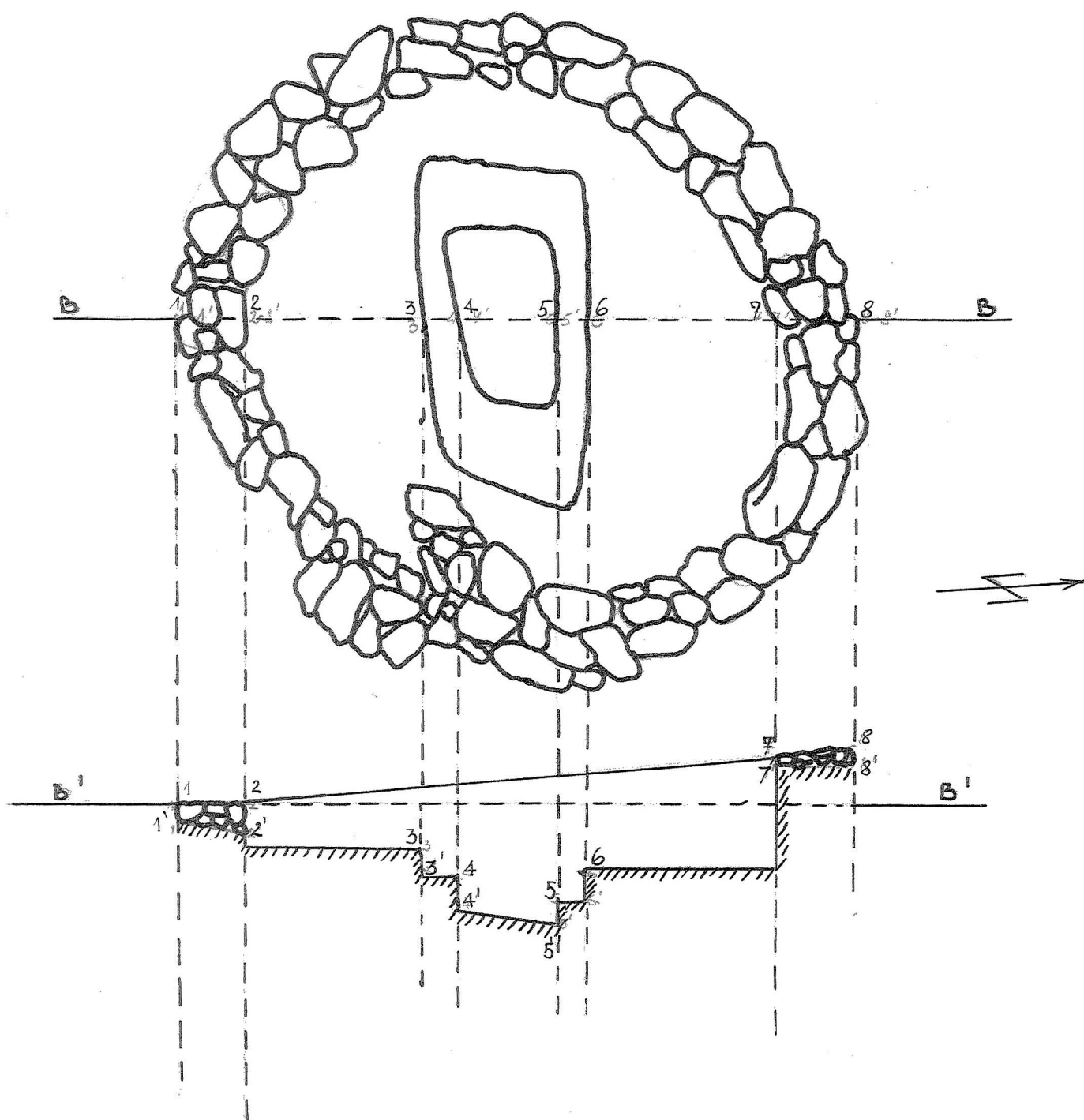
Сл. 103 – гроб 23, кв. XXIII, археолошка ископавања 1961. године

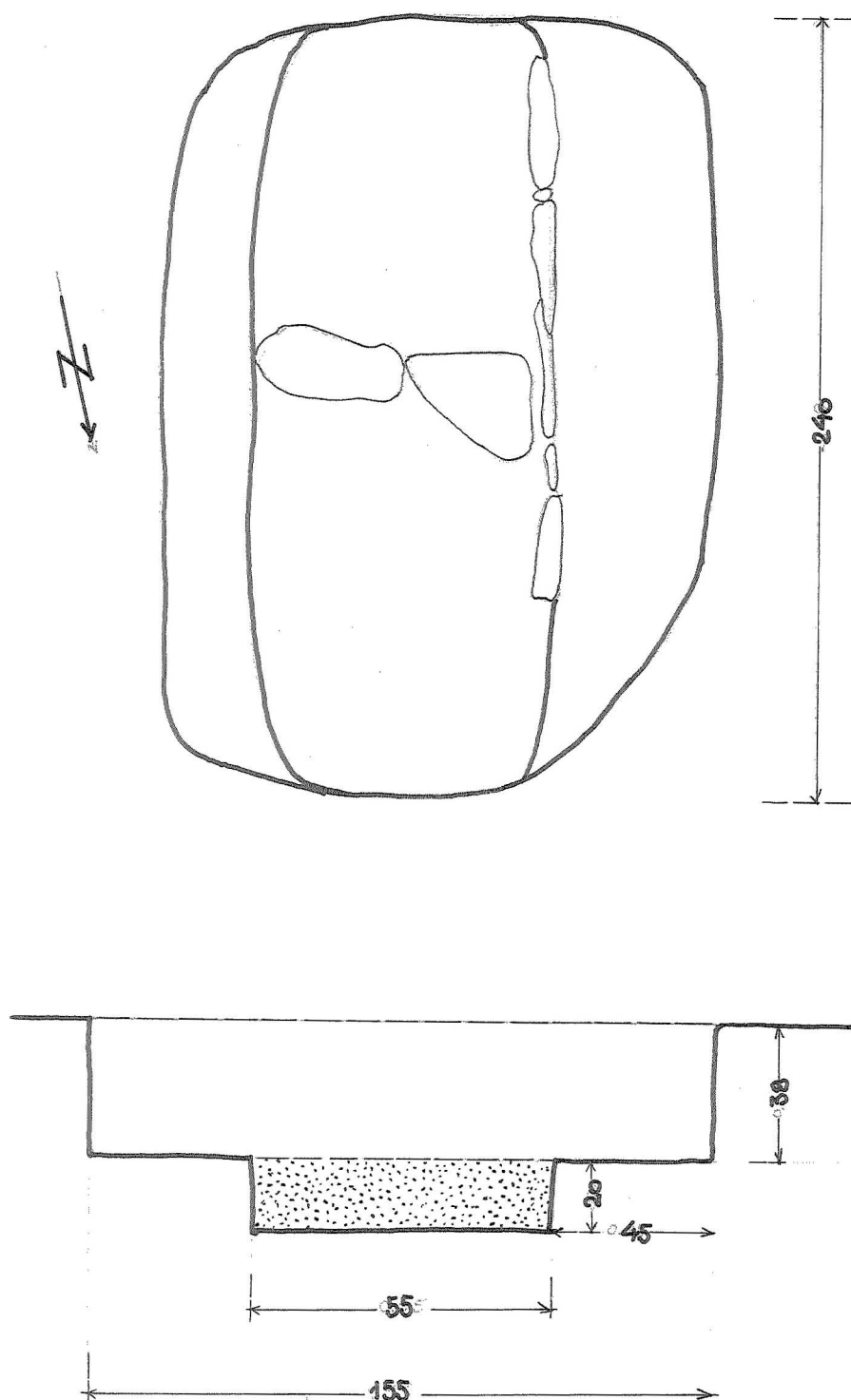
Сл. 104 – гроб 177, кв. ССХХХ, археолошка ископавања 1962. године

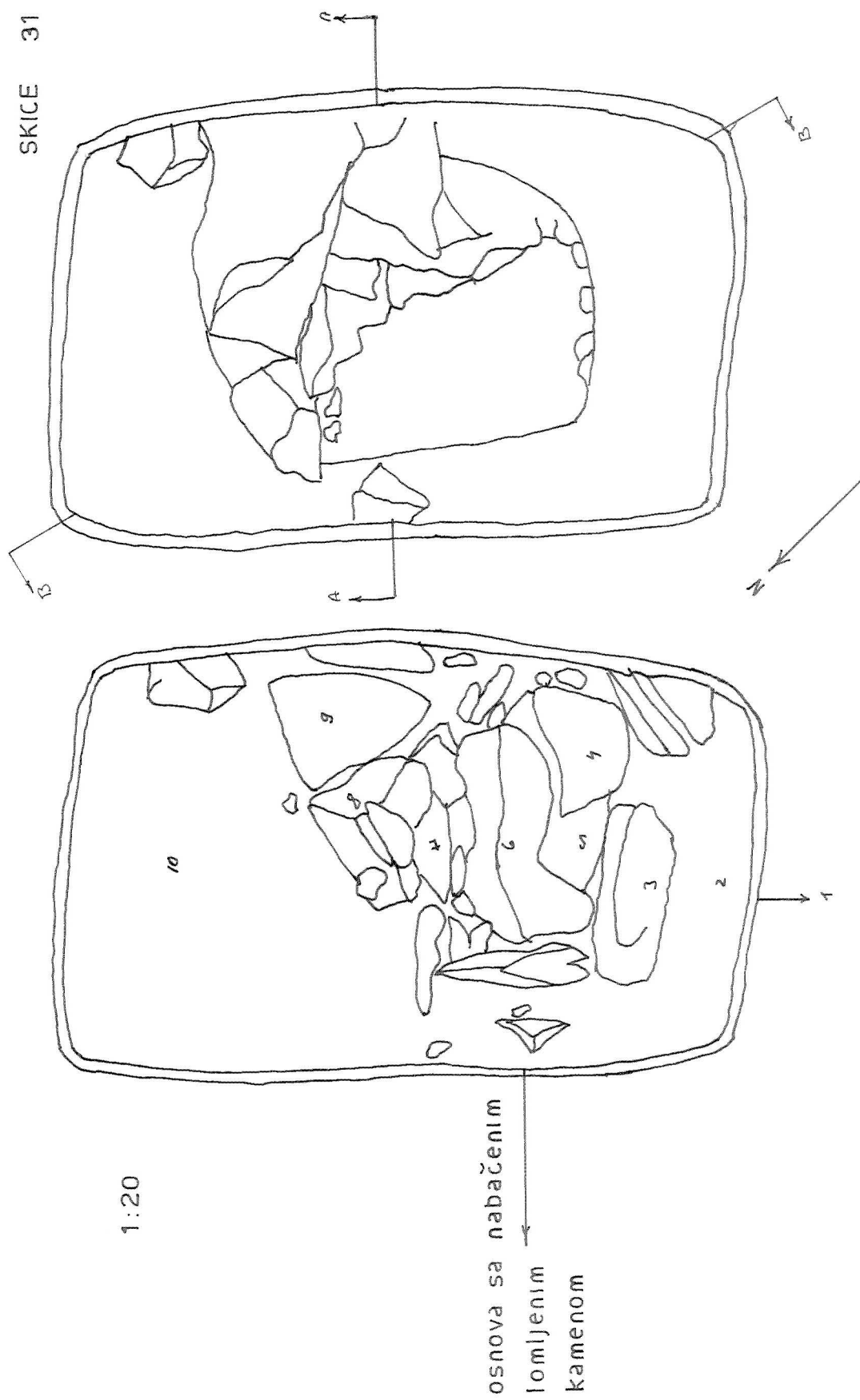
РАЗМЕР 1:50

РАЗМЕР 1:50

Сл. 107 – гроб 50, кв. LXIV, археолошка ископавања 1961. године

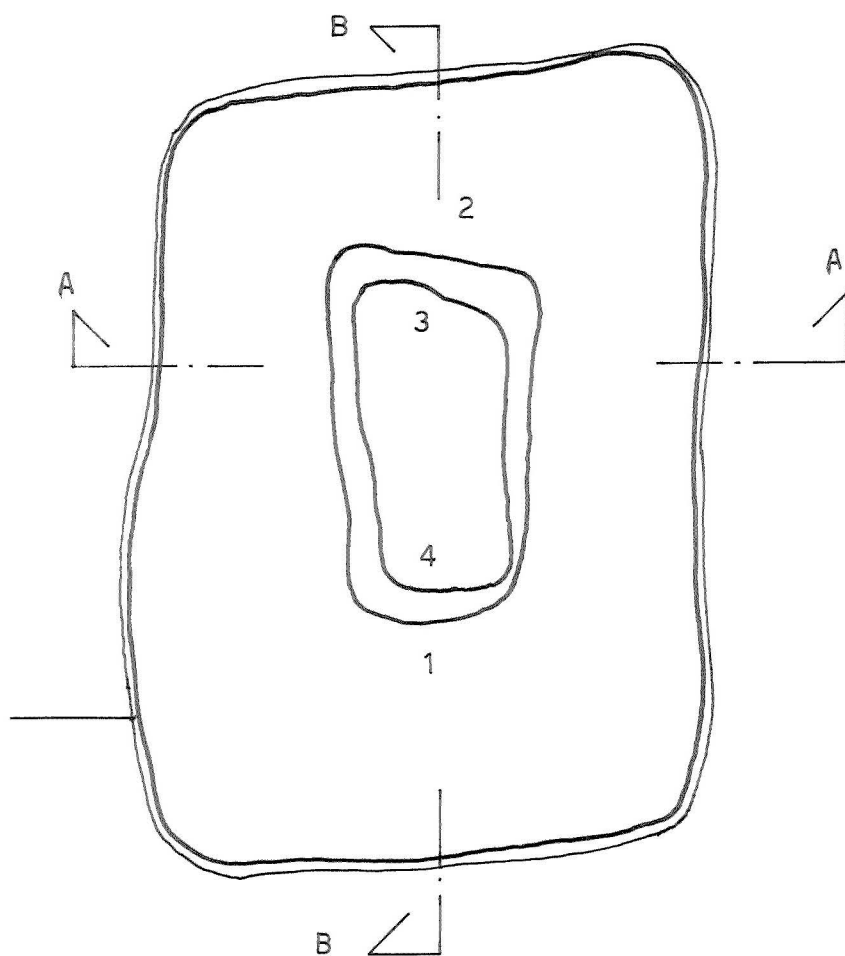

Сл. 108 — гроб 258, кв. ССLXXXVIII, археолошка ископавања 1973. године

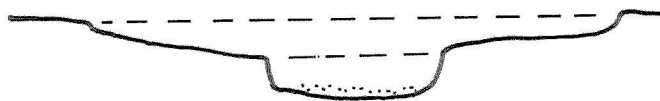
1 : 20

- 1 - 5'424
- 2 - 5'378
- 3 - 5'558
- 4 - 5'602

zapečena zemlja

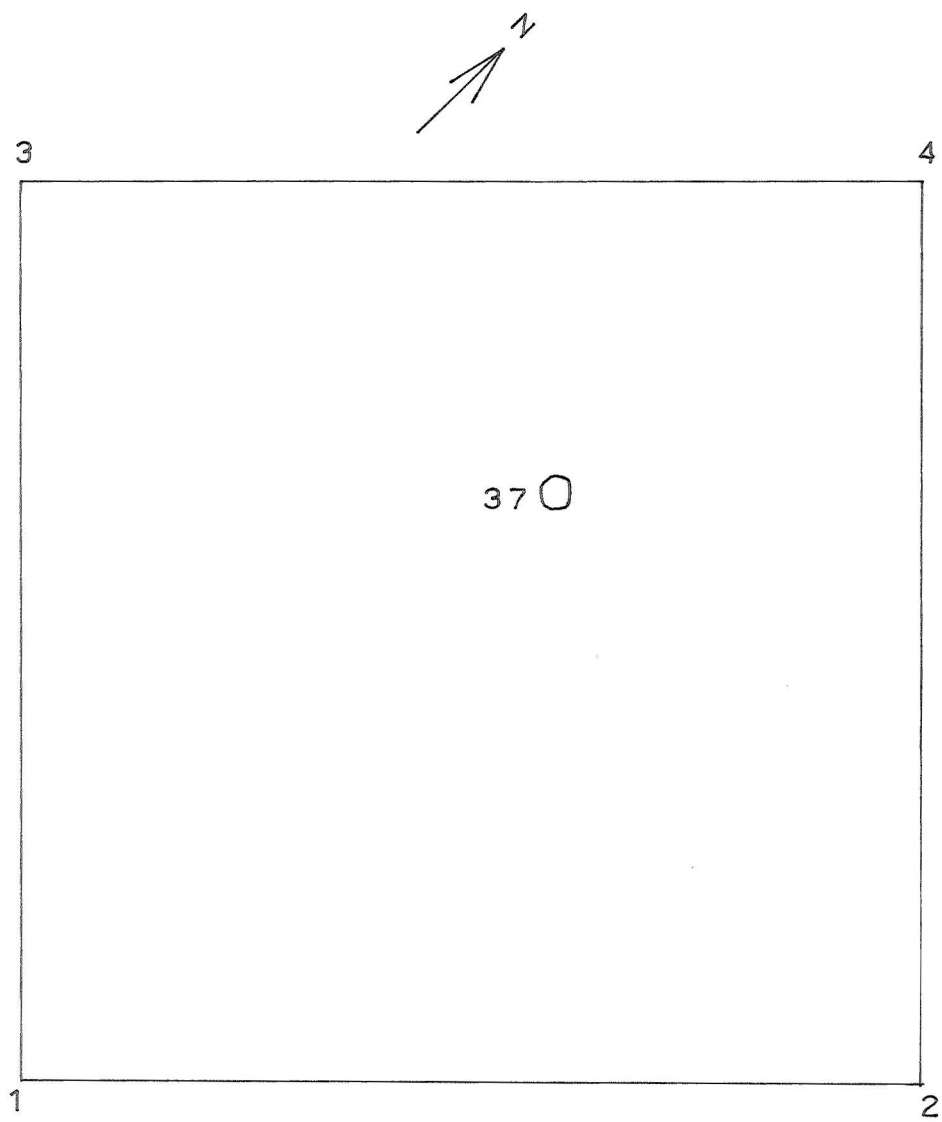

PRESEK A - A

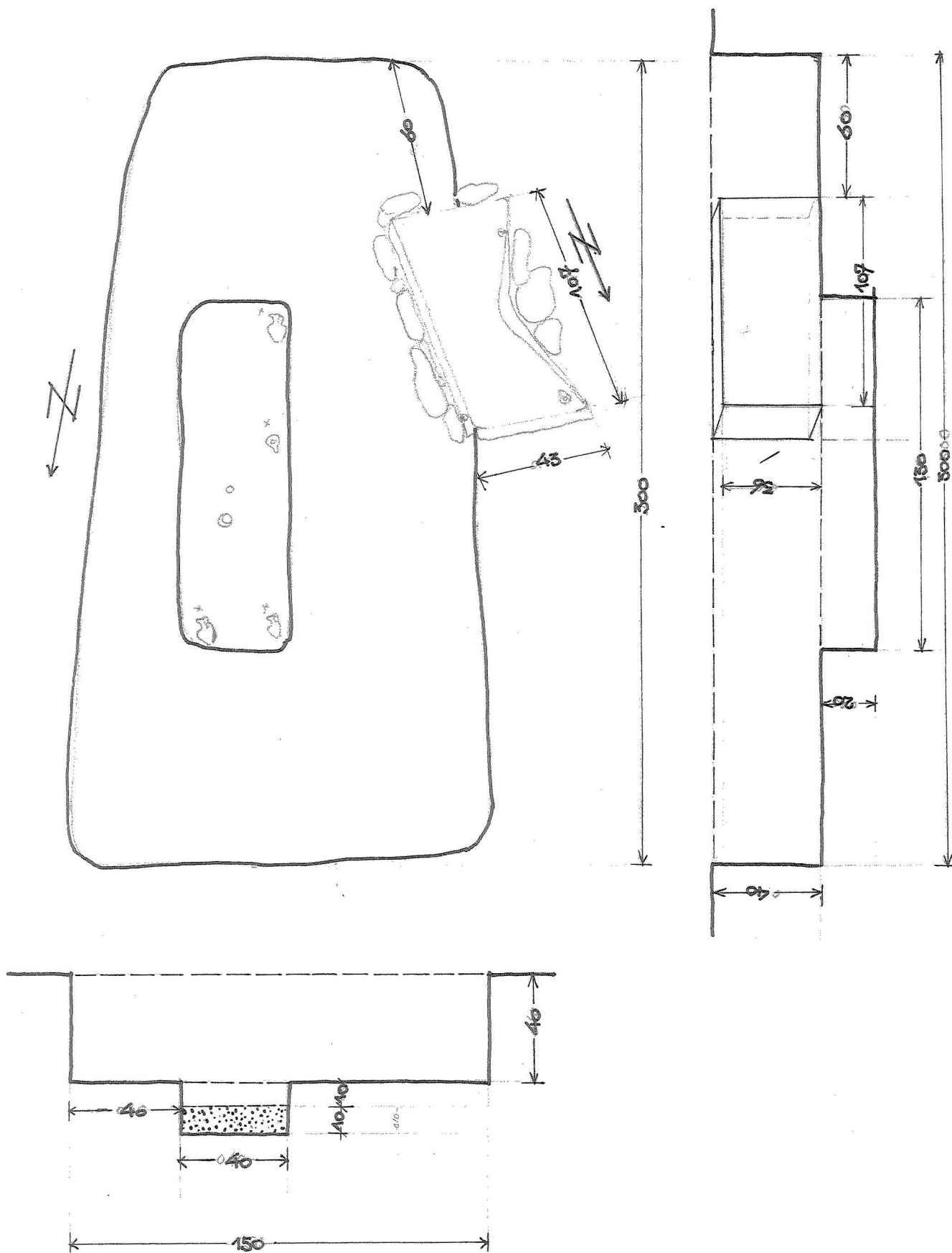

PRESEK B - B

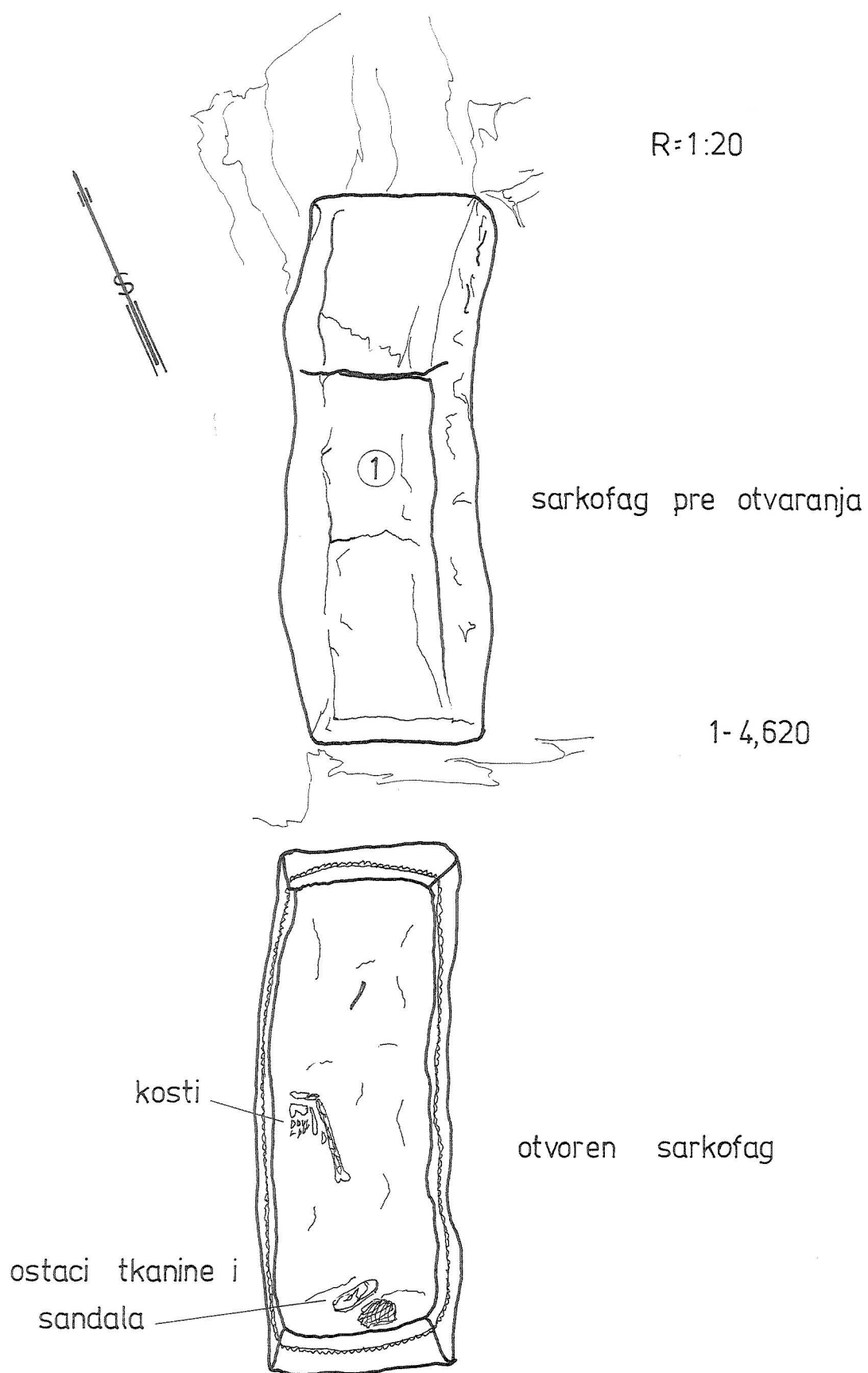

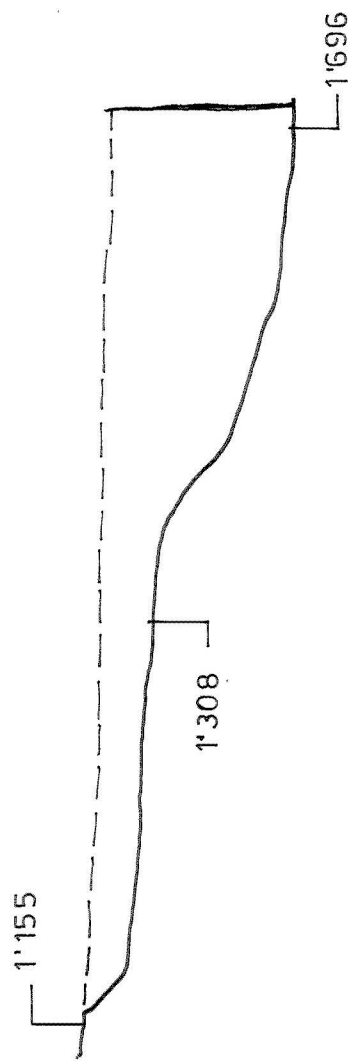
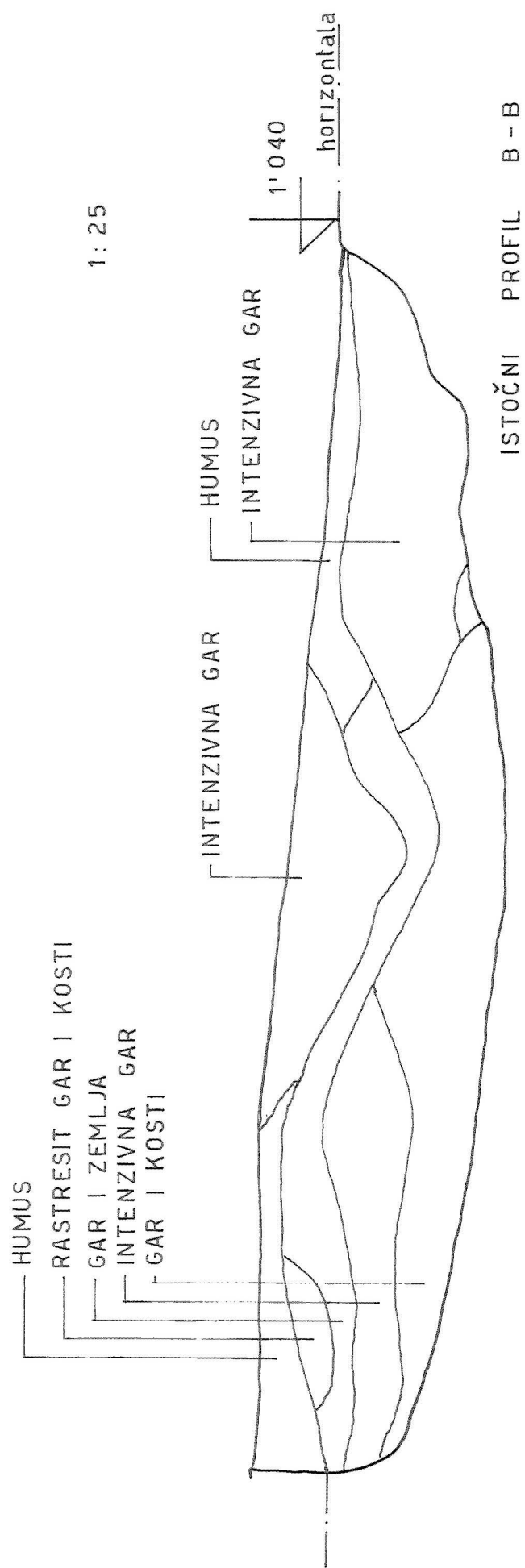
Сл. 110 – урна, гроб 37, кв. XLI, археолошка ископавања 1961. године

Сл. 111 – оловни саркофаг, гроб 94, кв. CXVI, археолошка ископавања 1961. године

Сл. 112 – оловни саркофаг, гроб 350, кв. CCCXLVII, археолошка ископавања 1978. године

Сл. 114 – устринум 2, кв. ССLXXXVIII, археолошка ископавања 1973. године

Сл. 115 – крчаг (lagoena), инв. бр. G 6, гроб 5

Сл. 116 – крчаг (lagoena), инв. бр. G 5, гроб 5

Сл. 117 – крчаг (lagoena), инв. бр. G 19, гроб 12

Сл. 118 – крчаг (lagoena), инв. бр. G 62, гроб 31

Сл. 119 – пехар (calix), инв. бр. G 581, гроб 41

Сл. 120 – пехар (calix), инв. бр. G 369, гроб 16

Сл. 121 – кадионица (turibulum), инв. бр. G 219, гроб 117

Сл. 122 – здела (acetabulum), инв. бр. G 115, гроб 60

Сл. 123 – урна, инв. бр. G 158, гроб 126

Сл. 124 – светиљка (firmalampen), инв. бр. G 372, гроб 161

Сл. 125 – балсамаријум, инв. бр. G 346, гроб 152

Сл. 126 – Меркур боца, инв. бр. G 46, гроб 24

Сл. 127 – крчаг, инв. бр. G 189, гроб 96

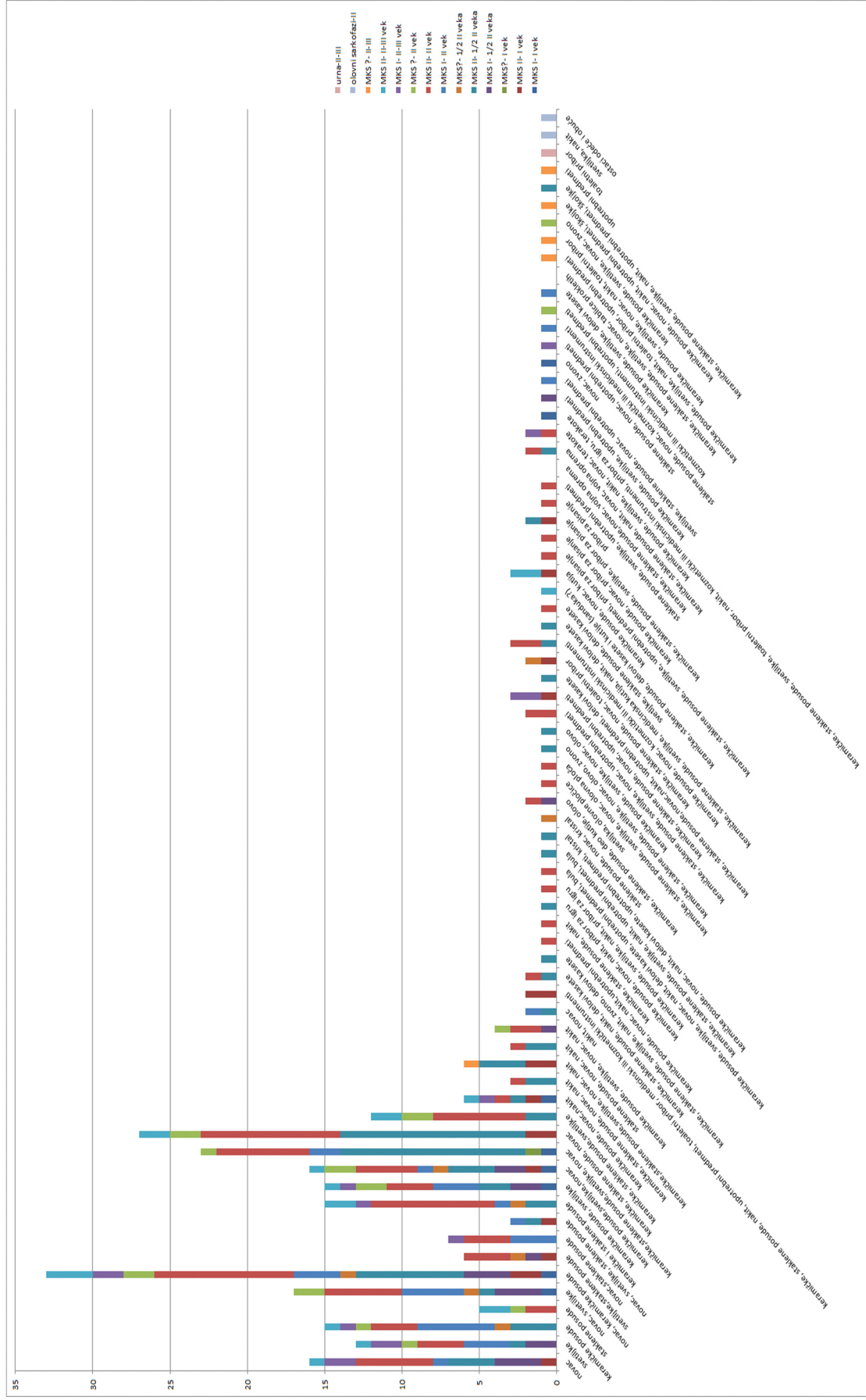
Сл. 128 – минђуше, инв. бр. G 895, гроб 341

Сл. 129 – огледало (speculum), инв. бр. G 418, гроб 177

Сл. 130 – игла за шивење, инв. бр. G 280, гроб 140

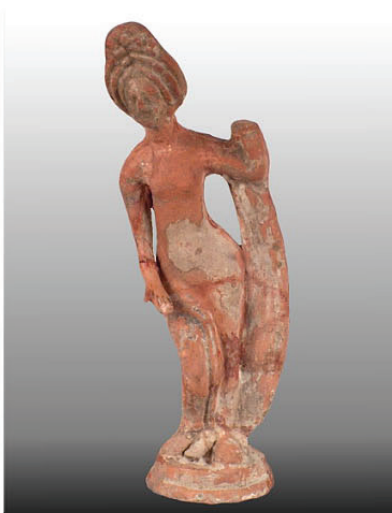
Сл. 131 – графикон похрањиваних прилога у гробовима на некрополи

Сл. 132 – негатив калуп са представом богиње Tellus (Terra Mater) за израду обредних колача, инв. бр. G 937, устринум (?)

Сл. 133 – плочице са урезаним натписом (део наруквице ?), инв. бр. G 141, гроб 77

Сл. 134 – Фигурина Венере, инв. бр. G 624, гроб 242

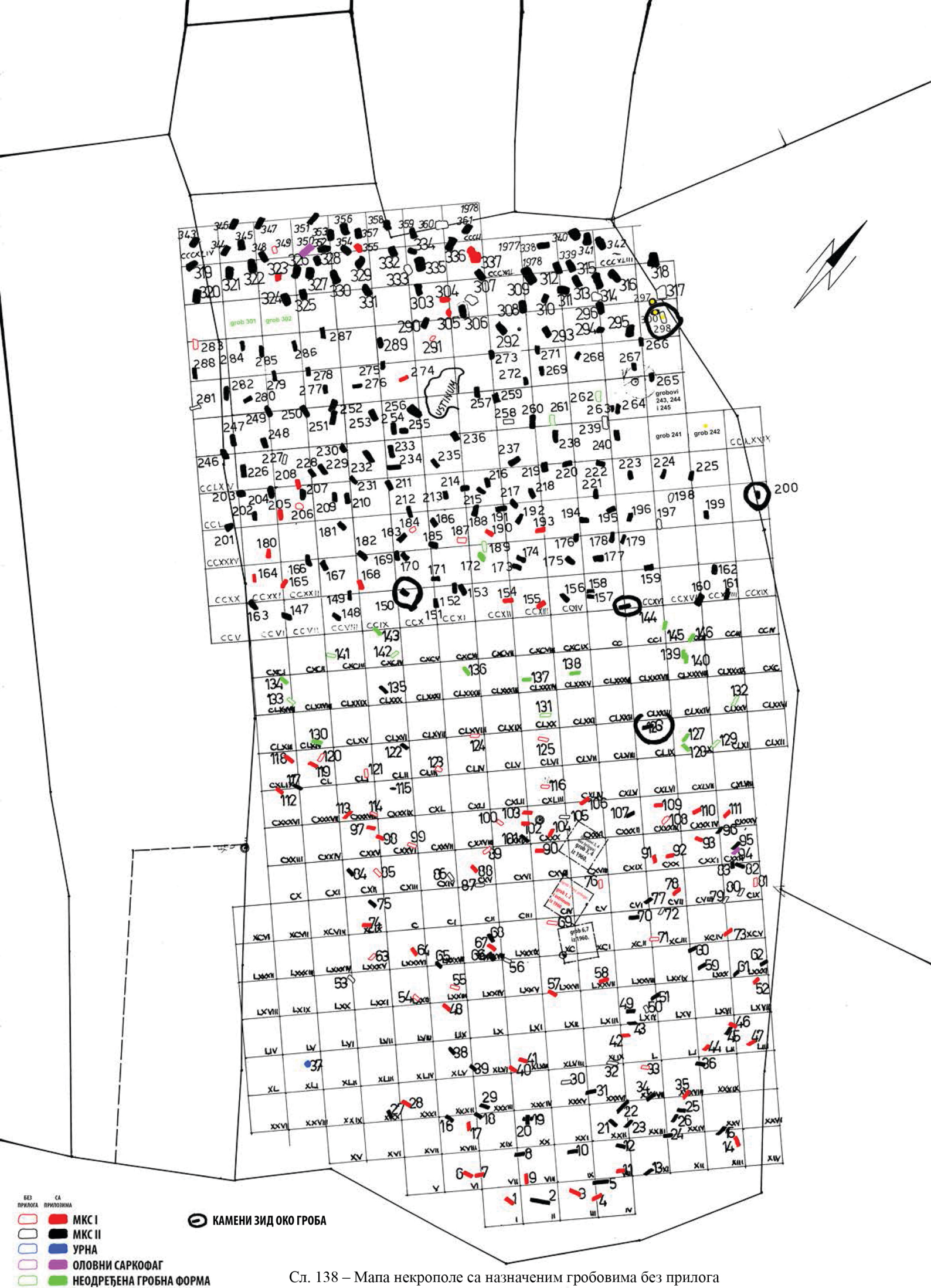
Сл. 135 – аплика, привезак (?), инв. бр. G 875, гроб 334

Сл. 136 – призматични горски кристал, инв. бр. G 876, гроб 334

Сл. 137 – таблица проклетих, инв. бр. G 203, гроб 109

Сл. 139 – мастионица, инв. бр. G 308, гроб 312

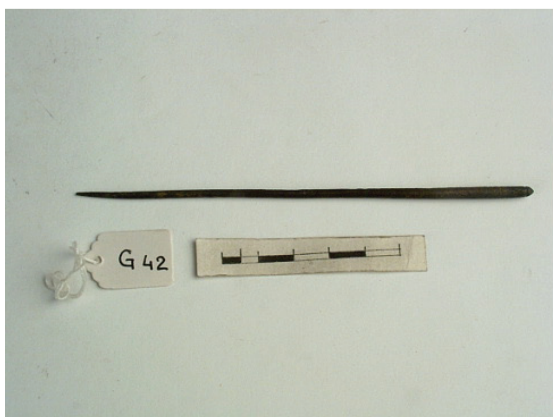
Сл. 140 – мастионица, инв. бр. G 706, гроб 266

Сл. 141 – сонда (spathomela), инв. бр. G 38, гроб 22

Сл. 142 – сонда (auriscalpium), инв. бр. G 41, гроб 22

Сл. 143 – игла (acus) инв. бр. G 42, гроб 22

Сл. 144 – длето (torus) инв. бр. G 249, гроб 137

Сл. 145 – козметичка турпија инв. бр. G 261, гроб 139

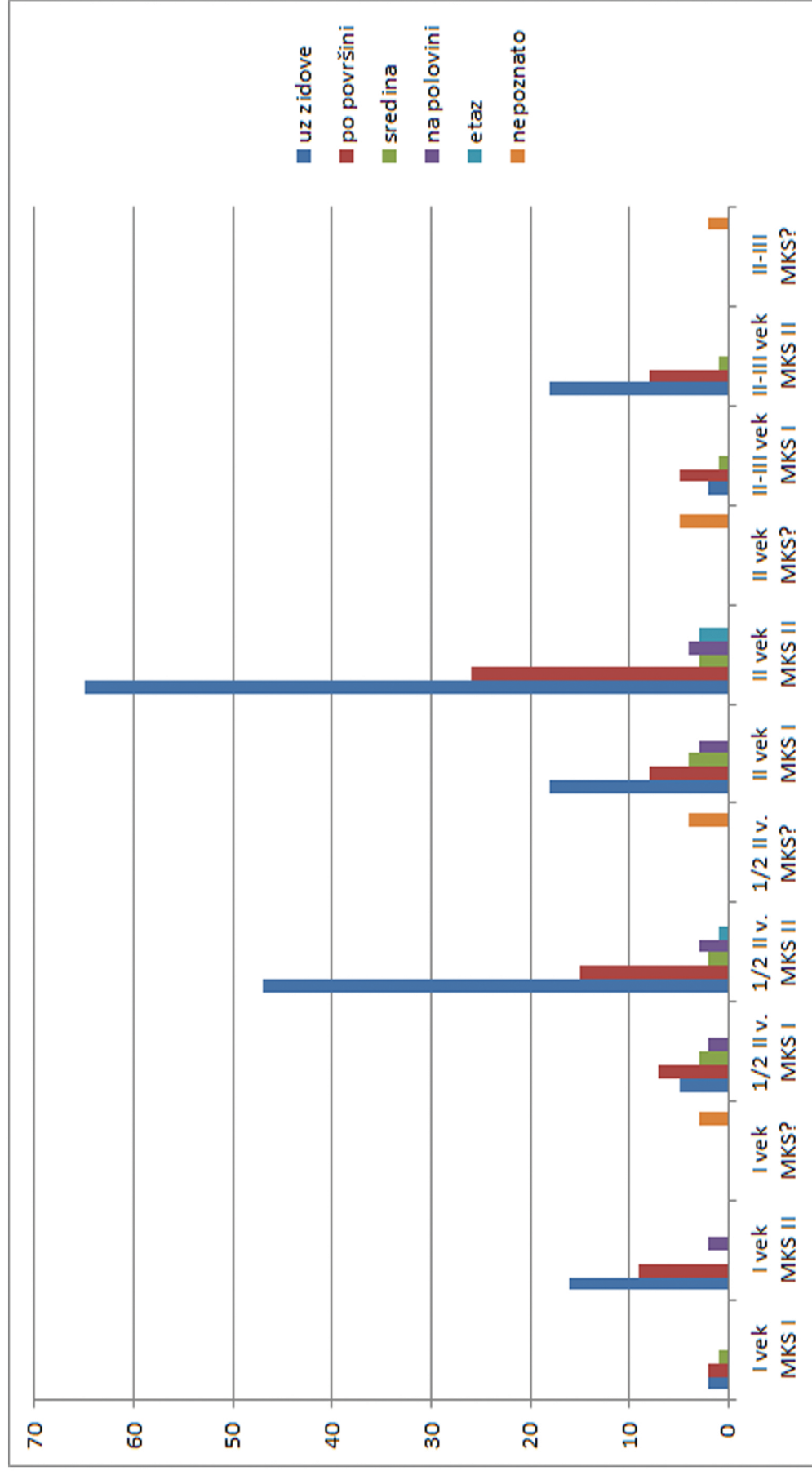
Сл. 146 – бријач, инв. бр. G 441, гроб 186

Сл. 147 – фрагмент каричастог оклопа (lorica hamata), инв. бр. G 613, гроб 240

Сл. 148 – фибула у облику делфина, инв. бр. G 404, гроб 171

Сл. 149 – Графикон распореда прилога у гробовима на некрополи

Мирјана Глумац

CURRICULUM VITAE

датум рођења: 23.10.1962. Вршац
приватна адреса: Савска 19, Београд
приватни е-mail: glumac062@gmail.com.
пословна адреса: Народни музеј, Трг републике 1а, Београд
пословни телефон: 0608075056
пословни е-mail: m.glumac@narodnimuzej.rs

I АКАДЕМСКО ОБРАЗОВАЊЕ

2009 и даље	Докторске студије на Филозофском факултету Универзитета у Београду- 2009. положени испити на студијама
2010-одобрена израда докторске дисертације са темом:
<i>Римска некропола Губеревац-Гомилице на Космају (социјална структура становништва од I до III века н.е.)</i>
1992	Звање дипломираног археолога:
Одбраћен дипломски рад: <i>Типологија коштаних игала са локалитета Дијана (Караташ)</i>
Ментор: проф. др. Александрина Цермановић-Кузмановић
1983–1992	Студије археологије на Филозофском факултету Универзитета у Београду
Основни курсеви: праисторијска, римска и средњовековна археологија, археологија Блиског истока, методологија
1981	Завршена средња школа "25. мај", Ваљево
Занимање/смер: новинар-сарадник

II ПРОФЕСИОНАЛНА ЗВАЊА

2006	виши кустос
1998	кустос- положен државни стручни испит

III РАДНО ИСКУСТВО - ПОСАО/ПОЗИЦИЈЕ

2002 и даље	кустос Збирке Дуњић и Збирке Космај (2004), Археолошко одељење, Народни музеј у Београду
1997–2001	кустос при Археолошком музеју Ђердапа – Археолошко одељење, Народни музеј у Београду
1992–1997	професор ликовне уметности у средњој школи Вељко Влаховић у Коцељеви

IV ПРОФЕСИОНАЛНА И ИСТРАЖИВАЧКА ИСКУСТВА

Професионалне активности и искуство

2009 и даље	Истраживање некрополе Гомилице-Губеревац – израда докторске тезе и припрема монографије
2002–2004	Стручна обрада збирки: обрада, израда базе података и инвентарисање предмета са некрополе Гомилице у Губеревцу (Космај) – формирање Збирке Космај Народног музеја у Београду
2000 –2010	Стручна обрада збирки, израда базе података и инвентарисање предмета римског периода – сарадња са другим музејима: Музеја града Новог Сада (2000-2002), Музеја Срема у Сремској Митровици (2005), Народног музеја у Пожаревцу (2006), Центра за културу у Сопоту (2010).
2000 и даље	Давање стручног мишљења и експертизе за археолошки материјал преузет на граничним прелазима у сарадњи са МУП-ом Србије - члан комисија
2000 и даље	Учешће у едукативним активностима Народног музеја: стручна вођења на студијским и тематским изложбама и предавања у оквиру тематских изложби (<i>Од Лепенског Вира до модерне уметности</i> (2001), <i>Лето у Народном музеју</i> (2003), <i>Магија ћилибара</i> (2006), <i>Част нам је извести вас...</i> (2009), <i>Константин Велики и милански едикт 313-рађање хришћанства у римским провинцијама на тлу Србије</i> (2013)).
2004	Учешће у едукативним активностима Народног музеја: циклус предавања за старије, за Универзитет за треће доба
1997 – 2008	Предавач у школи Diana (1997-2008) касније СИК-у (2009-
2009-2010	2010) на курсевима за превентивну конзервацију и конзервацију археолошких предмета, Народни музеј у Београду

Истраживачки пројекти

2011	пројекат: Заштитна археолошка ископавања лок. Давидовац-Градиште (југозапад) у зони експропријације на траси пута Е75, Коридор 10-јужни крак (Археолошки институт и Републички завод за заштиту споменика) позиција: сарадник на археолошким ископавањима
2005-2008	пројекат: Кале-Кршевица, Археолошки институт и Народни музеј позиција: рад на терену и сарадник у обради керамичког материјала
2005	пројекат: Сирмијум, Археолошки институт позиција: сарадник на археолошким ископавањима, инвентарисање предмета римског периода
2000-2002	пројекат: Петроварадинска тврђава, Музеј града Новог Сада

1987-2000 позиција: сарадник на пројекту, рад на терену
Учешће на археолошким ископавањима током студија – рад на терену и обрада материјала: Дијана (пројекат Ђердап II), Виминацијум (за Археолошки институт и Народни музеј у Београду)

Изложбени пројекти

2010 *Римска керамика у Горњој Мезији*, аутор др Т. Цвјетићанин
Позиција: сарадник на изложби

2010 *Римски Космај-легат др Софије и Милојка Дуњића из Народног музеја у Београду* у Центру за културу у Сопоту
Позиција: аутор изложбе

2009 *Антички Космај* у Центру за културу у Сопоту
Позиција: аутор изложбе

2009 *Част нам је извести вас...165 година Народног музеја*, аутори др Т. Цвјетићанин, Н. Јевремовић
Позиција: сарадник на изложби

2006 *Магија ћилибара*, аутор В. Крстић и др А. Палавестра
Позиција: сарадник на изложби

2003 *Лето у Народном музеју* - циклус изложби и предавања, изложба у циклусу *Збирка Дуњић*
позиција: аутор изложбе, сарадник на пројекту

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписана Мирјана Ђ. Глумац

број уписа 7A080100

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Римска некропола Губеревац – Гомилице на Космају. Социјална структура становништва од I до III века н.е.

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 5. 11. 2014.

М. Глумац

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске
верзије докторског рада**

Име и презиме аутора: Мирјана Ђ. Глумац _____

Број уписа: 7A080100 _____

Студијски програм: археологија _____

Наслов рада: Римска некропола Губеревац – Гомилице на Космају. Социјална структура становништа од I до III века н.е.

Ментор: др Мирослав Вујовић, доцент

Потписана Мирјана Ђ. Глумац

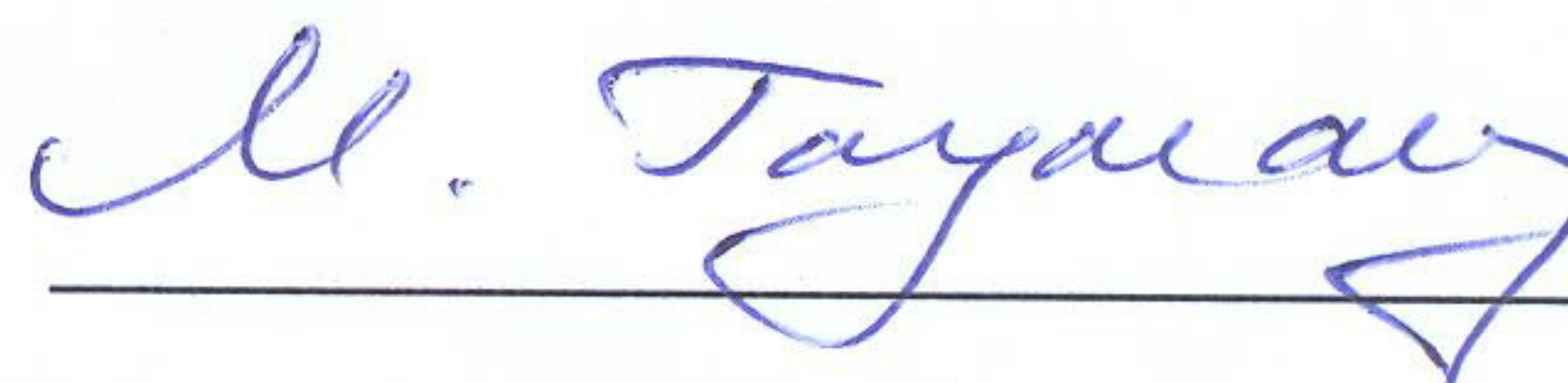
изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 5. 11. 2014.

_____

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Римска некропола Губеревац – Гомилице на Космају. Социјална структура становништа од I до III века н.е.

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
- ☒ 4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 5. 11. 2014.

